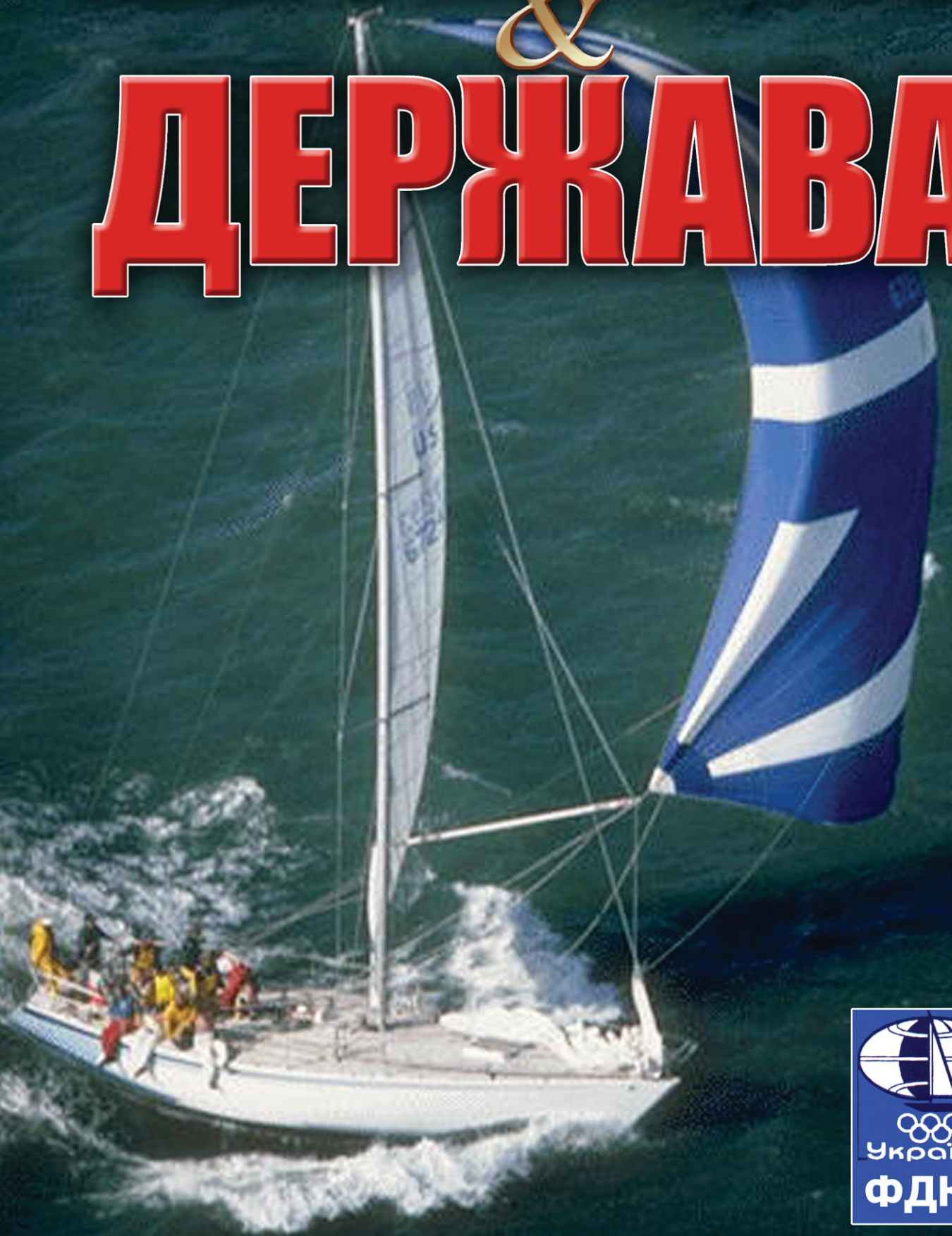

Міжнародний науково-практичний журнал

№ 8 серпень 2020 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет технологій та дизайну

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mančirdas Morkunas (Манчірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет технологій та дизайну

Ніколюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тульчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чвертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2,

наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.

(Категорія «Б»).

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою

ІПК ДСЗУ 27.08.20 р.

Підписано до друку 27.08.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 24,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2708/1.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 8/2020

Економічна
наука

<u>Резнікова Н. В.</u> До питання теорії сепаратизму та її економічного підґрунтя: відсутність єдності поглядів як показник різноспрямованості базових інтересів	4
<u>Кіндзерський Ю. В.</u> Генеza і особливості цифрової економіки у контексті перспектив її становлення в Україні	10
<u>Ярошевська О. В.</u> Проблеми розвитку фінансового ринку в категоріях сучасних економічних теорій	15
<u>Хомутенко А. В.</u> Дескриптивна концепція модернізації управління державними фінансами України	20
<u>Федулова І. В., П'ятницька Г. Т.</u> Сигніфікація ризик-менеджменту, антикризового управління та комплаєнсу в управлінні фінансовою безпекою підприємства	26
<u>Кравченко М. О., Дергачова В. В., Бояринова К. О., Голюк В. Я.</u> Аналіз чинників, що обумовили сценарій розвитку України, в контексті форсайту її економіки	35
<u>Соколовська А. М., Райнова Л. Б.</u> Податок на додану вартість: підходи до реформування в Україні та Євросоюзі	43
<u>Косова Т. Д., Дєєва Н. Е., Ползікова Г. В.</u> Фінансова архітектура як базис розбудови управління національною економікою	49
<u>Ложачевська О. М., Гречан П. Ю.</u> Інноваційна активність підприємства: аналіз існуючих підходів і методів оцінки	53
<u>Більська О. В.</u> Оцінювання стану національної економіки за фінансово-економічними показниками галузевого розвитку	56
<u>Чміль Г. Л.</u> Обґрунтування інструментів дослідження маркетингової інноваційної активності компанії індустрії гостинності на ринку	62
<u>Стаднік Л. І., Шевченко А. О.</u> Інноваційна цінова політика як елемент консалтингу в системі управління поведінкою споживачів	66
<u>Гончарук І. В.</u> Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище	71
<u>Біляк Ю. В.</u> Систематизація наукових поглядів на сутність фінансової безпеки	78
<u>Лесюк А. С.</u> Методика комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств	83
<u>Повзун Д. І.</u> Економічна безпека регіону як складова національної безпеки України	89
<u>Бобрик В. О.</u> Глокалізаційні трансформації у процесах сталого розвитку Карпатського Євросоюзу	95
<u>Ягодзінська А. С.</u> Моніторинг індикаторів ЦСР2: створення стійких систем виробництва продуктів харчування в Україні	101
<u>Макарчук І. В.</u> Управління стратегічними ризиками підприємства	107
<u>Горлова О. П.</u> Систематизація позитивних результатів інтегрованих систем управління в процесі формування знань підприємства	113
<u>Крапивіна Д. А.</u> Моніторинг світового досвіду інноваційного управління медіа платформами в умовах перманентних кризових явищ	119

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 8/2020

Economy

<u>Reznikova N.</u>	
INTRODUCTION TO THE THEORY OF SEPARATISM AND THE PROBLEM OF DEFINITION ITS ECONOMIC BASIS: DISUNITY OF OPINION AS AN INDICATOR OF TENSIONS BETWEEN BASIC INTERESTS	4
<u>Kindzerskyi Yu.</u>	
GENESIS AND FEATURES OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF PROSPECTS FOR ITS FORMATION IN UKRAINE	10
<u>Yaroshevska O.</u>	
PROBLEMS OF FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT IN THE CATEGORIES OF MODERN ECONOMIC THEORIES	15
<u>Khomutenko A.</u>	
DESCRIPTIVE CONCEPT OF MODERNIZATION OF STATE FINANCE MANAGEMENT OF UKRAINE	20
<u>Fedulova I., Piatnytska G.</u>	
SIGNIFICATION OF RISK MANAGEMENT, CRISIS MANAGEMENT AND COMPLIANCE IN THE FINANCIAL SAFETY MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE	26
<u>Kravchenko M., Dergachova V., Boiarynova K., Goliuk V.</u>	
ANALYSIS OF FACTORS THAT DETERMINE THE SCENARIO OF UKRAINE'S DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FORESIGHT OF ITS ECONOMY	35
<u>Sokolovska A., Rainova L.</u>	
VALUE ADDED TAX: APPROACHES TO REFORM IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION	43
<u>Kosova T., Dyeyeva N., Polzikova H.</u>	
FINANCIAL ARCHITECTURE AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT	49
<u>Lozhachevska O., Grechan P.</u>	
INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE: ANALYSIS OF EXISTING APPROACHES AND EVALUATION METHODS	53
<u>Bilska O.</u>	
ASSESSMENT OF THE NATIONAL ECONOMY ACCORDING TO FINANCIAL AND ECONOMIC INDICATORS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT	56
<u>Chmil H.</u>	
JUSTIFICATION OF RESEARCH TOOLS FOR MARKETING INNOVATION ACTIVITY OF A COMPANY IN THE HOSPITALITY INDUSTRY IN THE MARKET	62
<u>Stadnik L., Shevchenko A.</u>	
INNOVATIVE PRICING POLICY AS AN ELEMENT OF CONSULTING IN THE SYSTEM OF CONSUMER BEHAVIOR MANAGEMENT	66
<u>Honcharuk I.</u>	
ENERGY INDEPENDENCE AS A SOCIO-ECONOMIC PHENOMENON	71
<u>Biliak Y.</u>	
SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE OF FINANCIAL SECURITY	78
<u>Lesyuk A.</u>	
METHODOLOGY FOR A COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE	83
<u>Polzun D.</u>	
ECONOMIC SECURITY OF THE REGION AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	89
<u>Bobryk V.</u>	
GLOCALIZATION TRANSFORMATIONS IN THE PROCESSES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN EUROREGION	95
<u>Yahodzinska A.</u>	
MONITORING OF INDICATORS GSD2: CREATION OF SUSTAINABLE FOOD PRODUCTION SYSTEMS IN UKRAINE	101
<u>Makarchuk I.</u>	
STRATEGIC ENTERPRISE RISK MANAGEMENT	107
<u>Gorlova O.</u>	
SYSTEMATIZATION OF BENEFITS OF INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEMS IN THE PROCESS OF FORMATION OF ENTERPRISE KNOWLEDGE	113
<u>Krapyvina D.</u>	
MONITORING THE WORLD EXPERIENCE OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF MEDIA PLATFORMS IN THE CONDITIONS OF PERMANENT CRISIS PHENOMENA	119

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2570-869X

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.4

ДО ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЕПАРАТИЗМУ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДГРУНТЯ: ВІДСУТНІСТЬ ЄДНОСТІ ПОГЛЯДІВ ЯК ПОКАЗНИК РІЗНОСПРЯМОВАНОСТІ БАЗОВИХ ІНТЕРЕСІВ

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTRODUCTION TO THE THEORY OF SEPARATISM AND THE PROBLEM OF DEFINITION ITS ECONOMIC BASIS: DISUNITY OF OPINION AS AN INDICATOR OF TENSIONS BETWEEN BASIC INTERESTS

В статті робиться висновок про відсутність єдності поглядів на природу сепаратизму. Зазначено, що у теоріях сепаратизму, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод, коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні детермінанти сепаратизму (наявність у регіоні природних ресурсів; абсолютний рівень доходу); культурні детермінанти сепаратизму (рівень освіти (чоловіків); навички субнаціональних груп); політичні детермінанти сепаратизму (політичні трансформації; дилеми безпеки; розпад держави і схильність до політичного насильства несепаратистського характеру); альтернативні детермінанти сепаратизму (вік країни; наявність неприлеглих одна до одної частини, розділеної іншими країнами або водними басейнами; населення, величина і ландшафт країни).

У статті розкрито детермінанти сепаратизму на базі проведеного аналізу існуючих його теорій з виокремленням економічних передумов його зародження та розгортання з метою формування у подальших дослідженнях інституційних інструментів та економічних механізмів запобігання останньому. Визначено мотиваційні інтенції відокремлення та сепаратизму залежно від розміру економіки (велика відкрита економіка та мала відкрита економіка), економічних інтересів суб'єктів господарювання (виробники та споживачі) та соціальних запитів з врахуванням потенційного впливу на економічне зростання. Наголошується, що сепаратизм "secessionism", маючи передусім внутрішні передумови, зазнає також впливу з боку акторів геополітичної гри, для реалізації чітких доктрин забезпечення національних інтересів і домінування у світі сепаратистські процеси сприяють досягненню мети, оскільки політично й економічно ослаблені державні утворення не мають достатнього ресурсу для прийняття повністю суверенних рішень, а також зменшують ймовірність утворення політичних союзів, здатних створювати конкуренцію лідерам.

Розглянуто моделі, в яких найістотнішою ідеєю формування ідентичності територій визнано ту, що базується передусім навколо економічних інтересів, а тому й прагнення сепаратистських рухів також зумовлені й визначаються економічними інтересами. Економічний корисливий інтерес (включно з перспективними або обіцяними здобутками у майбутньому) є єдиним найістотнішим і найлегітимнішим підґрунтям для просування незалежності на будь-якій території. Сепаратистські політичні спільноти створюються, коли частина населення вбачає відокремлення економічно вигідним. Отже, легітимність руху за незалежність у цілому будується на низці економічних чинників, як-от: частка регіону в національному доході, абсолютний рівень його розвитку, його торгівля з рештою країни, його чисті потоки капіталу з іншими регіонами і його фіскальна автономія.

Відсутність єдності у висновках щодо наслідків сепаратизму, проілюстрована нами у дослідженні на прикладі чималого обсягу наукової літератури, а також нехтування, на наш погляд, важливими аспектами геополітичних устремлень потужних країн свідчить про наявність різноспрямованих базових інтересів учасників міжнародних відносин, які і постають фундаментальним базисом процесів автономізації аж до відокремлення. Серед детермінант підтримки сепаратизму виокремлено: наявність регіональних політичних партій; певну ступінь децентралізації; уявлення про слабкість держави, до складу якої входять сепаратистські регіони. Можливі судження та висновки щодо економічного підґрунтя відокремлення чи сепаратизму можуть породжуватися внутрішнім конфліктом, слабким керівництвом або формуватися по мірі загострення регіональних асиметрій та економічної кризи.

The conclusion is made about disunity of opinion (lack of agreement) about the nature of secessionism. It is argued that theories of secession usually outline the conditions provoking the desire of sub-national groups to leave the host country or simplifying the realization of this decision; it is, therefore, assumed that the decisions are taken in view of the costs and benefits, when the groups and their leaders weight the costs and benefits due to the separation from the host country against the costs and benefits resulting from their continued stay within its borders. These hypotheses fall under the four broad categories: economic determinants of secessionism (availability of natural resources; absolute level of income); cultural determinants of

secessionism (education level (of males); skills of sub-national groups); political determinants of secessionism (political transformations; security dilemmas; collapse of the state and the tendency to political violence of non-secessionist nature); alternative determinants of secessionism (age of the country; existence of non-adjacent parts separated by other countries or water basins; the country's population, size and landscape).

The article contains a comprehensive critical analysis of the existing theoretical approaches to identification of the economic motivation as a factor behind secession and secessionism, with emphasis on outlining the economic determinants of secessionism. The motivation-based intentions of secession and secessionism are defined depending on the economy size (a large open economy and a small open economy), economic interests of business entities (producers and consumers) and social demands with accounting to the potential impact on economic growth. It is stressed that secessionism, which background is essentially internal, is also subject to influences from geopolitical actors whose doctrinal goal of securing national interests and global domination finds support in secessionist processes, because politically and economically weak state formations, lacking the sufficient resource for taking totally sovereign decisions, are unlikely to be able to create political alliances capable to compete with leaders.

Models are explored built on the argument that because economic interests are the foundational idea in forming territorial identities, intentions of secession movements are also reliant on and driven by economic interests. The economic mercenary interest (including promised gains in future) is the most solid and legitimate ground for promoting independence in any territory. Secessionist political communities will be formed when secession becomes economically beneficial in the eyes of a part of the population. So, the legitimacy of an independence movement builds on a number of economic factors like the region's share in the national income, the absolute level of the region's development, the region's trade with the rest of the country, its net capital flows with other regions and its fiscal autonomy.

Lack of agreement in the conclusions about consequences of secessionism, illustrated by us in the study based on a large scope of the research literature, and overlooking, as we believe, of important aspects of geopolitical intentions of powerful countries are an indication of multidirectional core interests of the international relations' parties, which lay the firm basis for autonomy seeking, until the eventual secession. The determinants of secessionism support are summed up as follows: the existence of regional political parties; a certain degree of decentralization; ideas about the weakness of the state in which secessionist regions are incorporated. Opinions and conclusions about the economic background of secession or secessionism may be possibly born by an internal conflict or weak administration, or may be formed as regional asymmetries and economic crises aggravate.

*Ключові слова: сецесія, сепаратизм, економічні детермінанти, економічна безпека, економічні ефекти.
Key words: secession, separatism, economic determinant, economic security, economic effect.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Єдиної теорії сепаратизму не існує, хоча завдяки йому на політичній карті світу з'явилося чимало держав, зокрема, США. Щодо причин сепаратизму є широкий спектр суперечливих гіпотез, які пов'язуються з економічними, культурними і політичними чинниками. Емпіричні оцінки гіпотез до сьогодні будувалися без системного порівняльного аналізу їх і страждали на різні методологічні недоліки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У багатьох дослідженнях, які скоріше є нормативними, ніж позитивними, обговорюються теоретичні і правові засади прав груп на відокремлення (у тому числі А.К. Бучхейта [3], К. Янг [21], Д. Горовіца [11].) Наприклад, у дослідженні П. Кольє і А. Хофлера [4] вивчаються детермінанти "війн за самовизначення" (англ. "identity wars") і "етнічного насильства" — у праці Дж.Д. Фірона і Д.Д. Латіна [5], що притаманні конфліктам сепаратистського і несепаратистського типу. А в дослідженнях С. Сайденмана і В. Айреса, де сепаратизм подається як даність, невдало застосовується "індекс сепаратизму", тобто, достатньо розмитий показник, який містить "латентний сепаратизм" і є ендогенним до кількох пояснювальних змінних [16]. Н. Горло вживає міждисциплінарний підхід до глибокого аналізу проблеми іредентизму, використовуючи методологічний інструментарій як політичної регіоналістики (для розуміння регіону як складного соціально-політичного та історико-географічного утворення і вивчення регіональних політичних конфліктів, пов'язаних зі зміною політичного статусу регіону), так і політичної конфліктології (яка аналізує сутність і закономірності розвитку політичних конфліктів, формує уявлення про шляхи їх врегулювання) [22, с. 58]. В. Панченко [14; 26; 27] та О. Булатова [14] наголошують на важливості економічних механізмів національного самовизначення крізь призму запропонованого концепту економічного патріотизму, що постав на базі концепту економічного націоналізму.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розкритті детермінант сепаратизму на базі проведеного аналізу існуючих його теорій з виокремленням економічних передумов його зародження та розгортання з метою формування у подальших дослідженнях інституційних інструментів та економічних механізмів запобігання останньому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Більшість теорій сепаратизму ґрунтується на поведінці груп або, в окремих випадках, їхніх лідерів. У теоріях, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод (про що чітко зазначено, наприклад, у М. Хечтера [10]; Дж. Соренс [18]), коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні, культурні, політичні та інші мотивуючі чинники. Іредентизм як політичний процес, за визначенням Н. Горло, є об'єктивною підставою для появи і розвитку, тому що в історичному контексті виникнення розділених народів зумовлене розширенням ареалів розселення етнічних груп і зміною державних кордонів внаслідок територіальних завоювань, появи чи розпаду держав, що породило взаємні територіальні претензії між державами. Крім об'єктивних чинників, іредентизм підживлюється суб'єктивними причинами, адже проблема розділеності активно артикулюється політиками, які у політичній діяльності переслідують раціональні цілі і тому декларують необхідність відновлення історичної справедливості і повернення до складу держави етнічних родичів [22, с. 25].

Економічні детермінанти сепаратизму. Багато теорій мають істотну економічну складову, яка є харак-

терною частиною нещодавньої літератури з громадянських конфліктів. Зазвичай вважається, що сепаратистські регіони відрізняються від решти країни з точки зору охорони здоров'я, фізичного і людського капіталу, природно-ресурсного потенціалу. Дискримінаційна економічна політика центральних органів держави щодо її регіонів також впливає на витрати і вигоди, пов'язані з лояльністю до держави або бажанням відділитися. Крім того, на сепаратистські настрої груп, що проживають у країні, може впливати загальний рівень доходу в країні і темп її економічного зростання.

Деякі автори стверджують, що бідніші регіони більш схильні до сепаратизму (М. Хечтера [10]), інші ж схиляються до думки, що сепаратистські настрої формуються у багатших регіонах, ніж на решті території (Г.Е. Хейл [9]). Бідніші регіони, за аргументацією Д. Горовіца [11] можуть сильніше відчувати образу і звинувачувати державу за те, що вони не розвиваються або можуть побоюватися конкуренції з сусідами; але їх також легше заспокоїти економічною політикою [2, р. 44]. Для менш матеріально забезпечених меншин, як відзначають Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5], повстанська діяльність є привабливішою. Багатші регіони, за переконанням П. Кольтє і А. Хофлера [4], можуть бути упевненішими у власній життєздатності у майбутньому як незалежні країни або краще усвідомлювати групову ідентичність, але вони також можуть бути більш задоволеними своїм теперішнім станом. Є приклади як багатих, так і бідних груп, схильних до сепаратизму: Бангладеш і Південний Судан перебувають серед відносно бідніших сепаратистів, а Катанга, провінція Конго, — відносно багатших [21]. Незалежно від характеру нерівності причинами виникнення сепаратизму часто вважається "уявлення про економічну несправедливість", що змушує регіон, на переконання М. Букмана [2, р. 39], переоцінювати "відносні витрати і вигоди, пов'язані з належністю до національного союзу".

Наявні кількісні дані, які б доводили такі твердження, є неоднозначними. Розглянувши регіони колишнього СРСР, Г.Е. Хейл [9] побачив, що найбільш схильними до відокремлення були найбагатші регіони (якщо вимірювати за показником роздрібного товарообороту). Дж. Соренс [18] з'ясував, що регіони з високим доходом у країнах Заходу більш схильні до розгортання сепаратистської діяльності, оскільки вони платять більші податки. Але С. Сайденман і В. Айрес, використовуючи глобальні дані щодо меншин (у межах проєкту "Minorities-at-Risk"), не виявили яскраво вираженого впливу економічних відмінностей або дискримінації на сепаратизм. А Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5] з'ясували, що меншини у багатих регіонах менше схильні до сепаратизму, а абсолютна депривація має більше значення, ніж відносна депривація.

М. Росс [15, р. 11—12] визначає декілька випадків, коли нафта та інші мінеральні ресурси пов'язуються з сепаратистськими конфліктами. Він стверджує, що "нерухомі" (такі, які не можна розграбувати) природні ресурси підвищують імовірність сепаратизму, оскільки вони потребують іноземних інвестицій, для отримання яких потрібно мати визнану суверенну державу. Маючи "рухомі" ресурси, як-от розсипні діаманти, люди краще повернуться до місцевого польового командира і не перейматимуться повною незалежністю [5]. Ф. Ле Білон [13] дослідив роль діамантів у втриманні позицій угруповання UNITA, надавши підтвердження цій теорії. Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5, р. 29] також вважають, що ресурси, які можна привласнити, сприяють насильству, "піднімаючи ставки" повстання, але не змогли знайти дані для перевірки цієї гіпотези.

Д. Трейсманн [20, р. 222] висуває схожий аргумент, який підкреслює "переговорні позиції" регіонів. Якщо регіон залежить від центру з точки зору доходів, він має гірші переговорні позиції, щоб вимагати автономії.

Але якщо він має власні ресурси, то, імовірно, домагатиметься автономії наполегливіше. М. Букман [2, р. 46] також стверджує, що низька "торговельна залежність" між регіоном і центром поліпшує шанси регіону на життєздатність і посилює переговорні позиції регіону.

Нині на глобальному рівні немає системних свідчень на користь цих тверджень, хоча П. Кольтє і А. Хофлер [4] з'ясували, що експорт сировинних товарів перебуває у квадратичній залежності від імовірності "війни за самовизначення", а громадянські війни з більшою імовірністю будуть сепаратистськими у країнах — великих експортерів нафти. Але їхні дані не переконують, чи перебувають природні ресурси у сепаратистських регіонах, що перетворює їхній висновок на дещо сумнівний.

Сепаратистські спроби мають місце за усіх рівнів доходу. Але деякі автори стверджують, що низький дохід на душу населення на рівні країни і повільні темпи зростання є значними "чинниками ризику" сепаратизму, оскільки вони посилюють невдоволення різних груп населення і знижують альтернативну ціну війни (П. Кольтє і А. Хофлер [4]). М. Хечтер [10] навпаки, припускає, що модернізація викликає етнічний протест і підйом субнаціоналізму.

Наявні дані скоріше підтверджують першу тезу (М. Букман [2, р. 62], П. Кольтє і А. Хофлер [4]; Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5, р. 14]). Але С. Сайденман і В. Айрес [16] вважають, що зростання не має значення, а Н. Самбаніс [17], розглянувши реальні випадки "етнічного поділу", з'ясував, що економічний розвиток має позитивний (хоча й незначний) зв'язок із поділом, що, на його думку, пояснюється кращими перспективами для економіки держави-наступника.

Культурні детермінанти сепаратизму. У дослідженні П. Кольтє і А. Хофлера [4] стверджується, що молоді чоловіки більш схильні до участі у сутичках, якщо вони менш освічені, оскільки відсутність освіти зменшує альтернативну ціну насильства. Крім того, ті ж автори обережно кажуть про негативний зв'язок між освітою і здатністю лідерів-націоналістів мобілізувати населення, "підкупуючи" їх риторикою сепаратистського руху. Цей аргумент сумісний (але відмінний від) з твердженням Д. Горовіца [11], що групи з низьким рівнем навичок не здатні до конкуренції і тому більш схильні до пошуку протекціоністської переваги шляхом відокремлення. Але доступні дані на користь цих тверджень відсутні. П. Кольтє і А. Хофлер [4] з'ясували негативний зв'язок між середньою освітою чоловіків і "війнами за самовизначення". Г.Е. Хейл [9] не знайшов надійних даних на пострадянському просторі, які б вказували, що групові навички мають значення.

Політичні детермінанти сепаратизму. Третій вид чинників стосується природи і динаміки політичної системи. На відміну від економічних і культурних теорій тут аргументи насамперед пов'язані з політичними характеристиками країни загалом, а не лише сепаратистського регіону. В літературі йдеться насамперед про процеси, спричинені демократизацією, дискримінацією, недієздатністю держави і змінами міжнародного середовища. Політика сусідніх країн та їхня готовність підтримувати повстання також змінює витрати і вигоди, пов'язані з сепаратизмом. Зрештою, історичний досвід існування як окремої держави у минулому або статус окремої адміністративної одиниці (штат, провінція тощо) у нинішній час може легко сформувати відмінну ідентичність і сприяти самовизначенню. Такий підхід до виокремлення важливості чинника ідентичності близький і для української дослідниці Н. Горло, яка зауважує таке: "...для національних меншин, які схильні підтримувати ініційовану політичними лідерами ірредентистську стратегію, характерне домінування етнічної ідентичності над громадянською, національною" [22, с. 49].

Величезне значення для майбутніх сепаратистів можуть мати глибина і темпи політичних змін, а не характер режиму. Внаслідок політичних трансформацій держави часто стають уразливими і формується середовище, сприятливе для сепаратистських рухів. С. Сайденман і В. Айрес [16], наприклад, зазначає, що періоди демократизації та економічних трансформацій зумовлюють посилення етнічного самовизначення і дилем безпеки, що зрештою стає "двигуном" сепаратизму. К. Янг [21] також вважає, що гласність і демократизація при М. Горбачові "винесла питання самовизначення на передній край" у СРСР. Але Т.Р. Гурр і А. Пітч [6] вважають, що перехідні режими, які одночасно мають риси демократії й авторитаризму, здатні краще, ніж чисті демократії, "стримувати насильницький етнополітичний конфлікт".

Групи прагнуть до сепаратизму, якщо їм загрожує повне знищення або вони побоюються "фізичного і культурного винищення" (К. Янг [21]; В.О. Барткус [1]). З цієї тези випливає, що різноманітності як такої не достатньо, і групи не вважатимуть її для себе прийнятним варіантом, якщо вони опиняються у небезпеці. Декларація США про незалежність є яскравим прикладом дилеми безпеки, адже "нестерпна тиранія держави" названа в ній причиною і передумовою сепаратизму. В дослідженнях Т. Р. Гурра у межах проєкту "Minorities at Risk" [7] постійно звертається увага на те, що дискримінація і репресії спричиняють сепаратизм. Але прискіпливіша і системніша праця з цими ж даними С. Сайденмана і В. Айреса переконує, що політична дискримінація не є надійними показником для прогнозування сепаратизму [16].

Коли централізована держава послаблена або розпадається, значно знижується її здатність чинити спротив й уникати сепаратистських процесів. Крім того, розпад централізованої держави, як це сталося у різних формах у СРСР, Югославії або Сомалі, підвищує ймовірність того, що периферійні регіони або такі, що входять до її складу, шукатимуть власного шляху. Логіка тут подвійна. Вважаючи забезпечувану державою безпеку вигодою для членів держави, В.О. Барткус [1] очікує, що ерозія вигоди буде сприятливою для сепаратизму. Водночас В.О. Барткус і Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], допускають, що ослаблення держави знизить ціну сепаратизму, а це підвищить ймовірність виникнення сепаратистських рухів у державах, що не відбулися. Звісно, сепаратизм — це гра з двома учасниками: повстанцями й урядом.

Реакція уряду на перші сепаратистські натяки значною мірою визначатиметься його спроможністю дати відсіч і впливатиме на шанси сторін на успіх у подальшому конфлікті. Отже, конкретний вплив неіездатності держави на сепаратистські вимоги потребує дослідження.

Ступінь готовності системи або регіону до політичного насильства у цілому може також сигналізувати про підвищену схильність до сепаратизму. Конфлікти несепаратистського характеру можуть мати сепаратистські ефекти або обидва типи конфлікту можуть походити від однакових чинників. Д. Горовіц [11], наприклад, пише, що "повстанці — це звичайні предтечі сепаратистських рухів". Відокремлення Сомаліленду на тлі постійних кланових війн на решті території Сомалі є прикладом паралельності фракційної і сепаратистської політики. С. Сайденман і В. Айрес вважають, що з ймовірністю сепаратизму пов'язуються інші види заворушень, але не змогли оцінити причинно-наслідковий зв'язок.

Альтернативні детермінанти сепаратизму. Декілька останніх аргументів стосуються сприятливих обставин для сепаратизму. Це конкретні характеристики країн: вік існування, розмір і географічні особливості. О. Кондратенко [23], проводячи ретроспективний аналіз теорій класичної та сучасної геополітики,

зосереджує свій дослідницький ракурс на концепції просторового зростання держави, заснованій на ідеях соціал-дарвінізму, в авторстві Ф. Ратцеля, яку той виклав у своїй відомій праці "Держава як організм" (1916). Як наголошує О. Кондратенко, простір для Ф. Ратцеля є своєрідною даністю, довкола якого обертаються інтереси народів, а відтак найважливішими властивостями держави виступають її розміри, географічне положення, кордони, а також форма території з її рослинністю водними ресурсами тощо. Таким чином, географічний фактор визначає не тільки державу як таку, але й її політичну організацію. До того ж розвиток держави у Ф. Ратцеля залежить значною мірою від територіального чинника, кордонів і просторових відносин з іншими державами. Будь-яка держава, на його думку, територіально співпадає зі своїм організованим суспільством і у такий спосіб виражає його інтереси. Отже, держава виникла унаслідок збігу її інтересів з інтересами суспільства, оскільки останнє потребувало у ній захисту. Повноцінною державою Ф. Ратцель вважав лише ту, яка найбільш органічно поєднує географічні, демографічні та етнокультурні параметри нації [23, с. 4—6].

Відтак погляди Ф. Ратцеля на важливість економічних, політичних, історичних, географічних, культурних та інших чинників у визначенні потенціалу держави до геополітичного лідерства чи здатності протистояти у геополітичному суперництві, проаналізовані О. Кондратенком, можуть бути використані для обґрунтування синтезованого підходу щодо важливості останніх в розгортанні сепаратистських інтенцій. Іншими словами, запобігання ігноруванню важливості якого-небудь із вище перелічених чинників, може слугувати ідеологічною основою унеможливлення розгортання сепаратистських або іредентистських настроїв.

Вік країни. Можна цілком припустити, що чим молодша країна, тим менш ймовірно, що вона вже впоралася з труднощами державотворення і національного об'єднання, а тому є уразливішою з точки зору розпаду. Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], наприклад, з'ясували позитивний зв'язок між перебуванням у статусі " нової держави", тобто держави на перших двох роках існування, і настанням громадянських війн.

Країнам, територія яких розділена іншими країнами або водними басейнами (наприклад, Пакистан до відокремлення Бангладеш, Комори), може здатися, що їхня віддалена частина (або частини) стають уразливішими щодо відцентрових сил. Але Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], вважають, що ця змінна має значення для пояснення заворушень тільки тоді, коли дані містять війни проти колоніалізму, де відокремленість територій скоріше є ознакою колоніального характеру зв'язків, ніж будь-якої тактичної переваги для повстанців. Дж. Соренс [18] з'ясував, що фізична відстань регіону від політичного центру йде на користь вимогам сепаратистів.

Чим більша країна та чисельність населення, тим вище потенціал її розпаду. За інших рівних обставин, чим вища чисельність населення, тим вища ймовірність його (населення) різноманітності. Н. Самбаніс [17], наприклад, пише про позитивний зв'язок між величиною населення, помноженою на етнічне різноманіття, і розпадом держави. Адже чим більша загальна чисельність населення країни, тим ймовірнішим є те, що кожна етнічна група матиме чисельність, мінімально необхідну для колективних дій. Крім того, з аргументації П. Кольте і А. Хофлера [4], Н. Самбаніса [17] випливає, що чим більше населення країни, тим більше в ньому буде молодих чоловіків. В.О. Барткус [1] висуває супутній аргумент про величину країни. На її думку, віддалені спільноти отримують вигоди масштабу від належності до держави в міру того, як остання розширює для них соціальні, економічні й освітні можливості. Тому вважає вона, більші країни забезпечують більше вигод від

належності до них, а тому дають менше підстав для виникнення сепаратистських рухів. Це більше стосується величини країни, ніж величини чисельності населення, і між цими аспектами має бути зв'язок. Якщо обидві гіпотези правильні, вони будуть частково скасовувати одна одну. Нарешті, Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латін [5] допускають, що нерівна поверхня, особливо "пагорби або гори по периметру держави", є сприятливою для будь-яких видів заворушень, поліпшуючи військові перспективи для повстанців.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження нами було встановлено, що у теоріях сепаратизму, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод, коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні детермінанти сепаратизму (наявність у регіоні природних ресурсів; абсолютний рівень доходу); культурні детермінанти сепаратизму (рівень освіти (чоловіків); навички субнаціональних груп); політичні детермінанти сепаратизму (політичні трансформації; дилеми безпеки; розпад держави і схильність до політичного насильства несепаратистського характеру); альтернативні детермінанти сепаратизму (вік країни; наявність неприлеглих одна до одної частини, розділеної іншими країнами або водними басейнами; населення, величина і ландшафт країни). А тепер звернемося до, на наш погляд, надзвичайно важливого мотиву, щодо якого у зазначеній вище літературі не простежується наукового інтересу. Як уже зазначалося, охарактеризовані чинники й моделі сепаратизму мають передусім яскраво виражене внутрішнє походження, коли у країнах і суспільствах визрівають процеси, що спричиняють відцентрові тенденції.

Як свідчить історія міжнародних відносин, світ і кожна країна у ньому постійно перебувають у перманентній конкуренції за право реалізувати, з одного боку, власні національні інтереси, диктуючи своє бачення порядку денного, а з іншого — захищати власний суверенітет, що передбачає конструювання на національному рівні протипає спробам зовнішнього диктату. У цьому зв'язку ми не оминемо тему геополітики, в якій країни, що у процесі історичного розвитку нині постали економічними лідерами, намагаються чинити політичний вплив на світ з метою реалізації власних інтересів.

Відомий американський політик Г. Кісінджер у книзі "Дипломатія" [12, р. 424], зокрема, звертається до досвіду Британії, яка метою власної зовнішньої політики, починаючи з 18-го ст., ставила недопущення створення коаліції європейських держав, бачачи в ній загрозу власним інтересам. А на початку 20-го ст. член Таємної ради Х. Маккіндер у статті "Географічна вісь історії" [24] сформулював засади доктрини геополітики, яка й нині не піддається сумніву. Згідно з нею Британія і США є таласократами (державами моря), які прагнуть контролювати телурукратів (держави суші у Євразії), зокрема, серцевинну територію (за Х. Маккіндером — Хартленд). Ці ідеї розвинув директор Інституту міжнародних проблем Єльського університету Н. Спайкмен у праці "Географія миру" [19; 28]. З його точки зору, простіше контролювати Римленд — територію, що оточує Хартленд. Не вдаючись у деталі геополітики за Н. Спайкменом, зазначимо, що його бачення продовжувало реалізацію планів з протидії створенню на євразійському континенті політичних союзів.

Отже, розглядаючи сепаратизм, ми не маємо підстав зосереджуватися лише на внутрішніх причинах його прояву. Адже актори геополітичної гри, згідно з їхньою доктриною, не можуть не впливати на процеси відокремлення, тому що сепаратизм — один із засобів досягнення стратегічної мети, яка полягає у захисті власних, передусім економічних, інтересів шляхом домінування, чого набагато простіше досягти, маючи справу з політично й економічно слабкими розрізненими державними утвореннями, в яких відсутній достатній ресурс для прийняття повністю суверенних рішень.

Література:

1. Bartkus, Viva Ona. 1999. *The Dynamic of Secession*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bookman M. *The Economics of Secession* / M. Bookman // *The Economics of Secession* Macmillan Press, London. — 1993. — P. 262.
3. Buchheit, Lee C. 1978. *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven and London: Yale University Press.
4. Collier, Paul and Anke Hoeffler. "The Political Economy of Secession." *Development Research Group, World Bank; Center for the Study of African Economies*, 1-22. 2002.
5. Fearon, J. D. *Ethnicity, insurgency, and civil war* [Electronic resource] / J. D. Fearon, D. D. Laitin // *American Political Science Review*. — 2003. — Vol. 97, Issue 1. — P. 75-90. — Mode of access: http://www.uky.edu/~clhyn2/PS439G/readings/fearon_laitin_2003.pdf
6. Gurr, Ted Robert and Anne Pitsch. 2003. "Ethnopolitical Conflict and Separatist Violence." In W. Heitmeyer and J. Hagan (eds.). *International Handbook of Violence Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 227—245.
7. Gurr, Ted Robert. 1993. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
8. Gurr, Ted Robert. 2000. *Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
9. Hale, Henry E. 2000. "The Parade of Sovereignties: Testing Theories of Secession in the Soviet Setting." *British Journal of Political Science* 30 (2000):31—56.
10. Hechter M. *The Dynamics of Secession* [Electronic resource] / M. Hechter // *Acta Sociologica*. — 1992. — Vol. 35, Issue 4. — P. 267—283. — Mode of access: https://www.academia.edu/20583253/The_Dynamics_of_Secession
11. Horowitz, Donald L. 2003. "The Cracked Foundations of the Right to Secede." *Journal of Democracy* 14 (2003):5-17.
12. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster. 912 p.
13. Le Billon, Philippe. 2001. "'Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975—2000'." *African Affairs* 100 (2001):55-80.
14. Reznikova N. *The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism* / Nataliia Reznikova, Volodymyr Panchenko, Olena Bulatova // *Baltic Journal of Economic Studies*. — 2018. — Vol. 4. — P. 274—281.
15. Ross, Michael. *What Do We Know About Natural Resources and Civil War?* UCLA Department of Political Science. 2003.
16. Saideman, Stephen M. R. William Ayres. "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analysis of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s." *The Journal of Politics* 62:1126-44.
17. Sambanis, Nicholas. *Partition as a Solution to Ethnic War*. *World Politics* 52[4], 437-83. — 2000.
18. Sorens, Jason. 2005. "The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies." *Comparative Political Studies* 38 (2005):304-26.

19. Spycman N. *America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power* / N. Spycman — New York: Harcourt, Brace of Co., 1942. — 500 p.

20. Treisman, Daniel S. 1997. "Russia's 'Ethnic Revival' The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order." *World Politics* 49 (1997):212-49.

21. Young, Crawford. 1983. "Comparative Claims to Political Sovereignty: Biafra, Katanga, Eritrea," in Donald Rothchild and Victor A. Olorunsola (eds.) *State Versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*. Boulder: Westview Press.

22. Горло Н.В. Функціональні та концептуальні моделі політики ірредентизму. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — "Політичні інститути та процеси". Запорізький національний університет. Львівський національний університет імені Івана Франка. Запоріжжя, Львів, 2019. — Режим доступу: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf

23. Кондратенко О.Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз [Електронний ресурс] / О.Ю. Кондратенко // Міжнародні відносини: Серія "Політичні науки". — 2015. — №9. — Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351

24. Маккіндер Х. Географическая ось истории / Х. Маккіндер // Поліс. — 1995. — №4. — С. 162—169.

25. Mackinder H. *The Round World and the Winning of the Peace* / H. Mackinder // *Foreign Affairs*. — 1943. — Vol.21. — №4. — P. 595—605.

26. Панченко В.Г. Методологічні засади економічного націоналізму / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова // *Економіка і держава*. — 2017. — № 7. — С. 4—8; Panchenko V.H. *Metodolohichni zasady ekonomichnoho natsionalizmu* / V.H. Panchenko, N.V. Reznikova // *Ekonomika i derzhava*. — 2017. — №7. — S. 4—8.

27. Панченко В.Г. Політика економічного націоналізму: від витоків до нових варіацій економічного патріотизму / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова // *Економіка і держава*. — № 8 (серпень). — 2017. — С. 4—8.

28. Резнікова Н.В. Теоретико-методологічні засади визначення економічної залежності в умовах двополярного зонування світової економіки / Н.В. Резнікова // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. — 2012. — № 4 (63). — С. 38—42.

References:

1. Bartkus, V.O. (1999), *The Dynamic of Secession*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

2. Bookman, M. (1993), *The Economics of Secession*, Macmillan Press, London, UK.

3. Buchheit, L.C. (1978), *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, Yale University Press, New Haven, London, UK.

4. Collier, P. and Anke H. (2002), "The Political Economy of Secession", *Development Research Group, World Bank; Center for the Study of African Economies*, pp. 1—22.

5. Fearon, J. D. and Laitin, D.D. (2003), "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, vol. 97, Issue 1, pp. 75—90, available at: http://www.uky.edu/~clhyn2/PS439G/readings/fearon_laitin_2003.pdf (Accessed 20 May 2020).

6. Gurr, T.R. and Anne, P. (2003), "Ethnopolitical Conflict and Separatist Violence", *International Handbook of Violence Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 227—245.

7. Gurr, T.R. (1993), *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, DC: United States Institute of Peace, Washington, USA.

8. Gurr, T.R. (2000), *Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century*, DC: United States Institute of Peace, Washington, USA.

9. Hale, H.E. (2000), "The Parade of Sovereignties: Testing Theories of Secession in the Soviet Setting", *British Journal of Political Science*, vol. 30, pp. 31—56.

10. Hechter, M. (1992), "The Dynamics of Secession", available at: *Acta Sociologica*, vol. 35, Issue 4, pp. 267—283, https://www.academia.edu/20583253/The_Dynamics_of_Secession (Accessed 20 May 2020).

11. Horowitz, D.L. (2003), "The Cracked Foundations of the Right to Secede", *Journal of Democracy*, vol. 14, pp. 5—17.

12. Kissinger, H. (1994), *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, USA.

13. Le Billon, Ph. (2001), "Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975—2000", *African Affairs*, vol. 100, pp. 55—80.

14. Reznikova, N. Panchenko, V. and Bulatova, O. (2018), "The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, pp. 274—281.

15. Ross, M. (2003), *What Do We Know About Natural Resources and Civil War?*, UCLA Department of Political Science, Los Angeles, USA.

16. Saideman, Stephen M. R. William Ayres. "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analysis of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s.", *The Journal of Politics*, vol. 62, pp. 1126—44.

17. Sambanis, N. (2000), "Partition as a Solution to Ethnic War", *World Politics*, vol. 52 [4], pp. 437—483.

18. Sorens, J. (2005), "The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies", *Comparative Political Studies*, vol. 38, pp. 304—326.

19. Spycman, N. (1942), *America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power*, Harcourt, Brace of Co., New York, USA.

20. Treisman, D.S. (1997), "Russia's 'Ethnic Revival' The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order", *World Politics*, vol. 49, pp. 212—249.

21. Young, C. (1983), "Comparative Claims to Political Sovereignty: Biafra, Katanga, Eritrea", *State Versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*. Westview Press, Boulder, USA.

22. Horlo, N.V. (2019), "Functional and conceptual models of irredentism policy", *Abstract of Ph.D. dissertation, Politics, Zaporiz'kyj natsional'nyj universytet, L'vivskiy natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka, Zaporizhzhia, Lviv*, available at: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf (Accessed 20 June 2020).

23. Kondratenko, O.Yu. (2015), "Classical and modern geopolitics: a retrospective analysis", *Mizhnarodni vidnosyny: Seriya "Politychni nauky"*, vol. 9, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351 (Accessed 20 June 2020).

24. Makkynder, Kh. (1995), "Geographical axis of history", *Polys*, vol. 4, pp. 162—169.

25. Mackinder, N. (1943), "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, vol. 21, no. 4, pp. 595—605.

26. Panchenko, V.H. and Reznikova, N.V. (2017), "Methodological principles of economic nationalism", *Ekonomika i derzhava*, vol. 7, pp. 4—8.

27. Panchenko, V.H. and Reznikova, N.V. (2017), "The policy of economic nationalism: from origins to new versions of economic patriotism", *Ekonomika i derzhava*, vol. 8, pp. 4—8.

28. Reznikova, N.V. (2012), "Theoretical and methodological principles of determining economic dependence in the conditions of bipolar zoning of the world economy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4 (63), pp. 38—42.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2020 р.

Ю. В. Кіндзерський,

д. е. н., провідний науковий співробітник, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ORCID ID: 0000-0002-4432-6526

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.10

ГЕНЕЗА І ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Yu. Kindzerskyi,

Doctor of Economic Sciences, Leading Researcher, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine

GENESIS AND FEATURES OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF PROSPECTS FOR ITS FORMATION IN UKRAINE

У статті систематизовано підходи до розуміння генези та змісту цифрової економіки як новітнього явища суспільного прогресу. Розкрито чинники, напрями і наслідки трансформації світової економіки, пов'язані з явищем цифровізації суспільного виробництва. Наведено різні підходи до розуміння змісту цифрової економіки та вказано на її особливості, що дозволяють вважати цю економіку новим етапом розвитку людства. Визначено вплив цифровізації на діяльність держави, бізнесу, окремого індивідууму. Окреслено загальні перспективи становлення цифрової економіки в Україні. Зроблено висновок про те, що успішний розвиток цифрової економіки вимагає розробки державної стратегії випереджаючої цифровізації економіки, яка б, з одного боку, враховувала значну структурну і технологічну відсталість України від розвинених країн і виступала одним із важелів швидкого подолання цієї відсталості, а з іншого боку, дозволила б суттєво трансформувати підходи держави до процесів управління економікою.

The process of the economy digitalization leads to the inevitable transformation of the socio-economic paradigm of social development. The emergence of the digital economy is associated with the transition to a new, higher stage of production of goods and services based on the use of information technology. The article systematizes the approaches to understanding the genesis and content of the digital economy as the latest phenomenon of social progress. The research is based on theoretical methods of scientific knowledge, in particular, on the use of synthesis and deduction methods, as well as methods of empirical knowledge, which made it possible to reveal the features of the digital economy and find tools that contribute to its development. The factors, directions, and consequences of the world economy transformation related to the phenomenon of digitalization of social production are revealed. Different approaches to understanding the content of the digital economy are presented and its features are indicated, which allow us to consider this economy as a new stage of human development. The influence of digitalization on the activity of the state, business, the individual is determined. The general prospects of the formation of the digital economy in Ukraine are outlined. The laws inherent only in the digital economy have been identified and characterized, in particular, R. Metcalfe's law of network effect and J. Hilder's law of reverse pricing. It is concluded that the successful development of the digital economy requires the development of a state strategy of advanced digitalization of the economy, which would, on the one hand, take into account the significant structural and technological backwardness of Ukraine from developed countries and act as one of the levers would significantly transform the state's approaches to economic management processes.

When conducting the scientific research, the main sources of initial data were materials of consulting agencies, foreign statistical bureaus, fundamental and applied works of reputable scientists in areas of the digital economy.

*Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, цифрові технології, Четверта промислова революція.
Key words: digital economy, digitalization, digital technologies, Fourth industrial revolution.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток цифрових технологій на тлі глобалізації економіки призвів до якісних змін, які зумовили поступовий перехід від індустріальної до цифрової економіки, що знаходить своє відображення у цифровізації бізнес-процесів, впровадженні цифрових технологій у діяльність промислових підприємств, організацій сфери послуг, державних органів і фінансових установ.

Об'єктивною основою цифрової економіки і суспільства є накопичені людством знання та інформація, критична маса яких ознаменувала перехід

суспільного виробництва і суспільних відносин на якісно новий рівень. Розширення і розвиток цифрових технологій стали каталізатором соціально-економічних процесів, забезпечивши прискорення зростання економіки і добробуту населення. Освоєння сучасних цифрових технологій надало економічним суб'єктам переваги у підвищенні ефективності господарських процесів, створило синергетичний ефект зростання від цифрової мережевої взаємодії учасників ринку, використання ними цифрових платіжних систем і цифрових грошей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам цифрової трансформації економіки останнім часом було присвячено чимало наукових праць. Серед зарубіжних варто назвати роботи Х. Альбаха [1], Х. Мефферта [1], Т. Месенбурга [2], С. Маркович [3], Т. Нібела [4], Н. Негропonte [5], А. Пінкварта [1], Р. Рейхвальда [1], Д. Тепскота [6], П. Уілмотта [3], К. Шваба [7]. В Україні досліджуваній проблематиці приділяли увагу С. Альпаков [8], В. Ляшенко та О. Вишневський [9], В. Вишневський та С. Князев [10], О. Джусов [8], І. Карчева [11], С. Коляденко [12], Н. Краус [13], П. Пучентейло [14] та інші. Водночас багатогранність і дискусійність питань цифровізації зумовлює необхідність подальших досліджень та виявлення закономірностей і суперечностей розвитку цифрової економіки в світі загалом та в Україні зокрема.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — систематизувати підходи до розуміння генези та змісту цифрової економіки як новітнього явища суспільного прогресу, визначити ключові властивості, що характеризують її як черговий етап розвитку глобальної економіки, виявити у зв'язку з цим проблеми і перспективи розвитку цифрової економіки в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концепція цифрової економіки сформувалася на основі теорії постіндустріального і інформаційного суспільства, ставши їх логічним продовженням. Перші дискусії стосовно зазначеної концепції виникли в кінці ХХ ст. з появою електронної торгівлі. Так, у 1994 році канадський економіст Дон Тапскотт у своїй книзі "Digital Economy" ("Цифрова економіка") [6] одним з перших запропонував цей термін. До найважливіших наслідків цифровізації глобальної економіки дослідник, виходячи з теорії фірми Р. Коуза [15], відносив різке зниження трансакційних витрат, виникнення нових бізнес-моделей і, як наслідок, виключення посередників внаслідок прямої взаємодії між споживачем і постачальником. Тапскотт передбачив безліч приватних проявів майбутньої цифровізації, серед яких наприклад, трансформація бізнесу з традиційних фірм у медіа, небачений сплеск порушень авторських, суміжних праві втрата інвестицій для бізнесу в цьому секторі економіки тощо.

У 1995 році американець Ніколас Негропonte у роботі "Being Digital" ("Цифрове існування") сформулював концепцію електронної економіки, яка полягала в переході від обробки атомів — складових матерії фізичних речовин, — до обробки бітів — складових матерії програмних кодів. До переваг цифровізації у порівнянні з традиційним ринком Негропonte відносив:

- відсутність фізичної ваги продукції, яку можна замінити інформаційним обсягом;
- істотно нижчі витрати на виробництво електронних товарів і менша площа, займана електронними носіями;
- віртуальний характер господарських зв'язків, що веде до зниження потреби в сировині;
- появу цифрових валют, що сьогодні наочно підтверджується зростаючим ринком криптовалюти;
- миттєве транскордонне переміщення товарів і послуг через мережу Інтернет [4, с. 75].

На сьогодні склалось чимало взаємодоповнюючих підходів до розуміння терміну "цифрова економіка" (табл. 1), водночас їх можна умовно розділити на дві групи за ключовими ознаками і сферою прояву.

З точки зору "класичного" трактування цифрова економіка розглядається як особливий вид економічної діяльності, в основі якого лежать нові методи обробки, зберігання та передачі даних. Сюди можна віднести

електронні товари і послуги, а також весь спектр онлайн-бізнесу. Слід зазначити, що в міру виникнення і розвитку нових технологій зміст цифрової економіки буде доповнюватися, а отже, і підходи до визначення терміна будуть змінюватися.

Другий аспект — трактування у значно ширшому розумінні, коли під терміном "цифрова економіка" розуміють певну нову форму соціально-економічних відносин, які пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням інформаційних технологій, що утворилася внаслідок поширення Четвертої промислової революції. За висновками Клауса Шваба істотною відмінністю Четвертої промислової революції від Третьої є синергетичний ефект, що виник в результаті злиття комп'ютерних, інформаційних, нано — та інших технологій. На його думку одним з наслідків Четвертої революції стане зникнення кордонів між фізичним, інформаційним і біологічним світами [7].

Серед базових складових цифрової економіки, як правило, виділяють:

- інфраструктуру, що включає технічні засоби, центри зберігання, обробки і перетворення інформації, центри передачі інформації, програмне забезпечення, засоби телекомунікації тощо;
 - електронні послуги органів законодавчої та виконавчої державної влади;
 - бізнес-процеси господарюючих суб'єктів за допомогою комп'ютерних мереж в умовах віртуальних взаємодій між суб'єктами ринку;
 - електронна комерція, яка на сьогодні є одним з найбільших сегментів цифрової економіки [2].
- Виходячи із зазначених вище сучасних трактувань сутності та базових складових цифрової економіки, доцільним, на наш погляд, є визначення ключових характеристик, останньої, серед яких:
- основним видом продукту стають інформаційні послуги;
 - відбувається перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
 - на основі інтеграції інформаційної та мережевої складових створюються інформаційно-мережеві структури, формується мережева інфраструктура, мережеві технології та мережевий бізнес;
 - головна роль належить знанням, які стають основою технологічних інновацій;
 - змінюються напрями інвестування, основна частка інвестицій припадає на такі нематеріальні активи як наука, НДДКР, програмне забезпечення, Інтернет, охорону здоров'я, освіту та підвищення кваліфікації кадрів;
 - у діяльності суб'єктів господарювання зростає роль творчої праці;
 - на основі використання інформаційних ресурсів з'являються нові технології управління тощо.

Ці особливості вирізняють цифрову економіку від попередніх стадій розвитку економіки і суспільства, а цифровий сектор від інших секторів і галузей сучасної економіки. Таким чином, зазначене дозволяє висунути гіпотезу протє, що цифрова економіка являє собою нову стадію розвитку продуктивних сил і економіки, яка характеризується новими властивостями, тенденціями і закономірностями, притаманними сучасному історичному відрізку часу. На відміну від індустріальної стадії розвитку суспільства, яка пов'язана з речовими, матеріальними чинниками виробництва, головними факторами виробництва та розвитку економіки стають інформаційні й інтелектуальні ресурси, а також нематеріальний продукт — інформація, знання та їх носії. Рушійною силою розвитку даної стадії є наука та впровадження її досягнень в практику господарювання.

Цифрові технології виконують важливу роль в діяльності державних органів влади, а їх освоєння є основою формування конкурентних переваг для підприємств і бізнесових організацій. Так, використання можливостей ІКТ при наданні державних послуг забезпечує:

— економію бюджетних витрат;
 — полегшення надання державних послуг, зокрема отримання довідок, дозволів тощо;
 — зниження проявів бюрократії та корупції;
 — оперативний облік потреб та інтересів громадян, підприємств і бізнесових організацій при прийнятті управлінських рішень;
 — вільний доступ до необхідної державної інформації, скорочення часу громадян на взаємодію з представниками державної влади;
 — зменшення адміністративного навантаження на бізнес і громадян;
 — постійне розширення видів електронних державних послуг, що надаються населенню;
 — підвищення рівня довіри населення до державних органів влади тощо.

В умовах цифрової економіки змінюється функціонування промислових підприємств, зокрема:

- збільшуються витрати підприємств на наукові дослідження і розробки, пов'язані з цифровими технологіями та інноваційними процесами;
- інформаційні дані використовуються для оптимізації організаційних і управлінських рішень;
- більш широко застосовуються програмні продукти для вдосконалення виробничих процесів під час виготовлення складних продуктів;
- цифрові технології активно використовуються для налагодження соціальних і виробничих взаємодій між персоналом підприємства, а також економічних відносин і зв'язків між підприємством та його контрагентами.

Як зазначалося вище, цифрова економіка має свої особливості (характеристики), що впливають на формування основних тенденцій розвитку глобальної економіки. За підсумками 2018 р. обсяги загальносвітових витрат на продукти та послуги у сфері інформаційних технологій склали 3,7 трлн дол. США та продемонстрували зростання на 6,2% у порівнянні з попереднім роком, перевищивши темпи зростання світового ВВП. Разом із загальним зростанням ринку цифрових послуг збільшується і частка ІТ-аутсорсингу — обсяг виручки цього сегменту у зазначений рік склав 64,3 млрд дол. США. Україна у цьому сегменті ринку не "пасе задніх", оскільки її ІТ-бізнес в своїй більшості представлений аутсорсинговими компаніями, а динаміка їх зростання значно випереджає середні темпи зростання цього бізнесу у світі [27].

У світі і в Україні стрімко зростає сегмент роздрібних продажів на ринку електронної комерції. Обсяг світового ринку у 2017 р. склав 2,3 трлн дол. США, або 10,2% від загального показника роздрібних продажів. Експерти прогнозують, що за підсумками 2021 р. частка "e-commerce" сягне 17,5%, що становитиме більше 4,8 трлн дол. США. В Україні обсяг ринку "e-commerce" у 2017 р. становив 50 млрд грн, або 3,2% від загального обсягу роздрібних продажів. Водночас темп приросту електронної комерції в країні є другим за швидкістю в

Таблиця 1. Визначення цифрової економіки

№ п/п	Установа/автор	Визначення
1	Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) [16]	Результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в області інформації та комунікацій
2	Світовий банк [17]	Нова парадигма прискореного економічного розвитку, заснована на обміні даними в режимі реального часу
3	British Computer Society (BCS), The Chartered Institute for IT [18]	Економіка, заснована на цифрових технологіях, ведення бізнесу на ринках, що спираються на мережу Інтернет
4	Economist Intelligence Unit (EIU), IBM Institute for Business Value [19]	Економіка, здатна надати високоякісну ІКТ-інфраструктуру і мобілізувати можливості ІКТ для забезпечення потреб споживачів, бізнесових організацій та держави
5	Департамент комунікації та цифрової економіки Австралії [20]	Глобальна мережа економічних і соціальних видів діяльності, які підтримуються завдяки таким платформам, як Інтернет, а також мобільними і сенсорними мережами
6	Уряд Великої Британії [21]	Виробництво цифрового обладнання, видавничі діяльність, медійне виробництво та програмування
7	Кабінет Міністрів України [22]	Діяльність, в якій основними засоби (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові
8	С. Веретюк, Л. Кіт [23; 24]	Трансформація всіх сфер економіки завдяки перенесенню інформаційних ресурсів та знань на комп'ютерну платформу з ціллю їх подальшого використання
9	С. Коляденко [12]	Економіка, що базується на виробництві електронних товарів і сервісів високотехнологічними бізнес-структурами і дистрибуція цієї продукції за допомогою електронної комерції
10	Т. Лозова, Г. Олійник, О. Олійник [25]	Надання послуг, виробництво, продаж і постачання продуктів як через комп'ютерні мережі, так і на основі договорів всього технологічного циклу, системи обліку, звітності та фінансів
11	П. Пуцентейло [14]	Результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в сфері інформації та комунікації, що впливають на всі сектори економіки і соціальної діяльності
12	Н. Краус [13]	Економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях та сьогодні все частіше переплітається з традиційною економікою, роблячи чітке розмежування складнішим

Джерело: узагальнено автором.

Європі (біля 31%), що свідчить про значний потенціал ринку. Його основними суб'єктами є логістичні компанії, інтернет-магазини, маркетплейси, класифайди, прайс-агрегатори тощо [28].

Цифрова економіка робить діяльність суб'єктів господарювання більш ефективною, знижуючи їх транзакційні витрати на:

- укладення угод — внаслідок використання систем електронного документообігу, розвитку електронної комерції, можливостей укладення віртуальних контрактів;

- пошук інформації — внаслідок широкого доступу до різноманітної інформації, можливостей її миттєвої передачі, розвитку електронних пошукових систем;
- ведення переговорів — внаслідок розвитку мережі Інтернет, нових способів комунікації (електронна пошта, месенджери тощо).

Використання результатів інформаційної революції супроводжується не тільки зниженням собівартості продуктів і послуг, що виробляються, а й економією часу і фінансових коштів на різноманітні трансакції. Ця тенденція обумовлена скороченням часу на просторові переміщення, на надання різноманітних послуг у сфері державного і корпоративного управління, оптової та роздрібною торгівлі, фінансової і банківської системи тощо.

ІТ-сектор поміж традиційних видів діяльності вирізняється прискореними процесами і масштабами концентрації капіталу, про що свідчить рейтинг капіталізації найбільших світових ІТ-компаній (табл. 2), що свідчить про динамічно зростаючий глобальний попит на їх продукцію. Так, капіталізація найбільших компаній світу у 2019 р. зростає в середньому в 1,5—2,0 рази, причому 8 компаній з першої десятки світових гігантів представляють ІТ-сектор.

Варто зазначити, що у цифровій економіці діють специфічні, притаманні лише їй закони. Мова йде, передусім, про закон мережевого ефекту (закон Р. Мет-

Таблиця 2. Капіталізація світових компаній, 2019 рік

№ п/п	Компанія	Основна сфера діяльності	Капіталізація, млрд дол.
1	Apple	Виробництво електроніки та інформаційних технологій	577,4
2	Google	Інтернет-сервіси, додатки, відеохостинг Youtube	547,9
3	Microsoft	Виробництво програмного забезпечення	443,0
4	Amazon	Торгівля в Інтернеті	360,0
5	Wells Fargo	Банки	299,0
6	Samsung	ПК, мобільні пристрої, побутова техніка та електроніка	254,0
7	China Mobile	Телекомунікації	250,0
8	Verizon	Телекомунікації	229,0
9	AT & T	Телекомунікації	226,0
10	Walmart	Рітейл	216,9

Джерело: [29].

калфа) і закон зворотного ціноутворення (закон Дж. Гільдера). Так, на первинних стадіях розвитку цифрової економіки удосконалення техніки і технології, підвищення якості продукції, що випускається, незмінно супроводжувалися її здороженням і відносним зменшенням величини одержуваного прибутку. Дж. Гільдер припустив, а практика господарської діяльності підтвердила його припущення, що в міру нарощування потужностей комп'ютерів, розширення і вдосконалення мережевих структур відбувається абсолютне й відносне зниження цін на інформаційно-комунікаційні технології, а на одиницю використаної інформації наближається до нуля.

Відповідно до мережевого ефекту цінність мереж для користувачів залежить від їх числа, і в міру експоненціального збільшення учасників мережевої взаємодії починає діяти синергетичний ефект, що виражається в поліпшенні якості обслуговування абонентів, збільшенні можливостей доступу до різноманітної інформації, розширенні просторових меж, внаслідок чого географічна віддаленість агентів втрачає своє значення.

ВИСНОВКИ

Процес цифровізації економіки призводить до неминучої трансформації соціально-економічної парадигми суспільного розвитку. Поява цифрової економіки пов'язана з переходом на нову, вищу стадію виробництва товарів і послуг на основі застосування інформаційних технологій. Цифрова трансформація змінює конкурентні позиції компаній, розмиває географічні кордони їх діяльності, вдосконалює і оптимізує бізнес-моделі.

Для успішного розвитку цифрової економіки і скорочення розриву з країнами-лідерами України потрібна стратегія випереджаючої цифровізації економіки, яка б, з одного боку, ураховувала її значну структурну і технологічну відсталість від розвинених країн і виступала одним із важелів швидкого подолання цієї відсталості, а з іншого боку, дозволила б суттєво трансформувати підходи держави до процесів управління економікою і системи прийняття стратегічних і оперативних рішень для адекватного реагування на поточні і майбутні виклики і загрози, що постають перед нашою країною. У цьому зв'язку важливими є питання формування кадрових, інтелектуальних і технологічних ресурсів для розробки і реалізації цієї стратегії, а також гнучкої нормативної бази впровадження цифрових технологій в усі сфери економіки, державного управління і суспільного життя.

Література:

1. Management of Permanent Change / Editors: Horst Albach, Heribert Meffert, Andreas Pinkwart, Ralf Reichwald. Springer Gabler, Wiesbaden, 2015. 240 p.
2. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census. URL: <http://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).
3. Markovitch S., Willmott P. Accelerating the digitization of business processes / McKinsey, 2014. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/accelerating-the-digitization-of-business-processes> (дата звернення: 15.05.2018)
4. Negroponte N. Being Digital. NY: Knopf. 1995. 256 p.
5. Niebel, T. 2014. "ICT and Economic Growth: Comparing Developing, Emerging and Developed Countries." ZEW Discussion Paper 14-117, ZEW Centre for European Economic Research, Mannheim, Germany.
6. Tapscott D. The Digital Economy Anniversary Edition: Rethinking promise and peril in the age of networked intelligence, McGraw-Hill; 2014. 448 p.
7. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Монография. Пер. с англ. М.: Изд-во "Э"; 2017. 208 с.
8. Джусов О.А., Апальков С.С. Цифрова економіка: структурні зрушення на міжнародному ринку капіталу. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ecn/article/view/3058/2746>

9. Ляшенко В.І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / В.І. Ляшенко, О.С. Вишневський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — К., 2018. — 252 с.

10. Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / За ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Київ, Академперіодика, 2020. 188 с.

11. Карчева Г.Т. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки / Г.Т. Карчева, Д.В. Огородня, В.А. Опенька // Фінансовий простір. — 2017. — № 3 (27). — С. 13—21.

12. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі / С.В. Коляденко // Економіка. Фінанси. Менеджмент. — 2016. — № 6. — С. 105—112.

13. Краус Н.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку [Електронний ресурс] / Н.М. Краус, О.П. Голобородько, К.М. Краус // Ефективна економіка. — 2018. — № 1. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1—2018/8.pdf>

14. Пуцентейло П.Р., Гуменюк О.О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. Інноваційна економіка. 2018. № 5—6 (75). С. 131—143.

15. Coase R. The Nature of the Firm, *Econometrica*. 1937;4(16): 386—405.

16. The Concept of a 'Digital Economy' [Electronic resource]. — Access mode: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy/> — Title from the screen

17. Цифровая повестка Евразийского экономического союза до 2025 года: перспективы и рекомендации. М.: Группа Всемирного банка; ЕЭК. 2018.

18. BCS Policy Hub. URL: http://policy.bcs.org/position_statements/digital-economy

19. Economist Intelligence Unit (EIU). (2011). Digital economy rankings 2010 beyond e-readiness. EIU and IBM. URL: https://www.935.ibm.com/services/us/gbs/bus/pdf/eiu_digital-economy-rankings_2010_final_web.pdf

20. Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, Australia's Digital Economy: Future Directions (2009).

21. UK Digital Strategy. URL: <https://www.gov.uk/government/-publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy>

22. Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р "Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації". URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67\\$2018\\$%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67$2018$%D1%80)

23. Веретюк С.М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в

Україні // Фінансовий простір № 3 (27) // Наукові записки Українського НДІ зв'язку. — 2016. — № 2. — С. 51—58.

24. Кіт Л.З. Еволюція мережевої економіки / Л.З. Кіт // Вісник Хмельницького національного університету. — Економічні науки. — 2014. — № 3. — Т. 2. — С. 187—194.

25. Лозова Т.І., Олійник Г.Ю., Олійник О.А. Цифровізація проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна: земельних ділянок, розташованих на них будівель, споруд та передавальних пристроїв. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 4—9. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.1.4/

26. Алетдинова А.С., Бабкин А.В. и др. Цифровая трансформация экономики и промышленности: проблемы и перспективы: монография / Под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина. — СПб: Изд-во Политехн. Ун-та, 2017. — 807 с.

27. Шелест О., Кутувий Я., Самоходський І. Розвиток української ІТ-індустрії: аналітичний звіт, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ko.com.ua/files/u125/Ukrainian_IT_Industry_Report_UKR.pdf

28. Об'єм ринку e-commerce в Україні перетнув 50 млрд грн. Електронний чек сприяє розвитку ринку і захисту прав споживачів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://brdo.com.ua/top/ob-yem-rynku-e-commerce-v-ukrayini-peretnuv-50-mlrd-grn-elektronnyj-chek-spryyatyme-rozvytku-rynku-zahystu-prav-spozhyvachiv/>

29. Brand Finance: [сайт]. URL: <http://brandfinance.com> (дата звернення: 15.03.2019).

References:

1. Albach, H. Meffert, H. Pinkwart, A. and Reichwald, R. (2015), Management of Permanent Change, Springer Gabler, Wiesbaden, Germany.

2. Mesenbourg, T. L. (2001), "Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census", [Online], available at: <http://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf> (Accessed 15 May 2020).

3. Markovitch, S. and Willmott, P. (2014), "Accelerating the digitization of business processes", [Online], available at: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/ourinsights/accelerating-the-digitization-of-business-processes> (Accessed 15 May 2020).

4. Niebel, T. (2014), ICT and Economic Growth: Comparing Developing, Emerging and Developed Countries, ZEW Discussion Paper 14—117, ZEW Centre for European Economic Research, Mannheim, Germany.

5. Negroponte, N. (1995), Being Digital, Knopf, NY, 256 p.

6. Tapscott, D. (2014), The Digital Economy Anniversary Edition: Rethinking promise and peril. In the age of networked intelligence, McGraw-Hill, 448 p.

7. Schwab, K. (2017), The Fourth Industrial Revolution: monograph, Publishing House "E", Moscow, 208 p.

8. Dzhusov, O. A. and Apalkov, S. S. (2016), "Digital economy: structural changes in the international capital market", [Online], available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/-article/view/3058/2746. (Accessed 15 May 2020).

9. Lyashenko, V. I. and Vyshnevs'kyu, V. P. (2018), Tsifrovaya transformatsiya ekonomiki i promyshlennosti: problemy i perspektivy [Digital transformation of economy and industry: issues and prospects], NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sti, Kyiv, Ukraine.

10. Vyshnevs'kyu, V. P. and Kniaziev, S. I. (2020), Tsyfrovizatsiya ekonomiki Ukrainy: transformatsijnyy potentsial: monohrafiia [Digital economy of Ukraine: transformational potential: monograph], NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-ti, Kyiv, Akademperiodyka

11. Karcheva, G. T. Ogorodnya, D. V. and Open'ka, V. A. (2017), "The digital economy and its impact on the

development of national and international economics", Finansovyy prostir, vol. 3, pp. 13—21.

12. Kolyadenko, S. V. (2016), "Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world", Ekonomika. Finansy. Menedzhment, vol. 6, pp. 105—112.

13. Kraus, N. M. Holoborod'ko, O. P. and Kraus, K. M. (2018), "Digital economy: trends and prospects for the avant-garde nature of development", Efektyvna ekonomika, vol. 1, [Online], available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (Accessed 05 May 2020).

14. Putsenteilo, P. R. and Humeniuk, O. O. (2018), "Digital economy as the newest vector of reconstruction of traditional economy", Innovatsiina ekonomika, vol. 5—6 (75), pp. 131—143.

15. Coase, R. (1937), "The Nature of the Firm", Econometrica, vol. 4 (16), pp. 386—405.

16. Odec.org.uk (2018), "The Concept of a Digital Economy", available at: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy> (Accessed 15 May 2020).

17. The World Bank Group (2018), Cifrovaja povestka Evrazijskogo ehkonomicheskogo sojuza do 2025 goda: perspektivy i rekomendacii [Digital Agenda of the Eurasian Economic Union until 2025: Prospects and Recommendations], Gruppya Vsemirnogo banka, EEhK, Moscow, Russia.

18. Policy.bcs.org (2018), "BCS Policy Hub", available at: http://policy.bcs.org/position_statements/digital-economy (Accessed 15 May 2020).

19. Economist Intelligence Unit (2011), "Digital economy rankings 2010 beyond e-readiness", EIU and IBM, available at: https://www.935.ibm.com/services/us/gbs/bus/pdf/eiu_digital-economy-rankings_2010_final_web.pdf (Accessed 15 May 2020).

20. Department of Broadband Communications and the Digital Economy (2009), "Australia's Digital Economy: Future Directions", Department of Broadband Communications and the Digital Economy, Canberra, Australia.

21. UK Digital Strategy (2017), available at: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy> (Accessed 15 May 2020).

22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018—2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67%2018%D1%80> (Accessed 4 May 2020).

23. Veretiuk, C.M. and Pilins'kyj, V.V. (2016), "Defining priority areas for the development of the digital economy in Ukraine", Naukovi zapysky Ukrain's'koho naukovo-doslidnoho instytutu zv'язku, vol. 2, pp. 51—58.

24. Kit, L. Z. (2014), "The evolution of the network economy", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 187—194.

25. Lozova, T. Oliinyk, H. and Oliinyk, O. (2019), "Digitalization of the technical inventory of real estate objects: land plots and buildings, structures and transmitters located on them", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 4—9.

26. Aletdinova A. S., and Babkin A. V. (2017), Tsifrovaya transformatsiya ekonomiki i promyshlennosti: problemy i perspektivy [Digital transformation of economy and industry: issues and prospects], Izd-vo Politekhn. Un-ta, St.Petersburg, Russia.

27. Shelest, O. Kutovyj, Ya. and Samokhods'kyj, I. (2018), "Development of the Ukrainian IT-industry: analytical report", [Online], available at: https://ko.com.ua/files/u125/Ukrainian_IT_Industry_Report_UKR.pdf (Accessed 15 May 2020).

28. Brdo.com.ua (2018), "The volume of the e-commerce market in Ukraine has exceeded UAH 50 billion. The electronic check will promote market development and consumer protection", available at: <https://brdo.com.ua/top/ob-yem-rynku-e-commerce-v-ukrayini-peretnuv-50-mlrd-grn-elektronnyj-chek-spryyatyme-rozvytku-rynku-zahystu-prav-spozhyvachiv/> (Accessed 15 May 2020).

29. Brandfinance.com (2020), "Brand Finance", available at: <http://brandfinance.com> (Accessed 15 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020 р.

О. В. Ярошевська,

д. е. н., доцент, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0003-3569-8763

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.15

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В КАТЕГОРІЯХ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ

O. Yaroshevska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor
of the Department of Economics of the Classical Private University, Zaporizhzhia

PROBLEMS OF FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT IN THE CATEGORIES OF MODERN ECONOMIC THEORIES

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи розвитку фінансового ринку і кругообігу капіталу. Об'єктом дослідження є категоріальний апарат сучасних економічних теорій, що формалізують механізм функціонування фінансового ринку. Для написання статті використано загальнонаукові методи дослідження аналізу і синтезу, індукції і дедукції, індекси. У статті узагальнено основні теоретико-методологічні підходи до дослідження ринків капіталу такими теоріями: неокласицизму, ціноутворення і оподаткування капітальних активів, поводження цін на фінансовому ринку, динамічної волатильності, ефективного фондового ринку, біхевіоризму, арбітражного ціноутворення, випадкового блукання цін на акції, вартісного інвестування, раціональних очікувань, фрактальності фінансових ринків, реактивною теорією (надреакцій, недореакцій, контрреакцій), асиметричності інформації, фінансової нестабільності, технічного і фундаментального аналізу, фінансіалізації. Показано, що диференціація зазначених теорій визначається акцентом на різні елементи, які лежать в основі функціонування фінансових ринків, — об'єкти (ціни активів, курси цінних паперів, процентні ставки); суб'єкти (їх поведінка, очікування, мотивація); інституціональне середовище (ступінь державного регулювання, оподаткування, умови обміну інформацією та її характеристики, конкуренція).

Доведено, що дестабілізуючими факторами розвитку фінансових ринків є: брак інформації, унікальна спекулятивна природа, складність визначення справедливої вартості цінних паперів, значний вплив поведінкових факторів на прийняття інвестиційних рішень. Запропоновано доповнити неокласичну економічну парадигму, яка робить акцент на аналізі взаємодії попиту та пропозиції, теорією поведінкових фінансів, яка ґрунтується на відносних очікуваннях індивідуальної особи щодо таких параметрів, як корисність, прогнозування позитивних чи негативних фінансових результатів; враховує особистісні мотиви поведінки емітентів і інвесторів на фінансовому ринку і припускає нераціональність їх поведінки. Основним напрямом державного регулювання фінансових ринків визначено забезпечення його розвитку в напрямку зменшення інформаційної асиметрії.

The subject of research is the theoretical and methodological foundations of financial market development and capital circulation. The object of research is the categorical apparatus of modern economic theories that formalize the mechanism of functioning of the financial market. To write the article, general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, indices were used. The article summarizes the main theoretical and methodological approaches to the study of capital markets by the following theories: neoclassicism, pricing and taxation of capital assets, financial market price behavior, dynamic volatility, efficient stock market, behaviorism, arbitrage pricing, random stock price wandering rational expectations, fractality of financial markets, reactive theory (overreactions, underreactions, counterreactions), information asymmetry, financial instability, technical and fundamental analysis, financialization. It is shown that the differentiation of these theories is determined by the emphasis on the various elements that underlie the functioning of financial markets — objects (asset prices, securities prices, interest rates); subjects (their behavior, expectations, motivation); institutional environment (degree of state regulation, taxation, conditions of information exchange and its characteristics, competition). It is proved that destabilizing factors in the development of financial markets are: lack of information, unique speculative nature, the difficulty of determining the fair value of securities, the significant influence of behavioral factors on investment decisions. It is proposed to supplement the neoclassical economic paradigm, which emphasizes the analysis of the interaction of supply and demand, the theory of behavioral finance, which is based on the relative expectations of the individual regarding parameters such as

usefulness, forecasting positive or negative financial results; takes into account the personal motives of the behavior of issuers and investors in the financial market and assumes the irrationality of their behavior. The main direction of state regulation of financial markets is to ensure its development in the direction of reducing information asymmetry.

Ключові слова: фінансовий ринок, економічна теорія, розвиток, попит, пропозиція, ефективність.
Key words: financial market, economic theory, development, demand, supply, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нові явища, що спостерігаються на світових фінансових ринках, змушують науковців вдаватися до ревізії основних понять і гіпотез економічної науки. Розвиток ринків цінних паперів — це безперервний еволюційний процес, орієнтований на акумуляцію інвестиційних ресурсів для економічного зростання і сталості фінансових систем [1, с. 7]. Ознакою сучасної економіки і фінансових систем стала нестабільність. Вона більше не сприймається виключним явищем, а становиться їх внутрішньою властивістю. Причини циклічного розвитку економіки і виникнення фінансових катастроф досі не є повністю з'ясованими і потребують системного погляду скрізь призму історичного екскурсу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕНІ НЕ ВИРИШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідження проблем кругообігу капіталу та формування фінансового ринку започатковано і розвивалося відомими вченими-економістами різних історичних епох, серед яких: Тюрго А., Смит А., Рикардо Д., Блауг М., Бастиа Ф., Бем-Баверк Е., Маркс К., Туган-Барановський М., Кондратьєв М., Маршалл А., Кейнс Дж., Хікс Д., Самуельсон П. Кожний підхід не розкриває природу капіталу повністю, що одночасно підтверджує складний зміст категорії й не простий процес розвитку самої економічної науки, що найчастіше ставилося на службу існуючим соціально-економічним системам.

Переосмислення думок класиків політичної економії в частині окремих питань становлення ринків капіталу віддзеркалюють праці таких сучасних учених: Бадеа Л. [Badea L.], Дайцман С. [Dajcman S.] (структура і закономірності розвитку європейського ринку капіталів); Барташевська Ю., Малишенко К., Пластун О., Яворський А. (фрактальний аналіз фінансових ринків, гіпотеза надреакції, мутаційна теорія); Бичіна Ю., Гуляєва Л., Кулик А., Хохич Д. (податкове регулювання розвитку фінансових ринків); Грейнджер В. [Granger W.], Колосов А., Мацелюх Н., Піскун О., Радзівська В. (походження цін і процентних ставок на фінансовому ринку та їх хеджування). Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати нагальну потребу узагальнення їх думок з приводу рушійних сил розвитку сучасного ринку капіталу.

МЕТА СТАТТИ

Метою статті є виявлення закономірностей еволюції економічних теорій фінансового ринку та кругообігу капіталу, їх застосування для пояснення сучасних тенденцій розвитку фінансового ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Згідно з класичною теорією вартості кількість капіталу та норма прибутку визначається балансом намірів домогосподарств до заощадження та інвестицій. Головною метою учасників фінансового ринку є: для ре-

ципієнтів — формування капіталу, для інвесторів — підвищення добробуту, яке називається доходом, а якщо воно виражається у відсотках до вартості інвестицій — ставкою доходу [2, с. 67]. Крім значення доходності, фінансові аналітики мають справу також з невідомістю одержання доходу, а саме з нею пов'язаний аналіз ризику.

Значний внесок у теорію фінансових ринків зробив англійський економіст кінця ХІХ — початку ХХ ст. Альфред Маршалл (англ. Alfred Marshall; 1842—1924), який виходив із того, що формування ринкових цін на капітал відбувається в результаті взаємодії попиту і пропозиції. Він пов'язував зміну попиту з категорією граничної корисності, а пропозиції — з вирішальним впливом витрат виробництва. Визначення та сутність проценту визнається результатом не еквівалентного обміну, а встановлення ринкової рівноваги. У теорії, розробленій Джоном Меїнардом Кейнсом (англ. John Maynard Keynes, 1883—1946), зазначається, що рівень норми відсотка є винагородою за фактичну втрату ліквідності інвестованих грошей. Найбільше значення мають такі аспекти його теорії, як формування макроекономічної рівноваги, дослідження асимптоматичних функцій попиту на фінансовий капітал, ефекти інвестиційних пасток.

Фінансові теорії часто базуються на явних або неявних припущеннях, які стосуються імовірнісної структури випадкових процесів, що лежать в основі динаміки цінних даних (прибутковості акцій, курси валют, процентні ставки тощо). У статті Бадеа Л. (Badea L.) на прикладі Франції, її основних бірж і фондових індексів показано виникнення і розвиток моделі ціноутворення капітальних активів САРМ (англ. Capital Asset Pricing Model), можливість її застосування, роль коефіцієнта бета (β) у цій моделі, а також можливості її розвитку і недоліки. САРМ розрізняється за типами ризиків, яким суб'єкт піддається на ринку: ризику, специфічні для фірми (несистематичний ризик), і ризику, що впливають із загальної еволюції ринку (систематичний ризик). Будь — який інвестор піддається певному ступеню ризику при інвестуванні в ринок і результат його інвестиційної діяльності може виявитися вище або нижче рівня очікувань [3, с. 176].

Дослідженням Дайцман С. (Dajcman S.) емпірично перевірено дієвість моделі САРМ для словенського фондового ринку, які показали її слабку дієвість, оскільки не дотримано: по-перше, акції з нульовою бетою не приносять такого ж доходу як безризикові активи, по-друге, позитивну взаємозалежність ризику і прибутковості не підтверджено [4, с. 308]. Ринковий ризик робить доходи інвестора по інвестиційному портфелю невизначеним і модель САРМ не враховує характеристик споживання, тоді як добробут є проміжною ланкою між фінансовими активами і споживанням.

Нобелівський лауреат Джеймс Тобін (англ. James Tobin, 1918—2002) довів, що оптимальним для ризикованого інвестора портфелем буде ринковий портфель (з вагами активів, відповідними вагам, що складаються, на ринку), в якому залишається тільки систематичний ризик, не усунений диверсифікацією капіталу. Він запропонував для оцінки фінансового капіталу використовувати певний показник, названий коефіцієнтом Тобіна — це відношення ринкової вартості акцій до балансової вартості акцій компанії. Дж. Тобін запропонував

вести міжнародний податок на валютні операції з інструментами, номінованими в іноземній валюті, метою якого було зниження волатильності валютних курсів на міжнародному рівні. В сучасних умовах розуміння податку Дж. Тобіна відрізняється від базової ідеї, оскільки ним називають податки не лише на валютні операції, а на будь-які операції з фінансовими інструментами [5, с. 41], тобто на фінансові транзакції [6, с. 48]. Його платниками є фінансово-кредитні організації, інвестиційні, брокерські і страхові компанії, пенсійні і хедж-фонди.

У розвиток теорії поведінки цін на фінансовому ринку важливий внесок зробили Уільям Шарп (англ. William Forsyth Sharpe, 1934), Гаррі Макс Марковіц (англ. Harry Max Markowitz, 1927), Мертон Говард Міллер (англ. Merton H. Miller, 1923—2000), які отримали Нобелівську премію за свій науковий доробок. Ознакою розвиненості економіки є стан її фінансового ринку, який є визначальним для інших галузей національного господарства. Пріоритетом неринкових економік є прима́т інвестицій у реальні активи, тоді як більшість грошового капіталу в інших умовах спрямовується в фінансовий сектор, що сприяє зростанню реальних інвестицій.

Оцінка руху цінних паперів часто демонструвала позитивні і негативні ексцеси, непостійність дисперсії, елімінування яких було запропоновано через заміну нормального розподілу на Вільфредо Парето на честь його автора (італ. Wilfried Fritz Pareto, 1848 — 1923). Критеріями оптимізації є: будь-яка зміна, яка не заподіює збитків одній стороні й при цьому приносить користь іншій, є поліпшенням; рішення, у порівнянні з яким будь-яке інше погіршує положення хоча б однієї з конфліктних сторін, є позитивним; різноманітність умов, у рамках яких формуються критерії оптимальності обох сторін [7, с. 62].

Нові виявлені закономірності привели до розвитку моделей динамічної волатильності. Було встановлено, що під час криз історичні кореляції між класами активів та її характеристики, як правило, кардинально змінюються. Нормальний характер активів зникає, натомість виникає висока кореляція окремих класів активів, а альтернативні інвестиції, які були обрані на основі їх здатності генерувати альфа без бета, раптово приносять високу бета з низькою альфа [8, с. 43].

Відомим представником вимірювання і прогнозування волатильності фінансового ринку є Тим Петер Боллерслев (англ. Tim Peter Bollerslev, 1958) на основі інтегрованої моделі GARCH (Integrated Generalized Autoregressive Conditional heteroscedasticity), призначеної для узагальнення аналізу часових рядів та авторегресії умовної гетероскедастичності. Під останньою у статистиці розуміють послідовність випадкових величин, якщо вони мають різну дисперсію. Термін означає "різна дисперсія" і походить від грецького слова "hetero" ("інший") і "skedasis" ("дисперсія"). Якщо послідовність випадкових величин має постійну дисперсію, то це явище носить назву "гомоскедастичність" (від грецького homos — рівний, однаковий, взаємний, загальний).

Критиками гіпотези ефективного фондового ринку є біхевіористи (англ. behaviorism, behaviourism, від англ. behavior — "поведінка"), які стверджують, що вона не враховує специфіку людської поведінки, її раціональність. Проте, опоненти вважають, що ринки можуть бути ефективними навіть тоді, коли деякі групи інвесторів є ірраціональними і взаємозв'язаними. Їх аргументи зводяться до такого: фондові ринки мають аномалії, коли вони стають загальновідомими, інвестори починають їх послабляти і усувати. Виникає парадокс: постійний пошук неефективних тенденцій робить ринок ефективнішим. Їх причинами є: відхилення ринкової ціни акцій від їх внутрішньої вартості (її переоцінка стимулює емісійний процес, тоді як недооцінка — ні), пріоритет форми над змістом, викривлення інформації про інвестиційну привабливість, спотворення результатів

оцінки потрібної інвесторам прибутковості, що виходять з передумови ефективності ринку.

Стівен Алан Росс (англ. Stephen Alan Ross, 1944 — 2017) запропонував теорію арбітражного ціноутворення (The Arbitrage Pricing Theory — APT) як альтернативну версію моделі оцінки капітальних активів, яка акцентує увагу на зв'язок між дохідністю і ризиком за цінними паперами. Він довів, що існує певна кількість факторів, які мають вартісну оцінку і впливають на ставку очікуваного доходу за цінним папером. Якщо дія зазначених факторів обмежена, то на ринку капіталів створюються можливості для арбітражних операцій" а очікувана дохідність цінного папера є функцією безризикової процентної ставки і різноманітних факторів, кожний з яких визначений ринковою ціною. У моделі арбітражного ціноутворення міститься набір різноманітних джерел систематичного ризику, що дозволяє враховувати чинники, які специфічні для певного сегменту, галузі. Найбільше вагомими з них є: зміни в рівні ВВП та промислового розвитку, інфляційні очікування, різниця в дохідності низько- і високоризикових цінних паперів.

У теорії випадкового блукання цін на акції також існують опоненти [9, с. 87]. Оскар Моргенштерн (нім. Oskar Morgenstern, 1902—1977) та Сер Клайв Вільям Джон Грейнджер (англ. Sir Clive William John Granger, 1934 — 2009) виявили незначну негативну автокореляцію прибутковості окремих акцій усеperеч динаміки ринкових фондових індексів [10, с. 17]. Вони погоджуються, що короткострокові коливання цін підкоряються випадковому блуканню, проте довгострокові — ні.

Юджин Фама (англ. Eugene F. Fama; 1939) формалізував три постулати теорії ефективного ринку: забезпечення повноти фондових ринків; конкурентність поведінки споживачів і виробників; досягнення стану рівноваги. Порушення хоча б однієї з цих умов призводить до неефективного розміщення ресурсів і втрат у суспільному добробуті. Принцип повноти ринків передбачає можливість забезпечення комунікації між своїми учасниками та їх інформування щодо укладання взаємовигідних угод.

Відомий американський економіст і професійний інвестор Бенджамін Грехам (англ. Benjamin Graham, 1894 — 1976) є автором теорії вартісного інвестування (англ. value investing). Заробляючи мільйони на фондовому ринку, він прагнув передати свої знання учням і випустив цілу плеяду геніальних фінансистів, особливе місце серед яких займає Воррен Едвард Баффет (англ. Warren Edward Buffett, 1930) — успішний американський інвестор, підприємець, філантроп. У 1949 році вийшла книга Бенджаміна Грехема "Розумний інвестор", у якій викладено зміст раціонального підходу, що може підняти процес інвестування на професійний рівень за рахунок виявлення недооцінених акцій, передбачення поведінки ринку в майбутньому. Його висновки дають корисні поради для інвесторів в умовах непередбачуваності і хаотичності.

Інформаційний аспект у поведінці ринкових суб'єктів займає важливе місце також у теорії раціональних очікувань, розробленій у 60—70-тих роках минулого століття Робертом Емерсоном Лукасом (англ. Robert Emerson Lucas, 1937). Зазначений американський економіст отримав Нобелівську премію у 1995 р. за розвиток і зміну гіпотези раціональних очікувань учасників фондового ринку. Головний постулат його теорії полягає в тому, що формування сподівань економічних суб'єктів ґрунтується на використанні наявної доступної інформації за принципами оптимальності і раціональності. На схожих вихідних позиціях ґрунтується теорія асиметричної інформації, започаткована американськими вченими Джорджем Акерлофом (англ. George Akerlof, 1940), Майклом Спенсом (англ. Michael Spence; 1943), Джозефом Стігліцем (англ. Joseph Stiglitz, 1943).

"Хвильову" теорію розроблено Ральфом Нельсоном Еліоттом (англ. Ralph Nelson Elliott; 1871 — 1948). Згідно з нею рух цін на фінансових ринках складається з постійно повторюваних циклів. Типовим циклом вважається послідовність п'яти хвиль на стадії зростання ціни з подальшими трьома хвилями на стадії спаду. З практичної точки зору реалістичнішою є так звана "теорія ходіння навмання", або "теорія випадкового кроку (Random Walk Theory), згідно з якою курси акцій змінюються безсистемно незалежно від історичних змін, тому їх не можна передбачити на підставі кон'юнктурних даних минулих часів, оскільки вони не залежать від попередньої динаміки. Коливання цін має суто випадковий характер, тож отримання арбітражного прибутку шляхом прогнозування на підставі інформації минулих періодів неможливе.

Основоположником фрактальної теорії є Б. Мандельброт (фр. Benoît B. Mandelbrot, 1924 — 2010) [11, с. 11]. Досліджуючи економіку, він виявив, що зовні довільні коливання ціни можуть слідувати прихованому математичному порядку в часі, що не описується стандартними гаусівськими кривими. Мандельброт простежив симетрію як тривалих, так і короткочасних коливань ціни, і показав, що за допомогою фрактальної теорії можна створювати правдоподібні цінові діаграми котирувань акцій або фондових індексів, оцінювати ризики вкладення в різні акції (фрактал — від лат. fractus — дроблений, розбитий — множина, що володіє властивістю самоподібності).

Серед багатьох методів фрактального аналізу фінансових ринків найбільший інтерес викликає R/S-аналіз (метод Херста — Harold Edwin Hurst, 1880 — 1978), що може бути застосований для вивчення часових рядів в економіці і на ринках капіталу і дозволяє з'ясувати, чи є ці ряди випадковими блуканнями.

Невід'ємною умовою розвитку фінансових ринків є використання гіпотетичних підходів до визначення ринкової капіталізації, норми дивідендів, ринкових коефіцієнтів тощо [12, с. 54]. Вагоме значення мають такі гіпотези: надреакції (Overreaction Hypothesis) — відповідно до якої інвестори здійснюють швидке прийняття рішень про придбання цінних паперів у разі стрімкого зростання їх цін, гіпотеза недореакції (Underreaction Hypothesis) — інвестори обережно підходять до здійснення фінансових інвестицій, ретельно відслідковуючи динаміку цін на фінансові активи. Якщо надреакція не є результатом досягнення нового справедливого рівня ціни, а лише комплексом психологічних, технічних та інших, не пов'язаних з раціональністю факторів, то слід очікувати корекцію ціни на ринкові активи до її справедливого фундаментального рівня. Зазначені гіпотези істотно лежать в основі розвитку фондового ринку, а на їх реалізацію впливає біхевіористична поведінка інвесторів — оптимістична чи песимістична, що визначає оцінку відхилень ціни від фундаментальної вартості активу та підходи до її прогнозування.

Причиною контрреакцій на фондовому ринку можуть бути такі фактори: фіксація прибутків трейдерами, які прийняли не дуже виважене рішення у процесі здійснення фінансових інвестицій; технічні аспекти — аномально значні зміни ціни можуть свідчити про невизначеність справедливої ціни базового активу; ринкові (раціональні) фактори усвідомлення трендів попереднього періоду.

Теорія фінансового резонансу є альтернативою теорії фінансів, що пояснює процеси дестабілізації фондових ринків під впливом інформаційних сигналів. Чинниками частоти коливань є: значна амплітуда вартості цінних паперів, їх ринкова динаміка, кризові явища, паніка на фондових ринках тощо. Зазначена теорія дозволяє виділити наступні етапи процесу забезпечення стабільності та ефективності функціонування фондових ринків: визначення індикатору сталого розвитку ринку, його нормального коливання, оперативний аналіз інфор-

маційних сигналів, застосування превентивних заходів стабілізації фондового ринку, оскільки факторами дестабілізації є: непередбачуваність інформаційних повідомлень, їх нерегулярність, різна сила впливу на ринок.

Хайман Філіп Мінскі (англ. Hyman Philip Minsky, 1919—1996), американський економіст, є представником монетарного посткейнсіанства, автором гіпотези фінансової нестабільності, або фінансової крихкості, в основі якої лежить впевненість у нерациональній поведінці інвесторів. У 50-их роках минулого століття відбулася інтеграція теорій фінансових ринків із поділом на теорії економічного мейнстріму (mainstream economics) і неортодоксальні теорії (heterodox economics). Перша група теорій відповідає переважаючому консенсусу в галузі економічних досліджень і має такі ознаки: акцент на розподілі ресурсів у заданому часовому інтервалі; утилітаризм; базування на маржинальних величинах; припущення про перспективну раціональність суб'єктів; методологічний індивідуалізм; гіпотеза загальної рівноваги як цільового стану ринкової системи у цілому та її складових; використання математичної логіки для опису економічних процесів [13, с. 78]. Друга група теорій, порівняно з першою, є менше формалізованою. Ключовими є концепції: грошової економіки, активів тривалого користування, ендогенності грошей, фінансової крихкості, які обгрунтовують взаємодію реальних і фінансових ринків з позицій макроекономічного аналізу.

Теорія катастроф, яка базується на використанні фундаментального і технічного аналізу [14, с. 9], являє собою модель ринку, що складається з двох груп учасників: фундаменталісти (приймають свої рішення про інвестування виключно на основі фундаментального аналізу), чартисти (стежать за графіками поведінки ринку із метою вироблення прогнозів на основі технічного аналізу) Таким чином, в основі фінансового інвестування на фондових ринках лежить їх прогнозованість та раціональність поведінки інвесторів (повна, обмежена, відсутня).

Джозеф Юджин Стігліц (англ. Joseph Eugene Stiglitz; 1943) — американський економіст і професор Колумбійського університету (Нью-Йорк); лауреат Нобелівської премії з економіки 2001 року за дослідження ринків з асиметричною інформацією вважав, що серед традиційних функцій кредитних ринків є дві основні: розподіл капіталу, контроль над капіталом за допомогою банків.

Дослідження процесу фінансiалiзацiї (англ. financialization) базуються на посткейнсіанській інвестиційній теорії, основним напрямом якої є дослідження шляхів максимізації доходів, мінімізації витрат для "економічної людини" (споживача, підприємця, найманого працівника). Згідно з кейнсіанською інвестиційною теорією для розвитку підприємництва повинні виконуватися дві умови: очікування прибутків та достатні ресурси для реалізації проєктів. Фінансiалiзацiя прийшла на зміну фордизму (англ. fordism). Абстрагуючись від фінансової сфери, слід визнати, що виникнення терміну пов'язано із американською технологією виробництва (конвеєр, стандартизація продукції), в основі якої стояв Генрі Форд (англ. Henry Ford; 1863—1947). Остання концепція у фінансовій сфері мала за мету визначення оптимального рівня доходності та зростання можливостей для генерації прибутку. Перший підхід орієнтований на підвищення доходності операційної діяльності для розширення виробництва (реальний сектор), а також акціонерів, що відповідає можливості залучення додаткових інвесторів (фінансовий сектор).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. У статті узагальнено основні теоретико-методологічні підходи до дослідження ринків капіталу такими теоріями: неокласицизму, ціноутворення і оподаткування капітальних активів, поводження цін на фінансовому ринку, динамічної волатильності, ефективного фон-

дового ринку, біхевіоризму, арбітражного ціноутворення, випадкового блукання цін на акції, вартісного інвестування, раціональних очікувань, фрактальності фінансових ринків, реакційної теорією (надреакцій, недореакцій, контрреакцій), асиметричності інформації, фінансової нестабільності, технічного і фундаментального аналізу, фінансіалізації. Розглянуті теорії, попри різноманіття їх назв, не є суперечливими. Їх диференціація визначається акцентом на різні елементи, які лежать в основі функціонування фінансових ринків, — об'єкти (ціни активів, курси цінних паперів, процентні ставки); суб'єкти (їх поведінка, очікування, мотивація); інституціональне середовище (ступінь державного регулювання, оподаткування, умови обміну інформацією та її характеристики, конкуренція).

2. Дестабілізуючими факторами розвитку фінансових ринків є: брак інформації, унікальна спекулятивна природа, складність визначення справедливої вартості цінних паперів, значний вплив поведінкових факторів на прийняття інвестиційних рішень. Ймовірність дестабілізації фондового ринку підвищується в момент зростання кількості інформаційних сигналів, які свідчать про позитивний чи негативний вплив на ринок, невідповідність частоти їх виникнення тенденціям динаміки ринку. За цих умов неокласичну економічну парадигму, яка робить акцент на аналізі взаємодії попиту та пропозиції, необхідно доповнити теорією поведінкових фінансів, яка враховує особистісні мотиви поведінки емітентів і інвесторів на фінансовому ринку і припускає нерациональність їх поведінки.

3. Неefективні фінансові ринки неспроможні забезпечити автоматичне врівноваження попиту і пропозиції за допомогою швидкої зміни цін з причин відсутності повної чи надійної інформації та різних інституційних обмежень. Теорія поведінкових фінансів ґрунтується на відносних очікуваннях індивідуальної особи щодо таких параметрів, як корисність, прогнозування позитивних чи негативних фінансових результатів. Неefективність фінансових ринків має негативний вплив на розвиток поведінкової макроекономічної теорії, оскільки призводить до невідповідності очікуваних і фактичних результатів його учасників. Тому основним напрямом державного регулювання фінансових ринків має стати забезпечення його розвитку в напрямі зменшення інформаційної асиметрії.

Перспективами подальших досліджень є розробка напрямів державної політики, орієнтованої на зростання еfективності фінансового ринку.

Література:

1. Мацелюх Н. Основні теорії походження цін на фінансовому ринку. Ринок цінних паперів України. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. 2011. № 9-10. С. 3—10.
2. Радзівська В. М. Відсоткові ставки фінансового ринку: теоретичні аспекти. Економіка: теорія та практика. 2013. № 2. С. 61—69.
3. Badea L. CAPM in the framework of current European capital market. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 8. С. 172—182.
4. Dajcman S. Is CAPM valid? Evidence from Slovenia. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 9. С. 303—311.
5. Гуляєва А. П. Еволюція податку Тобіна як інструмента регулювання фінансових ринків. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. № 1. С. 34—42.
6. Кулик А. Б., Хохич Д. Г. Застосування моделі Тобіна для аналізу економічних процесів в Україні. Фінанси України. 2010. № 9. С. 37—48.
7. Колосов А. М. Проектування дисконтних цін товарів на основі оптимізації за Парето. Управління проектами та розвиток виробництва. 2013. № 1. С. 58—64.
8. Пискун О. В. Хеджування фондового портфеля на основі стратегій управління волатильністю з динамічним

підбором параметрів. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 2. С. 42—45.

9. Лебедев О. В. Концепция рыночной эффеkтивности: теоретическое и эмпирическое обоснование и роль в создании стоимости. Корпоративные финансы. 2011. № 2 (18). С. 82—91.

10. Granger C. W. J., Morgenstern O. Spectral analysis of New York stock market prices. KIKLOS. International Review for Social Sciences. 1963. Vol. 16. Is.1. p. 1—27. URL: //doi.org/10.1111/j.1467-6435.1963.tb00270.x (дата звернення 27.05.2020).

11. Барташевська Ю. М., Яворський А. О. Фрактальний аналіз фінансових ринків: теоретичні та практичні аспекти застосування. Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки. 2015. № 1. С. 7—14.

12. Пластун О. Гіпотеза надреакції: теорія та практика фінансових ринків. Вісник Національного банку України. 2015. № 1. С. 50—55.

13. Ярошевська О. В. Механізми формування капіталу суб'єктів господарювання в умовах розвитку фондового ринку України. Краматорськ: Донбаська державна машинобудівна академія, 2018. 516 с.

14. Малишенко К. Основи мутаційної теорії фондового ринку. Ринок цінних паперів. 2013. № 9—10. С. 17—22.

References:

1. Matseliukh, N. (2011), "Basic theories of the origin of prices in the financial market", *Visnyk Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku*, vol. 9—10, pp. 3—10.
2. Radziivska, V. M. (2013), "Financial market interest rates: theoretical aspects", *Ekonomika: teoriia ta praktyka*, vol. 2, pp. 61—69.
3. Badea, L. (2013), "CAPM in the framework of current European capital market", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 8, pp. 172—182.
4. Dajcman, S. (2013), "Is CAPM valid? Evidence from Slovenia", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 9, pp. 303—311.
5. Huliaieva, L. P. (2014), "The evolution of the Tobin tax as a tool for regulating financial markets", *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, vol. 1, pp. 34—42.
6. Kulyk, A. B. Khokhych, D. H. (2010), "Application of Tobin's model for the analysis of economic processes in Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 9, pp. 37—48.
7. Kolosov, A. M. (2013), "Design of discount prices of goods on the basis of Pareto optimization", *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, vol. 1, pp. 58—64.
8. Piskun, O. V. (2015), "Stock portfolio hedging based on volatility management strategies with dynamic parameter selection", *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 2, pp. 42—45.
9. Lebedev, O. V. (2011), "The concept of market efficiency: theoretical and empirical rationale and role in value creation", *Korporativnye finansy*, vol. 2 (18), pp. 82—91.
10. Granger, S. W. J. Morgenstern, O. (1963), "Spectral analysis of New York stock market prices", *KIKLOS. International Review for Social Sciences*. vol. 16, is.1, pp. 1-27. URL://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1963.tb00270.x (accessed 27 May 2020).
11. Bartashevskaya, Yu. M. Yavorskyi, A. O. (2015), "Fractal analysis of financial markets: theoretical and practical aspects of application", *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 7—14.
12. Plastun, O. (2015), "Hypothesis of superreactions: theory and practice of financial markets", *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 1, pp. 50—55.
13. Iaroshevskaya, O. V. (2018), *Mechanisms of capital formation of business entities in the conditions of development of the stock market of Ukraine*. Kramatorsk: Donbas State Machine-Building Academy, 516 p.
14. Malysenko, K. (2013), "Fundamentals of stock market mutation theory", *Rynok tsinnykh paperiv*, vol. 9—10, pp. 17—22.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2020 р.

А. В. Хомутенко,
д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса
ORCID ID: 0000-0002-7176-9613

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.20

ДЕСКРИПТИВНА КОНЦЕПЦІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ УКРАЇНИ

A. Khomutenko,
Doctor of Economic Sciences Associate Professor of the Department of Finance,
Odessa National Economic University, Odessa

DESCRIPTIVE CONCEPT OF MODERNIZATION OF STATE FINANCE MANAGEMENT OF UKRAINE

Науково-практичні рекомендації, наведені в статті, базуються на ґрунтовному аналізі мегатрендів та трендів розвитку суспільних інститутів. Враховувались цілі сталого розвитку, визначені на засіданні Генеральної Асамблеї ООН у 2015 р., які згруповано за ефектами від управління державними фінансами (соціальний, економічний, організаційний). Тренди розвитку вітчизняних суспільних інститутів сформовані за результатами раніше проведених досліджень, які засвідчили незадовільний стан показників бюджетної, боргової, інвестиційно-інноваційної стійкості та фінансової стійкості суб'єктів господарювання державного сектора економіки, що обумовлює необхідність проведення заходів із модернізації управління державними фінансами. Це й було прийнято за стратегічну мету концепції. У дослідженні містяться пропозиції з удосконалення правових, політичних, соціальних і економічних інститутів, які враховують наявні формальні і неформальні інституції. Для цього було проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють відносини, які належать до сфери управління державними фінансами та визначені принципи, що мають бути закладені в основу процесів модернізації. В частині правових інститутів, що належать до сфери управління державними фінансами, розроблено шляхи якісного оновлення фінансового контролю, правотворчої та правореалізаційної діяльності. Запропоновано удосконалити інститут державної служби та державного управління, а також освіти, охорони здоров'я й науки, які належать до політичних і соціальних інститутів відповідно. З метою забезпечення соціально-орієнтованого розподілу та підвищення індексу конкурентоспроможності країни обґрунтовано напрямки сприяння розвитку таких економічних інститутів: суб'єкти господарювання, домогосподарства, держава як суб'єкт господарювання. Уявляється, що за результатами практичної реалізації наданих рекомендацій будуть досягнуті певні результати, зокрема: створено цілісне науково-методичне підґрунтя управління державними фінансами, впроваджене стратегічне та середньострокове фінансове планування, покращено якість та доступність суспільних благ і послуг тощо.

The scientific and practical recommendations indicated in the article are based on a thorough analysis of megatrends and trends in the development of social institutions. The goals of sustainable development, defined at the meeting of the UN General Assembly in 2015, which are grouped by the effects of state finance management (social, economic, organizational), were taken into account. The trends of development of domestic public institutions were formed based on the results of previous studies, which showed the unsatisfactory state of budget, debt, investment and innovation stability and financial stability of state sector entities, which necessitates to modernize state finance management. This was taken as a strategic goal that should be defined in the concept. The study provides suggestions for improving legal, political, social and economic institutions that take into account existing formal and informal institutions. To this end, the regulations governing relations related to the

field of public finance management were analyzed and the principles that should be the basis of modernization processes were identified. In the part of legal institutions belonging to the sphere of public finance management, the ways of qualitative updating of financial control, law-making and law-enforcement activity have been developed. It is proposed to improve the institution of civil service and public administration, as well as education, health care and science, which belong to the political and social institutions, respectively. In order to ensure a socially oriented distribution and increase the competitiveness index of the country, the directions of promoting the development of such economic institutions as: business entities, households, the state as a business entity are substantiated. It seems that the results of the practical implementation of the provided recommendations will achieve certain results. In particular: it is established a holistic scientific and methodological basis for state finance management, implemented strategic and medium-term financial planning, improved the quality and accessibility of public goods and services etc.

Ключові слова: інститут, інституція, освіта, охорона здоров'я, наука, державна служба, державне управління, суб'єкти господарювання.

Key words: institute, institutions, education, health care, science, civil service, state administration, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному динамічному світі кожна країна, враховуючи домінантні чинники та власні прогностичні очікування, визначає стратегічні орієнтири економічної самодостатності та соціальної стабільності й вектори їх досягнення. Такі постулати знаходять своє відображення в концепціях, на базі яких розробляються стратегії та дорожні карти, реалізація яких забезпечить системність та послідовність реформаційних процесів в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й у сфері управління державними фінансами. Вбачається, що концепція модернізації управління державними фінансами має ґрунтуватися на поєднанні інституціонального, структурного, функціонального, результативного, інституціонального, структурного, функціонального та результативного підходів. Інституціональний підхід дозволить розкрити взаємозв'язок суспільних інститутів, а структурний — врахувати складові державних фінансів. За допомогою функціонального підходу будуть розподілені напрямки управлінської діяльності в сфері державних фінансів за функціями, а задоволенню суспільних інтересів сприятиме результативний підхід.

Розробка стратегії потребує консолідації конструктивних наукових і експертних думок щодо: мегатрендів та трендів розвитку суспільних інститутів; стратегічної мети; принципів, на яких ґрунтується концепція; напрямів досягнення поставленої мети; очікуваних результатів. Саме ці питання й будуть розглянуті протягом дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науково-практичні пропозиції з реформування системи управління державними фінансами України розробляли як окремі науковці, так і колективи вітчизняних наукових установ та міжнародних організацій. Цікаві наукові доробки в цьому напрямку є у Богдан І.В., Єфименко Т.І., Уманського І.І., Гасанова С.С., Кудряшова В.П., Балакіна Р.А., Герда Елерса та Шлапака О.В. Рекомендації з удосконалення управління державними фінансами надавали колективи вчених Державної навчально-наукової установи "Академія фінансового управління" та Національної академії державного управління при Президентові України. Крім того, за результатами проведеного оцінювання ефективності управління державними фінансами Світовий банк надавав рекомендації з удосконалення управління державними фінансами в Україні. Усе це знаходило відображення в

численних нормативно-правових актах, як правило в стратегіях. Незважаючи на наявні науково-практичні рекомендації в цій сфері, постійні трансформації в суспільному житті та наростаючі суспільні запити обумовлюють необхідність проведення подальших наукових пошуків напрямків модернізації управління державними фінансами.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити напрями модернізації окремих суспільних інститутів, які можуть бути закладені в дескриптивну концепцію модернізації управління державними фінансами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У концепцію, як правило, закладається доктрина розвитку окремих суспільних інститутів як на глобальному рівні (мегатренди), так і на національному рівні (тренди). У нашому випадку наукова теорія розвитку суспільних інститутів, функціонування яких забезпечується інститутом управління державними фінансами.

Доцільно зазначити, що мегатренди глобального розвитку суспільних інститутів до 2030 року були визначені на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 25.09.2015 р. [1]. Це обумовило постановку цілей стало-го розвитку, які нами згруповано за ефектами від управління державними фінансами (табл. 1).

Україна, у складі 193 держав-членів ООН, підтримала зазначені стратегічні мегатренди суспільного розвитку. У зв'язку з цим, вони знайшли відображення у вітчизняних нормативно-правових актах, що й обумовило тренди розвитку окремих напрямів суспільного життя в нашій країні на період до 2030 р. Водночас якщо говорити про управління державними фінансами, доцільно визначити тенденції, характерні саме для цієї системи.

До найбільш яскравих дисбалансів в системі державних фінансів України можна віднести: розбалансованість державного бюджету, позитивні темпи приросту державного боргу, хронічний дефіцит державних позабюджетних цільових фондів, зокрема пенсійного фонду України, збитковість державних підприємств [2]. Негативні показники цих критеріїв бюджетної, боргової, інвестиційно-інноваційної стійкості та фінансової стійкості суб'єктів господарювання державного сектора економіки обумовлюють необхідність удосконалення механізму управління державними фінансами.

Таблиця 1. Групування цілей сталого розвитку за ефектами від управління державними фінансами

Цілі сталого розвитку	Соціальний ефект	Економічний ефект	Організаційний (адміністративний) ефект
Ціль 1. Подолання бідності	+		
Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки	+		
Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя	+		
Ціль 4. Забезпечення якісної освіти	+		
Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності	+		
Ціль 6. Забезпечення ефективного використання водних ресурсів		+	
Ціль 7. Забезпечення сучасними джерелами енергії		+	
Ціль 8. Сприяння повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	+		
Ціль 9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння індустріалізації та інноваціям		+	
Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн та між ними	+		
Ціль 11. Забезпечення екологічної стійкості міст і населених пунктів			+
Ціль 12. Забезпечення раціональних моделей споживання і виробництва		+	
Ціль 13. Вжиття невідкладних заходів зі зміною клімату та його наслідками	+		
Ціль 14. Збереження та раціональне використання морських ресурсів		+	
Ціль 15. Збереження і раціональному використанню земельних та лісових ресурсів		+	
Ціль 16. Сприяння побудові миротлюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку	+		
Ціль 17. Зміцнення партнерства			+

Джерело: складено автором за даними [1].

Про недоліки в системі управління державними фінансами України відмічають й міжнародні установи та організації, які проводять оцінювання ефективності її роботи. Наприклад, Світовий банк виявив неефективне управління державними інвестиціями, відсутність середньострокових перспектив у бюджетному плануванні, низький рівень прозорості державних фінансів у частині операцій центрального уряду, що не знайшли відображення у фінансовій звітності та ін.

У контексті зазначеного актуалізується необхідність встановлення системи заходів, спрямованих на якісне оновлення суспільних інститутів, що належать до сфери управління державними фінансами, через удосконалення відповідних формальних і урахування неформальних інституцій, з метою підвищення ступеня задоволення суспільних інтересів. Саме це й повинно бути метою авторської концепції модернізації управління державними фінансами.

До формальних інституцій у формі нормативно-правових актів, які встановлюють порядок модернізації управління державними фінансами, відносимо:

— Указ Президента України "Про стратегію сталого розвитку "Україна-2020" (12.01.2015 р.), який передбачив, що: "пріоритетом в управлінні публічними фінансами має стати підвищення прозорості та ефективності їх розподілу та витрачання" [3]. Водночас у нормативному акті відсутній план заходів, які для цього варто здійснити та строки їх виконання;

— Розпорядження КМУ "Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки" (8.02.2017 р.), що ухвалено з метою побудови "сучасної та ефективної системи управління державними фінансами, яка здатна надавати якісні державні послуги, ефективно акумулюючи ресурси та розподіляючи їх відповідно до пріоритетів розвитку держави у середньо- та довгостроковій перспективі"

[4]. Проведене нами дослідження показало, що план реалізації стратегії повною мірою не виконується (Наприклад, у II кварталі 2017 р. не було прийнято нормативний акт, який би затвердив "методику оцінювання фіскальних ризиків, пов'язаних з діяльністю суб'єктів господарювання державного сектора економіки");

— Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами", якою передбачено підвищення ефективності функціонування системи управління державними фінансами "через удосконалення нормативно-правового регулювання комплексу її складових та поглиблення координації діяльності органів державної влади, що здійснюють державну політику у сфері державних фінансів" протягом 2012—2017 рр. [5]. Оскільки не всі передбачені у нормативно-правовому акті заходи станом на кінець 2019 р. реалізовані у повному обсязі (наприклад, не ухвалено Закон "Про державне стратегічне планування"), вважаємо, що їх варто врахувати, адже актуальність вони не втратили;

— Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції з ІТ-централізації в системі управління державними фінансами", яка визначає основні засади стандартизації та уніфікації інформаційних технологій в системі управління державними фінансами на 2019—2021 рр. [6].

Аналогічні нормативно-правові акти ухвалені й у інших сферах суспільного життя, пов'язаних зі сферою управління державними фінансами, Наприклад, Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я" [7], Постанова КМУ "Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019—2022 роки" [8], Розпорядження КМУ "Про схвалення Стратегії модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року" [9], Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реалізації державної політики у

сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року" [10] та ін.

Проведене дослідження показало, що наявні інституції не встановлюють комплексні та системні науково-методологічні підходи до модернізації управління державними фінансами спрямованого на задоволення суспільних інтересів. Для їх формування спершу необхідно визначити основоположні принципи, ґрунтуючись на яких будуть здійснюватися заходи з модернізації управління державними фінансами. До таких принципів нами віднесено:

- комплексність і ефективність — модернізація управління державними фінансами повинна забезпечити підвищення рівня ефективності управління процесами формування, розподілу і використання державним бюджетом, державними позабюджетними фондами грошових коштів, фондами коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки, а також фінансово-господарської діяльності уповноважених суб'єктів;

- якість і доступність — реалізація інституціональних перетворень дозволить підвищити рівень якості та доступності суспільних благ і послуг;

- своєчасність і обґрунтованість — впровадження стратегічного і середньострокового планування у сфері державних фінансів позитивно позначиться на своєчасності ухвалення управлінських рішень, а використання доцільного, дієвого методичного інструментарію — на їх обґрунтованості;

- відкритість і комунікація — впровадження централізованих ІТ ресурсів підвищить рівень відкритості системи управління державними фінансами та сприятиме покращенню комунікації між суб'єктами управління державними фінансами і населенням;

- стійкість і справедливість — модернізаційні перетворення в системі управління державними фінансами спрямовані на забезпечення бюджетної, боргової, інвестиційно-інноваційної стійкості і фінансової стійкості суб'єктів господарювання державного сектора економіки, а також справедливості розподільчих процесів;

- професійність і відповідальність — формування політичної еліти ноократів і соціально відповідальних управлінців.

Враховуючи існуючі формальні, а також неформальні (традиції, звичаї тощо) інституції, вважаємо, що до основних завдань модернізації управління державними фінансами належать:

1. Удосконалення правових інститутів (правотворчої та правореалізаційної діяльності, судової діяльності та контролю) і відповідних інституцій (нормативно-правові акти, контрактні відносини та ін.). Основними уповноваженими суб'єктами виступають: ВРУ, Президент, КМУ.

Оскільки невідповідність національних правових норм міжнародним негативно позначається на інвестиційній привабливості країни, а отже, й на стані державних фінансів, варто продовжити процес імплементації міжнародних норм, базуючись на принципі осмислення, а не засвоєння. Наприклад, в частині бухгалтерського обліку — Директиви 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язаних з ними звітах певних типів компаній" [11]. З метою впровадження середньострокового планування на рівні бюджету, державних позабюджетних фондів, так і на рівні суб'єктів господарювання державного сектора економіки доцільним є імплементація Бюджетної Директиви 2011/85/ЄУ [12] та ін. Впровадження середньострокового та довгострокового планування у сферу управління державними фінансами дозволить досягнути фінансової стабільності завдяки прогнозуванню тенденцій суспільного розвитку.

У напрямі підвищення якості правотворчої діяльності в сфері управління державними фінансами пропонується:

усунути дублюючі нормативно-правові акти (наприклад, Постанова КМУ "Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України" та Указ Президента України "Про Положення про Державну казначейську службу України"); забезпечити однозначне тлумачення норм права (зокрема, базових термінів, порядку проведення державних закупівель та ін.); усунути неоднозначне тлумачення норм права (наприклад, у галузі оподаткування нерухомості та подарунків, відносно строків бюджетного процесу); посилити практику використання бланкетних норм у електронній базі даних ВРУ "Законодавство України"; змінити порядок ухвалення підзаконних правових актів, зменшити їх кількість і систематизувати; заборонити регулювання важливих сфер суспільної діяльності за допомогою локальних нормативних актів (наприклад, сферу державних закупівель).

З метою вдосконалення правореалізаційної діяльності доцільно впровадити засоби персональної матеріальної відповідальності за порушення строків подання, ухвалення та виконання нормативно-правових актів, що регулюють економічні відносини, які виникають у процесі формування, розподілу і використання державного бюджету та державних позабюджетних фондів.

Крім того, встановлення мораторію на внесення змін до фінансово-правових норм, що містяться у кодифікованих актах — протягом трьох років, у інших — протягом бюджетного року, сприятиме стабільності роботи сектора загальнодержавного управління.

Стратегічною метою трансформації формальних інституцій має бути створення правового підґрунтя для модернізації інших суспільних інститутів.

Подальшого розвитку потребує інститут фінансового контролю [13]. Передусім варто ухвалити кодифікований нормативно-правовий акт, який визначить види суб'єктів контролю та сферу їх повноважень, урегулює вибу та порядок здійснення фінансового контролю в Україні.

Рахункова палата як орган вищого фінансового контролю має бути наділена повноваженнями по здійсненню стратегічного фінансового контролю та проведенню оцінювання ефективності управління державними фінансами України загалом. З цієї метою варто створити чітке методологічне підґрунтя її діяльності.

Для усунення непорозуміння щодо правового статусу Державної аудиторської служби України доцільно змінити назву цього органу відповідно до Закону України "Про центральні органи виконавчої влади" та забезпечити усі напрямки його діяльності відповідним методичним забезпеченням. Крім того, проведенню фінансового контролю ДАСУ у будь-якій формі повинен передувати аналіз інформації про стан фінансово-господарських операцій підконтрольного суб'єкта, розміщеної у відповідних державних електронних системах.

Ще одним напрямом підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності суб'єктів управління є активізація впровадження внутрішнього аудиту (внутрішньогосподарського та внутрішньовідомчого контролю). А посилення персональної відповідальності уповноважених осіб як суб'єктів контролю, так і підконтрольних суб'єктів забезпечить покращення фінансової дисципліни в країні.

2. Оновлення політичних інститутів (зокрема державної служби, державного управління) через:

- внесення змін у відповідні нормативно-правові акти (ЗУ "Про державну службу", ЗУ "Про центральні органи виконавчої влади", Постанову КМУ "Про затвердження критеріїв визначення переліку посад працівників державних органів, які виконують функції з обслуговування" тощо. Це дозволить врегулювати діяльність суб'єктів управління державними фінансами та їх посадових осіб, зокрема, в частині державних службовців і працівників патронатних служб;

— забезпечення кваліфікованими національно свідомими кадрами, що передбачає: оновлення відповідних освітніх програм; створення кадрового резерву державних службовців; проведення конкурсної процедури відбору державних службовців за компетентнісним підходом, враховуючи ціннісну складову особистих якостей претендента; проведення регулярних професійних і психологічних тренінгів; справедливу оплату праці (зокрема через грейдування) та застосування дієвих методів нематеріальної мотивації (зокрема медичне страхування);

— впровадження інноваційних технологій управління державними фінансами (наприклад смарт управління), які ґрунтуватимуться на: оновленій методології, що передбачає використання релевантних методологічних підходів (системний, процесний, інституціональний, результативний, продуктоорієнтований, інформаційний, сигнальний, синергетичний та ін.); систематизованому своєчасному та доцільному методичному інструментарію (обранню методу та інструментів управління має передувати соціально-економічне обґрунтування);

— застосування діджиталізації в фінансових процесах і активізацію використання комплексних уніфікованих інформаційних систем в управлінні державними фінансами, які міститимуть консолідовані, стандартизовані, актуальні відомості про фінансово-господарську діяльність кожного уповноваженого суб'єкта, суспільні блага і послуги, що ним надаються (зокрема e-Government, Spending тощо). Це дасть змогу підвищити рівень відкритості системи управління державними фінансами, покращити комунікації між суб'єктами управління і населенням, посилити координацію усіх зацікавлених осіб.

3. Реформування соціальних інститутів (освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту та ін.), у тому числі через механізм управління державними фінансами, сприятиме підвищенню індексу людського розвитку і глобального інноваційного індексу, трансформації неформальних інституцій і формуванню політичної еліти ноократів.

Вітчизняні освітні заклади повинні бути інтегровані у світовий освітній простір, що дозволить підготувати конкурентоздатного фахівця. Крім того, інститут освіти має бути орієнтований не лише на забезпечення населення якісною освітою, а й на його виховання, що дозволить у майбутньому зменшити у суспільстві проявити негласних тіньових форм взаємодії (клановість, корупція, зростання влади з капіталом, клієнтелізмом, непотизмом та ін.). А залучення корпорацій до фінансування заходів по підготовці затребуваних ринком кадрів сприятиме зменшенню безробіття серед молоді.

З метою створення умов для еволюціонування свідомості посадових осіб суб'єктів управління, переходу від інстинкту наживи до думки про суспільний добробут доцільним є проведення реформ інституту культури взагалі та політичної культури зокрема, які спрямовуватимуться на активізацію процесів соціалізації суб'єктів політики, удосконалення політичних норм та цінностей, формування соціально-орієнтованої політичної еліти ноократів [14]. У цьому контексті надзвичайно важливо сформувати адекватні методи матеріальної та нематеріальної мотивації суб'єктів управління державними фінансами. Це здійснить позитивний вплив на інститут державної влади.

Покращити роботу інституту охорони здоров'я та соціального забезпечення можливо за рахунок впровадження добровільного медичного та соціального страхування. У такий спосіб можливо залучити заощадження населення в економіку країни, а у майбутньому ці заходи призведуть до оптимізації вихідних фінансових потоків державного бюджету та державних позабюджетних фондів грошових коштів.

Модернізація інституту науки має здійснюватися через збільшення капіталовкладень у інноваційні роз-

робки національних науково-дослідних установ, а використання права власності держави на них сприятиме збільшенню вхідних фінансових потоків державного бюджету. Крім того, це позначиться на нарощуванні фінансового потенціалу країни та підвищенні рівня її економічної успішності.

4. Удосконалення економічних інститутів (суб'єктів господарювання, домогосподарств, держави як суб'єкта господарювання та ін.) з метою забезпечення соціально-орієнтованого розподілу та підвищення індексу конкурентоспроможності країни. Досягнення цього передбачає необхідність підвищення продуктивності праці та ефективності господарювання за рахунок раціонального використання людського капіталу та природо-ресурсного потенціалу. З цією метою можуть бути використані такі інструменти управління державними фінансами як податки, бюджетні інвестиції та державне кредитування. Так, податки — для забезпечення раціонального використання природних ресурсів і наповнення бюджету. У цьому контексті доцільно збільшити податкове навантаження у вигляді екологічного податку і рентних платежів на надкористувачів і промислові підприємства. Ще одним ефективним інструментом управління вхідними фінансовими потоками державного бюджету є дозвільна система для надкористувачів. Економічне обґрунтування плати за дозволи і відкриті аукціони сприятимуть наповненню державного бюджету та раціональному використанню природних ресурсів України.

Бюджетні інвестиції спрямовуватимуться на реалізацію інноваційних проектів суб'єктами державного сектора економіки відповідно до пріоритетних програм соціально-економічного розвитку. Водночас ці проекти мають бути реалістичними і економічно обґрунтованими, а їх реалізацію моніторитимуть органи державного фінансового контролю.

Державне кредитування як альтернатива бюджетному асигнуванню в управлінні державними фінансами сприятиме підвищенню прибутковості діяльності суб'єктів господарювання державного сектора економіки України. Наприклад, кредити можуть видаватися на розвиток інфраструктури, на виробничі потреби, на житлове будівництво та ін.

З метою забезпечення розвитку державних підприємств варто переглянути порядок перерозподілу прибутку, адже існуючий не дозволяє реалізовувати інвестиційні програми. Відсоток прибутку, що перераховується до державного бюджету України, повинен встановлюватися залежно від таких критеріїв: вид економічної діяльності суб'єкта господарювання, показники його фінансово-господарської діяльності за останні три роки, стратегічні цілі розвитку.

Інструменти управління вхідними і вихідними фінансовими потоками державного бюджету та державних позабюджетних фондів грошових коштів мають знайти відображення в фіскальній стратегії, яка визначатиме перспективні пріоритети забезпечення бюджетної, боргової, інвестиційної стійкості.

ВИСНОВКИ

За результатами практичної реалізації авторського наукового підходу до модернізації управління державними фінансами очікується:

— створення цілісного науково-методичного підґрунтя управління державними фінансами;

— впровадження на усіх рівнях державного управління стратегічного і середньострокового фінансового планування;

— формування гармонізованого уніфікованого нормативно-правового регулювання управлінської діяльності в сфері державних фінансів;

— підвищення рівня автоматизації управління процесами формування, розподілу та використання державного бюджету, державних позабюджетних фондів

грошових коштів, фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки;

— оптимізація фінансового і матеріально-технічного забезпечення суб'єктів управління державними фінансами;

— еволюціонування свідомості та посилення соціальної відповідальності посадових осіб суб'єктів управління державними фінансами;

— узгодженість розвитку інституту державного управління та інституту фінансів з іншими суспільними інститутами, а також стратегічних пріоритетів суспільного розвитку з тактичними заходами;

— підвищення ефективності зовнішнього державного фінансового контролю і повсюдне впровадження внутрішнього аудиту;

— створення комплексної методики оцінювання ефективності управління державними фінансами;

— покращення якості та доступності суспільних благ і послуг, які будуть уніфікованими та стандартизованими;

— забезпечення бюджетної, боргової, інвестиційно-інноваційної стійкості та фінансової стабільності суб'єктів державного сектора економіки.

Література:

1. Цілі сталого розвитку 2016-2030. Організація Об'єднаних Націй в Україні. URL: <http://www.un.org.ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

2. Хомутенко А.В. Сутність та передумови інституціональної модернізації управління державними фінансами України. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 91—96.

3. Про стратегію сталого розвитку "Україна-2020": Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

4. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>

5. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами: Розпорядження КМУ від 3.09.2012 р. № 633-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/245556199>

6. Про схвалення Концепції з ІТ-централізації в системі управління державними фінансами: Розпорядження КМУ від 10.07.2019 р. № 594-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2019-%D1%80>

7. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження КМУ від 30.11.2016 р. № 1013-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249626689>

8. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019-2022 роки: Постанова КМУ від 5.06.2019 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#n6>

9. Про схвалення Стратегії модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 14.09.2016 р. № 672-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80>

10. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року; Розпорядження КМУ від 10.05.2018 р. № 310-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80>

11. Directive 2013/34/EU of the European parliament and the council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC. URL: <http://www.oroc.pt/fotos/editor2/diretiva-cont.pdf>

12. Sherwood M. Medium-Term Budgetary Frameworks in the EU Member States / Discussion Paper 021.

Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2015. 34 p.

13. Хомутенко А.В. Державний контроль ефективності управління державними фінансами України. Економіка та держава. 2020. № 2. С. 48—56.

14. Хомутенко А.В. Пріоритетні напрями інституціональної модернізації управління державними фінансами України. Економіка та держава. 2018. № 2. С. 50—55

References:

1. United Nations in Ukraine (2017), "Sustainable Development Goals 2016—2030", available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 29 July 2020).

2. Khomutenko, A. (2018), "The essence and prerequisites of institutionalized modernization of state finance management in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 91—96.

3. President of Ukraine (2015), "About the strategy of sustainable development "Ukraine-2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 29 July 2020).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Strategy for reforming the public financial management system for 2017—2020", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80> (Accessed 29 July 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "On approval of the Concept of development of the public financial management system", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/245556199> (Accessed 29 July 2020).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "On approval of the Concept of IT centralization in the public financial management system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2019-%D1%80> (Accessed 29 July 2020).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "On approval of the Concept of health care financing reform", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249626689> (Accessed 29 July 2020).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "On approval of the Medium-Term Public Debt Management Strategy for 2019—2022", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#n6> (Accessed 29 July 2020).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "On approval of the Strategy of modernization and development of the Pension Fund of Ukraine for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80> (Accessed 29 July 2020).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "On approval of the Concept for the implementation of public policy in the field of reforming the system of public financial control until 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80> (Accessed 29 July 2020).

11. European parliament and the council (2013), "Directive 2013/34/EU On the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC", available at: <http://www.oroc.pt/fotos/editor2/diretivacont.pdf> (Accessed 29 July 2020).

12. Sherwood, M. (2015), Medium-Term Budgetary Frameworks in the EU Member State, Discussion Paper 021. Publications Office of the European Union, Luxembourg.

13. Khomutenko, A. and Khomutenko, V. (2020), "Organizational effect from the management of state finances of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 55—60.

14. Khomutenko, A. (2018), "Priority directions of institutionalized modernization Ukraine's state finance management", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 50—55.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2020 р.

*I. В. Федулова,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8802-137X*

*Г. Т. П'ятницька,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-3463-133X*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.26

СИГНІФІКАЦІЯ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ, АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА КОМПЛАЄНСУ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

*I. Fedulova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
Kyiv National University of Trade and Economics
G. Piatnytska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
Kyiv National University of Trade and Economics*

SIGNIFICATION OF RISK MANAGEMENT, CRISIS MANAGEMENT AND COMPLIANCE IN THE FINANCIAL SAFETY MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE

Статтю присвячено дослідженню сигніфікації ризик-менеджменту, антикризового управління та комплаєнсу у забезпеченні фінансової безпеки підприємства. Обґрунтовано, що фінансова безпека є комплексним поняттям, а процес управління фінансовою безпекою підприємства тісно переплітається із такими поняттями, як "антикризове управління", "фінансовий ризик-менеджмент" і "фінансовий комплаєнс". Розглянуто основні характеристики, котрі визначають зміст цих понять, які пов'язані між собою і в сукупності впливають на формування процесу управління фінансовою безпекою підприємства. Побудовано діаграму "краватку-метелик", за допомогою якої систематизовано та проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки формування фінансової безпеки підприємства. В результаті проведеного аналізу з'ясовано, що фінансова безпека передбачає визначення фінансового стану діяльності підприємства та являє собою здатність підприємства досягати та підтримувати стійкий фінансовий стан, антикризовий менеджмент розглядає кризові явища, які пов'язані із імовірною зміною цього стану, ризик-менеджмент спрямований на ідентифікацію подій, котрі впливають на формування цього стану, а фінансовий комплаєнс характеризує законність і допустимі межі фінансової діяльності. Розроблено модель та запропоновано підхід до формування процесу управління фінансовою безпекою підприємства, який складається із певних етапів, виконання яких у сукупності вирішує завдання управління фінансовим станом з погляду на визначення ризиків і потенційних або наявних криз у розвитку підприємства, що можуть бути спричинені як факторами його внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Визначено, що реалізація зазначеного процесу дозволяє поєднати реактивне і проактивне управління фінансовою безпекою і дозволить комплексно використовувати антикризове управління, фінансовий ризик-менеджмент і фінансовий комплаєнс для забезпечення стабільної діяльності підприємства під час досягнення ним стратегічної цілі свого розвитку.

Problem Statement. Any enterprise cares about the efficiency of its activities and stable long-term development, especially in an unstable environment. To provide this efficiency, enterprise managers need to take care of the effective management of the enterprise financial safety. The purpose of our study is to build a

model of financial safety management of the enterprise, which aims to develop the best approaches to preventing financial threats (crises and risks). The basis for building this model will be the signification and establishment of the interrelation between the concept of "financial safety" and the concepts of "crisis management", "financial risk management" and "financial compliance". Methods. Throughout this research, we used methods of comparison, systematization, induction and deduction, graphical modeling and construction of the diagram "tie-butterfly" for the analysis of the reasons and consequences of formation of the enterprise' financial safety.

Research results. The significance of risk management, crisis management and compliance in providing the financial safety of the enterprise is studied. It is substantiated that financial safety is a complex concept, and the process of financial safety management of the enterprise is closely intertwined with such concepts as "crisis management", "financial risk management" and "financial compliance". The main characteristics that determine the meaning of these concepts are considered. It is established that they are interconnected and together affect the formation of the process of managing the financial safety of the enterprise. The "tie-butterfly" diagram is constructed and with help of it the causal interrelations of formation of the enterprise' financial safety are systematized and analyzed. It was found that financial safety involves determining the financial state of the enterprise, as well as the ability of the enterprise to achieve and maintain a stable financial position. In turn, crisis management considers the crisis phenomena that are associated with the probable change of this state. Risk management is aimed at identifying events that affect the formation of financial state of the enterprise. Financial compliance characterizes the legality and permissible limits of financial activities. The model of an enterprise' financial safety management process is developed. This process consists of stages, the implementation of which together solves the tasks of managing the enterprise financial state in terms of identifying risks and potential or existing crises in the development of the enterprise that can be caused by both internal and external factors. The most important and the first stage of the process of managing the financial safety of the enterprise is the choice of key indicators of enterprise development, which determine the possibility of a financial crisis occurrence. Quantitative indicators are presented in the form of indicators that correspond to the features of the researched enterprise and enable managers to diagnose and analyze the financial safety of the enterprise. According to the results of the analysis, the level of financial safety of the enterprise and the degree of approximation of the obtained values to the financial crisis is determined.

Conclusions. It is determined that the implementation of the financial security management process of the enterprise according to the proposed model allows to combine reactive and proactive financial security management and will allow comprehensive use of crisis management, financial risk management and financial compliance to provide stable operation of the enterprise that achieving its strategic goal.

Ключові слова: фінансова безпека підприємства, антикризове управління, фінансовий ризик-менеджмент, фінансовий комплаєнс, процес управління, сигніфікація, стратегія, корпоративне управління.

Key words: financial safety of the enterprise, crisis management, financial risk management, financial compliance, management process, signification, strategy, corporate governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-яке підприємство турбується про ефективність своєї діяльності і стабільний тривалий розвиток особливо в умовах нестабільності зовнішнього середовища. Кожен ефективний менеджер сьогодні чітко усвідомлює, що під час прогнозування майбутнього розвитку підприємства необхідно заздалегідь передбачити всі можливі ризики і небезпеки, що, передусім, пов'язані з забезпеченням фінансової безпеки підприємства на ринку. Міжнародна практика управління підприємствами свідчить, що основними причинами порушення стабільного стану діяльності та розвитку підприємств можуть стати жорстка конкуренція, зміни попиту, недобросовісність контрагентів, нестача інвестиційних ресурсів, поява нових більш сучасних технологій, порушення технологічного режиму, неправильно обрана фінансова стратегія чи несвоєчасно прийняті стратегічні рішення тощо. Все це ставить перед керівниками сучасних підприємств завдання організувати їх діяльність та управляти ними у такий спосіб, щоб своєчасно запобігати впливу негативних чинників (як зовнішніх, так і внутрішніх). Важливу роль у процесі виконання вищезазначених завдань як практики, так і науковці відводять управлінню фінансовою безпекою підприємства, що може ускладнюватися внаслідок прояву різного роду ринкових загроз, криз та ризиків. Водночас спрямо-

ваність зазначеного управління на забезпечення стабільної роботи та прогресивний розвиток підприємства у довгостроковій і короткостроковій перспективі, та, як правило, складність досягнення даної цільової установки, обумовлює необхідність чіткого розуміння не тільки сутності фінансової безпеки, але й її взаємозв'язку з антикризовим управлінням на підприємстві, імплементацією фінансового ризик-менеджменту і фінансового комплаєнсу в його роботі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Численні проблемні аспекти безпеки та управління безпекою підприємства (у т.ч. і фінансовою) з урахуванням наслідків криз та ймовірністю втрат внаслідок різних видів ризиків були предметом досліджень як вітчизняних [1—4 та ін.], так й іноземних науковців [5; 6 та ін.]. Особливо цінним є розгляд вищезазначених питань у країнах та / або галузях (чи сферах економічної діяльності), де нині простежується багато загроз безпеці діяльності та розвитку підприємств. Водночас вважаємо, що всі наукові пошуки та практичні напрацювання за цією проблематикою умовно можна поділити на три групи: 1) такі, де вивчається зміст поняття "безпека"; 2) такі, де досліджується економічна безпека підприємства та проводиться аналіз її фінансової складової; 3) такі, що прямо чи опосередковано торкаються

проблемних питань управління безпекою, у т.ч. фінансовою. Саме тому, проводячи огляд результатів досліджень та публікацій за тематикою статті та намагаючись узагальнити те, що було зроблено до нас, зупинимось на характеристичні наукових результатів кожного з вищеназваних напрямів.

Аналіз наукових джерел, де зустрічається поняття "безпека", показав, що визначаючи зміст цього поняття В. Заплатинський [7] трактував його як умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до такої складної системи у відповідності до наявних, на цьому етапі, потреб, знань та уявлень.

У законодавчих і нормативних документах безпека розглядається як відсутність загроз життєво важливим інтересам людини: її життю, здоров'ю і добробуту [8]. Безпеку розглядають і як відсутність неприпустимого ризику [9], або як можливість об'єкта забезпечувати відсутність ризику [10], або як стан, при якому ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийняттого рівня [11]. Ризик при цьому пов'язують з можливістю завдання будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також для навколишнього природного середовища. Таким чином, низка нормативних документів пов'язує безпеку із ризиками, визначаючи їх як взаємодоповнюючі поняття.

Деякі науковці [12], вивчаючи економічну безпеку підприємства, запропонували під нею розуміти стан захищеності його життєво важливих інтересів від нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати мету своєї діяльності. Таким чином, економічна безпека підприємства пов'язується із цілями розвитку підприємства і визначається в першу чергу зовнішніми параметрами небезпеки.

І. Сосновська [13] провела систематизацію визначень "економічна безпека підприємства", що були сформульовані провідними вченими, та обгрунтувала висновок, що економічна безпека, як правило, розглядається як: стан ефективного використання ресурсів; стан виробничої системи; наявність конкурентних переваг; стан економічного розвитку; гармонізація економічних інтересів; стан захищеності діяльності підприємства; стан захищеності інтересів. У свою чергу А. Гнилицька презентувала дещо іншу систематизацію дефініцій та згрупувала визначення економічної безпеки підприємства як [14]: стан, що характеризується високим ступенем захищеності від існуючих небезпек та загроз; стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для стабільного функціонування підприємства; захищеність життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується системою заходів спеціального, фінансово-економічного, організаційного й соціального характеру; стан виробничих відносин і організаційних зв'язків, при яких забезпечується стабільність функціонування та прогресивний розвиток підприємства; забезпечення умов збереження майна та комерційної таємниці. До складових економічної безпеки підприємства більшість науковців відносять такі різновиди безпеки, як: фінансову (ефективне використання фінансових ресурсів); політичну (забезпечення стабільності у політичній сфері); правову (дотримання чинного законодавства, правове забезпечення); інтелектуальну (захист прав і інтересів інтелектуальної власності); кадрову (безпека персоналу, створення найкращих умов для розвитку персоналу, запобігання шахрайства і корупції); техніко-технологічну (забезпечення безпечного технологічного режиму, використання сучасних технологій); інформаційну (забезпечення інформаційними ресурсами і технологіями, захист інформації); екологічну (запобігання шкоди навколишньому середовищу); силову (забезпечення фізичної безпеки працівників підприємства).

Отже, фінансова безпека підприємства, як правило, визначається як складова його економічної безпеки. Її ціллю є забезпечення фінансової стабільності, в умовах якої підприємство може протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам для реалізації своєї стратегії. Так, наприклад, І. Бланк вважає, що "фінансова безпека підприємства являє собою кількісно і якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує фінансову захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді" [15, с. 24]. Деякі науковці [16] визначають її як певний механізм, що забезпечує стабільність фінансової системи підприємства шляхом використання захисних фінансових інструментів, з однієї сторони, або альтернативно забезпечує його ефективність шляхом раціонального використання фінансових ресурсів. Захисними фінансовими інструментами є заходи, якими можна пом'якшити вплив фінансових ризиків на досягнення цілі підприємства. Забезпечення стабільності фінансової системи означає існування такого стану, при якому існує низька можливість порушення фінансової рівноваги і виникнення фінансової кризи. У вищенаведених та подібних визначеннях фінансову безпеку підприємства фактично розглядають з трьох точок зору: як елемент економічної стабільності підприємства; як комплекс заходів, спрямованих на запобігання кризовим явищам [17]; як механізм, що має захисні інструменти, що можуть пом'якшити вплив на діяльність та розвиток підприємства фінансових ризиків.

Однак часом фінансова безпека підприємства розглядається і як комплексне поняття, що відображає такий стан фінансів, за якого підприємство має властивість стабільно розвиватись, зберігаючи при цьому свою фінансову безпеку в умовах додаткового ризику [18]. Комплексність фінансової безпеки виходить із того, що вона впливає практично на всі сфери діяльності підприємства, а причинами виникнення фінансової небезпеки також може стати будь-який фактор зовнішнього або внутрішнього середовища. Фактично, як було зазначено в одному з наших попередніх досліджень [19], нині є декілька основних наукових підходів до визначення суті поняття "фінансова безпека підприємства", але, на наш погляд, це одна з динамічних здатностей підприємства до створення та підтримки таких фінансових умов, в яких вплив на підприємство як зовнішніх факторів, так і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що є негативними з точки зору фінансового забезпечення діяльності, розвитку підприємства та дозволяє сформулювати його стійкий фінансовий стан, який необхідний для досягнення поставлених цілей. При цьому керівники та менеджери підприємств мають дбати про забезпечення ефективного управління реалізацією цієї здатності на практиці як у коротко, так і стратегічній перспективі.

У зв'язку з вищезазначеним особливо цінними вважаємо наукові праці, що прямо чи опосередковано торкаються аспектів управління безпекою підприємства. Багато з них висвітлюють аспекти забезпечення безпеки праці та недопущення різного роду аварій [20; 21 та ін.], що безумовно призводять до фінансових втрат підприємства. Водночас є й дослідження, що або комплексно розглядають систему управління безпекою на підприємстві, або прямо пов'язані з управлінням фінансовою безпекою. Так, наприклад, Т. Контоянніс, М. Леваб і Н. Бальфе [5] встановили, що системи управління безпекою змінюються та стають більш "саморегульованими" та орієнтованими на ефективність. Вони також обгрунтували декілька принципів управління загальною безпекою організації (підприємства), враховуючи специфіку бізнес-процесів. Для реалізації цих принципів

Таблиця 1. Результати сигніфікації та порівняльного аналізу основних понять забезпечення фінансової безпеки в методології корпоративного управління та стратегічного менеджменту підприємства

Основні характеристики	Поняття			
	Фінансова безпека	Антикризове управління	Фінансовий ризик-менеджмент	Фінансовий компласнс
Об'єкт управління	Фінансові ресурси підприємства, джерела фінансування, структура інвестиційних потреб	Всі види ресурсів підприємства і можливість їх залучення для подолання кризових явищ	Фінансові ресурси, ризикові вкладення капіталу, економічні відносини між суб'єктами в процесі реалізації ризику	Внутрішні і зовнішні регуляторні стандарти, пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства
Зміст поняття	Здатність підприємства до створення та підтримки таких фінансових умов, в яких вплив на підприємство як зовнішніх факторів, так і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що є негативними з точки зору фінансового забезпечення діяльності, розвитку підприємства та дозволяє сформувати його стійкий фінансовий стан, який необхідний для досягнення поставлених цілей, та забезпечується шляхом використання захисних фінансових інструментів, раціонального використання фінансових ресурсів тощо	Вид управління, при якому на підприємстві «... відбуваються керовані процеси підготовки до кризи, її прогнозування, попередження криз, забезпечення функціонування систем в періоди криз, пом'якшення негативних наслідків криз і використання факторів криз для розвитку» [26, с. 75], у т.ч. шляхом оптимізації матеріальних та фінансових витрат	Координована фінансова діяльність з розвитку організації та керування нею з урахуванням ризику	Законність дій підприємства / компанії в очах контрагентів, відповідність правилам, нормам певних стандартів і / або умов договору
Підхід до управління	Реактивний, орієнтований на перманентний захист (в процесі реалізації фінансових стратегій може постійно змінюватися в режимі реального часу)	Проактивний у разі запобігання кризових явищ, та реактивний у разі подолання кризи	Проактивний, орієнтований на запобігання загрозам і використання можливостей	Проактивний, орієнтований на відповідність затвердженим нормам і стандартам
Мета управління	Забезпечення ефективності як фінансової діяльності, так і операційної; фінансова підтримка стійкого зростання в поточному і перспективному періоді	Забезпечення стабільності на ринку, запобігання кризових явищ, та подолання кризи у разі її настання за допомогою ефективного використання інструментів менеджменту, фінансів та інвестицій	Захист від негативного впливу та використання позитивних можливостей від прийняття та реалізації фінансово ризикових рішень; утримання ризику на допустимому рівні; мінімізація втрат та максимізація вартості підприємства / компанії	Контроль в області внутрішніх і зовнішніх регуляторних стандартів; порушень при фінансових маніпуляціях, службових зловживань або корупційних дій; рейдерських захоплень, розкрадань і інших протиправних дій
Організація діяльності	Здійснюється фінансовим департаментом (службою, відділом) підприємства, регламентується і контролюється вищим керівництвом	Спеціальна група антикризового фінансового управління, що створюється на підприємстві і контролюється вищим керівництвом	Здійснюється на рівні функціональних підрозділів (відносно своїх функцій) і спеціалізованим відділом (фахівцем), контролюється вищим керівництвом і внутрішнім аудитом	Здійснюється спеціалізованим відділом (юридичний, компласнс-контроль й інші), службою внутрішнього аудиту, контролюється вищим керівництвом
Головний результат управління	Підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності; виконання фінансових вимог кредиторів та партнерів по бізнесу	Запобігання кризових явищ, та подолання кризи у разі її настання	Зростання вартості компанії, зростання доходів і прибутків, зростання або утримання певної частки ринку	Підвищення привабливості сприйняття діяльності підприємства / компанії та його / її топ-менеджменту для зовнішніх партнерів і суспільства

Джерело: побудовано авторами.

безпеки ними було запропоновано чотири процеси безпеки, сумісні зі стандартами ISO 31000 та CCPS (2008). У свою чергу, А. Крутова, А. Лачкова, Т. Ставерська та ін. [1] розробили концепцію стратегічного управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі із застосуванням матриці прийняття рішень; обґрунтували критерії аналізу стратегічних альтернатив та вибір стратегії

управління безпекою підприємств тощо. О. Біломістний та К. Лічко [22] провели теоретичний аналіз організаційного забезпечення фінансової безпеки підприємства через виявлені ризики шляхом застосування стратегій організаційного забезпечення фінансової безпеки виходячи з розміру підприємства. С. Мельник [23] розробила технологію антисипативного управління фінансо-

вою безпекою підприємств з урахуванням специфіки фінансово-господарської діяльності промислових підприємств. Окремі питання, пов'язані з прийняттям управлінських рішень з урахуванням фінансової стійкості підприємств та реалізацією стратегій ризик-менеджменту, що можуть застосовуватися у процесі управління фінансовою безпекою підприємства, були висвітлені й у деяких наших попередніх дослідженнях [24; 25 та ін.]. Проте вважаємо, що поки дослідження управління фінансовою безпекою на рівні підприємств мають фрагментарний характер та комплексно не розкривають увесь спектр проблемних питань.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є побудова моделі управління фінансовою безпекою підприємства, що спрямована на вироблення найкращих підходів до запобігання фінансовим загрозам (кризам і ризикам). Базисом для побудови цієї моделі слугуватиме сигніфікація та встановлення взаємозв'язку між поняттям "фінансова безпека" та поняттями "антикризове управління", "фінансовий ризик-менеджмент" і "фінансовий комплаєнс".

У ході дослідження були застосовані методи порівняння, систематизації, індукції та дедукції, графічного моделювання та побудови діаграми "краватка-метелик" для аналізу причин і наслідків формування фінансової безпеки підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова безпека підприємства пов'язана з його розвитком, який, як правило, протікає через певні кризи; ризиками, які визначаються як ступінь впливу факторів невизначеності на досягнення мети і фінансовою філософією, котра передбачає найкраще використання можливостей розвитку з урахуванням нормативних обмежень на дії фінансових інструментів у забезпеченні розвитку.

Поняття "фінансової безпеки підприємства", як було презентовано вище, дуже тісно пов'язано з цілою низкою інших понять, що є ключовими у методології управління фінансовою безпекою підприємства. Особливо щільно, з нашої точки зору, процес управління фінансовою безпекою перетинається із фінансовим ризик-менеджментом, антикризовим управлінням, комплаєнсом і все це є невід'ємною частиною корпоративного управління та стратегічного менеджменту. Саме тому нами був проведений детальний аналіз цих понять з сигніфікацією їх взаємозв'язку з фінансовою безпекою підприємства, результати якого зведено до таблиці 1, де можна побачити їх спільні риси і відмінності. Наголосимо, що всі вищезазначені різновиди управлінської діяльності спрямовані на забезпечення фінансової безпеки підприємства та оперують поняттями і показниками фінансової стійкості, рівноваги, ефективності тощо.

Отже, згідно з даними таблиці 1, фінансова безпека передбачає визначення фінансового стану діяльності підприємства через його здатність створювати та підтримувати певні фінансові умови для забезпечення цього стану; антикризовий менеджмент розглядає кризові явища, які пов'язані із розвитком цього стану в часі; ризик-менеджмент спрямований на ідентифікацію подій, котрі впливають на формування цього стану; а фінансовий комплаєнс характеризує законність і допустимість межі фінансової діяльності.

Відмінність між антикризовим менеджментом і ризик-менеджментом полягає в тому, що антикризовий менеджмент спрямований на соціально-економічне оздоровлення підприємства і створення умов виходу його із кризового стану, а ризик-менеджмент пов'язаний із попередньою ідентифікацією, оцінкою і розробленням заходів впливу на ризик до його прийнятного рівня, з однієї сторони, і використанням можливостей розвитку від здійснення ризикової діяльності — з іншої.

Антикризове управління розглядає процес розвитку фінансового стану через існування і перебіг криз, який може носити еволюційний або революційний характер. У теорії розвитку криза розглядається як вичерпання можливостей функціонування системи, що обумовлюється існуючими факторами виробництва. Фінансова криза виникає внаслідок погіршення стану фінансової діяльності підприємства через реалізацію зовнішніх і внутрішніх ризиків, що викликає загрозу його функціонуванню, погіршує ліквідність, платоспроможність, ефективність.

Ризик — це можливість настання ризикової події, а криза — результат реалізованого ризику. Навіть превентивний антикризовий менеджмент оперує поняттями криз, які виникають у соціально-економічних системах, а ризик-менеджмент оперує поняттями симптом, причина і наслідок для визначення ризикової події, яка може вплинути на діяльність і порушити фінансову рівновагу.

Фінансова безпека — це фінансовий стан (або точніше здатність підприємства потрапляти у такий фінансовий стан), при якому підприємство може ефективно працювати і виконувати свої зобов'язання перед діловими партнерами. Вона має забезпечувати фінансову рівновагу, стійкість, платоспроможність підприємства в довгостроковому періоді, потребу у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення, достатню фінансову незалежність, захищеність фінансових інтересів власників підприємства [27], достатній фінансовий потенціал для реалізації прийнятих стратегічних рішень. А ризик-менеджмент використовується для ідентифікації подій, які можуть вплинути на формування такого стану. Водночас за результатами діагностики фінансового стану відбувається процес ідентифікації фінансової кризи. Результатом аналізу фінансової безпеки, ризик-менеджменту і антикризового управління є обґрунтування і вибір заходів управління ризиками погіршення рівня фінансової безпеки підприємства. Використовуючи метод діаграми "краватка-метелик", на рисунку 1 показано причинно-наслідковий зв'язок формування фінансової безпеки підприємства.

Підприємство вибудовує алгоритм дій, спрямованих на підтримку фінансової безпеки і передбачення можливості реалізації кризової фінансової ситуації. Планування фінансової безпеки здійснюється на основі розробки декількох альтернативних сценаріїв розвитку ситуації шляхом оцінювання фінансових ризиків і вибору із них найкращого з точки зору фінансових цільових установок розвитку підприємства.

Відповідно, фінансова безпека — це здатність підприємства досягати та підтримувати стійкий фінансовий стан, постійно проводячи оцінювання фінансових ризиків, показника ймовірності настання фінансових криз і необхідності впровадження заходів антикризового управління. У свою чергу, фінансовий комплаєнс є невід'ємною частиною визначення фінансової безпеки, фінансових ризиків і проведення антикризового управління, оскільки фактично передбачає перевірку підприємства на відповідність визначеному (у нашому випадку — стійкому) фінансовому стану.

Управління фінансовою безпекою доцільно поділяти на проактивну і реактивну частину. При цьому проактивне управління повинно передбачати можливе погіршення поточного стану, а реактивне — реагування на існуючі проблеми та розробку стратегії покращення фінансової безпеки підприємства. Постійне дотримання умов фінансової безпеки дозволить підприємству стабільно функціонувати і досягти поставлених цілей діяльності.

Управління фінансовою безпекою передбачає певну кількість обов'язкових етапів (рис. 2).

Найбільш важливим і першим етапом процесу управління фінансовою безпекою підприємства є вибір ключових індикаторів розвитку підприємства, що визначають можливість виникнення фінансової кризи.

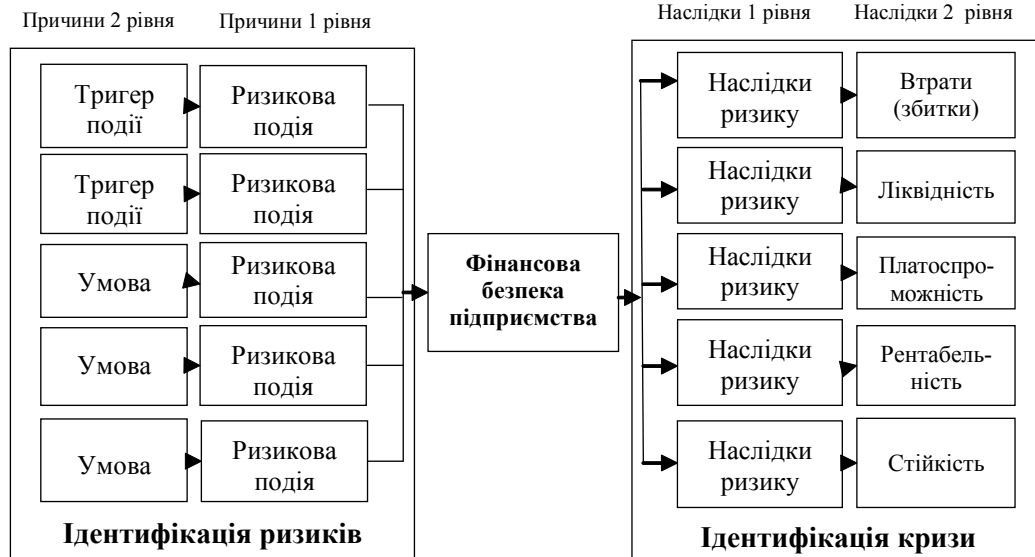

Рис. 1. Діаграма "краватка-метелик" систематизації причин і наслідків формування фінансової безпеки підприємства

Джерело: побудовано авторами.

Кількісні показники подаються у вигляді індикаторів, які відповідають особливостям досліджуваного підприємства і дозволяють проводити діагностику і аналіз фінансової безпеки підприємства. Аналіз виявлених відхилень дозволяє оцінити ступінь впливу на кінцеві результати фінансової діяльності підприємства. За результатами проведеного аналізу визначається рівень фінансової безпеки підприємства і ступінь наближення отриманих значень до кризового фінансового стану. Максимальний ступінь фінансової безпеки досягається, якщо всі показники знаходяться в прийнятних межах і допустимі значення одного показника досягаються не за рахунок погіршення іншого показника. Допустимі межі індикаторів фінансової безпеки підприємства визначаються ризик-апетитом керівництва до ведення господарської діяльності.

Для того, щоб зрозуміти яким чином вони вплинуть на досягнення поставленої перед підприємством цілі, потрібно провести ідентифікацію ризиків у поняттях, які для цього використовуються в ризик-менеджменті, а саме: симптоми, джерела, причини, наслідки і ризикові події.

Вибір ключових індикаторів розвитку підприємства має враховувати лише такі, котрі безпосередньо впливають на досягнення поставленої цілі і за допомогою яких можна ідентифікувати тип і передумови можливої фінансової кризи. Найкращим рішенням є поєднання критеріїв оцінки стану фінансової безпеки підприємства з цілями розвитку підприємства. Для цього під час стра-

Рис. 2. Модель процесу управління фінансовою безпекою підприємства

Джерело: побудовано авторами.

тегічного управління на етапі аналізу існуючого стану і прогнозу розвитку підприємства необхідно визначити загрози, які в майбутньому мають найбільшу ймовірність зашкодити фінансовій безпеці й в цілому економічній безпеці підприємства, а також їх характер і спрямованість дії.

Виявлення критеріїв оцінки стану фінансової безпеки підприємства залежить від специфіки і сфери його діяльності. Виявлення найбільш суттєвих параметрів фінансової безпеки відбувається шляхом їх зіставлення:

- з розміром можливої шкоди від виникнення суміжних з ними обставин;
- з ймовірністю виникнення таких подій;
- з можливостями видів діяльності компанії;
- з результатами конкретних бізнес-процесів.

Стан фінансової безпеки не сталий, він змінюється у відповідності до змін умов господарювання. Для діагностики кризових ситуацій підприємства потрібен моніторинг факторів, що викликають зовнішні і внутрішні загрози фінансовій безпеці, має відбуватись на постійній основі.

Обрані для діагностики фінансової безпеки показники поділяються за значимістю на кілька рівнів. У перший рівень можуть входити наступні індикатори: ефективність управління, рентабельність діяльності, платоспроможність, фінансова стійкість, ліквідність, ділова активність, оборотність коштів, ефективність використання майна, ринкова стійкість, інвестиційна привабливість.

Після цього можна сформувані систему пріоритетів другого рівня, які включають показники, що конкретизують індикатори першого рівня. При формуванні багаторівневої системи індикаторів ідентифікації фінансової безпеки варто врахувати, що вони можуть мати різну значимість для окремих напрямків забезпечення фінансової безпеки підприємства, для різних аспектів фінансової діяльності, для окремих центрів відповідальності.

Досвід показує, що найбільш успішними в діловому світі є підприємства / компанії, котрі можуть найшвидше збирати, обробляти, аналізувати інформацію і на основі цього приймати рішення. Це досягається за рахунок використання сучасних інформаційних технологій. Досвідчені керівники розуміють, що комплексна автоматизована система, котра охоплює всі взаємопов'язані в бізнесі процеси, в епоху інформаційного суспільства є найбільш ефективною з точки зору забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Управління фінансовою безпекою підприємств ґрунтується на значному арсеналі індикаторів, які використовуються у фінансовому аналізі. Їх переважна кількість була розроблена в зв'язку з прийняттям законів про банкрутство. Деякі автори вносять доповнення, уточнення і поправки, пов'язані з розробкою нормативів і баз порівняння їх з фактичними показниками. Однак слід зазначити, що такі індикатори визначаються на основі середньостатистичних значень, але при конкретному використанні повинні відповідати особливостям діяльності досліджуваного підприємства, враховувати особливості галузі, ринку, сфери діяльності і мають бути зручними для діагностики і аналізу фінансової безпеки підприємства. Для кожного підприємства повинен бути визначений свій набір індикаторів і їх порогових значень.

Важливою частиною визначення стану фінансової безпеки підприємства є аналіз відхилень фактичних значень показників від прогнозних або нормативних. Для виявлення загроз фінансовій безпеці на конкретному підприємстві необхідно здійснювати моніторинг динаміки обраних для аналізу індикаторів по роках за звітний або прогнозований період, важливою частиною такої діагностики є також порівняння обраних індикаторів з аналогічними на інших підприємствах на цьому ринку, тобто з конкурентами. Такий моніторинг дозво-

лить встановити реальний рівень загрози для підприємства і визначити параметри кризової ситуації.

Перелік порогових значень індикаторів визначення фінансової безпеки повинен бути значно вужче, ніж перелік всіх показників, які застосовуються для моніторингу. Цей перелік повинен бути необхідним і достатнім, щоб відображати головні сфери діяльності підприємства, виявляти найбільш серйозні загрози фінансовій безпеці.

За допомогою такого аналізу встановлюється величина відхилень в абсолютному і відносному вимірі, їх причини, можливі наслідки, а головне, це можливий вплив таких відхилень на цільові стратегічні показники фінансової діяльності. У процесі такого аналізу має бути визначений рівень фінансової безпеки підприємства. На зазначеному етапі необхідно ранжувати наявні показники з позиції їх важливості для оцінки фінансової безпеки.

Наступним етапом процесу управління фінансовою безпекою підприємства має стати визначення заходів запобігання загроз і обґрунтування їх доцільності і ефективності. Під час цього етапу необхідно провести оцінку та аналіз потенційних можливостей підприємства щодо подолання загрози фінансової кризи, яка ймовірно може виникнути. Такий аналіз повинен довести ефективність системи діагностики симптомів кризового фінансового розвитку підприємства; визначити внутрішній потенціал підприємства щодо подолання кризових фінансових явищ; оцінити можливості підприємства під час і в процесі виходу з кризових фінансових ситуацій.

Результатом управління фінансовою безпекою підприємства має стати розробка заходів пом'якшення можливих загроз фінансової кризи або підвищення рівня фінансової безпеки.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Результати оцінки рівня фінансової безпеки підприємства пов'язані із можливими методичними підходами й інструментами управління фінансовою безпекою підприємства, а також можливим часом перебігу його фінансової кризи. Комплекс управлінських заходів може передбачати запобігання фінансовій кризі або її пом'якшення, якщо в результаті дії факторів зовнішнього фінансового середовища запобігти фінансовій кризі не представляється можливим. Стратегічний план запобігання загроз фінансовій безпеці підприємства передбачає: розроблення антикризових і антиризикових заходів; пошук обсягів фінансових ресурсів, спрямованих на реалізацію цих заходів; визначення термінів і відповідальних за їх реалізацію; прогнозування очікуваних результатів фінансової стабілізації із зазначенням ступеня досягнення поставленої цілі. Цільові установки вищезазначеного стратегічного плану мають бути спрямовані на вирішення завдань усунення неплатоспроможності, з метою попередження банкрутства; відновлення фінансової стійкості, що дозволить попередити фінансову кризу; забезпечити фінансову рівновагу на довгострокову перспективу.

До переліку управлінських заходів щодо забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки можуть бути включені: страхування фінансових ризиків підприємства; продаж неефективних активів підприємства; розроблення заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості; скорочення обсягу або відмова від найбільш ризикованих фінансових операцій; економія інвестиційних ресурсів за рахунок призупинення реалізації окремих проектів; економія поточних витрат; оцінка ефективності використання виробничих потужностей; відмова від небезпечних видів діяльності й інші. Важливою частиною процесу управління фінансовою безпекою підприємства виступає оцінка ефективності запланованих заходів, які покликані вплинути на покращення її стану.

Вважаємо, що презентована у ході дослідження модель процесу управління фінансовою безпекою підприємства, в основу якої покладено виявлені взаємозв'язки між фінансовою безпекою та ризик-менеджментом, антикризовим управлінням, комплаєнсом, дозволяє менеджерам-практикам удосконалити практику управління сучасними підприємствами. Загалом запропонований процес управління фінансовою безпекою підприємства спрямований на покращення стратегічного розвитку підприємства та корпоративного управління ним в умовах мінливого збурення навколишнього середовища.

Результати проведеного дослідження в подальшому можуть бути використані для подальшого розвитку системи управління фінансовою безпекою підприємства з урахуванням розуміння її зв'язків із антикризовим управлінням, фінансовим ризик-менеджментом і фінансовим комплаєнсом.

Література:

1. Крутова А., Лачкова А., Ставерська Т. та ін. Управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі в умовах невизначеності: колективна монографія / за заг. ред. А.С. Крутової. Х.: Видавець Іванченко І.С., 2017. 264 с.
2. Москвіченко І.М., Крисяк Л.М., Чебанова Т.Є. Методичний підхід до фінансової безпеки стивідорних компаній з використанням хеджування цінкових ризиків. *Modern Economics*, 2019. № 16. С. 94—99. — Режим доступу: [https://doi.org/10.31521/modecon.V16\(2019\)-14](https://doi.org/10.31521/modecon.V16(2019)-14)
3. Blakuya G., Ganushchak T. Enterprise financial security as a component of the economic security of the state. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15, Issue 2. P. 248—256.
4. Доценко І.О. Стратегія управління фінансовими ризиками підприємства в процесі формування його фінансової безпеки. *Modern Economics*. 2020. № 20. С. 73—78. — Режим доступу: [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-12)
5. Kontogiannis T., Leva M., Balfe N. Safety Management: Principles, processes and methods. *Safety Science*, 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.09.015>
6. Barbuta-Misu N. The Impact of Economic Crisis on the Financial Performance of the European Companies. *Economika* 2019. Vol. 98 (2). P. 6—18.
7. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття "безпека". Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2012. 336 с. С. 90—98.
8. Про заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 05.05.97. № 409 "Про забезпечення надійності й безпечної експлуатації будівель, споруд та інженерних мереж".
9. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху поїздів у Державній адміністрації залізничного транспорту України. Міністерство транспорту та зв'язку України від 14.09.2004. № 818.
10. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу. Міністерство промислової політики від 15.06.2004. № 285.
11. Про затвердження Правил сертифікації суб'єктів, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування Міністерство транспорту та зв'язку України. Сертифікат від 22.01.2007. № 42.
12. Степасюк А.М., Суліма Н.М., Величко О.В. Економіка і фінанси підприємства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацібори. К.: КОМПРИНТ, 2013. 335 с.
13. Сосновська І.М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності

підприємств. *Ефективна економіка*, 2015. № 9 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303>

14. Гнилицька Л. Основи економічної безпеки підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2013. № 7. С. 41—48.
15. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К.: Эльга, 2009. 776 с.
16. Єпіфанов А., Пластун О., Домбровський В., Болгар Т., Ващенко О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ. Суми: УАБС НБУ, 2009. 295 с.
17. Якушина Н.В. Финансовая безопасность предприятия. *Вестник Университета*, 2013. № 11. С. 132—135 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-bezopasnost-predpriyatiya>
18. Папехин Р.С. Теоретические основы финансовой устойчивости предприятий. Волгоград: Волгоградское научное издательство. 2008. 60 с.
19. П'ятницька Г.Т., Федулова І.В. Фінансова безпека країни та підприємства: визначення, взаємозв'язок та ризики забезпечення. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/16.pdf
20. Zivkovic D., Todorovic S., Bucan I. Management of health, safety and wellbeing of employees in the business system. *Ekonomika poljoprivrede*. 2015. Vol. 62 (3). P. 677—692.
21. Haslinda A., Saharudin S., Hidayah N., Mohamed R. Safety Training, Company Policy and Communication for Effective Accident Management. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2016. Vol. 6, Issue 9. P. 2222—6990.
22. Біломістний О., Лічко К. Організаційне забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1 (26). С. 56—61.
23. Мельник С.І. Теоретичні аспекти застосування антисипативного управління фінансовою безпекою підприємства. *Агросвіт*. 2020. № 5. С. 31—35.
24. Федулова І.В. Стратегія ризик-менеджменту. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2019. Вип. 1, № 1. С. 65—74.
25. П'ятницька Г.Т., Найдюк В.С. Фінансова стійкість як базис для визначення стратегічного вектору інноваційного розвитку підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 4. С. 7—16.
26. Бойко В.О. Стратегічна сутність антикризового управління та його місце в системі управлінських наук. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends: Collection of scientific papers "ΛΟΓΟΣ" with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, July 24, 2020*. Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd. & European Scientific Platform. 2020. Vol. 4. P. 75—79.
27. Загорельская Т.Ю. Оценка уровня финансовой безопасности промышленных предприятий Днепропетровской области. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4045>

References:

1. Krutova, A. (Eds). (2017), *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstv torhivli v umovakh nevyznachenosti: kolektyvna monohrafiia* [Management of trade enterprises financial safety in conditions of uncertainty: a collective monograph], Vydavets' Ivanchenko I. S., Kharkiv, Ukraine.
2. Moskvichenko, I.M. Krysyuk, L.M., and Chebanova, T. Ye. (2019), "Methodical Approach to Financial Safety of Styvished Companies with Use of Price Risk Holdings", *Modern Economics*, vol. 16, pp. 94—99. DOI: 10.31521/modecon.V16(2019)-14.
3. Blakuya, G. and Ganushchak, T. (2018), "Enterprise financial security as a component of the economic security of the state", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15, no. 2, pp. 248—256.
4. Dotsenko, I.O. (2020), "Strategy of management of financial risks of the enterprise in the process of formation

of its financial security", *Modern Economics*, vol. 20, pp. 73—78. DOI: 10.31521/modecon.V20(2020)-12.

5. Kontogiannis, T. Leva, M. and Balfe, N. (2016), "Total Safety Management: Principles, processes and methods", *Safety Science*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/308955985_Total_Safety_Management_Principles_processes_and_methods (Accessed 01 Aug 2020). DOI: 10.1016/j.ssci.2016.09.015.

6. Barbuta-Misu, N. (2019), "The Impact of Economic Crisis on the Financial Performance of the European Companies", *Ekonomika*, vol. 98(2), pp. 6—18.

7. Zaplatyns'kyj V. M. (2012) "Logical-determinant approaches to understanding the concept of "security", *Bulletin of Kamyranets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Physical education, sports and human health*, pp. 90—98.

8. State Committee for Construction, Architecture and Housing Policy of Ukraine (1997), "On measures to implement the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05.05.97. № 409 "On ensuring the reliability and safe operation of buildings, structures and utilities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-98> (accessed 6 July 2020).

9. Ministry of Transportation and Communication (2004), "On approval of the Regulations on the train traffic safety management system in the State Administration of Railway Transport of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1232-04#Text> (accessed 6 July 2020).

10. Ministry of Industrial Policy (2004), "About the statement of the Situation on maintenance of the equipment of the enterprises of a mining and metallurgical complex", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0807-04> (accessed 6 July 2020).

11. Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2007), "On approval of the Rules of certification of entities providing air navigation services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0104-07> (accessed 6 July 2020).

12. Stepasiuk, L. M. Sulima, N. M. and Velychko, O. V. (2013), *Ekonomika i finansy pidpriemstva*, [Economics and finance of the enterprise], Publishing House "KOMPRINT", Kyiv, Ukraine.

13. Sosnovs'ka, I. M. (2015), "The concept and importance of economic security of production and economic activities of enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol.9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303> (accessed 26 June 2020).

14. Hnylyts'ka, L. (2013), "Fundamentals of economic security of the enterprise", *Accounting and auditing*, vol. 7.

15. Blank, I. A. (2009), *Upravleniye finansovoy bezopasnost'yu predpriyatiya* [Management of financial security of the enterprise], Publishing House "Elga", Kyiv, Ukraine.

16. Yepifanov, A. Plastun, O. Dombrovs'kyj, V. Bolhar, T. and Vaschenko, O. (2009), *Finansova bezpeka pidpriemstv i bankivsk'kykh ustanov* [Financial security of enterprises and banking institutions], Publishing House "UABC NBU", Sumy, Ukraine.

17. Yakushyna, N.V. (2013), "Financial security of the enterprise", *Vestnyk Unyversyteta*, vol. 11, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-bezopasnost-predpriyatiya> (accessed 6 July 2020).

18. Papekhyn, R.S. (2008), *Teoreticheskiye osnovy fynansovoy ustojchyvosty predpriyatyj* [Theoretical foundations of financial stability of enterprises], Publishing House "Volhohrads'koe nauchnoe yzdatel'stvo", Volhohrad, Russia.

19. Piatnytska, G. and Fedulova, I. (2020), "Financial safety of a country and an enterprise: definitions, interrelation and risks of providing", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059> (Accessed 01 Aug 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.14

20. Zivkovic, D. Todorovic, S. and Bucan, I. (2015), "Management of health, safety and wellbeing of employees in the business system", *Ekonomika poljoprivrede*, vol. 62(3), pp. 677-692. DOI: 10.5937/ekoPolj1503677Z.

21. Haslinda, A. Saharudin, S. Hidayah, N. and Mohamed, R. (2016), "Safety Training, Company Policy and Communication for Effective Accident Management", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, vol. 6(9), pp. 2222—6990. DOI: 10.6007/IJARBS/v6-i9/2302.

22. Bilomistnyi, O.M. and Lichko, K.H. (2015), "Organizational ensure financial security of enterprise", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 1(26), pp. 56—61.

23. Melnyk, S. (2020), "Theoretical aspects of anti-sipative management of enterprise financial security", *Agrosvit*, vol. 5, pp. 31—35. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.5.31.

24. Fedulova, I.V. (2019), "Risk management strategy", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 1 (1), pp. 65—74.

25. Piatnytska, G. and Naidiuk, V. (2018), "Financial stability as a basis for defining the strategic vector of the enterprise innovative development", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 7—16.

26. Bojko, V.O. (2020), "The strategic essence of crisis management and its place in the system of management sciences", *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends: Collection of scientific papers "??ГО?" with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, July 24, Oxford, United Kingdom, Oxford Sciences Ltd. & European Scientific Platform, UK*, vol. 4, pp. 75—79.

27. Zahorel'skaia, T. Yu. (2015), "Assessment of the level of financial security of industrial enterprises of Dnipropetrovsk region", *Efektivna ekonomika*, vol.5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4045> (accessed 6 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.08.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України

з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

М. О. Кравченко,

д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-5405-0159

В. В. Держачова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0003-0317-8675

К. О. Бояринова,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-5879-2213

В. Я. Голюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0002-8050-4158

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.35

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ, ЩО ОБУМОВИЛИ СЦЕНАРІЙ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ, В КОНТЕКСТІ ФОРСАЙТУ ЇЇ ЕКОНОМІКИ

М. Kravchenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management, National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

V. Dergachova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

K. Boiarynova,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

V. Goliuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ANALYSIS OF FACTORS THAT DETERMINE THE SCENARIO OF UKRAINE'S DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FORESIGHT OF ITS ECONOMY

У статті аналізуються фактори, що обумовили сценарій розвитку країни, в контексті форсайту, розробленого у 2015 році на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах. Визначено, що з усіх прогнозованих сценаріїв на середньостроковому часовому горизонті наразі можна констатувати реалізацію другого, який передбачав консервування кризи та імовірність якого була найвищою. Визначаються події та явища, що мали місце в період 2015—2019 рр., які обумовили розвиток країни за таким сценарієм і продовжують визначати тренд її соціально-економічної динаміки. Зокрема оцінюються наслідки євроінтеграції, боргової, валютної, промислової, бюджетної політики та пов'язані з ними аспекти. Робиться висновок щодо створених передумов для розвитку країни на довгостроковому часовому горизонті, оцінюються його можливі сценарії, а також перспективи їх коригування.

The factors that determined the scenario of Ukraine's socio-economic development in the context of foresight, which was presented in 2015 for medium-term (until 2020) and long-term (until 2030) time horizons, are analyzed in this paper. There were four possible scenarios of development of the country in foresight. In the medium-term horizon — "Optimistic", "Crisis conservation", "Sovereign default" and "Collapse". It is determined that of all the projected scenarios, it is now possible to state the implementation of the second, which provided for the conservation of the crisis. Its probability was the highest at that time — 60%. Events and phenomena that took place in the period 2015—2019, which determined the development of the country in this scenario and continue to determine the trend of its socio-economic dynamics, are identified in the article. In particular, the consequences of European integration, debt, currency, industrial, budgetary policies, trends in the formation of the gross domestic product, are assessed. The negative aspects related to these factors are analyzed. Namely the following: A) The ratification of the association agreement between Ukraine and the EU and the creation of a free trade area has not led to the growth of trade and business activity yet. B) IMF loans have not been used to ensure structural reform and modernization of the economy, but mainly for the formation of gold and foreign exchange reserves. C) Other areas of debt policy have also proved too burdensome, as by rescuing the country from default, the government has taken on an excessive burden and risks. D) An unbalanced monetary policy led to an unjustified revaluation of the hryvna, which contributed to a decrease in tax revenues from foreign trade. E) The only realistic model of industry's development is outsourcing. F) As a result, the country has a paradoxical economic dynamics, in which GDP is growing against the background of falling foreign trade and industrial production. G) Due to unfavorable business conditions and the high level of the shadow economy, the budget of Ukraine has not executed. In conclusion, the preconditions for the development of the country on the long-term horizon is formulated. Its possible scenarios — "Foreign subjectivity" and "Gray area" — are evaluated. Opportunities for changing scenarios of foresight and prospects for improving the economic situation in Ukraine are identified.

*Ключові слова: форсайт, сценарій соціально-економічного розвитку, стратегія розвитку України.
Key words: foresight, scenario of socio-economic development, Ukraine's development strategy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління економічними системами різних рівнів в динамічних невизначених умовах можливе тільки на основі застосування дієвих механізмів прогнозування та передбачення, які забезпечують можливість формування стратегії розвитку та оцінювання наслідків прийнятих рішень. Провідною технологією вибору майбутнього розвитку є форсайт (від англ. Foresight — погляд у майбутнє). Від інших інструментів форсайт відрізняють чотири основні характеристики: врахування різних альтернатив розвитку, яке ґрунтується на невизначеності майбутнього; орієнтація на вживання конкретних заходів, які дадуть змогу формувати майбутнє таким, яким його хочуть бачити; міждисциплінарний комплексний характер, що охоплює максимальну кількість факторів, які можуть вплинути на майбутні процеси; залученість широкого кола зацікавлених різнопрофільних груп експертів [1]. Особливого значення форсайт, на противагу традиційному прогнозуванню, набуває у переламні моменти, коли з певних причин відбувається злам трендів попереднього розвитку системи. Саме такий переламний момент переживала наша країна в період 2013—2014 рр., що загостило потребу у визначенні стратегії подальшого розвитку соціально-економічної системи України та активізувало спроби фахівців щодо передбачення його можливих сценаріїв. Сьогодні, після п'яти років з часу представлення перших форсайтів розвитку України, вже можна робити перші висновки та оцінювати результати реалізації певних сценаріїв.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визнаними зарубіжними авторитетами у сфері форсайту є Д. Ворос, М. Ентоні, Т. Куос, Д. Слотер, Е. Хідег, А. Хортон та ін. З огляду на зростання ролі форсайт-методології у формуванні стратегії розвитку України, подібні сценарії розробляються експертами провідних урядових та науково-дослідних установ під керівництвом О. Амоші, В. Богдановича, В. Горбуліна, А. Качинського, А. Семенченка, С. Тарути та ін. (наприклад, [2; 3]). Спостерігається посилення інтересу до питань стратегування розвитку на різних рівнях державної влади, зокрема була сформована система урядового прогнозування [4]. З часом прийшло усвідомлення значущості міждисциплінарного співробітництва, що забезпечує можливість консолідації фахівців різних напрямів при визначенні пріоритетів майбутнього та відкриває нові можливості для розвитку країни. Один з найбільш ґрунтовних міждисциплінарних форсайтів — "Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах" — був представлений у 2015 р. колективом дослідників під керівництвом М. Згуровського [5—8]. Над його розробленням працювали експерти з Міжнародної ради з науки, Комітету із системного аналізу при Президії НАН України, Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України, Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку, Національного технічного університету України "Київський

політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (в тому числі і автори цієї статті). Саме цей форсайт покладено в основу представленої аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У роботі аналізуються події та явища, що відбулися в країні період 2015—2019 рр., з часу представлення окресленого форсайту економіки України, які визначили сценарій її розвитку та продовжують формувати тренди соціально-економічної динаміки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 2015 році форсайтом було визначено чотири базові сценарії розвитку економіки України на середньостроковому (2015—2020 рр.) часовому горизонті [8]:

— сценарій 1 "Оптимістичний" реалізується за умов найкращого збігу обставин: проведення радикальної та компетентної реформи влади, найближчого завершення військового конфлікту на сході тощо. Він передбачає, що множина сильних факторів, визначених за результатами SWOT-аналізу, суттєво підсилить можливості, активізує драйвери розвитку економіки та суспільства і мінімізує дію гальмівних факторів. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 10,0%;

— сценарій 2 "Консервування кризи" реалізується за умов розвитку країни в "гліючому режимі": хаотичних і безсистемних дій влади, імітації життєздатності, подальшого нагромадження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження військового конфлікту на сході. Він передбачає, що множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, активізує драйвери розвитку економіки частково, втім дію гальмівних факторів не мінімізує. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 50,0—60,0%.

— сценарій 3 "Суверенний дефолт" реалізується у разі відсутності реформ у державі, затягування в часі військового конфлікту на сході, коли попередній стан технічного дефолту (імовірність якого існувала) практично заблокує зовнішню політичну і фінансову підтримку України. Він передбачає, що множина слабких факторів економіки суттєво послабить множини можливостей, драйвери не будуть активізовані, а дія гальмівних факторів не буде мінімізована. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 40,0—50,0%;

— сценарій 4 "Колапс" реалізується за умов найгіршого збігу обставин: продовження неефективної політики держави, посилення військового конфлікту на сході, некерованості виходу України із суверенного дефолту. В такому разі в країні виникає хаотичний революційний стан з декількома центрами впливу різних сил. Імовірність найгіршого сценарію оцінювалась на такому ж рівні, як і імовірність найоптимістичнішого сценарію — 10,0%.

Наразі можна констатувати, що станом на початок 2020 року з усіх прогнозованих сценаріїв очікувано виправдався другий, що передбачав консервування кризи, імовірність якого була найвищою. Суверенного дефолту, імовірність якого існувала на той момент, вдалося уникнути, проте й умови для реалізації оптимістичного сценарію, який міг би призвести країну до стабільного збалансованого розвитку, виконані не були. Спробуємо проаналізувати економічні фактори, викликані подіями та явищами, що відбулися відтоді, які обумовили розвиток країни за таким сценарієм і продовжують визначати тренд її соціально-економічної динаміки, зокрема:

1. Ратифікація угоди про асоціацію між Україною та ЄС та створення зони вільної торгівлі не призвели до зростання торгівельного обороту і ділової активності.

2. Кредити МВФ не виправдали себе щодо забезпечення структурного реформування та модернізації економіки, оскільки були використані переважно на формування золотовалютних резервів.

3. Інші напрями боргової політики також виявилися занадто обтяжливими, оскільки врятувавши країну від дефолту, уряд взяв на себе надмірне навантаження і ризики щодо боргових виплат.

4. Незбалансована валютна політика спричинила необгрунтовану ревальвацію гривні у 2019 році, що сприяло зменшенню податкових надходжень від зовнішньої торгівлі.

5. Промисловість продовжує спадати, єдиною реалістичною моделлю її зростання та модернізації є аутсорсингове виробництво.

6. У результаті в країні спостерігається парадоксальна економічна динаміка, за якої ВВП зростає на тлі падіння обсягів зовнішньої торгівлі та обсягів промислового виробництва.

7. З огляду на несприятливі умови ведення бізнесу і високий рівень тіньової економіки бюджет України не виконується ані доходами, ані, як наслідок, за видатками.

1. Євроінтеграція. Визначальним у формуванні євроінтеграційного курсу розвитку країни став 2015 рік. З 1 січня 2016 р. набула чинності Угода про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі, передбачена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, яка повною мірою була ратифікована пізніше — 1 вересня 2017 р. Одним з найсуттєвіших наслідків такого курсу стала зміна географії та структури зовнішньої торгівлі країни. Обсяги торгівлі з Російською Федерацією, яка до 2013 р. була головним торговим партнером України, скоротилися, обсяги торгівлі з країнами ЄС дещо збільшились, але не настільки суттєво, як очікувалось.

Обсяг експорту товарів до Російської Федерації зменшився майже у 4,7 рази (з 15,1 млрд дол. у 2013 р. до 3,2 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту товарів — у 3,3 рази (з 23,2 млрд дол. у 2013 р. до 7,0 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту товарів з країн ЄС збільшився у 1,2 рази (з 17,1 млрд дол. у 2013 р. до 20,8 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту навіть зменшився у 1,2 рази (з 28,6 млрд дол. у 2013 р. до 25,00 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту послуг до Російської Федерації збільшився у 1,2 рази (з 5,3 млрд дол. у 2013 р. до 6,2 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту послуг зменшився у понад 4,3 рази (з 1,2 млрд дол. у 2013 р. до 0,3 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту послуг з країн незначно ЄС збільшився (з 4,2 млрд дол. у 2013 р. до 4,3 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту послуг — незначно зменшився (з 3,7 млрд дол. у 2013 р. до 3,6 млрд дол. у 2019 р.) [9]. Як видно, збільшення обсягів торгівлі є країнами СНД не компенсувало втрат від розриву традиційних зовнішньоторговельних зв'язків з країнами СНД та ближнього зарубіжжя.

Структура зовнішньої торгівлі залишається незбалансованою, з часом така незбалансованість навіть посилюється. Наразі Україна вже майже вкоренилася в понятті сировинного приросту для ЄС. За ці роки у структурі експорту значно збільшились частки сільськогосподарської продукції, при цьому зменшилась частка промислової продукції. Не створивши умови для розвитку високотехнологічного виробництва, країна експортує руди, добрива, зерно, насіння і плоди, іншу агропродукцію, деревину, картон, іншу продукцію з низьким ступенем переробки та низькою доданою вартістю. Натомість у структурі імпорту, навпаки, збільшилась частка високотехнологічної промислової продукції, при цьому зменшилась частка сільськогосподарської та мінеральної продукції [9].

Загальна динаміка розвитку зовнішньої торгівлі України протягом останніх семи років характеризується негативним сальдо, яке становило -15,5 млрд дол. у 2013 р., мало поступове скорочення у середині періоду з "найкращим" значенням -1,8 млрд дол. у 2015 р. та подальше зростання до -12,0 млрд дол. у 2019 р. До 2015 р. показники експорту та імпорту зменшились вдвічі відносно значення 2013 року, до 2019 р. їх значення

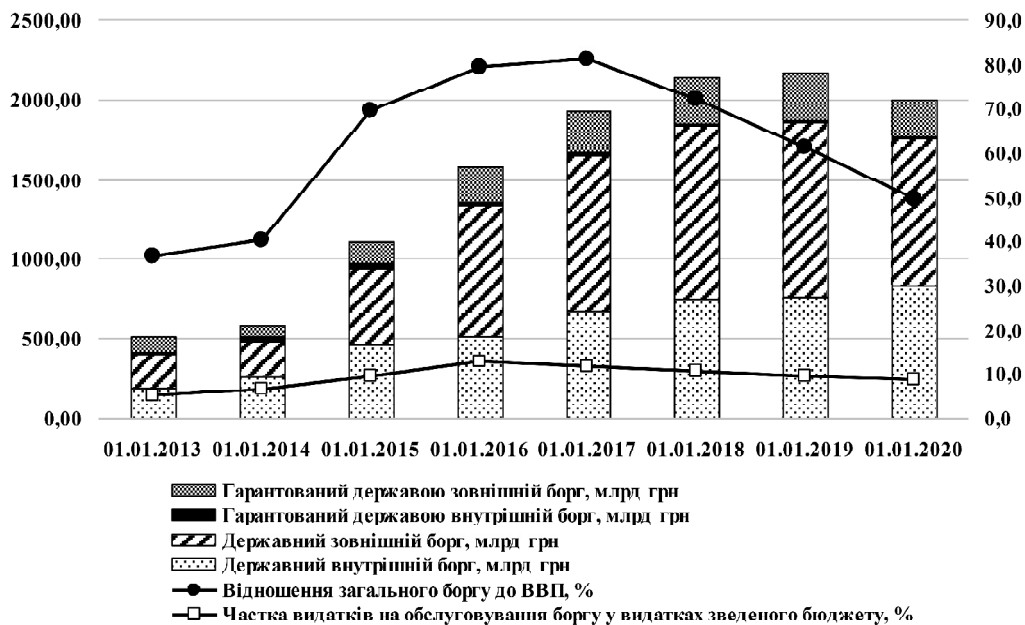

Рис. 1. Динаміка показників державного та гарантованого державою боргу України за період 2013–2019 рр.

Джерело: за даними [12–15].

збільшилися, проте обидва показники є приблизно на 25% нижчими свого рівня 2013 р. [9].

Євроінтегрована Україна піднялася в рейтингу "Doing business" на 73 позиції (з урахуванням змін в методиці підрахунку) з 2013 р. до 2020 р., зайнявши 64 місце серед 190 країн світу. В останньому звіті рейтингу Світового банку "Doing business" Україна зазнала позитивних змін у 5 з 10 показників, зокрема, в отриманні дозволів на будівництво, підключенні до електромереж, захисті міноритарних інвесторів, реєстрації власності, міжнародній торгівлі. Загалом негативна тенденція відбулася щодо отримання кредитів, реєстрації бізнесу, забезпеченні виконання контрактів, оподаткування та вирішенні питань неплатоспроможності. Очікувалося, що ратифікація угод про зону вільної торгівлі та про асоціацію між Україною та ЄС призведе до кардинального поліпшення ділового клімату, проте цього не сталося. Країна практично не отримала преференцій від зближення з ЄС. Умови для роботи і розвитку для українських бізнесменів практично не покращилися. Крім стандартних проблем, що перетікають з року в рік, таких як невідшкодування ПДВ, корупція, зростаючі податки і акцизи, з'явилися й інші, серед яких — високі ціни на енергетичні ресурси, підвищення тарифів, незбалансованість курсу гривні. Причини цього — обоюдні проблеми, як зовнішні, з боку ЄС, так і внутрішні, з боку України.

За більшістю інших міжнародних індикаторів Україна також продовжує втрачати позиції. За індексом глобальної конкурентоспроможності у 2019 р. країна посіла 85 місце з 141, тоді як у 2014 р. займала 76 місце. За Індексом людського розвитку у 2019 р. зайняла 88 місце зі 189 порівняно з 83 місцем у 2014 р. [10].

2. Співпраця з МВФ. Після Революції Гідності Україна знову повернулася до співпраці з МВФ. Основною метою отримання кредитів було поповнення золотовалютних резервів, оскільки станом на 2014 р. вони скоротилися на 63,1%. У 2014 р. Україна отримала від МВФ 4,4 млрд дол., у 2015 р. — 6,7 млрд дол., у 2016 р. і 2017 р. — по 1,0 млрд, у 2018-му — 1,4 млрд. У червні цього року було оголошено про початок нової програми кредитування терміном на 18 місяців та обсягом фінансування у 5,0 млрд дол., із яких вже отримано 2,1 млрд дол. [11].

Хоча загалом частка кредитів МВФ у фінансуванні українського боргу є досить скромною — всього 6,0%

від загальної суми станом на кінець 2019 р., основним фактором їх привабливості є низька ціна порівняно з випуском облігацій внутрішньої державної позики. Середня вартість кредитів МВФ — близько 3,0%, тоді як номінальна ставка дохідності за доларовими ОВДП у 2019 р. доходила до 7,5%. Переважно кредитні кошти МВФ спрямовуються на формування золотовалютних резервів НБУ, а також збалансування бюджету, а саме: забезпечення критичного імпорту, підтримку валютного курсу, повернення старих боргів, і не спрямовуються у проекти, пов'язані з економічним розвитком.

Золотовалютні резерви України за ці роки вдалося наростити, а також знизити темпи інфляції та падіння гривні. До Революції Гідності ЗВР оцінювалися в 25,0 млрд дол., на сьогодні вони складають приблизно 27,0 млрд дол., які проте на 80% є позиковими. По суті, кредити МВФ є боргами заради боргів, адже транші не направляються на підтримку структурних реформ або життєво важливих для розвитку країни проектів по модернізації реального сектору економіки, а практично відразу ж після отримання йдуть на формування золотовалютних резервів і використовуються на покриття дефіциту або погашення попередніх боргів.

3. Інші напрями боргової політики. Інші напрями боргової політики уряду також є недостатньо ефективними. Врятувавши країну від дефолту шляхом реструктуризації боргу та випуску ВВП-варантів, уряд взяв на себе значні ризики, пов'язані з борговими виплатами. Кожного року обсяг державного боргу України зростає. Темпи зростання боргу особливо прискорилися після 2014 року (рис. 1). Зміна цього тренду у 2019 році стала тимчасовим явищем, пов'язаним передусім зі зривом переговорів з МВФ про виділення нового кредиту.

Тренд зменшення співвідношення боргу до ВВП України не відображає позитивних структурних змін у економіці держави, а пояснюється кон'юнктурним зростанням обсягів ВВП, обумовленим вигідною кон'юнктурою на світових ринках, високими рівнями врожаю, зростанням у 2019 році обмінного курсу гривні (який також зумовлений кон'юнктурними чинниками) та активізацією нерезидентів на ринку внутрішніх боргових цінних паперів України.

Основна частка держборгу України припадає на облігації внутрішньої та зовнішньої державної позики. Значна частка нерезидентів серед тримачів цих паперів

створює ризики стабільності курсу гривні. Заборгованість України а ОВДП щороку зростає. Обслуговування і погашення ОВДП передбачено аж до 2045 року. Загальна сума платежів за ОВДП становитиме 1534 млрд грн.

У кризовому 2015 році Україні вдалося не оголосити дефолт і, домовившись про так званий haircut, знизити вартість суверенного і гарантованого державою боргу на 20% або на 3,6 млрд дол. Така угода мала потрійний ефект: державний борг знизився; на період 2019—2025 рр. потреба бюджету у фінансуванні зменшилась до 10—12% ВВП; завдяки відстрочуванню боргових виплат вивільнилось 15,3 млрд дол. для системи державних фінансів [16].

Для компенсації збитків інвесторів, які втратили п'яту частину свого доходу через списання боргу, урядом були випущені спеціальні цінні папери — інструменти відновлюваної вартості (англ. Value Recovery Instrument) або ВВП-варанти, доходність яких прив'язана до динаміки ВВП України. Обсяг виплат за варантами залежатимуть від темпів зростання ВВП України та навіть за найменш оптимістичного варіанту складуть 27,2 млрд дол., у той час як у 2015 році було списано лише 3,6 млрд дол. Якщо порівняти умови реструктуризації боргу України з подібними механізмами, які застосовувалися, наприклад, у Аргентині або Греції, то стає очевидно, що ВВП-варанти випускалися українським урядом на дуже невигідних умовах.

Існує два сценарії дій уряду щодо варантів. Перший передбачає їх достроковий викуп тоді, коли вони коштують дешево, другий — їх обмін на євробонди. Обидва сценарії є такими, які складно виконати: для реалізації першого доведеться позичати кошти, оскільки в бюджеті вони відсутні; реалізація другого передбачатиме збільшення суми зовнішнього боргу та обов'язкове здійснення виплат незалежно від стану економіки. Тому ситуація залишається до кінця не визначеною. Іншими ризиками, які привносять варанти в економіку країни, є те, що вони, на відміну від облігацій, не враховуються у офіційній статистиці державного боргу і викривляють картину боргового навантаження України; привносять ризик нарощення прямого боргу у випадку відсутності вільних коштів для платежів за ними; можуть вплинути на валютний курс гривні, оскільки ці папери номіновані у доларах.

4. Валютна політика. Протягом майже всього періоду обігу гривні періоди фактичної прив'язки до долара змінювалися періодами стрімкої девальвації. Падіння курсу гривні роками здорожувало іноземні технології, що у комплексі з недостатнім фінансуванням НДДКР поступово перетворило Україну на експортера сировини та продукції низького ступеню переробки. Однак 2019 рік ознаменувався небаченою ревальвацією — курс гривні зміцнився на 13,5%. Проте це явище не відображає позитивних структурних зрушень у економіці держави, а є кон'юнктурним явищем, обумовленим зокрема такими факторами:

- сприятлива кон'юнктура на світових ринках залізної руди та зернових, які складають основу українського експорту, сприяла збільшенню валютної виручки;

- зниження світових цін на природний газ сприяло зменшенню попиту на іноземну валюту з боку НАК "Нафтогаз";

- значні масштаби реалізації ОВДП, для покупки яких інвестори продавала долари та купувала гривню, сприяли її подорожчання.

Перші два фактори мають тимчасовий характер. Щодо ОВДП, то при тому, що всі їх види реалізовувалися за гривні, повертатися будуть у валюті номіналу, що чинитиме девальваційний тиск на курс гривні. Протягом цього ми маємо можливість спостерігати вже у першій половині цього року — станом на початок серпня курс гривні фактично повернувся до значень доревальваційного періоду.

5. Промисловість. Навіть в постіндустріальний період стійкість економічного розвитку в більшості країн забезпечується переважно на основі стратегії розвитку промисловості. Для України промисловість завжди була основою економіки — джерелом формування ВВП, робочих місць та припливу валюти в країну. Останні роки ситуація стрімко погіршується: за період з 2015 р. і дотепер промислове виробництво скоротилося на 23,7% [17]. Крім структурної недосконалої, на останнє падіння промисловості вплинула сукупність чинників:

- політика НБУ щодо облікової ставки та курсу гривні. Штучне зміцнення гривні призвело до зниження цінової конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Як наслідок — ціни на товари основних промислових виробників знизились дуже суттєво: наприкінці 2019 р. ціни в середньому були майже на 10% нижче порівняно з 2018 р., а у добувній промисловості — майже на 25% нижче.

- світові тренди та глобальні процеси. Падіння промисловості та зниження обсягів глобальної торгівлі через торгові війни, обмеження, а також наслідки пандемії коронавірусу, спостерігається у більшості країн. Як наслідок, зменшився попит на продукцію вітчизняних виробників. Через значне зниження на світових ринках цін на нафтопродукти суттєво зменшилися обсяги нафтопереробки та видобутку газу. Падіння цін на металургійну продукцію призвели до того, що найсуттєвіший внесок у скорочення промислового виробництва мала саме металургія;

- стрімка та регулярна втрата позицій машинобудування, одного з ключових секторів вітчизняної промисловості. Закриття ринку Російської Федерації для української машинобудівної продукції продовжує давати про себе знати, тоді як просування на інші зовнішні ринки відбувається доволі складно через високу конкуренцію і, знову ж таки, несприятливу світову кон'юнктуру.

Найбільш загрозливою ознакою падіння промислового виробництва є системність цього явища. За всіма ознаками, найближчим часом падіння триватиме.

Відносно позитивною ознакою є активізація процесу технологічного переоснащення промисловості. За даними Державного комітету статистики, у 2019 р. промислові підприємства масово проводили модернізацію — ними освоєно 39,7% загального обсягу капітальних інвестицій. Обсяг капітальних інвестицій у 2019 р. збільшився на 34,7% порівняно з 2018 р. Загалом лише за період 2015—2018 рр. побудовано та введено в експлуатацію 207 нових заводів [18]. Можна сподіватись, що модернізація зможе забезпечити підґрунтя на зростання обсягів промислового виробництва. І хоча розвиток вітчизняної промисловості орієнтується на модель аутсорсингового виробництва, це є позитивним зрушенням на шляху індустріалізації країни. Таким шляхом, наприклад, кілька десятиліть поспіль йшов Китай. Освоєння зарубіжних високих технологій в такий спосіб надає можливість країні не тільки модернізувати власне виробництво, але й перейняти інноваційні маркери. Україна для цього має всі можливості — вигідне територіальне розміщення, незавантажені виробничі потужності та якісний людський потенціал.

6. Структура та динаміка ВВП. Економіка країни почала відновлюватись після кризи в 2016 р., коли було зафіксовано збільшення ВВП на 2,4%. Відтоді ВВП зростає за середньорічними темпами 3,0% (рис. 2). Але економічне зростання доцільно оцінювати виходячи не тільки з кількісних показників. Якість економічного зростання в Україні є дуже низькою, а ціна — високою, оскільки воно досягається не за рахунок зростання реального сектора економіки, а за рахунок інфляційних чинників та випереджаючого зростання імпорту. Парадокс українського "економічного дива" полягає у зростанні ВВП на тлі падіння обсягів зовнішньої торгівлі та обсягів промислового виробництва.

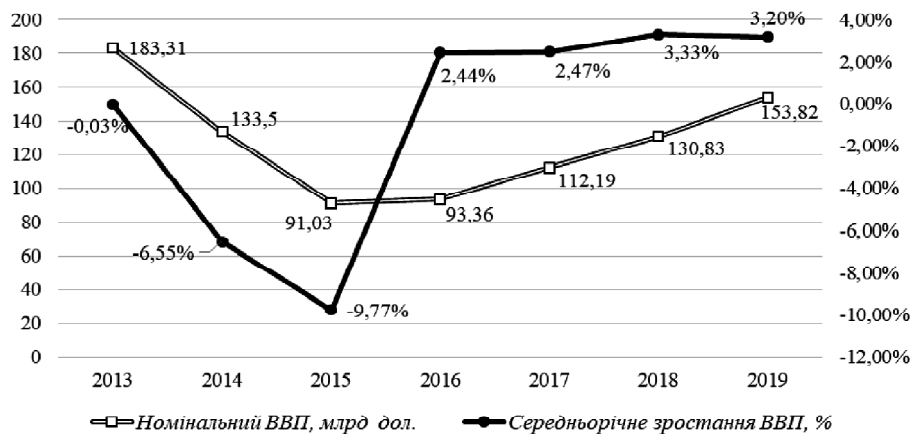

Рис. 2. Динаміка показників ВВП України у 2013—2019 рр.

Джерело: за даними [22; 23].

Порівнявши дані Державного комітету статистики з даними Національного банку України можна знайти суттєві розбіжності у визначенні темпів зростання: згідно з останніми зростання економіки в період 2016—2019 рр. на 11,9% насправді обертається її падінням. Розбіжності виникають через те, що офіційний коефіцієнт інфляції, який застосовується для визначення рівня ВВП (дефлятор), не відповідає реальному рівню інфляції, яка насправді є набагато вищою. Так, офіційно інфляція за цей період склала 27,9%, тоді як ціни виробників зросли на 59,2% [19—21].

У вимірі відносних показників ситуація є ще менш оптимістичною, оскільки у перерахунку на душу населення ВВП в Україні залишиться вкрай низьким — трохи більше 3 тис дол. За цим показником населення країни є найбіднішими не тільки в Європі, але і на всьому пострадянському просторі. У 2019 р. показник ВВП на душу населення становить близько 75% відповідного показника передкризового 2013 р.

Загалом ж динаміка ВВП України за останні 28 років демонструє тренд падіння: на кінець 2018 р. його показник становив лише 62,7% від рівня 1991 р. За цей час економіки Польщі, Білорусі і Туреччини виросли відповідно на 265%, 191% і 330%. Україні ж після жодної кризи не вдалося відновити навіть докризового рівня ВВП — жодного разу після падіння вона не могла повернутись до рівня локальних піків, що їм передували. Тоді як інші економіки робили це за декілька років. Остання криза — не виключення. Зростаючи щороку в період 2016—2019 рр., ВВП в абсолютному вимірі так і не досягло свого передкризового рівня: в 2013 р. ВВП становив більше 183 млрд дол., в 2019 р. — 153 млрд дол., тобто в 1,2 рази нижче [22; 23]. Пояснити це можна лише внутрішніми причинами. Запорукою стійкості сучасної економічної системи є наявність в її структурі високотехнологічних секторів, розвинутої обробної промисловості, секторів технологічних послуг. У разі спрощення, коли економіка ґрунтується на невеликій кількості секторів, найчастіше аграрних та сировинних виробництв з низьким ступенем обробки, країна стрімко втрачає свою економічну стійкість, що й відбувається в Україні.

Подолання такої ситуації вимагає проведення цілеспрямованої послідовної економічної політики, яка забезпечить структурне реформування економіки, модернізацію та розвиток технологічних секторів. Жодна країна не стала успішною без проведення такої політики та без уміння знаходити ресурси всередині країни і перерозподіляти їх на цілі структурного розвитку. Економіка ж України розвивається за принципом постійного "датання дір". Ситуація з використанням кредитів МВФ та іншими аспектами боргової проведення політики є прямим тому підтвердженням.

7. Бюджет. Бюджет 2019 року не був виконаний ані за видатками, ані за доходами. В цілому бюджетна політика останніх років була спрямована переважно на дотримання балансу між забезпеченням мінімуму необхідних поточних витрат та дотриманням дефіциту бюджету у рамках, рекомендованих МВФ. Інвестиції у економічний розвиток надзвичайно малі, витрати на соціальне забезпечення, медицину, охорону навколишнього середовища, духовний та фізичний розвиток суспільства постійно скорочуються. В дохідній частині бюджету боргове фінансування має вагому частку — нині вона вже менша, ніж у піковому 2015 році, однак все ще більша, ніж до початку російсько-українського військового конфлікту (рис. 3).

Однією з основних причин хронічного недовиконання дохідної частини українських бюджетів є несприятливі умови ведення бізнесу та, як наслідок, висока частка тіньової економіки. В Україні діють численні схеми уникнення та мінімізації податкових зобов'язань, що завдають значної шкоди бюджету. За даними компанії "Ernst & Young", майже чверть ВВП (846 млрд грн) перебуває в тіні [24].

Бюджетні проблеми змушують уряд країни постійно шукати додаткові джерела позикових засобів, такі як облігації зовнішньої та внутрішньої державної позики. Як зазначалось, вони є доволі неоднозначними з точки економічної безпеки держави.

ВИСНОВКИ

Зазначені фактори в основному обумовили розвиток України за сценарієм "Консервування кризи", визначальними умовами якого були хаотичні та безсистемні дії влади, нагромадження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження військового конфлікту на сході тощо. Такий сценарій не означає та навіть не створює передумов розвитку країни, а лише тимчасово підтримує її життєздатність дуже дорогою ціною. Наслідки, які окреслені події та явища мали для економіки країни, сформували умови для реалізації на довгостроковому (2020—2030 рр.) часовому горизонті двох наступних можливих сценаріїв, що також були визначені у форсайті [8]:

— сценарій 6 "Чужа суб'єктність" означає зовнішнє управління Україною та передбачає, що перетворення в країні будуть практично відсутні. В такому разі множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, драйвери економіки залишаться не активізованими, гальмівні фактори не буде мінімізовано. Умовна імовірність сценарію оцінювалась на рівні 30,0%;

— сценарій 7 "Сіра зона" означає найбільш песимістичне завершення сценарію "Консервування кризи" та передбачає, що попередній сценарій призведе до подаль-

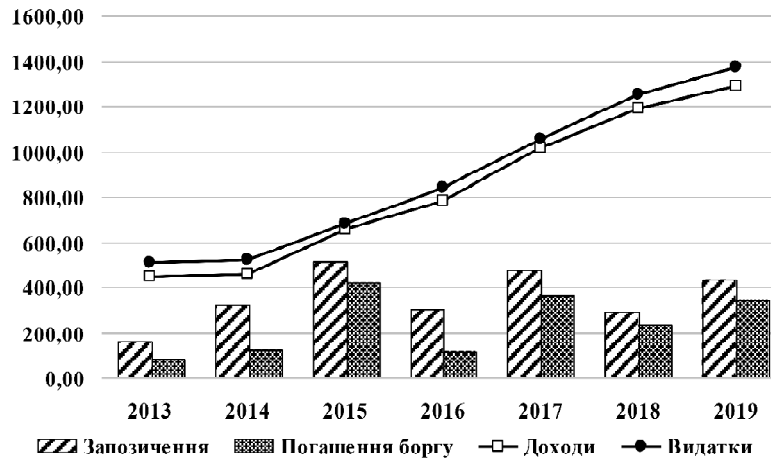

Рис. 3. Динаміка показників зведеного бюджету України у період 2015–2019 рр.

Джерело: млрд грн, за даними [12–15].

шої деградації економіки країни, її ізоляції та послабленню зовнішньої політичної і фінансової підтримки. В такому разі при відсутності перетворень та реалізації загроз наростає дія гальмівних факторів, а драйвери економіки не буде активізовано.

За даними Національного банку, валютні виплати уряду України в 2020–2022 рр. разом з відсотками перевищать 24 млрд дол. Потреба лише тільки у валютних коштах на виплату боргових зобов'язань з урахуванням обслуговування валютного боргу перевищує 9 млрд дол. Фінансування загального фонду державного бюджету у 2020 році планується за рахунок державних запозичень [13; 21]. Саме по собі зростання боргового навантаження на бюджет створює підґрунтя для девальвації курсу гривні, що у поєднанні з інфляцією може спричинити низку банкрутств господарюючих суб'єктів, падіння платоспроможності населення і економічний спад. А з урахуванням кризи, що розгортається внаслідок карантинних заходів, пов'язаних з пандемією Covid-19, ситуація дуже загострюється. Актуальними для країни залишаються й інші ризики, в тому числі подальше охолодження світової економіки і погіршення умов торгівлі, ескалація воєнного конфлікту на сході країни та нові торгові обмеження з боку Російської Федерації, зниження врожаю зернових і плодовоовочевих культур через несприятливі погодні умови, зменшення обсягів припливу іноземного капіталу, посилення трудової міграції тощо. З часом забезпечити ефективне реформування соціально-економічної системи країни стає дедалі важче. Втім, макроекономічні перетворення, викликані пандемією, можуть обернутись гарним шансом для розвитку економіки України, сприяючи зокрема активізації вітчизняного промислового виробництва за аутсорсинговою моделлю. Існують і інші макроекономічні перспективи. Першочергове завдання для фахівців полягає в тому, щоб ідентифікувати, оцінити та врахувати такі перспективи в оновленому форсайті, скоригувавши відповідним чином стратегію розвитку країни для того, щоб уникнути реалізації двох окреслених негативних сценаріїв.

Література:

1. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. Перевод с англ. Москва: Прогресс, 1974. С. 587.
2. Україна — 2030: Доктрина збалансованого розвитку / Жилінська О., Мельничук О., Тарута С. та ін. Друге видання. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
3. Економічна стратегія України — 2030. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org> (дата звернення: 01.08.2020).
4. Макроекономічний аналіз та прогнозування. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільсько-

го господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=46442994-b673-481b-bdf4-8941551bc942&tag=Ekonomiczna-SituatsiiaTaMakroekonomichnePrognozuvannia> (дата звернення: 01.08.2020).

5. Згуровський М.З. Форсайт економіки України на середньотерміновому (2015–2020 роки) і довготерміновому (2015–2030 роки) часових горизонтах. Ч. 1. Методика та завдання на виконання Форсайту. Київ: НТУУ "КПІ", 2015. 54 с.

6. Foresight of Ukrainian Economy: Mid-Term (2015–2020) and Long-Term (2020–2030) Time Horizons/ scientific advisor of the project M. Zгурovsky; International Council for Science; Committee for the System Analysis of the Presidium of NAS of Ukraine; NTUU "KPI"; Institute for Applied System Analysis of NAS and MES of Ukraine; World Data Center for Geoinformatics and Sustainable Development. 2nd ed. Kyiv: NTUU "KPI"; PH "Polytechnica", 2016. 136 p.

7. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / науковий керівник проекту М.З. Згуровський; Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; НТУУ "КПІ"; Інститут прикладного системного аналізу НАН і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ "КПІ"; ВПК "Політехніка", 2016. 184 с.

8. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / науковий керівник проекту М.З. Згуровський; Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; НТУУ "КПІ"; Інститут прикладного системного аналізу НАН і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ "КПІ", 2015. 136 с.

9. Зовнішньоекономічна діяльність: економічна статистика. Державний комітет статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 03.05.2020).

10. Human Development Index. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (accessed: 23.05.2020).

11. Україна повністю отримала перший транш МВФ. Слово і діло. 11.06.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/12/novyna/ekonomika/ukrayina-povnistyu-otrimala-pershij-transh-mvf> (дата звернення: 01.08.2020).

12. Державний бюджет. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget> (дата звернення: 04.05.2020).

13. Боргові платежі та прогнози. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (дата звернення: 04.05.2020).

14. Державний борг та гарантований державою борг. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 04.05.2020).

15. Макроекономічний огляд та прогноз. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Macroeconomic_outlook_MOF_December_2019-2.pdf (дата звернення: 04.05.2020).

16. Калачова Г. Гірка цукерка: як Україна буде розраховуватись за ВВП-варантами Яресько і Яценюка. Економічна правда. 19.02.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/19/657188> (дата звернення: 05.05.2020).

17. Індекс промислового виробництва. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial> (дата звернення: 04.05.2020).

18. За 4 роки інвестори побудували в Україні 207 нових заводів. Укрінформ. 24.01.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2624786-za-4-roki-investori-pobudovali-v-ukraini-2017-novih-zavodiv-prezident.html> (дата звернення: 03.05.2020).

19. Індекс інфляції. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (дата звернення: 04.05.2020).

20. Індекс цін виробників. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/prodprice> (дата звернення: 04.05.2020).

21. Макроекономічні показники. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (дата звернення: 04.05.2020).

22. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 05.05.2020).

23. Gross Domestic Product. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd> (accessed: 08.05.2020).

24. Майже четверту частину від офіційного ВВП України, або 846 млрд гривень, становлять тіньові операції. Укрінформ. 17.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878152-u-tini-perebuvaemajze-cvert-ekonomiki-ukraini-doslidzenna-ey.html> (accessed: 07.05.2020).

References:

1. Yanch, E. (1974), *Prohnozirovanie nauchno-tekhnicheskogo progressa* [Forecasting scientific and technological progress], Progress, Moscow, Russia.

2. Zhylyns'ka, O. Mel'nychuk, O. and Taruta, S. (2017), *Ukraina — 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku* [Ukraine — 2030: The doctrine of balanced development, 2nd ed., Kal'variia, L'viv, Ukraine.

3. Ukrainian Institute of the Future (2019), "Economic Strategy of Ukraine — 2030", available at: <https://strategy.uifuture.org> (Accessed 01 Aug 2020).

4. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Macroeconomic analysis and forecasting", available at: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=46442994-b673-481b-bdf4-8941551bc942&tag=EkonomichnaSituatsiiaTaMakroekonomichnePrognozuvannia> (Accessed 01 Aug 2020).

5. Zgurovsky, M. (2015), *Forsajt ekonomiky Ukrainy na seredn'oterminovomu (2015—2020 roky) i dovhoterminovomu (2015—2030 roky) chasovykh horizontakh*. Chastyna 1. Metodyka ta zavdannia na vykonannia Forsajtu. [Foresight of Ukraine's economy in the medium term (2015-2020) and long-term (2015—2030) time horizons. Part 1. Methods and tasks for the implementation of Foresight]. NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

6. Zgurovsky, M. (2016), *Foresight of Ukrainian economy: mid-term (2015—2020) and long-term (2020—2030) time horizons*, 2nd ed., NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

7. Zgurovsky, M. (2016), *Forsajt ta pobudova stratehii sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy na sered-*

n'ostrokovomu (do 2020 roku) i dovhostrokovomu (do 2030 roku) chasovykh horizontakh [Foresight and construction of the strategy of socio-economic development of Ukraine on the medium-term (until 2020) and long-term (until 2030) time horizons], NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

8. Zgurovsky, M. (2015), *Forsajt ekonomiky Ukrainy: seredn'ostrokovyj (2015—2020 roky) i dovhostrokovyj (2020—2030 roky) chasovi horizonty* [Foresight of Ukraine's economy: medium-term (2015—2020) and long-term (2020—2030) time horizons], NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

9. State Statistics Committee of Ukraine (2020), "Foreign economic activity: economic statistics", available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (Accessed 03 May 2020).

10. United Nations Development Programme (2020), "Human Development Index", available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (Accessed 23 May 2020).

11. Smoliiy, Ya. (2020), "Ukraine has fully received the first tranche of the IMF", *Slovo i dilo*, vol. 11 Jun, available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/12/novyna/ekonomika/ukrayina-povnistyu-otrymala-pershij-transhmfv> (Accessed 01 Aug 2020).

12. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "The state budget", available at: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget> (Accessed 04 May 2020).

13. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Debt payments and forecasts", available at: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (Accessed 04 May 2020).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "State debt and state-guaranteed debt", available at: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (Accessed: 04 May 2020).

15. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Macroeconomic review and forecast", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Macroeconomic_outlook_MOF_December_2019-2.pdf (Accessed: 04 May 2020).

16. Kalachova, H. (2020), "Bitter candy: how Ukraine will pay for GDP warrants of Yaresko and Yatsenyuk", *Ekonomichna Pravda*, vol.19 Feb, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/19/657188> (Accessed 05 May 2020).

17. Minfin (2020), "Index of industrial production", available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial> (Accessed 04 May 2020).

18. Poroshenko, P. (2019), "In 4 years, investors have built 207 new plants in Ukraine", *Ukrinform*, vol.24 Jan, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2624786-za-4-roki-investori-pobudovali-v-ukraini-2017-novih-zavodiv-prezident.html> (Accessed 03 May 2020).

19. Minfin (2020), "Inflation index", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (Accessed 04 May 2020).

20. Minfin (2020), "Producer price index", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/prodprice> (Accessed 04 May 2020).

21. National Bank of Ukraine (2020), "Macroeconomic indicators", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (Accessed 04 May 2020).

22. Minfin (2020), "Gross domestic product (GDP) in Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (Accessed 05 May 2020).

23. The World Bank (2020), "Gross Domestic Product (GDP)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd> (Accessed 08 May 2020).

24. Ernst & Young (2020), "Almost a quarter of Ukraine's official GDP, or 846 billion hryvnas, is made up of shadow transactions", *Ukrinform*, vol.17 Feb, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878152-u-tini-perebuvaemajze-cvert-ekonomiki-ukraini-doslidzenna-ey.html> (Accessed 07 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

УДК 336.02

А. М. Соколовська,
д. е. н., професор, заступник директора з наукової роботи,
НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: 0000-0002-1022-8215

Л. Б. Райнова,
к. е. н., старший науковий співробітник відділу податкової системи,
НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: 0000-0002-8275-3094

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.43

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОСОЮЗІ

A. Sokolovska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Deputy Director for scientific work,
SESE "Academy of Financial Management"
L. Rainova,
PhD in Economics, Senior Research Fellow of the Department of Tax Policy,
SESE "Academy of Financial Management"

VALUE ADDED TAX: APPROACHES TO REFORM IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

У статті наголошено на різних підходах наукової й експертної спільноти в Україні та Євросоюзі до реформування ПДВ. Якщо в публікаціях зарубіжних авторів основна увага приділяється таким актуальним аспектам реформування ПДВ, як забезпечення його відповідності вимогам інклюзивного економічного зростання, можливості, умови та межі застосування внутрішнього зворотного (оберненого) механізму нарахування ПДВ, напрями трансформації податку в умовах цифрової економіки, то в Україні, поряд з обговоренням зазначених питань, періодично з'являються публікації, в яких піддається сумніву доцільність використання податку у специфічних умовах вітчизняної економіки та обґрунтовуються пропозиції щодо його скасування й заміни або податком з обороту або поєднанням цих двох податків. У статті здійснено критичний аналіз останніх публікацій подібного характеру й розглянуто підходи до удосконалення адміністрування податку в країнах ЄС.

In article the distinctions in approaches of scientific and expert community in Ukraine and the European Union to reforming of the VAT are specified. It is noted that the publications of foreign authors focus on such relevant aspects of VAT reforming as ensuring its compliance to requirements of inclusive economic growth, the possibilities, conditions and limits of application of the domestic reverse charge mechanism, the directions of tax transformation in the digital economy. In Ukraine, along with the discussion of these issues, periodically appear publications, in which the expediency of using the tax in specific conditions of domestic economy is questioned, and proposals for its abolition and replacement are substantiated either with a turnover tax or a combination of these two taxes.

The aim of article is the critical analysis of arguments against the need for further use of VAT in Ukraine and description of approaches to its reforming in EU countries directed to the solution of the same problems which also are relevant for Ukraine — tax evasion, fraud, aggressive tax planning. Among such approaches, in addition to the reverse charge mechanism, which has now evolved from its application in separate operations to introduction the generalised reverse charge mechanism on a temporary and voluntary basis, also analyzed the mechanism of split payments, real-time VAT invoice reporting, electronic data transmission requirements and launch of electronic audit.

According to the results of the comparative analysis of fiscal efficiency of VAT in Ukraine and the EU countries, it is indicated that the tax can be effective both in resource-intensive and highly productive, and in more or less open economies. Ultimately, the effectiveness of the tax is determined by its design (rate level, system of benefits), quality of administration, effectiveness of the fight against corruption, state of legal culture in the country, etc.

Conclusions are drawn about the absence at this stage of an alternative to VAT in Ukraine, considering its high fiscal and economic efficiency, and the need to further improve the administration of the tax, taking into account the experience of the EU countries directed at its adaptation to the challenges and threats of the modern world, which quickly changes.

Ключові слова: податок на додану вартість, фіскальна й економічна ефективність податку, узагальнений механізм зворотних платежів з ПДВ, механізм роздільної оплати.

Key words: value added tax, fiscal and economic efficiency of the tax, generalised reverse charge mechanism, split payment mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Впродовж останніх десятиліть ПДВ, завдяки своїм перевагам, посів міцні позиції в податкових системах багатьох країн світу, де доцільність його використання не

піддається сумніву. У звіті ОЕСР "Податкова політика щодо інклюзивного зростання у світі, що змінюється" ("Tax policies for inclusive growth in a changing world") серед його основних переваг називаються висока ефек-

тивність, нейтральний вплив на міжнародну торгівлю й комерцію та здатність адаптуватися до викликів глобалізації [1]. Останнє — завдяки новим міжнародним стандартам — Міжнародним керівним принципам ОЕСР щодо ПДВ/GST, спрямованим на усунення неефективності та нерівності, що виникають внаслідок застосування норм національних систем ПДВ на міжнародному рівні без відповідної їх координації. Не дивно, що в процесі реформ ПДВ не зазнав радикальних трансформацій. Як в Україні, так і в країнах ЄС (за винятком Люксембургу й Румунії) впродовж 2015—2019 рр. не переглядалися стандартні ставки податку, натомість основні зусилля реформаторів були зосереджені на удосконаленні його адміністрування з метою зменшення зловживань у процесі використання — ухилення від сплати, шахрайства, агресивного податкового планування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

У публікаціях зарубіжних авторів основна увага приділяється таким актуальним аспектам реформування ПДВ, як забезпечення його відповідності вимогам інклюзивного економічного зростання [2], можливості та умови запровадження зворотного нарахування ПДВ [3; 4], напрями трансформації податку в умовах цифрової економіки [5]. Не залишилися осторонь від обговорення цих питань і українські вчені [6—9]. Низка статей присвячена аналізу фіскальної ефективності ПДВ та оцінкам сум недоотриманих доходів від нього — розриву ПДВ [10—13].

Крім робіт, у яких розглядаються різноманітні аспекти реформування ПДВ, в Україні періодично з'являються публікації, в яких обґрунтовуються пропозиції щодо його скасування й заміни або податком з обороту або поєднанням цих двох податків¹.

Останні критичні статті, присвячені ПДВ, спрямовані не стільки на висвітлення недоліків сформованої моделі податку в Україні, скільки на обґрунтування його принципової невідповідності (а саме: невідповідності механізму формування й передавання за виробничими ланцюжками тягаря податку) моделі української економіки, яка є надміру відкритою, збитковою та неефективною, з великим тіншовим сектором, зі схильною до корупції системою державного управління загалом та адміністрування податків, зокрема [16; 17].

МЕТА СТАТТІ

Зважаючи на серйозність аргументів автора публікації, метою цієї статті є їх критичний аналіз та висвітлення підходів до реформування ПДВ у країнах ЄС, які дозволяють виявити альтернативні шляхи вирішення проблем, пов'язаних із зловживаннями у процесі його справляння, що можуть бути корисними для українських реформаторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проаналізуємо наведені аргументи та запропонуємо свої відповіді на них.

Аргумент 1. У неефективній, витратній економіці сума надходжень ПДВ до бюджету є меншою, ніж в економіці, де частка доданої вартості у випуску є більшою, а проміжне споживання меншим. Відтак податок не відповідає структурі нашої економіки, рівню її продуктивності.

Той факт, що економіка України є ресурсоємною й характеризується більшою часткою проміжного споживання (у 2018 р. — 59,7%), ніж доданої вартості у випуску, є аргументом не "проти", а "за" справляння податку, об'єктом якого є додана вартість, а не весь випуск, як, наприклад, податку з обороту, який нерідко розгля-

дається як альтернатива ПДВ. Кумулятивний ефект такого податку є тим більшим, чим більш витратною є економіка.

Безумовно, ПДВ в економіці з високою часткою доданої вартості забезпечив би більші (в абсолютному значенні) надходження до державного бюджету. Проте навіть за чинної структури економіки його фіскальна ефективність впродовж 2010—2018 рр. виросла з 8,00 до 10,52% ВВП і є найвищою в податковій системі України (табл. 1) і однією з найвищих у Європі. Зокрема, в 2017 р. частка податку у ВВП була більшою, ніж в усіх країнах ЄС, як розвинутих, так і постсоціалістичних, за винятком Хорватії, в якій податок справляється за ставкою 25% (табл. 2). Однією з причин зазначеного є вужча сфера застосування в Україні знижених ставок податку, ніж у країнах ЄС.

Неефективна структура української економіки взагалі не може бути аргументом проти запровадження того чи іншого податку. Використовуючи цю логіку можна визнати шкідливим для України не лише ПДВ, а й, наприклад, ПДФО. Адже, за даними Державної служби статистики України, частка оплати праці найманих працівників у структурі ВВП України упродовж 2014—2016 рр. у середньому становила 35,7%, тоді як за оцінками експертів, середній показник частки оплати праці у ВВП у країнах Європи перевищував 50% [20]. Отже, й ПДФО в Україні не може бути таким само ефективним, як у згаданій групі країн, та й узагалі у розвинутих країнах, що й підтверджує статистика.

Аргумент 2. ПДВ не може бути ефективним у відкритій економіці, де сума експорту та імпорту приблизно дорівнює обсягу ВВП.

Безпосередньо надходження податку до бюджету зменшує лише експорт, який обкладається ПДВ за нульовою ставкою, внаслідок чого експортери отримують відшкодування з бюджету податку, сплаченого при купівлі товарів, використаних у процесі виробництва. Щодо впливу імпорту на надходження ПДВ, то він залежить від його структури. Податок, сплачений при імпорті споживчих товарів, збільшує суму надходжень до бюджету. Податок, сплачений в ціні імпортованих товарів виробничого споживання, формує податковий кредит, який зменшує суму нетто надходжень податку до бюджету, або, в разі споживання товарів на підприємствах-експортерах, формує суму бюджетного відшкодування. У цілому частка імпорту у ВВП впливає на структуру ПДВ, зокрема, частку податку із вироблених у країні і ввезених в неї товарів. Так, висока частка імпорту у ВВП в Україні, що становить понад 50%, зумовлює вищу частку ПДВ із ввезених в Україну товарів у ВВП, порівняно із його часткою із вироблених в Україні товарів (див. табл. 1). Наприклад, у 2018 р. за частки імпорту у ВВП 53,9% частка ПДВ із ввезених товарів була на рівні 8,3% ВВП, тоді як із вироблених в Україні — 5,9%.

У цьому зв'язку хочемо звернути увагу на поширену помилку, коли у процесі порівняння надходжень ПДВ із ввезених і вироблених в Україні товарів останні наводяться з урахуванням бюджетного відшкодування, внаслідок чого робиться висновок, що "за останні десять років надходження від сплати ПДВ на імпорт (проміжне та/або кінцеве споживання) в середньому в 3—4 рази більші, ніж від ПДВ на товари вітчизняного виробництва" [16]. Між тим порівнювати можна лише надходження без урахування відшкодування, оскільки останнє може формуватися як за рахунок внутрішнього, так і за рахунок "імпортного" ПДВ, якщо ввезені товари використовуються у виробництві товарів на експорт. Коріння цієї поширеної помилки лежить в особливостях відображення надходжень ПДВ у звітах Державної Казначейської служби України, де на суму відшкодування

¹ Такі пропозиції активно обговорювалися в 2013 р. й знайшли відображення в проєкті Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення оподаткування податком на додану вартість" [14]. Вони продовжували дискутуватися й у 2015—2016 рр. Див., наприклад, [15].

Таблиця 1. Частка основних податків у ВВП в Україні, %

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ПДФО (без військового збору)	4,73	4,58	4,57	5,34	5,72	5,93	6,37
Податок на прибуток	3,74	2,53	1,96	2,52	2,46	2,98	2,95
ПДВ, в т.ч.:	8,00	8,76	8,97	9,87	10,52	10,52	9,53
із вироблених в Україні товарів	4,97	5,12	5,44	5,85	6,04	5,92	6,06
відшкодування ПДВ	3,77	3,16	3,44	3,96	4,02	3,70	3,82
із ввезених в Україну товарів	6,80	6,76	6,97	7,61	8,40	8,30	7,29
Акцизний податок	2,62	2,84	3,56	4,27	4,07	3,73	3,45

Джерело: розраховано за даними [18].

Таблиця 2. ПДВ у країнах ЄС в 2017 р.

Країна	Ставка, %	Частка у ВВП, %	Країна	Ставка, %	Частка у ВВП, %
Бельгія	21	6,8	Люксембург	17	6,3
Болгарія	20	9,0	Угорщина	27	9,5
Чехія	21	7,7	Мальта	18	7,2
Данія	25	9,5	Нідерланди	21	6,8
Німеччина	19	6,9	Австрія	20	7,7
Естонія	20	9,1	Польща	23	7,8
Ірландія	23	4,5	Португалія	23	8,6
Греція	24	8,1	Румунія	19	6,2
Іспанія	21	6,5	Словенія	22	8,1
Франція	20	7,1	Словаччина	20	7,0
Хорватія	25	13,2	Фінляндія	24	9,1
Італія	22	6,3	Швеція	25	9,3
Кіпр	19	9,5	Великобританія	20	6,8
Латвія	21	8,0	ЄС-15	21,67	7,35
Литва	21	7,8	ЄС-11	21,73	8,49

Джерело: складено та розраховано за даними [19].

зменшується саме внутрішній ПДВ. Проте зазначені особливості відображають не сутність процесів, а роль в адмініструванні податку різних відомств — Державної митної і Державної податкової служб України.

Висновок про неефективність ПДВ у відкритій економіці спростовує й інформація щодо країн ЄС, особливо постсоціалістичних, більшість яких є відкритішими, ніж Україна (наприклад, частка імпорту та експорту у ВВП у Болгарії в 2018 р. становила відповідно 63,3 та 65,9%; в Естонії — 70,7 та 74,3%; в Угорщині — 80,6 та 84,9% [21]), що не заважає їм акумулювати значні надходження податку до бюджету.

Аргумент 3. Модель податку сама по собі є причиною складних технологій його адміністрування, постійне удосконалення яких, у т.ч. запровадження СЕА ПДВ, не привели до викорінення фіктивного податкового кредиту, шахрайських схем відшкодування податку, ухилень від його сплати.

З цим аргументом не можна не погодитися. Більше того, такі схеми використовуються не лише в Україні, а й у країнах ЄС. Проте навряд чи можна назвати хоча б один податок, від сплати якого не робилися б успішні спроби ухилитися. Ці спроби є закономірним наслідком природи податків, за допомогою яких прямо чи опосередковано держава вилучає на свою користь частину доходів платників. В одних країнах вони є більш частими (де податкова і взагалі правова культура є низькою, а взаємозв'язок між вилученими до бюджету податками і профінансованими за їх рахунок суспільними благами є не очевидним) і успішними (де відсутній ефективний податковий контроль та невідворотність покарання за податкові правопорушення), в інших до них вдаються рідше. Безумовно, ПДВ, механізм якого включає процедуру відшкодування, створює більшу зацікавленість у його отриманні безпідставно, тобто містить у собі більше ризиків зловживань. Мабуть, це і є його найбільшим недоліком, необхідність подолання (або принаймні зменшення) якого спонукає до постійного пошуку шляхів удосконалення адміністративних процедур, зменшення впливу на них суб'єктивного фактора. Проте лише удосконалення адміністрування ПДВ не вирі-

шить усіх проблем, пов'язаних із зловживаннями у процесі справляння податку. У країні, де корупція пронизує всі сфери суспільного життя, де відсутня невідворотність покарання, не варто дивуватися, що навіть СЕА ПДВ не забезпечує від ручного втручання в неї з метою зловживань. Зменшити їх масштаби можна лише в державі, де панує право, де вимоги закону є одними для всіх, де корупція хоча й не викорінена, але обмежена. І хоча ми звикли вирішувати різноманітні проблеми (залучення інвестицій, боротьба з нелегальною зайнятістю та тіньовою економікою, зменшення масштабів ухилення від сплати податків), змінюючи податки, насправді їх подолання вимагає застосування комплексу інструментів, а до податків ми апелюємо передусім тому, що їх зменшення чи скасування відповідає інтересам усіх платників, а тому є найпростішим шляхом вирішення складних проблем, хоча й здебільшого безперспективним (таким, що не забезпечує вирішення проблеми або в принципі, або не будучи доповнений іншими інструментами).

Аргумент 4. СЕА ПДВ є складною, обтяженою низкою технічних недоліків, а головне — закритою й не підконтрольною, створюючи сприятливі умови для корупції. "Саме тіньові потоки ПДВ живлять політичну корупцію в нашій країні, подальші спроби її подолати, не перебивши цілющого джерела фінансів, ні до чого путнього, як бачимо, не призводять" [17].

Загалом погоджуючись із критичною оцінкою СЕА ПДВ не можемо не зазначити, що більшість недоліків цієї системи (її непрозорість, істотні адміністративні витрати на підтримку системи, потреба в значних адміністративних ресурсах та інвестиціях для забезпечення роботи платників податків із системою, ручне управління і несанкціоноване проникнення в систему тощо) були висвітлені ще у системному звіті "Проблеми адміністрування податків для бізнесу в Україні", підготовленому в жовтні 2015 р. Це не завадило авторам звіту охарактеризувати електронне адміністрування ПДВ кроком у правильному напрямі, "оскільки потенційно воно може зробити звітування простішим та прозорішим, в тому числі для платників податків" [22]. Такий підхід нам представляється конструктивнішим, оскільки дозволяє не відмовлятися від системи, яка вже впроваджена й на яку витрачені ресурси, а шукати шляхи її удосконалення — забезпечення прозорості, усунення можливостей ручного втручання в роботу системи, забезпечення ефективного функціонування системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків (СМКОР), яка б унеможливила безпідставне блокування податкових накладних/розрахунків коригування.

Щодо неможливості подолати корупцію в Україні, не перебивши "тіньові потоки ПДВ", то, на нашу думку, такі потоки є наслідком, а не причиною корупції, тож навіть скасувавши ПДВ, подолати її не вдасться.

Загалом, незважаючи на недоліки ПДВ, яких не позбавлений жоден податок, мусимо констатувати, що, перше, його не можна назвати найшкідливішим, оскільки він менше викривлює економічну поведінку платників, ніж такі податки, як на прибуток підприємств і ПДФО, і вважається більш сприятливим для економічного зростання. Зазначений податок разом із акцизним податком посідає друге місце в рейтингу за ступенем економічної ефективності після періодичних податків на нерухоме майно [23]. Високий рівень їх нейтральності пояснюється тим, що впливаючи на пропозицію робочої сили та споживчий попит домогосподарств зазначені податки не впливають на міжнародну конкурентоспроможність, а також на заощадження та інвестиції, що має особливе значення при виборі податкових інструментів, сприятливих для економічного зростання.

По-друге, він має високу фіскальну ефективність, забезпечуючи найвищі надходження до бюджетів більшості європейських країн, в окремих із них поступаючи лише ПДФО.

По-третє, він є гармонізованим у межах ЄС, що мінімізує його вплив на вільний рух товарів та послуг у Співтоваристві. Зважаючи на всі ці причини в ЄС не обговорюється можливість скасування цього податку, лише досліджуються шляхи удосконалення його справляння, спрямовані на боротьбу із шахрайськими схемами, яка стала одним із пріоритетів останніх реформ ПДВ. Країни все частіше впроваджують заходи для посилення рівня дотримання податкового законодавства та зменшення вразливості ПДВ-режимів до шахрайства. Ці заходи включають альтернативні механізми стягнення податку, такі як внутрішній зворотний (обернений) механізм нарахування ПДВ (domestic reverse charge mechanism) та механізм роздільної оплати (split payments), а також звітність по рахунках-фактурах з ПДВ у режимі реального часу (real-time VAT invoice reporting) та вимоги електронної передачі даних (electronic data transmission requirements) [24].

Наявні оцінки масштабів шахрайства з ПДВ свідчать про те, що вжиття подальших заходів із підвищення рівня дотримання податкового законодавства залишається проблемою для країн ЄС. Згідно з даними Європейської Комісії, так званий податковий розрив (tax gap) — відхилення фактичних надходжень податку від потенційних або недоотриманих надходжень з ПДВ — у середньому по країнах ЄС склав 170 млрд євро в 2017 р.; його величина, залишається високою, незважаючи на певне покращення зазначеного показника впродовж останніх років. Найменші розриви спостерігалися на Кіпрі (0,6%), в Люксембурзі (0,7%) та Швеції (1,5%), в той час як найбільші були зареєстровані в Румунії (35,5%), Греції (33,6%) та Литві (25,3%). Загалом, половина країн-членів ЄС-28 зафіксувала розрив вище 10,1% [10, с. 16—17].

Найбільші складнощі виникають при здійсненні транскордонної торгівлі. Постачальники зникають без сплати ПДВ, розробляється програмне забезпечення, що дозволяє приховувати обсяги торгівлі, інтенсифікація торгівлі послугами ускладнює застосування принципу "країни призначення", що веде до подвійного оподаткування або повного ухилення від сплати податку. Розуміння глибини проблеми стало поштовхом до пошуку альтернативних інструментів адміністрування податку.

У країнах ЄС ключовим пріоритетом залишається визначення шляхів вирішення проблеми шахрайства із зникаючими торговцями через застосування внутрішнього механізму зворотного нарахування ПДВ. Поширення такого механізму в країнах ЄС є помітною тенденцією останніх років.

Основна ідея механізму зворотного нарахування полягає в тому, що постачальник певного продукту (перелік визначається законодавством), який зареєстрований платником ПДВ, виставляє покупцеві рахунок без ПДВ, але звітує про таку операцію до податкового органу. Покупець у свою чергу в спеціальній декларації відображає ПДВ до сплати замість постачальника, а також надає відповідну інформацію про наявний податковий кредит. Основною перевагою цього механізму є те, що реального руху грошей (ПДВ) на етапі здійснення операції постачання товару чи надання послуги не відбувається, оскільки покупець оплачує рахунок постачальника без ПДВ. Це позитивно впливає на фінансовий стан покупця (платника), оскільки він безпосередньо не сплачує податок у ціні товару в момент проведення операції та зберігає значну частину коштів під своїм контролем, що позитивно впливає на його фінансовий стан та спрощує ведення бізнесу. Реальний рух грошей (у частині ПДВ) відбувається виключно за наслідками аналізу консолідованої інформації про податкові зобов'язання та право на податковий кредит за

відповідний період. Ця модель дозволяє уникати багатьох негативних факторів: зменшення обігових коштів у бізнесу, ризиків людського фактору при адмініструванні та відшкодуванні, зокрема, руйнує схеми зловживань, пов'язані з використанням механізму податкового кредиту. Водночас вона не позбавлена й недоліків. Одна з проблем, пов'язаних із цим механізмом, полягає в тому, що він порушує часткову сплату ПДВ по виробничому ланцюгу, і це фактично наближає ПДВ до податку з продажу, якщо застосовувати його занадто широко, при концентрації ризиків, пов'язаних із надходженнями, в точці остаточного продажу.

Зважаючи на зазначене з 2006 р. механізм зворотного нарахування ПДВ держави-члени могли застосовувати лише щодо окремих господарських операцій, найбільш уразливих до шахрайських схем, визначених частиною I ст. 199 Директиви Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість: постачання будівельних робіт, операції з нерухомістю, постачання вживаних матеріалів, брухту, промислових і непромислових відходів тощо. Сферу його використання було розширено в 2010 р., й, особливо в 2013 р., та розповсюджено на постачання мобільних телефонів, пристроїв з мікросхемами, планшетів та ноутбуків, ігрових приставок, газу та електроенергії, телекомунікаційних послуг, зернових та технічних культур, сировини та напівфабрикатів з металів тощо. Втім, йшлося не лише про суттєве доповнення переліку операцій з постачання товарів та послуг, але й надання права окремим країнам на застосування відступів з загальних правил, можливі завдяки норм ст. 395 Директиви (Derogations for Introduction of Reverse-Charge Mechanism) [25, с. 4—5]. Наступним кроком стало ухвалення так званого механізму швидкого реагування (quick anti-fraud mechanism) у 2013 р., який дозволяв державам оперативного отримувати дозвіл Єврокомісії на застосування негайних захисних заходів проти схем карусельного шахрайства. Саме на цьому тлі почала набирати силу пропозиція про новий загальний механізм зворотного нарахування зобов'язань із ПДВ (який би поширювався на всі внутрішні операції). Офіційне подання законодавчої пропозиції щодо цього датовано 2016 р. [25] за активної підтримки її низкою країн ЄС. Втім, його законодавче закріплення відбулося лише наприкінці 2018 р.

Директивою Ради ЄС 2018/2057 від 20.12.2018 р. [26], оновлені положення якої набули чинності вже 16.01.2019 р., країнам, які зазнали найбільш серйозних збитків через випадки шахрайства з ПДВ, було надано можливість застосовувати узагальнений механізм зворотного нарахування зобов'язань з ПДВ (generalised reverse charge mechanism) — далі УМЗН на тимчасовій та добровільній основі. При цьому встановлено, що держави-члени зможуть використовувати цей механізм тільки для внутрішніх поставок товарів і послуг, що перевищують граничне значення 17 500 євро за транзакцію, до 30 червня 2022 р. та за досить суворих технічних умов. Зокрема, йдеться про те, що в державі-члені, яка бажає впровадити зазначений захід, 25% ПДВ-розриву повинні бути пов'язані з карусельним шахрайством. Інші обов'язки включають вимоги щодо введення звітності в електронному форматі для всіх оподатковуваних осіб, які підпадають під дію УМЗН. Механізм може бути використаний лише тими членами ЄС, які звернулися із запитом до Ради ЄС та отримали її згоду. Обов'язковим у підсумку є також надання оцінки наслідків вжитих заходів із закінченням терміну їх застосування. Чехія, одна з головних прихильників узагальненого механізму зворотного нарахування для внутрішніх поставок, є першою країною ЄС, яка подала запит на його запровадження.

Ще одним способом боротьби з так званим карусельним шахрайством з ПДВ — злочинних схем, пов'язаних із незаконним отриманням відшкодування ПДВ з використанням ланцюжка фіктивних юридичних осіб —

стало застосування механізму роздільної оплати, який на сьогодні використовується в Італії та Чехії. Сума ПДВ, яка у звичайних умовах повинна була перераховуватись у бюджет продавцем, перераховується покупцем на рахунок податкового органу. Інша ж частина оплати (вартість товару нетто) перераховується на рахунок продавця.

З 1 липня 2018 р. зазначений механізм було введено в Польщі, що дозволяє платнику ПДВ обрати цей механізм оплати за рахунком-фактурою з метою уникнення можливих негативних наслідків за дії/бездіяльність недобросовісного продавця, який не перерахував суму податку до бюджету. Новаторство законодавства Польщі полягає в тому, що поділ оплати здійснює банк одержувача коштів. Покупець, при оплаті виставленого рахунку-фактури, самостійно зможе вибрати спосіб оплати між традиційним (шляхом перерахування повної суми за товар, включаючи суму ПДВ, на рахунок продавця) та роздільним. При цьому, вибираючи роздільну оплату, покупець у платіжному дорученні вказує повну вартість продажу і, окремо, суму ПДВ [24].

Слід відмітити, що кожен із вищезазначених альтернативних механізмів справляння ПДВ має як переваги, так і недоліки, тим не менш поширення їх застосування свідчить про активізацію зусиль, спрямованих на підвищення ефективності адміністрування чинних систем ПДВ.

Помітною стає тенденція до розширення використання цифрових технологій при здійсненні контролю за сплатою непрямих податків, зокрема, і ПДВ. Податкові органи країн починають використовувати електронні перевірки платників, вводять електронну звітність, виписку рахунків в електронному вигляді, запитують дані у банків щодо розрахунків, контролюючи сплату податків у реальному часі.

Інтенсивний розвиток цифрових технологій дав відповідний поштовх удосконаленню методів комп'ютерного аудиту, а відтак і започаткуванню електронного аудиту (е-аудиту). Зазначений вид перевірок значно полегшує роботу контролерів і сьогодні широко застосовується у країнах ЄС при інспектуванні рівня дотримання суб'єктами господарювання податкового законодавства. Автоматизація процесу податкових перевірок не тільки сприяє посиленню боротьби з податковим шахрайством та ухиленням від сплати податків, а й дозволяє досягти більшої ефективності аудиту порівняно з паперовими методами, зменшити витрати на утримання податкових служб та на адміністративні потреби підприємств.

Для підвищення рівня надходжень з ПДВ та боротьби з шахрайством багатьма країнами ЄС також переглянуто вимоги щодо надання звітності платниками податку. Зокрема для посилення контролю за наданням даних про здійснені трансакції в низці країн ЄС передбачено використання стандартних податкових аудиторських файлів (Standard Audit Files for Tax, SAF-T). Системі SAF-T було розроблено для забезпечення можливості передачі даних щодо здійснених податкових операцій від компаній до податкових органів у стандартизованому електронному форматі. Основною метою зазначених заходів було підвищення ефективності податкових перевірок податковими органами проведених платниками податку трансакцій. Втім, поширення використання стандартних податкових аудиторських файлів відбувається повільно. Водночас не можна не відмітити, що нещодавні реформи також стали свідченням зростаючої популярності передачі даних у режимі реального часу (real-time data transfers) до податкових адміністрацій, зокрема щодо звітності за рахунками-фактурами з ПДВ [24].

ВИСНОВКИ

Коло проблем, над вирішенням яких працюють фахівці у країнах ЄС, пов'язаних із боротьбою з шахрайськими схемами з ПДВ, кінцевою метою якої є підви-

щення його фіскальної ефективності, дозволяє, на нашу думку, спрямувати дискусію щодо ПДВ в Україні в більш конструктивне русло, усвідомивши, що:

— людство поки що не винайшло податок, який би міг слугувати альтернативою ПДВ, не поступаючись йому економічною й фіскальною ефективністю, тобто не породжував би додаткові деформації й забезпечував не менші надходження до бюджетів. Податки, що, як правило, пропонуються замість ПДВ (податок з обороту чи продажу) є більш деформуючими;

— податок може бути ефективним і в ресурсоемній, і у високопродуктивній, і в більш, і в менш відкритій економіці. У кінцевому підсумку ефективність податку визначається його дизайном (величиною ставки, системою пільг), якістю адміністрування, ефективністю боротьби з корупцією, станом правової культури у країні тощо;

— у процесі свого становлення з 1992 р. податок в Україні зазнав значної еволюції, докорінно змінилася система його адміністрування. Саме це є найпереконливішим аргументом на користь того, що "найкращий податок — старий податок", адже будь-який новий податок ще має цей шлях пройти, а він передбачає: пошук найбільш адекватного можливостям і умовам країни поєднання його елементів; уточнення законодавчих норм; усунення лазівок у податковому законодавстві; постійне удосконалення адміністрування тощо;

— відмова від ПДВ в Україні може стати перешкодою на шляху її інтеграції до ЄС, адже однією з вимог Угоди про асоціацію є адаптація законодавства, яким регулюється його справляння, до 112 Директиви Ради ЄС;

— в умовах зумовленої глобалізацією відкритості кордонів та цифровізації економіки безальтернативним є подальше удосконалення адміністрування ПДВ, спрямоване на його пристосування до викликів і загроз сучасного світу, що швидко змінюється. Україні на цьому шляху ще прийдеться вирішувати проблему ефективного оподаткування електронної комерції та протидії різноманітним схемам зловживань у процесі використання податку. Тож досвід країн ЄС у їх вирішенні може бути корисним для нашої країни.

Література:

1. O'Reilly P. Tax policies for inclusive growth in a changing world. OECD Taxation Working Papers. 2018. № 40. 47 р.
2. Brys B., Perret S., Thomas A., O'Reilly P. Tax Design for Inclusive Economic Growth. OECD Taxation Working Papers. 2016. № 26.
3. Ecobici N. Fiscal and Accounting Aspects Concerning the Reverse Charge in the Context of Accession to the European Union. MPRA Paper. 2007. № 8012.
4. Antonescu M., Antonescu L. The obligations of VAT payers regarding the "reverse taxation" and the tax adjustment for fixed assets. 2007. MPRA Paper. 2007. № 10994.
5. Hadzhieva E. Impact of Digitalization on International Tax Matters. Challenges and Remedies. Luxembourg: European Parliament, 2019. 113 р.
6. Соколовська А.М., Твардієвич В.О. Дискусійні питання реформування ПДВ. Фінанси України. 2011. № 8. С. 35—50.
7. Кошук Т.В. Шляхи вдосконалення оподаткування цифрових компаній. Фінанси України. 2019. № 10. С. 73—88.
8. Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія / [В.П. Вишневський, О.В. Вієцька, О.М. Гаркушенко та ін.]; за ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 192 с.
9. Чекіна В.Д. Смарт-промисловість і податки: точки дотику. Фінанси України. 2017. № 11. С. 89—109.
10. Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report. TAXUD/2015/CC/131. Warsaw, September 4, 2019.

11. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезення на митну територію України товарів. *Економіст*. 2015. № 5. С. 7—9.

12. Дахнова О.Є., Білик М.Ю. Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 7 (47). С. 431—435.

13. Луніна І.О., Білоусова О.С. Оцінка втрати доходів бюджету від ПДВ. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 13—18.

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення оподаткування податком на додану вартість: Проект (неофіційний текст) Закону України від 23.07.2013 р.. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0570.html

15. Сребрянський Д.М., Стадник М.В. Можливість паралельного функціонування податку з обороту та ПДВ: уроки для України. *Економіка промисловості*. 2016. № 4 (76). С. 30—40.

16. Швабій К. Усі податки шкідливі, але ПДВ — найшкідливіший. *Дзеркало тижня*. 2020. 30 квіт. URL: https://zn.ua/ukr/finances/usi-podatki-shkidlivi-ale-pdv-nayshkidlivishiy-346284_.html

17. Швабій К. Непродуктивні витрати непродуктивної економіки. *Дзеркало тижня*. 2020. 4 черв. URL: https://zn.ua/ukr/finances/neproduktivni-vitрати-neproduktivnoyi-ekonomiki-349880_.html

18. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>

19. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 299 p.

20. Скрипниченко М.І., Яценко Г.Ю. Інструментальний аналіз розриву ВВП в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 1. С. 58—78.

21. Eurostat Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

22. Системний звіт "Проблеми адміністрування податків для бізнесу в Україні". Business Ombudsman Council. Жовтень 2015. URL: <https://www.slideshare.net/IaroslavGREGIRCHAK/2015-113753010>

23. Tax Policy Reform and Economic Growth. Tax Policy Study № 20. OECD Publishing, Paris. 2010. 152 p.

24. Tax Policy Reforms 2019: OECD and Selected Partner Economies. OECD Publishing, Paris. 2019. 110 p.

25. De la Feria R. The New VAT General Reverse-Charge Mechanism. *EC Tax Review*. 2019. № 28/4. P. 172—175.

26. Council Directive (EU) 2018/2057 of 20 December 2018 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the temporary application of a generalised reverse charge mechanism in relation to supplies of goods and services above a certain threshold. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2057&from=EN>

References:

1. O'Reilly, P. (2018), Tax policies for inclusive growth in a changing world. *OECD Taxation Working Papers*, no. 40.

2. Brys, B. Perret, S. Thomas, A. and O'Reilly, P. (2016), Tax Design for Inclusive Economic Growth. *OECD Taxation Working Papers*, no. 26.

3. Ecobici, N. (2007), Fiscal and Accounting Aspects Concerning the Reverse Charge in the Context of Accession to the European Union. *MPRA Paper*, no. 8012.

4. Antonescu, M. Antonescu, L. (2007), The obligations of VAT payers regarding the "reverse taxation" and the tax adjustment for fixed assets. *MPRA Paper*, no. 10994.

5. Hadzhieva, E. (2019), Impact of Digitalization on International Tax Matters: Challenges and Remedies. Luxembourg: European Parliament.

6. Sokolov's'ka, A.M., Tvardiievych, V.O. (2011), "Discussion issues of VAT reforming", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 35—50.

7. Koschuk, T.V. (2019), "Ways to improve taxation for digital companies", *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 73—88.

8. Vyshnev's'kyj, V.P. (2018), Smart-promyslovist' v epokhu tsyfrovoyi ekonomiky: perspektyvy, napriamy i mekhanizmy rozvytku [Smart industry in digital economy: prospects, directions and mechanisms of development]; NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky promyslovosti, Kyiv, Ukraine.

9. Chekina, V.D. (2017), "Smart industry and taxes: common ground", *Finansy Ukrainy*, vol. 11, pp. 89—109.

10. European Commission (2019), "Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report", Center for Social and Economic Research, Warsaw.

11. Krysovatyj, A. Hutsul, I. (2015), "Fiscal effectiveness of VAT on imports at Ukrainian customs area", *Ekonomist*, vol. 5, pp. 7—9.

12. Dakhnova, O.Ye. Bilyk, M.Yu. (2017), "Estimation of indicators of fiscal efficiency of VAT in Ukraine", *Molodyj vchenyj*, vol. 7(47), pp. 431—435.

13. Lunina, I.O. Bilousova, O.S. (2017), "Evaluation of budget revenues losses from VAT", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 13—18.

14. Pravovyy portal Ukrainy Liga: ZAKON (2013), "Draft Law of Ukraine (unofficial text) "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Further Improvement of Value Added Tax", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0570.html (Accessed 17 May 2020).

15. Serebrians'kyj, D.M. Stadnyk, M.V. (2016), "Possibility of simultaneous existence of turnover tax and VAT: lessons for Ukraine", *Ekonomika promyslovosti*, vol. 4 (76), pp. 30—40.

16. Shvabij, K. (2020), "All taxes are harmful, but VAT is the most harmful", *Dzerkalo tyzhnia*, 30 kvitnia, available at: https://zn.ua/ukr/finances/usi-podatki-shkidlivi-ale-pdv-nayshkidlivishiy-346284_.html (Accessed 18 May 2020).

17. Shvabij, K. (2020), "Unproductive expenditures of unproductive economy", *Dzerkalo tyzhnia*, 4 chervnia, available at: https://zn.ua/ukr/finances/neproduktivni-vitрати-neproduktivnoyi-ekonomiki-349880_.html (Accessed 27 June 2020).

18. The State Treasury Service of Ukraine (2020), official reports 2010—2019, available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Accessed 18 May 2020).

19. European Commission (2019), "Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway", Publications Office of the European Union, Luxembourg.

20. Skrypnychenko, M.I. Yatsenko, H.Yu. (2018), "An instrumental analysis of GDP gap in Ukraine", *Ekonomika i prohozuvannia*, vol. 1, pp. 58—78.

21. Eurostat Database (2020), "Exports and imports of goods and services in % of GDP", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Accessed 12 July 2020).

22. Business Ombudsman Council (2015), System report "Problems of tax administration for business in Ukraine", available at: <https://www.slideshare.net/IaroslavGREGIRCHAK/2015-113753010> (Accessed 04 July 2020).

23. OECD (2010), "Tax Policy Reform and Economic Growth", *Tax Policy Study*, no 20. OECD Publishing, Paris

24. OECD (2019), "Tax Policy Reforms 2019: OECD and Selected Partner Economies", OECD Publishing, Paris.

25. De la Feria, R. (2019), "The New VAT General Reverse-Charge Mechanism", *EC Tax Review*, no. 28/4, pp. 172—175.

26. Official Journal of the European Union (2018), "Council Directive (EU) 2018/2057 of 20 December 2018 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the temporary application of a generalised reverse charge mechanism in relation to supplies of goods and services above a certain threshold", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2057&from=EN> (Accessed 10 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.08.2020 р.

УДК 336.113

Т. Д. Косова,

д. е. н., професор, провідний фахівець, Національний авіаційний університет, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-1859-0542

Н. Е. Дєєва,

*д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,**Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ*

ORCID ID: 0000-0002-2278-549X

Г. В. Ползікова,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та маркетингу,**ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", м. Дніпро*

ORCID ID: 0000-0003-4946-4538

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.49

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТУРА ЯК БАЗИС РОЗБУДОВИ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

T. Kosova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Leading Specialist, National Aviation University, Kyiv

N. Dyeyeva,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
of Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv*

H. Polzikova,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,**Accounting and Marketing of Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipro*

FINANCIAL ARCHITECTURE AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Актуальність статті визначається важливістю фінансової архітектури в управлінському процесі, оскільки вона забезпечує адаптацію національної економіки до змін зовнішнього і внутрішнього середовища, підсилює її толерантність до коливань валютного курсу, звуження обсягу бюджетних ресурсів, зміни кон'юнктури фінансового ринку, зменшення пропозиції грошей і позикового капіталу. Метою статті є розробка рекомендацій зі зміцнення фінансової архітектури як базису розбудови управління національною економікою.

На основі узагальнення різноманітних підходів до трактування фінансової архітектури надано її дефініцію як синтез механізмів функціонування й регулювання фінансового простору діяльності економічних агентів, а також інституційної матриці фінансової системи, на яку нанизані її конструктивні компоненти, що забезпечує здатність фінансової архітектури до самоорганізації і саморозвитку. Визначено ознаки фінансової архітектури: цілісність (емерджентність), багаторівневість і раціональність організації фінансового простору, ієрархічна впорядкованість елементів, об'ємність проектування організаційної структури у часі і різних вимірах, ефективність регулювання за обраними критеріями, комунікативність, фрактальність, динамізм, адаптивність. Систематизовано функції, які виконує фінансова архітектура у розбудові системи управління національною економікою: нейтралізація виникнення дестабілізуючих факторів, збільшення добробуту населення країни, забезпечення структурного розвитку, створення потенціалу його довгострокового зростання і зміцнення конкурентоспроможності національного господарства, забезпечення прозорості фінансової системи. Доведено, що розвиток фінансової архітектури відбувається на основі діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей на її різних ієрархічних рівнях. Джерелами розбудови фінансової архітектури визначено внутрішню енергію (ендогенний розвиток) та зовнішнє запозичення інститутів більш високого рівня (екзогенний розвиток). Обґрунтовано критерії розвитку фінансової архітектури: ускладнення структури, перехід до нового рівня якості (прогрес), зміна рівня інтегрованості (зростання цілісності). Напрямами розбудови фінансової архітектури означено: функціональний, структурно-організаційний, інституційно-аналітичний, праксеологічний, комунікативно-рефлексивний аспекти.

The relevance of the article is determined by the importance of financial architecture in the management process, as it ensures the adaptation of the national economy to changes in external and internal environment, strengthens its tolerance to exchange rate fluctuations, narrowing budget resources, changing financial market conditions, reducing money supply and borrowed capital. The aim of the article is to develop recommendations for strengthening the financial architecture as a basis for building the management of the national economy.

Based on the generalization of various approaches to the interpretation of financial architecture, its definition is given as a synthesis of mechanisms of functioning and regulation of the financial space of economic agents, as well as the institutional matrix of the financial system. The features of financial architecture are defined: integrity (emergence), multilevel and rational organization of financial space, hierarchical ordering of elements, volume of organizational structure design in time and different dimensions, efficiency of regulation according to selected criteria, communicativeness, fractality, dynamism, adaptability. The functions performed by the financial architecture in building the management system of the

national economy are systematized: neutralizing the occurrence of destabilizing factors, increasing the welfare of the population, ensuring structural development, creating potential for long-term growth and strengthening the competitiveness of the national economy. It is proved that the development of financial architecture is based on the dialectical law of unity and the struggle of opposites at its various hierarchical levels. The sources of financial architecture development are internal energy (endogenous development) and external borrowing of higher-level institutions (exogenous development). Criteria for the development of financial architecture are substantiated: complexity of the structure, transition to a new level of quality (progress), change in the level of integration (growth of integrity). The directions of development of financial architecture are defined: functional, structural-organizational, institutional, praxeological, communicative-reflexive aspects.

*Ключові слова: фінансова архітектура, базис, розбудова, управління, національна економіка.
Key words: financial architecture, basis, development, management, national economy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Управління національною економікою є високоорганізованою системою, яка складається з багатьох елементів. Одним із них, який має базовий характер, є фінансова архітектура як ознака побудови фінансових відносин на макро-, мезо- та мікрорівні. Важливість фінансової архітектури в управлінському процесі полягає у здатності її адаптації до змін зовнішнього і внутрішнього середовища діяльності економічних суб'єктів, що підсилює толерантність національного господарства до коливань валютного курсу, зриву обсягу бюджетних ресурсів, зміни кон'юнктури фінансового ринку, зменшення пропозиції грошей і позикового капіталу. погоджуємося з Наконечною А.С., що актуальність дослідження фінансової архітектури як базису розбудови управління національною економікою визначається її націленістю на своєчасне кон'юнктурне пристосування органів державного, муніципального управління, розпорядників бюджетних коштів, фінансових установ і суб'єктів господарювання реального сектора економіки до змін ділового середовища з метою зниження впливу фінансових обмежень [1, с. 398].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Поняття фінансової архітектури увійшло у науковий оборот відносно недавно і активно обговорюється науковцями і практиками. Богатирьов І.І. переконливо доводить, що в умовах глобалізації склався консенсус щодо необхідності системного реформування міжнародної фінансової архітектури, оскільки взаємозв'язок і відкритість у поєднанні з нестійкістю і епідемічним ефектом суттєво ускладнили управління фінансовими ринками [2, с. 11]. Созінова Є.І. аналізує фінансову архітектоніку трансформацій національного господарства в контексті процесу його інтеграції до ЄС, який має супроводжуватися формуванням прогресивної секторальної структури, скороченням енерго- й ресурсовитратності, переходом до економіки знань та формуванням нових суспільних цінностей [3, с. 55]. Розглядаючи архітектоніку інноваційно-інвестиційного розвитку, Бурда А.І. зазначає, що перехід України до економіки знань потребує нової якості освіти й професійної підготовки [4, с. 17]. Ткачук В.А. розроблено модель побудови кластерної архітектоніки нових організаційних структур управління місцевою економікою на муніципальному рівні у вигляді соціально-економічного саморозвитку сільської об'єднаної територіальної громади [5, с. 78]. Петруха С.В. справедливо наголошує на значному потенціалі фінансової архітектури в системі державного антикризового регулювання задля подолання ефекту інституційного блокування за рахунок зростання критичної маси інститутів-драйверів з одночасним скорочення кількості інститутів-блокаторів [6, с. 172]. У ході

емпіричного аналізу домінант кількісного виміру фінансової архітектури суб'єктів господарювання Наконечною А.С. було запропоновано підхід до оцінювання часу, витрат, ефективності її адаптації до мінливих умов внутрішнього і зовнішнього середовища з точки зору реалізації корпоративної стратегії та збільшення чистого економічного прибутку [7, с. 199]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати недостатню чіткість визначення місця фінансової архітектури в управлінні економічними процесами.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка рекомендацій зі зміцнення фінансової архітектури як базису розбудови управління національною економікою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Термін "архітектура" походить від грецького слова "архітектоніка", або "будівництво", — наука і мистецтво проектування будівель, а також власне система будівельних споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людей відповідно до законів краси. Залежно від виду будівель, що проектуються, виділяють промислову і цивільну архітектуру. Застосування терміну "архітектура" до економіки має похідне значення, у частині фінансової архітектури воно означає механізми функціонування й регулювання фінансового простору діяльності економічних агентів (держави, територій, суб'єктів господарювання, депозитних корпорацій та інших фінансових установ, домогосподарств) у ринковому середовищі.

У науковій літературі відсутня усталена дефініція фінансової архітектури. Житар М.О. визначає її подвійну сутність: по-перше, як інституційну матрицю національної фінансової системи із чітко вибудованою конструкцією упорядкованих складових компонентів, функціональних взаємозв'язків між ними; по-друге, як сукупність інститутів, норм, правил, законів, домовленостей (соціальних, політичних, формальних і неформальних), за допомогою яких формуються взаємовідносини суб'єктів фінансово-економічної діяльності, що забезпечують ефективне функціонування та стійкість фінансової системи в динаміці розвитку [8, с. 11]. Зазначена дефініція акцентує увагу на неприпустимості трактування фінансової архітектури як штучно спроектованої конструкції, оскільки вона володіє здатністю до самоорганізації і саморозвитку.

Фінансова архітектура є умовним образом (моделлю) функціонування фінансової системи, але не тотожна їй, оскільки зводиться не до окремих сфер фінансових відносин, а до їх регулювання на макро-, мезо- і мікрорівнях. Основу фінансової архітектури становить організаційна структура (каркас, матриця) фінансової системи, представлена стандартами, формами і методами регулювання її інститутів, структури, організацій. Стандарти представлені Бюджетним і Податковим Кодексом, фінансовим законодавством, бюджетними і соціальними нормами, правилами розрахунків тощо, інсти-

тути — національними традиціями побудови фінансових систем, організації — суб'єктами, навколо яких вибудовується фінансова система (банки або учасники фондового ринку). Ознаками фінансової архітектури є: цілісність (емерджентність), багаторівневність і раціональність організації фінансового простору, ієрархічна впорядкованість елементів, об'ємність проектування організаційної структури у часі і різних вимірах, ефективність регулювання за обраними критеріями, комунікативність, фрактальність, динамізм, адаптивність тощо. Основні закономірності розбудови фінансової архітектури ґрунтуються на використанні понять "система" і "підсистема", на зв'язку між рівнями ієрархії, на взаємозалежності структурних елементів нижчого і вищого порядку, на виникненні нових якісних ознак від їх об'єднання [9, с. 154]. Фінансова архітектура є соціально-економічною системою, яка має свій життєвий цикл розвитку: зародження, зростання, зрілість, накопичення диспропорцій. Якщо елементи системи не здатні покращити свою якість і комунікативні здатності, то відбувається їх деградація і фінансову архітектуру неминуче очікує занепад та знищення. За рівнями виділяють світову і національну фінансову архітектуру, за вимірами — фінансову архітектуру публічного сектора, муніципального сектора, корпоративного сектора, бюджетної системи, податкової системи, банківської системи, фондового ринку.

Світова фінансова архітектура має потужний каркас у формі діяльності міжнародних фінансових організацій, передусім Міжнародного валютного фонду (МВФ), які розробляють стандарти фінансового регулювання валютних відносин, розкриття інформації, рекомендації зі зміцнення валютних систем країн світу, контролюють рух капіталу, транспарентність фінансових трансакцій. Ключовим завданням глобального управління є розробка превентивних заходів, які нейтралізують виникнення дестабілізуючих факторів у світовій економіці і забезпечують стійкий розвиток національних світових систем.

Метою розбудови національної фінансової архітектури є: збільшення добробуту населення країни, забезпечення структурного розвитку національного господарства, створення потенціалу його довгострокового зростання і зміцнення конкурентоспроможності. На ефективність процесу впливають фактори об'єктивного порядку, серед яких: дієвість трансмісійного механізму між реальним і фінансовим сектором економіки, узгодженість векторів розвитку різних вимірів фінансової архітектури, рівень ризиків ринкового середовища, адекватність регуляторних заходів тощо [10, с. 333].

Фінансова архітектура може розбудовуватися за рахунок внутрішньої енергії (ендогенний розвиток) та зовнішнього запозичення інститутів більш високого рівня (екзогенний розвиток). Найбільш значущими внутрішніми джерелами є організація і структура. Перша пов'язана з диференційованістю і єдністю складових фінансової архітектури, друга — із характером ієрархічних зв'язків рівнів, що забезпечують її цілісність, зберігають стійкість при несприятливому впливі ендегенних і екзогенних факторів [11, с. 179]. Критеріями розвитку фінансової архітектури є: ускладнення структури, перехід до нового рівня якості (прогрес), зміна рівня інтегрованості (зростання цілісності). Розвиток фінансової архітектури як системи є цілісним процесом, який відбувається на рівні зміни організації та функціонування окремих складових і представляє загальносистемні перетворення. При цьому окремі підсистеми фінансової архітектури розвиваються самостійно під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників [12, с. 367]. Таким чином, розвиток фінансової архітектури відбувається на основі діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей на різних ієрархічних рівнях. У результаті вона набуває ознак трансформаційності, ускладнення, зростання організованості чи дифузності. Ускладнен-

ня фінансової архітектури може відбуватися за такими напрямками: перший — структура (зростання кількості і якості компонентів, ієрархічних рівнів, виникнення нових функціональних, причинно-наслідкових, інформаційних, просторово-часових зв'язків); другий — поведінка (прогнозованість переходу з одного стану до іншого, здатність до адаптивності та гнучкості, превалювання еволюційних або революційних процесів) [13, с. 196].

Напрямами розбудови фінансової архітектури є: функціональний, структурно-організаційний, інституціональний, праксеологічний, комунікативно-рефлексивний аспекти. Вони проявляються у виникненні нових функцій фінансової архітектури, удосконаленні її структури та інституціонального середовища, зародженні нових інститутів, створенні нових організацій тощо. Новою функцією фінансової архітектури є антикризове управління національною економікою і корпоративними структурами. Інститутом, що виник відносно недавно у структурі фінансової архітектури і активно розвивається, слід визнати корпоративне управління. Він складається з елементів, які володіють різним ступенем адаптивності: найвищий мають — структура фінансування, організаційно-правова форма корпорації, масштаби її діяльності; найменший — структура власності. Методами адаптації корпоративного управління відповідно до змін економічної кон'юнктури є: управління фінансовою гнучкістю, реорганізація і реструктуризація, санація тощо. Інституціональні аспекти розбудови фінансової архітектури пов'язані зі створенням відповідного законодавчого забезпечення, регулюванням структурних перетворень, формуванням інститутів демократичного суспільства, децентралізацією управління національною економікою, контролем корупції [14, с. 74].

Праксеологічні аспекти розбудови фінансової архітектури пов'язані зі зміною певних парадигм, принципів, методів і підходів. Панівною парадигмою сучасного управління національною економікою є сталий розвиток, який об'єднує воедино вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем. Акцент робиться на прогностичні оцінки, матричний і профільний підходи до оцінки регуляторної політики держави, управління змінами тощо. При цьому використовуються адаптаційні та / або біфуркаційні методи [15, с. 41]. Перші засновані на зворотних зв'язках і сприяють змінам регуляторної політики у відповідь на вплив зовнішніх збурень з метою пристосування до них. Другі прискорюють процес змін, передбачають формування нової якісної основи для них у відповідь на можливий вплив зовнішніх чинників. Комунікативно-рефлексивні аспекти розбудови фінансової архітектури засновані на моделюванні взаємозв'язків між розвитком національної економіки та регуляторною політикою, управління змінами, оцінці ефективності державного управління та прийнятті коригувальних заходів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

1. На основі узагальнення різноманіття підходів до трактування фінансової архітектури її дефініцію визначено як синтез механізмів функціонування й регулювання фінансового простору діяльності економічних агентів, а також інституційної матриці фінансової системи, на яку нанизані її конструктивні компоненти, що забезпечує здатність фінансової архітектури до самоорганізації і саморозвитку.

2. Ознаками фінансової архітектури визначено: цілісність (емерджентність), багаторівневність і раціональність організації фінансового простору, ієрархічна впорядкованість елементів, об'ємність проектування організаційної структури у часі і різних вимірах, ефективність регулювання за обраними критеріями, комунікативність, фрактальність, динамізм, адаптивність тощо.

3. Фінансова архітектура як потужний каркас національної економіки виконує такі функції у розбудові системи управління нею: нейтралізація виникнення дестабілізуючих факторів, збільшення добробуту населення країни, забезпечення структурного розвитку, створення потенціалу його довгострокового зростання і зміцнення конкурентоспроможності національного господарства, забезпечення прозорості фінансової системи.

4. Розвиток фінансової архітектури відбувається на основі діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей на її різних ієрархічних рівнях. Фінансова архітектура може розбудовуватися за рахунок внутрішньої енергії (ендогенний розвиток) та зовнішнього заповнення інститутів більш високого рівня (екзогенний розвиток). Напрямами розбудови фінансової архітектури є: функціональний, структурно-організаційний, інституціональний, праксеологічний, комунікативно-рефлексивний аспекти.

Перспективами подальших досліджень є визначення причинно-наслідкових зв'язків між фінансовою архітектурою і фінансовою архітектонікою.

Література:

1. Наконечна А.С. Особливості впливу циклічного розвитку економіки на фінансову архітектуру суб'єктів господарювання. *Бізнес Інформ*. 2014. № 12. С. 393—399.

2. Богатирьов І.І. Системні трансформації фінансової архітектури в парадигмі глобального економічного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 8—14.

3. Созінова Є.І. Архітектоніка трансформацій економіки країн південно-східної Європи в контексті процесу розширення ЄС. *Економічний простір*. 2016. № 106. С. 45—57.

4. Бурда А.І. Архітектоніка освітнього потенціалу в контексті інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Економічні науки. 2014. Вип. 5 (1). С. 14—18.

5. Ткачук В.А. Побудова кластерної архітектоніки нових організаційних структур сприяння розвитку місцевої економіки на муніципальному рівні. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. Серія: Економічні науки. 2017. № 2. С. 70—80.

6. Петруха С.В. Інституціональна архітектоніка державного антикризового регулювання аграрного сектору економіки України. *Облік і фінанси*. 2018. № 1. С. 161—175.

7. Наконечна А.С. Домінанти кількісного виміру адаптації фінансової архітектури суб'єктів господарювання в умовах циклічного розвитку економіки. *Finance, accounting, banks*. 2017. Вип. 1. С. 190—201.

8. Житар М.О. Сутність фінансової архітектури та її значення в теоретичній і практичній площинах сучасної фінансової науки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 8—13.

9. Житар М.О. Методичний підхід до моделювання властивостей побудови фінансової архітектури економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 45. С. 152—156.

10. Житар М.О. Теоретичні засади фінансової архітектури економіки України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Економіка. 2018. Вип. 1. С. 331—334.

11. Мельник В.М., Житар М.О. Роль, особливості та напрямки фінансової архітектури національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 8. С. 175—181.

12. Мельник В.М., Сосновська О.О., Житар М.О. Аналіз сучасних домінант кількісного виміру розвитку фінансової архітектури економіки України в розрізі публічних фінансів. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 358—370.

13. Житар М.О. Фінансова архітектура національної економіки: конфігурація та структурні компоненти. *Проблеми економіки*. 2019. № 3. С. 194—201.

14. Петрук І.П. Організаційно-інституційна архітектоніка антикризового управління національною економікою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 12 (2). С. 72—76.

15. Разумова Г.В. Архітектоніка методології управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки. *Економічний простір*. 2019. № 146. С. 32—42.

References:

1. Nakonechna, A.S. (2014), "Features of the impact of cyclical economic development on the financial architecture of economic entities", *Biznes Inform*, vol. 12, pp. 393—399.

2. Bogatyrov, I.I. (2015), "Systemic transformations of financial architecture in the paradigm of global economic development", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 8—14.

3. Sozinova, Ye.I. (2016), "Architectonics of economic transformations in South-Eastern Europe in the context of the EU enlargement process", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 106, pp. 45—57.

4. Burda, A.I. (2014), "Architectonics of educational potential in the context of innovation and investment development of Ukraine's economy", *Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu*. Ser.: Ekonomichni nauky, vol. 5 (1), pp. 14—18.

5. Tkachuk, V.A. (2017), "Construction of cluster architecture of new organizational structures to promote the development of the local economy at the municipal level", *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu tehnologij ta dyzajnu*. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 2, pp. 70—80.

6. Petrukha, S.V. (2018), "Institutional architecture of the state anti-crisis regulation of the agricultural sector of the economy of Ukraine", *Oblik i finansy*, vol. 1, pp. 161—175.

7. Nakonechna, A.S. (2017), "Dominants of quantitative measurement of adaptation of financial architecture of business entities in the conditions of cyclical development of economy", *Finance, accounting, banks*, vol. 1, pp. 190—201.

8. Zhytar, M.O. (2019), "The essence of financial architecture and its significance in the theoretical and practical planes of modern financial science", *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 8—13.

9. Zhytar, M.O. (2019), "Methodical approach to modeling the properties of building the financial architecture of the economy", *Prychornomorski ekonomichni studiyi*, vol. 45, pp. 152—156.

10. Zhytar, M.O. (2018), "Theoretical bases of financial architecture of economy of Ukraine", *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu*. Seriya: Ekonomika, vol. 1, pp. 331—334.

11. Melnyk, V.M. and Zhytar, M.O. (2019), "The role, features and directions of the financial architecture of the national economy", *Biznes Inform*, vol. 8, pp. 175—181.

12. Melnyk, V.M., Sosnovska, O.O. and Zhytar, M.O. (2020), "Analysis of modern dominants of the quantitative measurement of the development of the financial architecture of the economy of Ukraine in terms of public finance", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 358—370.

13. Zhytar, M.O. (2019), "Financial architecture of the national economy: configuration and structural components", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 194—201.

14. Petruk, I.P. (2017), "Organizational and institutional architecture of anti-crisis management of the national economy", *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vol. 12 (2), pp. 72—76.

15. Razumova, G.V. (2019), "Architectonics of change management methodology of regulatory policy of national economy development", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 146, pp. 32—42.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2020 р.

О. М. Ложачевська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
Національний транспортний університет
ORCID ID:0000-0001-8462-925X

П. Ю. Гречан,
аспірант кафедри менеджменту, Національний транспортний університет
ORCID ID: 0000-0003-4878-9744

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.53

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ І МЕТОДІВ ОЦІНКИ

*O. Lozhachevska,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Management, National Transport University
P. Grechan,
Postgraduate student of the Department of Management,
National Transport University*

INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE: ANALYSIS OF EXISTING APPROACHES AND EVALUATION METHODS

У статті досліджено особливості сучасних наукових підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення сутності категорії "інноваційна активність підприємства". Виділено відмінність зазначеного поняття та визначено взаємозв'язок з поняттям "інноваційна діяльність". На підставі проведеного аналізу підходів, що застосовуються у методиках науковців для проведення оцінки інноваційної активності підприємства, зроблено висновок, що найпоширенішими є формальний, ресурсно-витратний та результативний підходи. Здійснено теоретичний аналіз методів оцінки інноваційної активності та виділено особливості їх використання. Розглянуто методичні підходи науковців щодо визначення рівня інноваційної активності підприємств з виділенням критеріїв та застосованих методів. Сформовано підґрунтя для подальшого розвитку теоретико-методичних основ оцінки інноваційної активності підприємств з метою посилення конкурентних переваг та забезпечення інноваційного розвитку.

The article investigates and analyzes the features of modern scientific approaches of domestic and foreign scientists to determine the essence of the category "innovative activity of the enterprise". It is concluded that the essence of this concept is the level of intensity of innovation and dynamic implementation of a set of innovative and purposeful processes of implementation of more advanced forms of labor organization and management, which through the interaction of external and internal factors form certain competitive advantages of the enterprise. innovative development.

The difference between this concept is highlighted and the relationship with the concept of "innovation" is defined. It is stated that an activity is only a set of actions, and the activity necessarily involves participation in this activity.

Based on the analysis of approaches used in the methods of scientists to assess the innovative activity of the enterprise, it is concluded that the most common are formal, resource-intensive and effective approaches. Theoretical analysis of methods for assessing innovation activity (factor analysis, expert evaluation, correlation-regression analysis, methods of taxonomy, cluster analysis, methods of adaptive forecasting and methods of analysis of variance) and the features of their use. These methods are used by scientists in the proposed methods both separately and in certain combinations. They differ in the variety of factors and indicators that are proposed to assess the innovative activity of economic entities.

Methodical approaches of scientists to determine the level of innovative activity of enterprises with the selection of criteria and applied methods are considered. It is noted that it is necessary to use a small number of indicators, but that they comprehensively and objectively reflect the innovative potential of the enterprise, the intensity of its innovative activities and innovative processes in the enterprise. The basis for further development of theoretical and methodical bases of an estimation of innovative activity of the enterprises for the purpose of strengthening of competitive advantages and maintenance of innovative development is formed.

Ключові слова: інноваційна активність, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, методи оцінки інноваційної активності, методики оцінки інноваційної активності.

Key words: innovative activity, innovation potential, methods of evaluation of innovative activity, methods of evaluation of innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Невід'ємною складовою інноваційного розвитку підприємств різних сфер економічної діяльності та організаційно-правових форм в сучасних умовах є активне створення і впровадження інновацій, ефективне здійснення інноваційної діяльності. Посилення конкурентної боротьби на ринках, виклики глобальних, національних і місцевих катаклізмів висувають до суб'єктів господарювання вимоги формувати ефективні механізми господарювання, основою яких мають стати інноваційні чинники, як головне джерело економічного зростання. Активна розробка, комерціалізація та провайдинг системних науково-технологічних інновацій дозволить посилити вплив науки на забезпечення життєдіяльності господарських систем, забезпечить їх економічний розвиток. Тільки інноваційна активність дасть змогу підприємству реалізувати свій потенціал, забезпечити і розвинути свої конкурентні переваги і посісти гідне місце на вітчизняному і світовому ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливість питання дослідження інноваційної активності та особливостей її оцінки відображається у вагомих здобутках вчених-економістів, що знайшли своє викладення у працях Т.В. Гринько, К.В. Балдіна, А.В. Барішевої, Г.В. Верещагіної, С.В. Мочерного, Н.І. Чухрай, О.М. Ястремської та багатьох інших. Але різні підходи і визначення сутності інноваційної активності, розмаїття методів її оцінки вимагають узагальнення та розвитку даного питання. Остаточна невирішеність зазначеної проблеми та її важливість для активізації інноваційної діяльності підприємств потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення та критичний аналіз підходів та методів оцінки інноваційної активності підприємств та формування підґрунтя для подальших досліджень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз наукових джерел з оцінки інноваційної активності підприємств засвідчив, що існують різні підходи щодо визначення самої сутності категорії "інноваційна активність". Так, Т.В. Гринько, К.В. Балдін, А.В. Барішева та ін. вважають, що це окрема категорія інноватики, сутністю якої є оцінка характеру та інтенсивності інноваційної діяльності підприємства як основного фактора його розвитку та нагромадження абсолютних конкурентних переваг [1; 2]. С.В. Мочерний стверджує, що інноваційна активність — це цілеспрямована діяльність суб'єктів підприємницької діяльності щодо конструювання, створення, освоєння і виробництва якісно нових видів техніки, предметів праці, об'єктів інтелектуальної власності (патентів, ліцензій та ін.), технологій, а також впровадження досконаліших форм організації праці й управління виробництвом [3]. У свою чергу, О.М. Ястремська, Г.В. Верещагіна та ін. трактують це поняття як відмінну особливість динамічної реалізації сукупності цілеспрямова-

них процесів, що за рахунок упровадження інноваційних перетворень з урахуванням взаємодії факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ забезпечують підприємству певні конкурентні переваги, тобто це комплексна характеристика інноваційної діяльності в динаміці [4]. З нашої точки зору, сутністю зазначеного поняття є рівень інтенсивності інноваційної діяльності та динамічної реалізації сукупності інноваційно-цілеспрямованих процесів впровадження досконаліших форм організації праці й управління, що за рахунок впровадження інноваційних перетворень з урахуванням взаємодії факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ формують певні конкурентні переваги підприємства та забезпечують його інноваційний розвиток.

Отже, категорія інноваційної активності невід'ємне від поняття інноваційна діяльність, основу якої складає інноваційний потенціал підприємства. Тому при оцінці інноваційної активності часто пропонують визначати рівень використання інноваційного потенціалу, хоча діяльність — це тільки сукупність дій, а активність обов'язково передбачає участь у цій діяльності. І ми погоджуємося з А.К. Андрюшко [5], що визначення рівня інноваційної активності полягає не тільки в тому, щоб оцінювати масштаби впровадження нових та покращених технологій, а й сприяти окремим підприємствам в обранні певного напрямку інноваційного розвитку та формуванні на цій основі ефективної інноваційної політики.

Аналіз наукових джерел свідчить про різноманітність застосовуваних підходів при оцінці інноваційної активності підприємства: детальний, формальний, діагностичний, ресурсний, ресурсно-витратний, факторний, але більшість дослідників застосовують три основні підходи, які запропоновані вченими-економістами І.В. Барановою і М.В. Черепановою [6]:

1) формальний — дозволяє розподілити всі підприємства на інноваційно активні та інноваційно неактивні, належність до першої категорії визначається за фактом виконання робіт, що відносяться до інноваційної діяльності;

2) ресурсно-витратний — заснований на визначенні величини різних ресурсів в вартісному вираженні, які організація використовує на всіх стадіях інноваційного процесу;

3) результативний підхід — заснований на ідентифікації можливих ефектів від інноваційної діяльності організації та їх вартісної оцінки.

При цьому розмірність показників, які застосовуються при проведенні оцінки, може бути кількісною, якісною, безрозмірною або комбінованою.

У межах виділених підходів в залежності від мети оцінки, її призначення та можливостей отримання вихідної інформації застосовуються такі методи:

— факторний аналіз — обґрунтування визначених ознак, оцінка ступеня впливу окремих чинників на загальні труднощі під час економічної інтерпретації агрегованих показників;

— експертне оцінювання — можливість дослідження слабоформалізованих завдань результат дуже сильно залежить від компетентності експертів;

— кореляційно-регресійний аналіз — якісний опис впливу одних чинників на інші, але не дає можливості

формування одного показника, який відображає інноваційну активність;

— методи таксономії — обмеження означального простору до одного або декількох агрегованих показників, але втрачає якостей окремими показниками під час їх об'єднання;

— кластерний аналіз — дослідження окремих груп показників; можливість побудови інтервалів для кожного кластера для співставлення у динаміці кластер-чинників як окремих структурних одиниць, так і підприємства в цілому, а також конкурентами;

— методи адаптивного прогнозування — використання обмежених даних, можливість використання моделі суб'єктивізму у виборі параметра адаптації

— методи дисперсійного аналізу — полягають у виділенні й оцінюванні окремих факторів, що викликають зміну інноваційної активності.

Зазначені методи застосовуються науковцями у запропонованих методиках як окремо, так і в певній комбінаціях. Водночас відрізняються багатоваріантністю групи чинників і показників, які пропонуються для оцінки інноваційної активності суб'єктів господарювання.

Так, А. Гриньовим [7] у запропонованій методиці оцінка проводиться за показниками в залежності від етапу інноваційної діяльності підприємства з врахуванням впливу факторів зовнішнього середовища. Проведення такого аналізу передбачає застосування факторного, статистичного та експертного методів.

Методичні підходи Н. Чухрай [8] передбачають оцінку за двома складовими — матеріальні ресурси (основні засоби та оборотні активи) та інтелектуальний потенціал (нематеріальні активи, маркетингові, управлінсько-інфраструктурні, трудові ресурси). Розрахунки проводяться з використанням методу кластерного аналізу.

Для оцінки інноваційної активності С. Смерічевською та О. Сидич пропонується із застосуванням методу експертних оцінок поетапно провести аналіз структури інноваційного потенціалу, виявити ступінь використання внутрішніх інноваційних можливостей і безпосередньо оцінити рівень інноваційної активності [9]. При цьому оцінка проводиться з виділенням виробничих, кадрових, науково-технічних, маркетингових, організаційних та фінансових можливостей.

Визначати інноваційну активність промислових підприємств Лепетюха Н.В. пропонує за допомогою таксономічний показник рівня розвитку із застосуванням методу таксономії [10]. Оцінка проводиться за 30 показниками і її результати дозволяють отримати інформацію щодо актуального стану інноваційної активності промислових підприємства за регіонами та побудувати їх рейтинг.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило визначити, що оцінка інноваційної активності підприємства носить багатоаспектний характер. Вона залежить від підходів до визначення сутності категорії "інноваційна активність", її залежності від інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу підприємства. Застосування методів оцінки і обґрунтування відповідних показників обумовлено метою і завданнями використання отриманих результатів для підвищення рівня інноваційності підприємства, посилення його конкурентних переваг, прискорення інноваційного розвитку.

Література:

1. Балдин К.В., Барішева А.В., Ищенко М.М., Передеряев И.И. Инновационный менеджмент: науч. пособ. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2008. — 384 с.

2. Гринько Т.В. Сутність, складові та особливості категорії "інноваційна активність підприємства" // Інвестиції: практика та досвід. № 8. 2010. — С. 30—32.

3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.

4. Управління життєдіяльністю підприємств промисловості: монографія / О.М. Ястремська, Г.В. Верещакіна, О.В. Авраменко та ін. — Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. — 432 с.

5. Андрюшко А.К. Інноваційно-активні підприємства: сутність та фактори впливу на їх розвиток // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2013. Вип. 24. — С. 201—205.

6. Баранова И.В., Черепанова М.В. Методические подходы к оценке инновационной активности и инновационного потенциала вуза [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <http://novinkor.com/biblioteka/innoworld/71-innoactive.html>

7. Гриньов А.В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. — 308 с.

8. Чухрай Н.І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення: монографія — Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2002. — 315 с.

9. Смерічевська С.В., Сидич О.В. Оцінка інноваційного потенціалу [Текст] // Економіка промисловості. — 2006. — № 2. — С. 14—18.

10. Лепетюха Н.В. Оцінювання інноваційної активності промислових підприємств регіонів України // Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 22, 2018 — С. 432—436.

References:

1. Baldin, K. V. Barysheva, A. V. Ishchenko, M. M. and Perederyayev, I. I. (2008), *Innovatsyonnyy menedzhment: nauch. posob.* [Innovation management: scientific allowance], Yzdatel'sko-torhovaya korporatsiya "Dashkov y K", Moscow, Russia.

2. Hryn'ko, T.V. (2010), "The essence, components and features of the category "innovative activity of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 30—32.

3. Mochernyy, S.V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediya: U tr'okh tomakh.* [Economic Encyclopedia: In three volumes], vol. 1, Vydavnychyy tsentr "Akademiya", Kyiv, Ukraine.

4. Yastrem'ska, O.M. Vereshchahina, H.V. and Avramenko, O.V. (2014), *Upravlinnya zhyttyedyal'nistyuu pidpryyemstv promyslovosti: monohrafiya.* [Management of vital activity of industrial enterprises: monograph], KHNEU im. S. Kuznetsya, Kharkiv, Ukraine.

5. Andryushko, A.K (2013), "Innovatively active enterprises: essence and factors of influence on their development", *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 24, pp. 201—205.

6. Baranova, I. V. and Cherepanova, M. V. (2006), "Methodological approaches to assessing the innovative activity and innovative potential of the university", available at: <http://novinkor.com/biblioteka/innoworld/71-innoactive.html> (accessed 29 July 2020).

7. Hryn'ov, A. V. (2003), *Innovatsiynyy rozvytok promyslovykh pidpryyemstv: kontseptsiya, metodolohiya, stratehichne upravlinnya* [Innovative development of industrial enterprises: concept, methodology, strategic management], VD "INZHEK", Kharkiv, Ukraine.

8. Chukhray, N.I. (2002), *Formuvannya innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva: marketynhove i lohystychne zabezpechennya: monohrafiya* [Formation of innovative potential of the enterprise: marketing and logistical support: monograph], Vyd-vo NU "L'viv'ska politekhnika", L'viv, Ukraine.

9. Smerichevs'ka, S. V. and Sydych, O. V. (2006), "Estimation of innovation potential", *Ekonomika promyslovosti*, vol. 2, pp. 14—18.

10. Lepetyukha, N.V. (2018), "Estimation of innovative activity of industrial enterprises of regions of Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 22, pp. 432—436.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

О. В. Більська,

д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії, маркетингу

та національної економіки Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-0940-8294

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.56

ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ГАЛУЗЕВОГО РОЗВИТКУ

О. Bilka,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economic Theory,

Marketing and National Economy of the Classical Private University, Zaporozhye

ASSESSMENT OF THE NATIONAL ECONOMY ACCORDING TO FINANCIAL AND ECONOMIC INDICATORS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

У статті проведено оцінювання стану національної економіки за фінансово-економічними показниками пріоритетних галузей: промисловий комплекс, сільське господарство, фінансова і страхова діяльність, торгівля, транспорт і складування, операції з нерухомістю. Досліджено рівень та динаміку таких галузевих показників: поточна та абсолютна ліквідність, коефіцієнт автономії, рентабельність активів, рентабельність обігових коштів, чиста маржа, рентабельність сумарних активів, оборотність активів, оборотність робочого капіталу, оборотність дебіторської заборгованості. Відзначено, що не всі досліджені галузі виконують нормативні значення за ліквідністю та фінансовою стійкістю, зафіксовано низькі значення показників прибутковості та недостатній рівень ділової активності. Низькі значення показників погіршуються середнім та високим рівнем волатильності їх динаміки за досліджуваний період, що доводить низьку прогностичність показників та ризикованість діяльності.

The article assesses the state of the national economy by financial and economic indicators of priority industries: industry, agriculture, financial and insurance activities, trade, transport and warehousing, real estate. Sectoral indicators have always aroused the interest of both scientists and practitioners, investors, government at all levels, as their importance, structure and dynamics will determine the trajectory of the national economy. The relevance of the research topic is due to the fact that updated statistics and their limited access require systematic review, analysis and evaluation in order to update the existing knowledge base on the sectoral development of the national economy. In the course of the research the methods of financial-economic and critical analysis, synthesis, graphic, statistical, grouping methods, integrated evaluation were applied.

The level and dynamics of such industry indicators as: current and absolute liquidity, autonomy ratio, return on assets, return on working capital, net margin, return on total assets, return on assets, turnover of working capital, turnover of receivables are studied. Integrated indicators of the financial and economic situation of the national economy according to the studied industry indicators are constructed. It is noted that not all studied industries meet the normative values of liquidity and financial stability, low values of profitability and insufficient level of business activity. Low values of indicators are exacerbated by the average and high level of volatility of their dynamics during the study period, which proves the low predictability of indicators and risk of activity.

Based on the data of integrated indicators, it is proved that the national economy for the period under study is characterized by an average level of financial and economic situation with an average and high level of variability in the dynamics of indicators. The implementation of measures to stabilize positive trends and increase the level of financial and economic situation of certain sectors of the national economy, which determine the level of the country's GDP, is a priority.

Ключові слова: національна економіка, фінансово-економічний стан, промисловість, сільське господарство, фінансова і страхова діяльність, торгівля, транспорт і складування, операції з нерухомістю.

Key words: national economy, financial and economic condition, industry, agriculture, financial and insurance activities, trade, transport and warehousing, real estate transactions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Галузеві показники завжди викликали інтерес як вчених, так і практиків, інвесторів, владу на всіх рівнях, оскільки їх значення, структура та динаміка визначають траєкторію розвитку національної економіки. Втім, Державна служба статистики України представляє обмежений перелік показників для проведення дослідження, зокрема, в частині фінансово-економічного становища галузей національної економіки, що обумовлює доцільність дослідження пріоритетних показників за ключовими, тобто тими, що формують ВВП країни, сферами економічної діяльності. Трансформація та перебудова укладу ведення всіх видів економічної діяльності в умовах турбулентного середовища, ведення гібридної війни тощо, стримує галузевий розвиток України, що потребує відстеження та пошуку дієвих заходів подолання негативних наслідків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями галузевого розвитку національної економіки займалися такі провідні вчені: Геєць В. М., Лібанова Е. М., Пирог О. В., Шинкарук А. В., Артёмова Т. І., Павлюк А. П., Покришка Д. С., Белінська Я. В., Жаліло Я. А., Кучерова Г. Ю., Чайка Ю., Прушківська Е. В., Скірка Н. Я. та інші. Втім, оновлені статистичні дані та їх обмежений доступ вимагають системного перегляду, аналізу та оцінювання з метою актуалізації існуючої бази знань про галузевий розвиток національної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — провести оцінювання стану національної економіки за фінансово-економічними показниками галузевого розвитку.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктом дослідження виступають такі галузі національної економіки: промисловий комплекс Р, сільське господарство, S, фінансова і страхова діяльність, F, торгівля, Т, транспорт і складування, Тг, операції з нерухомістю, N. Досліджуються такі фінансово-економічні показники: поточна та абсолютна ліквідність, %, коефіцієнт автономії, %, рентабельність активів, %, рентабельність обігових коштів, %, чиста маржа, %, рентабельність сумарних активів, %, оборотність активів, оборотність робочого капіталу, оборотність дебіторської заборгованості. Дослідимо їх значення та динаміку.

Отже, розглянемо динаміку показників поточної ліквідності окремих галузей національної економіки, (табл. 1).

Нормативне значення показника поточної ліквідності становить 100%, кращі результати демонструють підприємства галузі F, середнє значення за досліджуваний період становить $L_p = 678,9\%$, $S - L_p = 279,9\%$, $P - L_p = 136,3\%$. Водночас мінливість показників за значенням коефіцієнта варіації становить $V_{Lp}(F) = 15,6\%$ (середній рівень ризику мінливості), $V_{Lp}(S) = 29,62\%$ (середній рівень ризику мінливості), $V_{Lp}(P) = 2,94\%$ (низький рівень ризику, динаміка достатньо передбачувана). У підприємств галузей Т, Тг, N принципово інші значення показників платоспроможності, за їх даними нормативне значення незначно перевищено у підприємств галузі Т в середньому на 14—18%, підприємств Тг — коливаються в межах 92—100%, підприємств галузі N — в межах 101—103%. Мінливість динаміки даних показників незначна, що доводить показник варіації, значення якого не перевищує 10%. Найнижчий рівень поточної ліквідності за досліджуваний період саме у галузі Тг. Підприємствам не вистачає

Таблиця 1. Динаміка показників поточної ліквідності галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, Р	140,8	134,5	140,5	137,6	133,4	130,9	136,3	4,01	2,942
Сільське господарство, S	266,6	134,5	357,9	356,5	305,2	258,7	279,9	82,9	29,62
Фінансова і страхова діяльність, F	819,8	766,5	634,5	702,2	593,9	556,5	678,9	102,2	15,06
Торгівля, Т	118,4	115,3	116,6	117,6	116,5	114,8	116,5	1,353	1,161
Транспорт і складування, Тг	93,9	92,9	96	99,4	100,7	100,8	97,28	3,488	3,585
Операції з нерухомістю, N	102,9	102,7	105	103,1	101,7	101,7	102,9	1,213	1,179

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 2. Динаміка показників абсолютної ліквідності галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, Р	2,2	2,8	4,4	4,4	3,9	3	3,45	0,916	26,55
Сільське господарство, S	3	2,8	7,9	6,5	4,3	3,1	4,6	2,128	46,26
Фінансова і страхова діяльність, F	39,8	31,3	26,3	30,3	32,3	23,9	30,65	5,504	17,96
Торгівля, Т	3,5	3,7	4,5	4,6	4,3	3,6	4,033	0,489	12,11
Транспорт і складування, Тг	2,7	3	4,3	3,5	4,4	4,1	3,667	0,712	19,41
Операції з нерухомістю, N	2,4	2,2	1,4	1,5	3,4	3,4	2,383	0,877	36,81

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 3. Динаміка показників коефіцієнта автономії галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	44	40,6	41,1	40,5	39,7	38,2	40,68	1,916	4,709
Сільське господарство, S	74,5	40,6	79	77,9	76,6	72	70,1	14,67	20,92
Фінансова і страхова діяльність, F	88,9	88,6	86,2	87,3	84,7	83,8	86,58	2,068	2,389
Торгівля, T	19,7	15,6	16,3	17,6	18,1	17,4	17,45	1,432	8,207
Транспорт і складування, Tr	41,5	36,9	36	37,6	36,6	39,1	37,95	2,038	5,371
Операції з нерухомістю, N	71	68,8	68	65,6	64,8	62,2	66,73	3,151	4,722

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 4. Динаміка показників рентабельності активів галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	0,1	0,4	3	3,4	3,1	2	2	1,438	71,9
Сільське господарство, S	3,6	0,2	20,9	14	9,4	7,1	9,2	7,44	80,87
Фінансова і страхова діяльність, F	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0,1	0,083	0,041	48,99
Торгівля, T	1,1	0,1	1,5	2,1	2	2,2	1,5	0,802	53,5
Транспорт і складування, Tr	0,1	-0,9	0,3	0,8	0,6	0,9	0,3	0,66	220,1
Операції з нерухомістю, N	0,1	-0,3	0	0,1	0,2	0,5	0,1	0,261	260,8

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 5. Динаміка показників рентабельності сумарних активів галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс	3,8	1,5	3,7	4,2	3,8	3,8	3,467	0,979	28,24
Сільське господарство	5,8	1,5	23,3	16	11,2	8,8	11,1	7,725	69,6
Фінансова і страхова діяльність	0,4	0,4	0,2	0,5	0,3	0,4	0,367	0,103	28,17
Торгівля	3,8	1,6	3,5	4,5	4,1	4,8	3,717	1,137	30,6
Транспорт і складування	1	0	1,1	2,2	1,7	2,6	1,433	0,935	65,25
Операції з нерухомістю	0,6	0	0	0,2	0,7	1,1	0,433	0,441	101,8

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

грошей та їх еквівалентів на покриття власних короткострокових фінансових зобов'язань.

Розглянемо динаміку показників поточної ліквідності окремих галузей національної економіки (табл. 2).

Нормативне значення абсолютної ліквідності становить 20%, втім, лише підприємства галузі F демонструють перевищення нормативного значення у 1,5 рази за досліджуваний період. У підприємств інших галузей національної економіки не вистачає оборотних активів на покриття короткострокових фінансових зобов'язань протягом всього досліджуваного періоду. Динаміка значень показників абсолютної ліквідності характеризується середньою прогностичністю, найбільша варіація спостерігається за даними підприємств галузі S із значенням $VS=46,26\%$, найменша — галузі T із значенням $VT=12,11\%$.

Розглянемо динаміку показників коефіцієнта автономії окремих галузей національної економіки (табл. 3).

Нормативне значення коефіцієнта автономії у 50% перевищують підприємства таких галузей національної економіки: F, N, S. Підприємства інших галузей фінансово залежні, частка їх власного капіталу недостатня для забезпечення необхідного рівня фінансової незалежності. Втім, динаміка показника стабільна, лише коефіцієнт автономії підприємств галузі S демонструє середній рівень ризику та прогностичності.

Розглянемо динаміку показників рентабельності активів окремих галузей національної економіки (табл. 4).

Рентабельність активів як показник ефективності їх використання, повинна зростати у динаміці. За даними таблиці 4 наявна значна нестабільність динаміки показників, що коливаються у підприємств галузі S від значення 0,2% до 20,9% протягом досліджуваного періоду ($V=80,87\%$). У підприємств галузі Tr та N взагалі зафіксовано від'ємні значення, коефіцієнт варіації становить 220,1% та 260,8% відповідно. Підприємства галузі P демонструють ефективність використання активів в межах

0,1—4%, ($V=71,9\%$), показники підприємств галузі F тримаються на рівні 0,1, лише у 2015 р. зафіксовано 0 значення. Такий рівень показника пояснюється специфікою діяльності, яка полягає у незначній залежності підприємств від матеріальних активів, на відміну від підприємств галузей P та S тощо.

Розглянемо динаміку показників рентабельності сумарних активів окремих галузей національної економіки (табл. 5).

Так, рентабельність саме сумарних активів демонструє кращий рівень значень підприємств різних галузей ніж попередньо досліджений показник, проте волатильність тенденцій подібна до волатильності тенденцій рентабельності активів.

Розглянемо динаміку показників рентабельності обігових коштів окремих галузей національної економіки (табл. 6).

Ефективність обігових коштів за рахунок прибутку підприємства повинна зростати у динаміці, втім, кращі результати демонструють підприємства лише галузі S, середній показник за досліджуваний період становив 15,43% із високою мінливістю динаміки, коефіцієнт варіації становив 77,59%. Галузі P, T, Tr, N продемонстрували низький рівень значення досліджуваного показника, так рентабельність обігових коштів підприємств галузі P у середньому становила 2,3%, галузі T — 1,86%, галузі Tr — 0,78%, галузі N — 0,41% і найнижче значення у галузі F — 0,1%, що цілком логічно. Також динаміка досліджуваного показника характеризується досить високим рівнем волатильності, що підтверджують значення коефіцієнтів варіації, зокрема найбільші значення: $V Tr=221,8\%$, $V N=353,2\%$.

Розглянемо динаміку показників чистої маржі окремих галузей національної економіки (табл. 7).

Чиста маржа як показник дохідності та прибутковості визначає конкурентоспроможність підприємств галузі. Знову таки, кращі показники чистої маржі про-

Таблиця 6. Динаміка показників рентабельності обігових коштів галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	1,2	0,4	3	3,4	3,1	2,9	2,333	1,226	52,54
Сільське господарство, S	7,1	0,4	34,3	22,8	15,9	12,1	15,43	11,97	77,59
Фінансова і страхова діяльність, F	0,1	0,1	0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,063	63,25
Торгівля, T	1,4	0,2	1,8	2,5	2,5	2,8	1,867	0,967	51,79
Транспорт і складування, Tr	0,1	-2,3	0,8	2,3	1,5	2,3	0,783	1,737	221,8
Операції з нерухомістю, N	0,3	-1,8	0	0,2	1,1	2,7	0,417	1,472	353,2

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 7. Динаміка показників чистої маржі галузей національної економіки, %

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	0,6	0,3	1,7	1,8	1,5	1,5	1,233	0,625	50,68
Сільське господарство, S	4,5	0,3	25,5	19,4	12,2	8,9	11,8	9,376	79,46
Фінансова і страхова діяльність, F	0,8	1,6	1,9	2,3	1,6	1,6	1,633	0,493	30,16
Торгівля, T	0,4	0,1	0,7	0,8	0,9	0,9	0,633	0,32	50,59
Транспорт і складування, Tr	0,1	-1	0,4	0,8	0,5	0,8	0,267	0,674	252,9
Операції з нерухомістю, N	0,3	-1	0	0,5	0,8	1,9	0,417	0,954	228,9

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 8. Динаміка показників оборотності активів галузей національної економіки, од.

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	0,089	6,88
Сільське господарство, S	0,7	1,2	1	0,8	0,8	0,7	0,867	0,197	22,69
Фінансова і страхова діяльність, F	0,2	0	0	0	0	0	0,033	0,082	244,9
Торгівля, T	2,7	2,3	2,6	2,6	2,6	2,5	2,55	0,138	5,406
Транспорт і складування, Tr	1	0,9	1,1	1,2	1,2	1,1	1,083	0,117	10,79
Операції з нерухомістю, N	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,233	0,052	22,13

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

демонстрували підприємства галузі S, середнє значення показника за досліджуваний період становило 11,8%, тоді як за даними підприємств галузі P середнє значення показника досягало лише рівня 1,23%, F — 1,63%, T — 0,63%, Tr — 0,26%, N — 0,41%. Крім того, волатильність динаміки досліджуваного показника середньо- та високоризикована, надмірні показники коефіцієнта варіації зафіксовано у підприємств галузі VTr = 252,9%, VN=228,9%.

Розглянемо динаміку показників оборотності активів окремих галузей національної економіки (табл. 8).

Рівень ділової активності за показником оборотності активів підприємств галузей національної економіки суттєво різняться за періодами та значенням. Так, середнє значення оборотності активів підприємств галузі P становить 1,3% за досліджуваний період, галузі S — 0,86%, F — 0,03%, T — 2,55%, Tr — 1,083%, N — 0,23%. Мінливість динаміки значень оборотності активів низького та середнього значення, у підприємств галузі Tr коефіцієнт варіації визначено на рівні 10,79%, T — 5,4%, P — 6,8%, тоді як за даними галузі N коефіцієнт варіації на середньому рівні ризикованості, зокрема досягнув значення 22,13%, S — 22,69%, F — 224,9%.

Розглянемо динаміку показників оборотності робочого капіталу окремих галузей національної економіки (табл. 9).

Зростання оборотності робочого капіталу доводить ефективність використання підприємствами чистого оборотного капіталу, вкладених у нього інвестицій, які впливають на зростання продажів. Втім, лише підприємства галузі T демонструють кращі результати (середнє значення досягло 4,58 п.) із середнім рівнем ризику волатильності динаміки (V = 15,45%). На другому місці підприємства галузі P із середнім значенням за досліджуваний період 2,35 п. та V = 4,46% (низький рівень ризику), на третьому — підприємства галузі S із середнім значенням показника 1,61 п. із V = 20,10% (середній рівень ризику).

Розглянемо динаміку показників оборотності дебіторської заборгованості окремих галузей національної економіки (табл. 10).

Вагомим є показник ефективності прийняття управлінських рішень щодо заборгованості та дебіторів. За показниками підприємств різних галузей їх дебітори в середньому щорічно погашали дебіторську заборгованість 5,47 р. на підприємствах галузі P (V=4,12%), 6,63 р. — галузі S (V=12,74%), 0,23 р. — галузі F (V=224,61%), кращий результат 8,25 р. — галузі T (V=5,78%), 5,62 р. — галузі Tr (V=7,75%), 2,9 р. — галузі N (V=17,31%).

Для узагальнення результатів дослідження побудуємо інтегральні фінансово-економічні показники за даними окремих галузей з метою визначення стану національної економіки.

Проведемо стандартизацію значень статистичних показників $x_{ij} \rightarrow x_{jnorm}$, що визначені як ключові. Окремі з них мають нормативні значення, тому нормування доцільно здійснювати за такою формулою:

$$x_{ij}^* = \begin{cases} \frac{x_{jnorm} - x_{ij}}{x_{jnorm} - x_{jmin}}, & x_{ij} \leq x_{jmin}^* \\ 1, & x_{ij} > x_{jnorm} \end{cases}$$

Для інших показників, що не мають нормативного значення, але характеризуються позитивним впливом, тобто є стимуляторами росту позитивних тенденцій, використає таку формулу:

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij} - x_{jmin}}{x_{jmax} - x_{jmin}}$$

За методологією фінансового аналізу доведено тезу, що для проведення комплексного дослідження всі показники є однакового вагомості для висновку, тому приймаємо, що вага кожного з показників буде однаковою. Згортання пропонується здійснити за такою формулою:

Таблиця 9. Динаміка показників оборотності робочого капіталу галузей національної економіки, од.

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	2,5	2,2	2,3	2,4	2,3	2,4	2,35	0,105	4,46
Сільське господарство, S	1,4	2,2	1,8	1,5	1,4	1,4	1,617	0,325	20,11
Фінансова і страхова діяльність, F	0,5	0	0	0	0	0	0,083	0,204	244,95
Торгівля, T	5,2	3,4	4,1	4,7	5,2	4,9	4,583	0,708	15,45
Транспорт і складування, Tr	-0,3	-0,1	0	0	0	0	-0,067	0,121	-181,66
Операції з нерухомістю, N	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 10. Динаміка показників оборотності дебіторської заборгованості галузей національної економіки, од.

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Промисловий комплекс, P	5,4	5,1	5,5	5,5	5,8	5,5	5,47	0,23	4,12
Сільське господарство, S	7,3	5,1	7,4	6,4	6,6	7	6,63	0,85	12,74
Фінансова і страхова діяльність, F	1,3	0	0	0	0,1	0	0,23	0,52	224,61
Торгівля, T	8,9	7,8	8,5	8,3	8,4	7,6	8,25	0,48	5,78
Транспорт і складування, Tr	5,5	4,8	6	5,9	5,8	5,7	5,62	0,44	7,75
Операції з нерухомістю, N	3,2	2,3	2,4	2,7	3,3	3,5	2,90	0,50	17,31

Джерело: узагальнено за даними <https://youcontrol.com.ua>

Таблиця 11. Динаміка інтегральних показників фінансово-економічного стану національної економіки

Найменування показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ср.	Откл.	V, %
Поточна ліквідність, %	0,68	0,41	0,77	0,74	0,52	0,26	0,56	0,20	35,94
Абсолютна ліквідність, %	0,26	0,25	0,67	0,61	0,72	0,39	0,48	0,21	43,39
Коефіцієнт автономії, %	0,98	0,38	0,47	0,54	0,4	0,3	0,51	0,24	47,59
Рентабельність активів, %	0,45	0,18	0,6	0,84	0,79	0,82	0,61	0,26	42,51
Рентабельність обігових коштів, %	0,4	0,08	0,59	0,83	0,7	0,78	0,56	0,28	50,07
Чиста маржа, %	0,3	0,09	0,76	0,86	0,71	0,78	0,58	0,31	53,45
Рентабельність сумарних активів, %	0,56	0,11	0,47	0,77	0,62	0,81	0,56	0,25	45,50
Оборотність активів	0,49	0,18	0,59	0,74	0,66	0,65	0,55	0,20	36,09
Оборотність робочого капіталу	0,5	0,28	0,37	0,42	0,39	0,42	0,40	0,07	18,23
Оборотність дебіторської заборгованості	0,79	0,03	0,56	0,49	0,67	0,52	0,51	0,26	50,94

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 12. Темпи росту інтегральних показників фінансово-економічного стану національної економіки

Найменування показника	2014	2015	2016	2017	2018
Поточна ліквідність, %	60,29	187,80	96,10	70,27	50,00
Абсолютна ліквідність, %	96,15	268,00	91,04	118,03	54,17
Коефіцієнт автономії, %	38,78	123,68	114,89	74,07	75,00
Рентабельність активів, %	40,00	333,33	140,00	94,05	103,80
Рентабельність обігових коштів, %	20,00	737,50	140,68	84,34	111,43
Чиста маржа, %	30,00	844,44	113,16	82,56	109,86
Рентабельність сумарних активів, %	19,64	427,27	163,83	80,52	130,65
Оборотність активів	42,92	252,00	97,22	161,22	80,25
Оборотність робочого капіталу	56,00	132,14	113,51	92,86	107,69
Оборотність дебіторської заборгованості	3,80	1866,67	87,50	136,73	77,61

Джерело: розрахунки автора.

$$I = \frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^n x_{ij} \right)$$

У результаті проведених розрахунків маємо наступні результати (табл. 11).

Дослідимо темпи росту динаміки інтегральних показників фінансово-економічного стану національної економіки (табл. 12).

Отже, динаміка поточної ліквідності національної економіки нестабільна протягом досліджуваного періоду, окрім темпів росту зазначене доводить коефіцієнт варіації, значення якого становить 35,94%, чим характеризує середній рівень прогнозованості динаміки показника. Показник коливається в межах 0,26 п. (2018 р.) — 0,77 п. (2015 р.). Середнє значення показника за досліджуваний період становить 0,56 п., що за шкалою Харингтона характеризується як середній рівень. Абсолютна ліквідність національної економіки демонструє

дещо гірші результати, середнє значення показника за досліджуваний період нижче і становить 0,48 п., що за шкалою Харингтона характеризується також як середній рівень. Показник коливається в межах 0,25 п. (2014 р.) — 0,72 п. (2017 р.), коефіцієнт варіації вищий і становить 43,39%.

Динаміка коефіцієнта автономії національної економіки знижується за досліджуваний період із присутністю характерної волатильності, що підтверджує коефіцієнт варіації із значенням 47,59%. Показник коливається в межах 0,3 п. (2018 р.) — 0,98 п. (2013 р.). Середнє значення сягнуло 0,51 п., що визначається як середній рівень показника.

Рентабельність активів національної економіки характеризується середнім рівнем прогностичності ($V = 42,51\%$). Найнижчі показники у 2014 р. (0,18 п.), проте тенденція далі відновлюється і значення показника

зростає до 0,82 п. у 2018 р. Середнє значення показника за досліджуваний період становить 0,61 п., що характеризується як середній рівень. Тоді як рентабельність об'єктивних коштів демонструє дещо гірші показники у порівнянні із значенням попередньо дослідженого показника. Так, середнє значення досягло 0,56 п., $V = 50,07\%$. Подібний рівень та тенденція у ряду динаміки показника рентабельності сумарних активів, середнє значення досягло рівня 0,56 п., а $V = 45,50\%$. Показник чистої маржі національної економіки у середньому становив 0,58 п., мінливість показника за досліджуваний період описується середнім значенням коефіцієнту варіації, що досяг 53,45%.

Середнє значення оборотності активів національної економіки досягло 0,55 п., $V = 36,09\%$. Темпи росту показника найбільші у 2015 р. (252%) та у 2017 р. (161,22%), найнижчі у 2014 р. (42,92%) та у 2016 р. (97,22%). Дещо нижче середнє значення показника оборотності робочого капіталу (0,40 п.), але коефіцієнт варіації у двічі нижчий, сягнув 18,23%. Тоді як середнє значення оборотності дебіторської заборгованості на рівні 0,51 п., коефіцієнт варіації найвищий серед показників оборотності і становив 50,94%. Показники ділової активності нестабільні за досліджуваний період.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на результати проведеного дослідження можна стверджувати, що національна економіка за досліджуваний період характеризується середнім рівнем фінансово-економічного становища із середнім та високим рівнем мінливості динаміки показників. Першочерговим завданням виступають реалізація заходів стабілізації позитивних тенденцій та підвищення рівня фінансово-економічного становища окремих галузей національної економіки, що визначають рівень ВВП країни.

Література:

- Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2011. — № 1 (15). — С. 24—37.
- Модернізація економіки — наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2011.
- Пирог О.В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / О.В. Пирог // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2011. — № 698. — С. 93—103.
- Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2012. — 104 с.
- Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / В.М. Геєць, А.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова та ін.; за ред. А. В. Шинкарук; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К., 2011. — 696 с.
- Чайка Ю. Механізми структурного розвитку національної економіки. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету 3 (2011): 30—41.
- Прушківська Е.В. Еволюція концепцій структурювання національної економіки. Проблеми економіки 2 (2013): 87—94.
- Скірка Н.Я. Галузева структура національної економіки і напрями її оптимізації. Ефективна економіка 9 (2013).
- Кучерова Г.Ю. Ментальна модель державного стратегічного планування. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2015. Т. 20. Вип. 6. С. 160—165.
- Кучерова Г.Ю. Методологія державного стратегічного планування макроекономічних процесів в Ук-

раїні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". 2015. Вип. 13. Ч. 1. С. 105—110.

References:

- Libanova, E.M. (2011), "Modernization of Economy of Ukraine in the context of social challenges", Demografia ta sotsial'na ekonomika, vol. 1 (15), pp. 24—37.
 - NISD (2011), Modernizatsiia ekonomiky — nash stratehichnyy vybir [The modernization of the economy — our strategic choice], NISD, Kyiv, Ukraine.
 - Pyroh, O.V. (2011), "Adapting the structure of the national economy of Ukraine to the requirements of post-industrial society", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika", vol. 698, pp. 93—103.
 - Pavliuk, A. P. Pokryshka, D. S. and Belins'ka, Ya. V. (2012), Strukturni peretvorennia v Ukraini: peredumovy modernizatsii ekonomiky [Structural transformations in Ukraine: background of economic modernization], NISD, Kyiv, Ukraine.
 - Geets, V.M. Shinkaruk, L.V. and Artyomova, T.I. (2011), Strukturni zminy ta ekonomichnyi rozvytok Ukrainy [Structural changes and economic development of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
 - Chaika, Y. (2011), "Mechanisms of structural development of the national economy", Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, vol. 3, pp. 30—41.
 - Prushkivska, E.V. (2013), "Evolution of concepts of structuring the national economy", Problemy ekonomiky, vol. 2, pp. 87—94.
 - Skirka, N. Ya. (2013), "Sectoral structure of the national economy and directions of its optimization", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2311> (Accessed 10 Aug 2020).
 - Kucherova, H. (2015), "Mental model of state strategic planning", Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova. Seriiia "Ekonomika", vol. 20, no. 6, pp. 160—165.
 - Kucherova, H. (2015), "Methodology of state strategic planning of macroeconomic processes in Ukraine", Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Ekonomichni nauky", vol. 13, pp. 105—110.
- Стаття надійшла до редакції 16.08.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Г. А. Чміль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу і комерційної діяльності,
Харківський державний університет харчування та торгівлі
ORCID ID: 0000-0002-3703-9940

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.62

ОБГРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ КОМПАНІЇ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ НА РИНКУ

H. Chmil,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing and Commercial Activities, Kharkiv State University of Food Technology and Trade

JUSTIFICATION OF RESEARCH TOOLS FOR MARKETING INNOVATION ACTIVITY OF A COMPANY IN THE HOSPITALITY INDUSTRY IN THE MARKET

У статті здійснено теоретичне обґрунтування та розроблення методичних і практичних рекомендацій щодо підвищення маркетингової інноваційної активності підприємства. Доведено, що маркетингова інноваційна активність підприємства є вагомим інструментом вдосконалення виробництва продукції, бо сприяє найбільш повному задоволенню вимог ринку (споживачів), забезпечує регулювання і коригування своєї діяльності відповідно до обставин, що змінюються. Розглянуто основні теоретичні аспекти, що стосуються визначення сутності маркетингової активності підприємства загалом та маркетингової інноваційної активності. Доведено необхідність симбіозу маркетингу та інновацій задля спрямування їхнього потенціалу на створення умов щодо найбільшого урахування та задоволення потреб споживачів, компаній та суспільства. Обґрунтовано основні інструменти дослідження маркетингової інноваційної активності підприємства. Запропоновано напрями підвищення маркетингової інноваційної активності підприємства. Запропоновано захід — організація та проведення хакатону, впровадження якого підвищить рівень маркетингової інноваційної активності підприємства.

The article provides theoretical justification and development of methodological and practical recommendations for improving the marketing innovation activity of the enterprise. It is proved that the marketing innovation activity of an enterprise is a significant tool for improving production, as it contributes to the fullest satisfaction of market requirements (consumers), provides regulation and adjustment of its activities in accordance with changing circumstances. Innovation activity of an organization characterizes the degree of its participation in the implementation of innovation activities as a whole or its individual types over a certain period of time. Marketing innovation activity contributes to ensuring effective business activities, creating strong competitive positions, bringing the company's resources and assets in line with market opportunities. The main theoretical aspects concerning the definition of the essence of marketing activity of the enterprise as a whole and marketing innovation activity are considered. The need for a symbiosis of marketing and innovation to direct their potential to create conditions for the greatest consideration and satisfaction of the needs of consumers, companies and society is proved. The main tools of research of marketing innovative activity of the enterprise are proved. The

development of market relations requires a comprehensive market research to identify the needs for innovative products. Based on the results of market research, the company conducts innovation production planning, market segmentation, communications, pricing, distribution and promotion of innovations, sales planning, service, focuses production on market demands and achieving goals such as profit, sales growth, and increasing market share. All this contributes to increasing the level of development of the enterprise and improving its position in the market. The directions of increasing the marketing innovation activity of the enterprise are suggested. The proposed event is the organization and conduct of a hackathon, the introduction of which will increase the level of marketing innovation activity of the enterprise.

Ключові слова: маркетингова активність, інноваційна діяльність, хакатон, комунікація, ефективність.
Key words: marketing activity, innovation, hackathon, communication, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність займати стійкі ринкові позиції, протидіяти конкурентам, задовольняти потреби споживачів пов'язана з маркетинговою інноваційною активністю. Вона розглядається як інструмент реалізації маркетингових рішень у процесі впровадження інновацій. За рахунок неї компанія має можливість активно впливати на зміни у маркетинговому середовищі.

Від того, чи налаштовано підприємство на активізацію зусиль у маркетинговій інноваційній діяльності, залежать його ринкові перспективи, конкурентоспроможність, можливість щодо залучення нових та утримання існуючих клієнтів. Тому розгляд маркетингової інноваційної активності підприємства як системи, розвиток якої дозволить досягти поставленої мети, є актуальним та своєчасним.

Ефективність маркетингової інноваційної активності підприємства має вагоме значення. Враховуючи всі її аспекти та складові, підприємство може значно покращити свої позиції на ринку, вчасно адаптуватися під зміни та тренди на ринку, а також використовувати весь свій потенціал. Ці можливості в свою чергу впливатимуть на загальний фінансовий результат підприємства — прибуток.

Маркетингова інноваційна активність багато в чому визначає якість економічного зростання підприємства. Тому її оцінка повинна бути спрямована на результативність роботи всіх складових змін, включаючи створення нових товарів і впровадження нових послуг, застосування нових технологій і ресурсів тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесли автори: Berger I., Ahmad A., Bansal A., Kapoor T., Sipp D., Rasko J.E. [1], Eguz S., Ozturk C., Kesten A. [2], Gopaldas A. [3], Kyriakopoulos K., Hughes M., Hughes P. [4], Mulla-khmetov K.S., Sadriev R.D., Gabidinova G.S., Akhmetshin E.M. [5], Pererva P., Nagy S., Maslak M. [6], Siemieniako D., Gebarowski M. [7], Suh G.H., Yoon S.W. [8]. Кожен з них у своїй праці запропонував особисті підходи щодо визначення маркетингової інноваційної активності на підприємстві та інструментів її дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення методичних і практичних рекомендацій щодо підвищення маркетингової інноваційної активності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетингова активність допомагає збільшити споживання та дає можливість розширити вибір товарів та послуг, що дозволить призвести до задоволення потреб споживачів, покращенню якості життя.

Рівень маркетингової активності визначається переважно шляхом застосування методу експертних оцінок за якісними та кількісними показниками та розглядається як високий (прийнятний), середній (задовільний) і низький (незадовільний).

Маркетингову активність можна розглядати у розрізі класифікаційних ознак (табл. 1).

Маркетингова активність сприяє збільшенню споживання та допомагає розширити асортимент товарів та послуг, що в свою чергу приводить до задоволення потреб споживачів.

Основними напрямками маркетингової активності підприємства є:

- охоплення нових ринків, розробка стратегії по розширенню сегментів існуючого ринку;

- аналіз існуючого ринку, його можливих перспектив, а також оцінка наявного та потенційного попиту на товари і послуги;

- проведення науково-дослідницької діяльності задля створення нових, більш технологічних, модернізованих видів продукції, гнучка організація виробництва товарів, які задовольняють потреби споживачів;

- планування виробничого процесу, його координація, створення та покращення системи збуту і розподілу;

- подальше регулювання і коригування відповідно до обставин та умов, що змінюються протягом всієї діяльності підприємства.

Напрями маркетингової активності не вичерпуються тими, що наведені вище. До них можуть додаватися нові, тому що маркетингове середовище не стабільне і зазнає багатьох змін. Вони і можуть відбиватися у нових напрямках.

Таким чином, маркетингова активність на підприємстві є вагомим інструментом вдосконалення виробництва продукції, бо сприяє найбільш повному задоволенню вимог ринку (споживачів), забезпечує регулювання і коригування своєї діяльності відповідно до обставин, що змінюються.

Інноваційна діяльність є головною умовою успішного становища підприємства на ринку. Сучасний споживач вже настільки звик до того, що його потреби нама-

Таблиця 1. Класифікаційні ознаки маркетингової активності підприємства

Класифікаційні ознаки	Види маркетингової активності
1. За рівнем активності	Високий, середній, низький
2. За елементами комплексу маркетингу	Товарна, цінова, збутова, комунікаційна
3. За часом	Короткострокова, середньострокова, довгострокова
4. За стадією розвитку	Помірна, пришвидшена, найвища, спадна
5. За масштабами охоплення	Локальна, загальна

Джерело: складено автором.

гаються задовольнити різноманітними способами, що майже не звертає увагу на всі ті прийоми, які йому пропонуються з метою активізації купівельної поведінки. Тому все частіше настає розуміння того, що тільки запропонувавши щось нове: товари, послуги, упаковку, методи розповсюдження, рекламні заходи можна спонукати його до купівлі. Якщо їх застосовувати у комплексі, вони можуть значно підвищити зацікавленість клієнтів у таких новинках та слугувати поштовхом до активної маркетингової інноваційної діяльності. Вона у свою чергу може призвести до підвищення рівня маркетингової інноваційної активності.

Під удосконаленням маркетингової інноваційної активності підприємства мається на увазі підвищення її ефективності та якості. Шляхи та методи підвищення маркетингової інноваційної активності існують різноманітні. Обираючи шляхи, як правило, визначають їхній вплив на економічність, виконання цільових програм та надійність системи маркетингу загалом, а також на підвищення конкурентоспроможності підприємства, на позиції, які займає підприємство в конкурентному середовищі тощо.

Існує різноманіття шляхів покращення та підвищення ефективності маркетингової інноваційної активності. Проте потрібно враховувати, що всі напрями необхідно реалізовувати системно, комплексно. Наведемо найважливіші з них.

1. Створення цілісної, комплексної, гнучкої системи маркетингу, яка могла б легко адаптуватися і була сприйнятливою до попиту споживачів, ринкових змін, тенденцій, маркетингових інновацій, інтелектуального сервісу, міжнародного бізнесу. Система також повинна передбачати гармонійну єдність і достатній науково-технічний рівень підсистем, що лежать в основі її цілісності.

2. Раціоналізація маркетингової організації, що являє собою визначений розподіл функцій між працівниками управління і виробництва, враховуючи займану ними посаду. Визначення та закріплення функцій за відділом маркетингу, а також за працівниками сфер управління і виробництва сприяє створенню можливостей для програмного маркетингу, що в свою чергу, веде до впровадження маркетингових інновацій.

3. Вдосконалення організаційного механізму маркетингу завдяки розширенню кооперування маркетингових функцій у рамках об'єднання або в масштабі різних підприємств. Раціоналізація структури управління — це одна із складових частин цього напрямку, так як це створює організаційні можливості для ефективного використання маркетингу. Найбільш ефективними структурами управління наразі є програмно-цільові, орендно-кооперативні та галузеві. Їх впровадження також сприятиме підвищенню маркетингової інноваційної активності.

4. Поліпшення кадрової політики. Найбільш успішні підприємства досить багато уваги приділяють підготовці, обізнаності, підвищенню кваліфікації маркетологів, а також маркетинговій підготовці загальногосподарських фахівців і керівників. Позитивний результат приносять стажування у ВНЗ, на передових підприємствах, за кордоном, а також участь у різного роду конференціях, семінарах, обмінах досвідом. Отримання

досвіду окремих формувань з атестації кадрів, коли всебічно аналізується й оцінюється маркетингова діяльність працівників, також має значення. Тому необхідно працювати над обізнаністю фахівців в сфері інноваційних процесів, трендів, що відбуваються на галузевому ринку.

5. Механізація, комп'ютеризація та автоматизація маркетингової діяльності, що являє собою застосування нових інструментів у роботі маркетингових інформаційних систем, систем управління маркетингом, організаційно-технічного оснащення.

6. Запровадження науково-обґрунтованих технологій маркетингу. Цьому фактору підвищення ефективності маркетингової інноваційної активності, на жаль, приділяють незначну увагу, проте цей напрям є чи не найбільш перспективним.

7. Вдосконалення управління маркетингом. Цей напрям включає створення системи управління маркетингом, обґрунтування її підсистем (тих, що забезпечують та функціональних) та організація їх функціонування. Маркетинг може ефективно виконувати свою роль за умови, якщо створена та налагоджена система маркетингу на підприємстві. Для цього необхідно організувати творчий колектив, до якого, окрім фахівців підприємства, можна включити вчених. Колектив проектує, організовує та налагоджує роботу системи.

Після створення функціональних систем і підсистем, проводять організацію та налагодження роботи системи, яка була адаптованою та гнучкою до ринкових відносин (кон'юнктури, комерції, конкуренції тощо), виконувала цільові програми і працювала оптимально.

8. Усвідомлення важливості впровадження інновацій, їхню перспективність.

9. Сприяння креативним рішенням та ідеям, які з'являються у колектива підприємства.

10. Виділення коштів на розроблення нових видів продукції, купівлю сучасного технологічного обладнання.

Задля реалізації перелічених шляхів, пропонується впровадження маркетингових заходів. Одним з них є проведення хакатону.

Хакатон — двигун інновацій та активізації підприємницького мислення. Учасники зазначеного заходу обмінюються концепціями, рішеннями, проектами, що приводить до правильних рішень. Хакатон є джерелом генерації нових ідей, які можуть відкрити додаткові напрями, знайти нові підходи до цільової аудиторії, розширити методологію, удосконалити наявні продукти або ж винайти нові розробки.

Головна ціль хакатона являє собою знаходження нового рішення проблеми, створення стартапу або ж оптимізація подальшої роботи.

Пропонується провести хакатон, зібравши спеціалістів з різних відділів та заводів усієї України: економістів, маркетологів, технологів задля однієї мети — покращення інноваційної маркетингової активності та знаходження реального способу збільшення прибутку за рахунок цієї діяльності. Такий захід створений для експериментів, нестандартних рішень, а також втілення їх у життя.

Беручи до уваги вищеперелічені шляхи, підприємство може підвищити свою маркетингову інноваційну активність.

ВИСНОВКИ

Маркетингова інноваційна активність підприємства є вагомим інструментом вдосконалення виробництва продукції, оскільки сприяє найбільш повному задоволенню вимог ринку (споживачів), забезпечує регулювання і коригування своєї діяльності відповідно до обставин, що змінюються.

Було запропоновано шляхи покращення маркетингової активності підприємства, а також запропоновано захід — організація та проведення хакатону, впровадження якого підвищить рівень маркетингової інноваційної активності підприємства.

Література:

1. Berger I., Ahmad A., Bansal A., Kapoor T., Sipp D., & Rasko J. E. (2016). Global distribution of businesses marketing stem cell-based interventions. *Cell stem cell*, 19 (2), 158—162. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1934590916302107>

2. Eguz S., Ozturk C., & Kesten A. (2018). A Global Education Application in Turkey: A Product Marketing Activity. *Universal Journal of Educational Research*, 6 (4), 638—646. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1175436>

3. Gopaldas A. (2015). Creating firm, customer, and societal value: Toward a theory of positive marketing. *Journal of Business Research*, 68(12), 2446—2451. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0148296315002623>

4. Kyriakopoulos K., Hughes, M., & Hughes P. (2016). The role of marketing resources in radical innovation activity: antecedents and payoffs. *Journal of Product Innovation Management*, 33(4), 398—417. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jpim.12285>

5. Mullakhmetov K.S., Sadriev R.D., Gabidinova G.S., & Akhmetshin E.M. (2016). Control in marketing-based management. *Academy of Marketing Studies Journal*, 20 (2), 13—19.

6. Pererva P., Nagy S., & Maslak M. (2018). Organization of marketing activities on the intrapreneurship. *Mind Journal*, (5), 1—10. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=707600>

7. Siemieniako D., & Gebarowski M. (2016). B2B Relationship marketing management in trade fair activity. Cambridge Scholars Publishing.

8. Suh G.H., & Yoon S.W. (2017). A Study on the Entrepreneurship and Marketing Activity in Distribution & Service. *The Journal of Distribution Science*, 15 (5), 5—15. URL: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201716463830188.page>

References:

1. Berger, I. Ahmad, A. Bansal, A. Kapoor, T. Sipp, D. and Rasko, J. E. (2016), "Global distribution of businesses marketing stem cell-based interventions", *Cell stem cell*, vol. 19(2), pp. 158—162, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1934590916302107> (Accessed 30 June 2020).

2. Eguz, S. Ozturk, C. and Kesten, A. (2018), "A Global Education Application in Turkey: A Product Marketing Activity", *Universal Journal of Educational Research*, vol. 6(4), pp. 638—646, available at: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1175436> (Accessed 30 June 2020).

3. Gopaldas, A. (2015), "Creating firm, customer, and societal value: Toward a theory of positive marketing", *Journal of Business Research*, vol. 68 (12), pp. 2446—2451, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0148296315002623> (Accessed 30 June 2020).

4. Kyriakopoulos, K. Hughes, M. and Hughes, P. (2016), "The role of marketing resources in radical innovation activity: antecedents and payoffs", *Journal of Product Innovation Management*, vol. 33 (4), pp. 398—417, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jpim.12285> (Accessed 30 June 2020).

5. Mullakhmetov, K. S. Sadriev, R. D. Gabidinova, G. S. and Akhmetshin, E. M. (2016), "Control in marketing-based management", *Academy of Marketing Studies Journal*, vol. 20 (2), pp. 13—19.

6. Pererva, P. Nagy, S. and Maslak, M. (2018), "Organization of marketing activities on the intrapreneurship", *Mind Journal*, vol. (5), pp. 1—10, available at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=707600> (Accessed 30 June 2020).

7. Siemieniako, D. and Gebarowski, M. (2016), B2B Relationship marketing management in trade fair activity, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, England.

8. Suh, G. H. and Yoon, S. W. (2017), "A Study on the Entrepreneurship and Marketing Activity in Distribution & Service", *The Journal of Distribution Science*, vol. 15 (5), pp. 5—15, available at: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201716463830188.page> (Accessed 30 June 2020).

Стаття надійшла до редакції 04.08.2020 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

*А. І. Стадник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-9657-2350*

*А. О. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000— 0003-4615-6433*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.66

ІННОВАЦІЙНА ЦІНОВА ПОЛІТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСАЛТИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ СПОЖИВАЧІВ

*L. Stadnik,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business,
Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University
A. Shevchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business,
Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University*

INNOVATIVE PRICING POLICY AS AN ELEMENT OF CONSULTING IN THE SYSTEM OF CONSUMER BEHAVIOR MANAGEMENT

У сучасному бізнесі процес формування та реалізації інноваційної цінової політики з метою управління поведінкою споживачів є складним явищем. У ході дослідження проведено аналіз існуючих форм ведення цінової політики. Зазначено, що цінова політика повинна відповідати умовам ринку, на якому функціонує підприємство, і забезпечувати швидке реагування цінових рішень на зміну цих умов. Основний напрям інноваційної цінової політики визначає цінова стратегія, яка визначається цілями цінової політики. З'ясовано, що вибір інноваційної форми цінової політики обумовлений різними її цілями — максимізація прибутку, збільшення збуту, утримання ринку тощо. Визначено найбільш поширені помилки, яких допускаються підприємства у процесі формування цін на продукти та послуги. Окреслено фактори, що впливають на формування механізму інноваційної цінової політики підприємства. Проведено критичний аналіз методичних прийомів, які допомагають менеджменту підприємства сформувати дієвий механізм інноваційної цінової політики.

Надано практичні пропозиції щодо формування інноваційної цінової політики як елемента консалтингу в системі управління поведінкою споживачів та визначено ключові етапи її реалізації.

In modern business, the process of formation and implementation of innovative pricing policy with the purpose to manage consumer behavior is a complex phenomenon. Based on the general methods, rules and principles of the innovative policy of the enterprise, its main structural components are distinguished, namely — the formation of the pricing system and effective management of its implementation policy and management of consumer behavior as the center to which pricing policy is directed.

The established price for products and services depends equally on the external and internal environment of the enterprise. In the external environment, the price determines the number and target group of consumers who ensure revenues of the company. Within the enterprise, these funds should be enough to cover the costs associated with the realized (sold) goods and services, as well as for further business development, payments to owners and investors, etc. Prices in the market conditions are the instrument of competition, redistribution of resources and capital. It is evidently that they are formed not only under the influence of consumer supply and demand, but get

an experience out of diversified factors, starting from an effective demand to innovative forms of trade, consulting services, changing market infrastructure, etc. Thus, the theoretical and methodological aspects of the mechanism of formation of innovative pricing policy in modern business conditions require in-depth knowledge, and therefore, necessitate further research on this issue.

In the course of the research the analysis of the existing forms of conducting the price policy have been carried out. It is stated that the pricing policy must meet the conditions of the market in which the company operates and ensure a rapid response of pricing decisions to changes in these conditions. The main direction of an innovative pricing policy is determined by the pricing strategy, which is determined by the objectives of pricing policy.

It has been found that the choice of an innovative form of pricing policy is due to its various purposes — maximizing profits, increasing sales, retention of the market, etc. The most common mistakes made by enterprises in the formation process of pricing products and services are identified. The factors that influence the formation of the mechanism of innovative pricing policy of the enterprise are outlined. A critical analysis of methodological techniques that help the company's management to form an effective mechanism of innovative pricing policy has been conducted.

Practical proposals for the formation of innovative pricing policy as an element of consulting in the management system of consumer behavior are given and the key stages of its implementation are identified.

Ключові слова: цінова політика, інноваційна політика, консалтингова політика, організація торгівлі, захист прав споживачів, ринкова інфраструктура.

Key words: pricing policy, innovative policy, consulting policy, trade organization, protection of the consumer rights, market infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному бізнесі процес формування та реалізації інноваційної цінової політики з метою управління поведінкою споживачів є складним явищем. Грунтуючись на загальних методах, правилах і принципах системи інноваційної політики діяльності підприємства виокремлюються основні її структурні складові — формування системи ціноутворення і ефективне управління політикою її реалізації та управління поведінкою споживача як центром, на який направлена цінова політика. Ціна, встановлена на продукцію та послуги, однаковою мірою залежить як від зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства. У зовнішньому середовищі ціна визначає кількість та цільову групу споживачів, які забезпечують надходження грошових коштів на підприємство. Усередині ж підприємства цих коштів має вистачити на покриття витрат, пов'язаних з реалізованими (проданими) товарами та послугами, а також для подальшого розвитку бізнесу, виплат власникам та інвесторам тощо.

Ціни в умовах ринку є інструментом конкуренції, перерозподілу ресурсів і капіталу. Очевидним є й той факт, що вони формуються не тільки під впливом споживачького попиту та пропозиції, але відчувають на собі безліч найрізноманітніших чинників, починаючи від платоспроможного попиту населення і закінчуючи інноваційними формами організація торгівлі, використанням консалтингових послуг, мінливим середовищем ринкової інфраструктури тощо. Отже, теоретичні та методичні аспекти механізму формування інноваційної цінової політики за сучасних умов ведення бізнесу, вимагають глибокого пізнання, а тому викликають потребу у подальших дослідженнях даного питання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових літературних джерел щодо вивчення питання формування цінової політики показало існування значних розбіжностей у визначенні пріоритетних напрямів її побудови та ефективного використання дієвих форм політики ціноутворення в системі управління поведінкою споживачів. Так, Чухно А.А., Юхи-

менко П.І. та Леоненко П.М. вважають, що "ціна є спрямовуючою силою ринку. І розуміння цін призводить до "розуміння законів, якими живе ринок, а також структури всієї економіки" [1, с. 58].

"Дослідження теорії ціни, вивчення її сутності, розкриття змісту та економічної природи як конкретної категорії є не тільки теоретичним і практичним підґрунтям, а й методологічною основою формування цінової політики. Однією з важливих передумов для розробки цінової політики є оволодіння теоретичними та методологічними аспектами з питань ціноутворення та цінової політики і розуміння їх особливостей залежно від галузі та виду економічної діяльності" — зауважує [2, с. 43].

Деякі автори визначають цінову політику як загальні принципи, яких дотримується підприємство в сфері встановлення цін на свої товари та послуги (Ліпсиць І., Голошапов Н., Соколов А.) [3; 4]. Інші автори поняття "цінова політика" не пов'язують із системою певних принципів, їх погляди можна розмежувати так: 1) сутність цінової політики полягає у встановленні цін та їх корегуванні з урахуванням змін кон'юнктури ринку (Тарасевич В., Мельник А.), тобто змістом її є процес установа цін на товари та послуги [5; 6]; 2) цінова політика характеризується як комплекс заходів ціноутворення з метою задоволення потреб споживачів та одержання прибутку (або іншої) (М. Артус, Иваненко В.В., Чететов М.В. Р. Яценко), тобто розглядається як конкретний вид діяльності [7—9]; 3) Литвиненко Я., Данілова Л. та Петровська С. [10; 11] враховують комплексний підхід до трактування сутності цінової політики, визначаючи її як розробку та вибір загального напрямку в ціноутворенні, підходів до визначення ціни з метою забезпечення прибутку, а також напрямів зміни ціни залежно від дії різних чинників.

На основі аналізу вищезазначеної літератури можна сказати, що ці визначення характеризують цінову політику не тільки як процес ціноутворення та діяльність з встановлення цін, а і як визначення напрямів ціноутворення на основі певних принципів та, виходячи, з певних цілей. На нашу думку, такий підхід найбільш повно та суттєво розкриває зміст цінової політики й відповідає теорії управління.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Проте, незважаючи на вагомий внесок учених, питання розробки інноваційних форм цінової політики як елемента консалтингу в системі управління поведінкою споживачів, вимагає подальших поглиблених досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розробці ключових положень формування інноваційної цінової політики як елемента консалтингу в системі управління поведінкою споживачів та визначенні ключових етапів її реалізації.

Зважаючи на мету, основними завданнями дослідження є аналіз існуючих форм ведення цінової політики та визначення найбільш поширених помилок, яких допускаються підприємства у процесі формування цін на продукти та послуги; визначення факторів, що впливають на формування механізму інноваційної цінової політики підприємства; проведення критичного аналізу методичних прийомів, які допомагають менеджменту підприємства сформувати дієвий механізм інноваційної цінової політики.

Теоретичною та методологічною основою досліджень слугували положення й розробки вітчизняних вчених та зарубіжний досвід з проблем теорії та практики формування ефективних форм цінової політики та економічної діяльності, реалізації консалтингових послуг, управління поведінкою споживачів, визначення ключових форм організації торгівлі та побудови ринкової інфраструктури.

У процесі дослідження було використано монографічний, абстрактно-логічний, соціологічний методи досліджень та особисті оцінки авторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблемою багатьох підприємств є збільшення прибутку від основної діяльності. Як відомо, прибуток формується під впливом багатьох факторів, одним з яких є ціна. Цінова політика повинна відповідати умовам ринку, на якому функціонує підприємство, і забезпечувати швидке реагування цінових рішень на зміну цих умов. Основний напрям інноваційної цінової політики визначається ціновою стратегією, яка формується на основі цілей цінової політики.

"Для розроблення відповідної цінової політики підприємство повинно чітко визначити цілі ціноутворення. Вони впливають з аналізу становища торговельного підприємства на споживчому ринку і його загальних цілей на цьому сегменті ринку. Отже, цілі ціноутворення не повинні розглядатися як окремо взяті та покликані сприяти успішному здійсненню загальної стратегії підприємства" [12, с. 98]. Тобто цінова політика має бути тісно пов'язана з загальними цілями підприємства та враховувати їхнє стратегічне спрямування.

"Кожна ціль цінової політики відповідає конкретному її напрямку. Цільове спрямування ціноутворення в умовах вітчизняної економіки має проводитися з урахуванням особливостей трансформаційної економіки, ринкової ситуації та корпоративної місії підприємства, в якій фокусуються основні завдання його виробничої та маркетингової діяльності" [13, с. 38].

"Ставлячи за мету цінової політики максимізацію поточного прибутку, підприємства, як правило, не аналізують можливі стратегічні наслідки" [12, с. 101]. Однак постановка цілей максимізації поточного прибутку без урахування ймовірності реакції ринку може негативно позначитися на діяльності підприємства в майбутньому. Для визначення пріоритетності цілей цінової політики підприємств роздрібної торгівлі необхідно враховувати особливості сучасного етапу розвитку економіки. Згідно з теорією класичного циклу вітчизняна економіка проходить стадію кризи. Внаслідок посилення інтеграційних та глобалізаційних процесів як в євро-

пейській, так і у світовій економічних системах при високому динамізмі усіх процесів, кризові явища охопили практично всі країни.

Для запобігання, нейтралізації та подолання занепаду необхідно розробити адекватні заходи, спрямовані на відновлення нормального функціонування системи господарювання на усіх рівнях — світовому, національному, галузевому та безпосередньо на мікрорівні. Для стабільного функціонування в умовах несприятливого зовнішнього середовища будь-яке підприємство має бути конкурентоспроможним. Таким чином, пріоритетною метою діяльності підприємств на сьогодні є забезпечення конкурентоспроможності. Досягти цієї мети можливо за умов оптимального співвідношення таких цілей як максимізація прибутку від реалізації та задоволення потреб споживачів. Відповідно до конкретної ситуації на сучасному споживчому ринку підприємства обирає певну комбінацію пріоритетності зазначених цілей цінової політики" [2, с. 57].

Правильно сформована цінова політика підприємства, на основі використання консалтингових послуг, дає змогу не тільки оптимізувати витрати, а й оцінити перспективу переорієнтації на альтернативну сферу діяльності з метою виключення ризику банкрутства та можливості управління поведінкою споживачів. Основні пропозиції фінансових консультантів щодо ведення інноваційної цінової політики направлені на: максимізацію прибутку; утримання зайнятої ніші на ринку та можливе покращення зазначених позицій; забезпечення збуту товарів (послуг).

Більшість підприємств намагаються будь-яким способом підвищити продажі. Вони використовують різні технології, в тому числі зниження цін, SEO, маркетинг тощо. Однак найбільш ефективний спосіб збільшення прибутку — оптимізація цін. Головним завданням, при цьому, є встановлення такої ціни, яка б відображала цінність пропонованого до продажу товару чи послуги, і яку будуть готові сплатити споживачі. Однак політика більшості підприємств направлена на формування ціни шляхом додавання націнки (додаткової вартості), ніяк не пов'язуючи її з цінністю продукту. Під час кризи багато підприємств знижують ціни, адаптуючи їх під кризовий ринок, чого робити категорично не рекомендується, оскільки вказане сприятиме погіршенню й без того складної ситуації.

Цілеспрямованість цінової стратегії характеризується діями з досягнення поставленої мети. Конкретизована мета, яку підприємство повинно досягнути у процесі цінової політики, визначає зміст завдання. При цьому якісний бік мети відображає її сутність як орієнтира, а її кількісний бік орієнтує на виконання конкретного завдання.

Ефективність цінової політики багато в чому залежить від правильного вибору мети в процесі її формування та безпосереднього розв'язання поставлених конкретних завдань з реалізації продукції та послуг на ринку [12, с. 44].

У ході проведення дослідження стосовно розробки інноваційних форм ведення цінової політики, нами визначено найбільш поширені помилки, яких допускаються підприємства у процесі своєї діяльності:

— формування та встановлення ціни відповідно до ринкових цін даного сегмента, не беручи до уваги справжньої цінності продукту або послуги. Якщо ціни вище тієї цінності, яку готові сприйняти покупці, то продажі будуть низькими, як наслідок — прибуток і доходи знизяться. Якщо ціни нижчі споживчої вартості продукту або послуги, то підприємство втрачає гроші. В результаті, як самий продукт, так і бізнес загалом, знецінюються;

— встановлення однакової націнки (додаткової вартості) на усі продукти або послуги. Не можна встановлювати однакову націнку на всі продукти або послуги, оскільки купівельна спроможність споживача і його

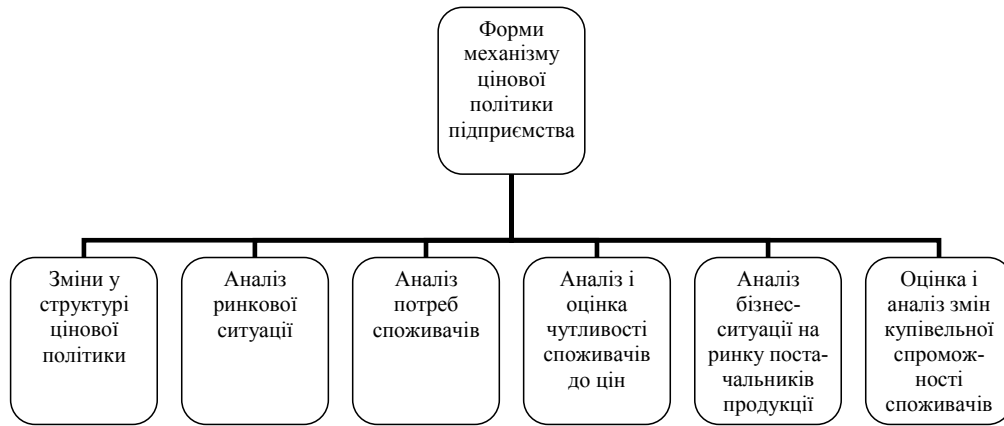

Рис. 1. Структура механізму формування цінової політики підприємства

Джерело: побудовано авторами на основі проведеного дослідження.

бажання платити відносяться до конкретного продукту або послуги;

— безпідставне та необґрунтоване зниження цін на продукцію. Не можна знижувати ціни через страх споживчого несприйняття та відмови від здійснення покупки, оскільки за таких умов у споживача змінюється сприйняття товару чи послуги. У такому випадку можуть виникнути деструктивні зміни у конкурентному середовищі, що як наслідок призведе до змін у ринковій інфраструктурі та у ціновому сприйнятті споживача товару чи послуги. У більшості випадків змінювати ціни на вимогу клієнтів неефективно. Оптимальний спосіб — періодично варіювати ціни і подавати це як одну з форм клієнтського сервісу;

— встановлення єдиних цін для всіх клієнтів (без урахування VIP-клієнтури, гуртових та постійних покупців). Нераціональним, на нашу думку, є встановлення єдиної ціни для всіх споживачів. Тільки сегментація клієнтського контингенту і умов продажу продукції сприятиме збільшенню прибутку, оскільки різні споживачі сприймають один і той же продукт або послугу по-різному;

— витрата часу на неефективних клієнтів. Значний відсоток часу відводиться на роботу з неефективними клієнтами. Передусім, слід виокремити найбільш вигідних споживачів. Принцип Парето: 80% прибутку несуть 20% найбільш лояльних клієнтів — все ще діє. Тому слід приділити більше часу саме цим 20% клієнтів. Формулювання суті ефективною ціновою політики на основі методу Парето дає змогу визначити специфічність ефективного управління ціноутворенням у умовах ринкової економіки, а саме — його відносний характер.

У зв'язку з мінливим характером економічних процесів — спадом і зростанням споживчого попиту на різні види продуктів та послуг, на нашу думку, особливу увагу слід приділяти підтримці окремих заходів і операцій, які враховують мінливі запити споживачів, їх чутливість до цін, а також допомагають краще розуміти мікроекономічні фактори, що впливають на ринкову інфраструктуру та бізнес-середовище контрагентів. Як другорядний фактор нами визначається характер справедливої вартості товару (послуги), тобто цінова політика на продукцію чи послуги повинна бути орієнтована на якість, затребуваність і середнє цінове значення товарів-аналогів.

Слід зазначити, що проблема ціноутворення не вирішується окремими прийомами або думками окремих експертів, а вимагає системного підходу. Сьогодні розроблено достатню кількість методів формування ціни [3; 4; 9; 10], кожен з них може внести свій вклад у формування підприємницької цінової політики. У зв'язку з цим нами проведено критичний аналіз методичних прийомів (рис. 1), які допомагають менеджменту

підприємства встановити баланс між обсягом продажів та рівнем прибутковості в умовах ринкових реалій. Для цього слід детально розглянути значення кожного прийому, який прямо або опосередковано впливає на формування механізму інноваційної цінової політики підприємства:

1. Зміни у структурі цінової політики. Аналіз проводиться з метою виявлення причин скорочення надходжень (знижки при покупці великої кількості товару або оплати готівкою, бонуси тощо), а також витрат (на обслуговування, в тому числі на після продажне обслуговування і транспортні витрати). Через зростання витрат і падіння попиту ці фактори швидше впливають на кінцевий результат, аніж в умовах скорочення обсягів продажів. Так, при здорожчанні палива збільшуються транспортні витрати і т.д. Унаслідок зниження попиту споживачі отримують великі знижки, у випадку, коли купують одночасно декілька товарів. У період економічної нестабільності важливо враховувати всі аспекти продажів, адже втрата на кожному з них може призвести до зниження прибутку.

2. Аналіз ринкової ситуації. Такий аналіз допомагає уникнути негативних наслідків при різкій зміні попиту та змінах у структурі витрат, оскільки передбачувані раніше механізми ринкового ціноутворення не відповідають наявній ситуації. За таких умов, аналіз домінуючих факторів впливу на зміни в системі ринкового ціноутворення, дасть змогу правильно відреагувати на ці коливання.

3. Аналіз потреб споживачів. Визначення потреб споживачів допомагає швидко реагувати на зміну ринкового середовища. У випадку зниження рівня потреб споживачів критерії вибору постачальників різко змінюються. Ефективність діяльності підприємства буде залежати від того, наскільки часто воно оцінює ситуацію впливу економічних умов на цільову аудиторію. Ці дослідження допомагають швидко та адекватно реагувати на зміни, коригувати ціни та пропозиції.

4. Аналіз і оцінка чутливості споживачів до цін. Оскільки ціни на ринку мають тенденцію до змін, за таких умов дані їх аналізу втрачають актуальність, тому підприємству, в політиці оптимального ціноутворення, допоможе безперервний аналіз чутливості споживачів до цін та визначення реакції на їх мінливість.

5. Аналіз бізнес-ситуації на ринку постачальників продукції. Зважаючи на нестабільність цін в умовах економічної дестабілізації, менеджменту підприємства необхідно контролювати основні економічні чинники не тільки на своєму ринку, але й аналізувати ринок своїх постачальників продукції, оскільки економічні зміни ринкових умов їхньої галузі безпосередньо впливатимуть на цінову політику реалізації продукції.

6. Оцінка та аналіз змін купівельної спроможності споживачів. Такий вид аналізу допоможе визначити ку-

півельну спроможність споживачів і відстежити момент, коли у зв'язку зі збільшенням витрат на обслуговування або скорочення обсягу покупок, ті чи інші клієнти можуть стати нерентабельними.

Досліджуючи питання розробки механізму інноваційної цінової політики як елементу консалтингу в системі управління поведінкою споживачів, нами визначено основні її етапи:

- визначення цільової аудиторії;
- установлення початкової ціни (вартості) на товар чи послугу;
- визначення факторів, що впливають на рівень ціни;
- постановка цілей у системі ціноутворення (визначення максимального прибутку, розробка економічних заходів з підтримки підприємства тощо);
- вибір методу ціноутворення;
- визначення виду цінової стратегії;
- розробка тактики введення ціни на ринок;
- розробка та впровадження рекламної кампанії;
- корегування ціни відповідно до ситуації на ринку;

- страхування ризиків діяльності;
- розробка заходів "антикризового портфеля";
- визначення методів управління поведінкою споживачів з метою викликати зацікавленість до покупки.

Слід зауважити, що запропонований механізм формування цінової політики, пройшовши основні етапи, повинен бути спрямований на оптимізацію системи ціноутворення і, як наслідок, збільшення прибутку підприємства.

Хоча дотримання запропонованих етапів не врятує підприємство від невдач, але, на нашу думку, зможе допомогти уникнути певних помилок в нестабільних ринкових умовах ведення бізнесу.

ВИСНОВКИ

Вибір інноваційної форми цінової політики обумовлений різними її цілями — максимізація прибутку, збільшення збуту, утримання ринку тощо. Всі інструменти збільшення прибутку підприємства, окрім ціни, вимагають певних інвестицій, фінансових витрат, кваліфікованих працівників, високотехнологічного обладнання, інноваційних технологій тощо. Встановлення оптимальної ціни, навпаки не вимагає фінансових витрат і залежить від уміння системи менеджменту підприємства пристосуватися до певної ситуації.

Питання підвищення прибутку та його стабілізації через ціновий фактор на сьогоднішній день є пріоритетними для підприємств, що пов'язано з розвитком ринкової кон'юнктури та мінливим ринковим середовищем, високою конкуренцією, недостатньою платоспроможністю населення й т.ін.

Отже, політика управління поведінкою споживачів знаходиться у прямій залежності від правильного вибору підприємством його цінової політики. Так, за наявності на ринку споживачів з високими доходами, які не беруть до уваги ціновий фактор, слід орієнтуватися на стратегію з високими цінами. Водночас часто високий прибуток забезпечується підвищенням обсягу продажів, частки ринку, стабільним становищем на ринку через застосування стратегії "низьких цін".

Література:

1. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії: підручник. К.: Знання, 2007. 878 с.
2. Власова Н.О., Безгінова А.І., Гросул В.А., Дядюк М.А. та ін. Формування ефективної цінової політики підприємств торгівлі на продовольчі товари: монографія. Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі. Х.: ХДУХТ, 2012. 376 с.
3. Голощанов Н.А., Соколов А.А. Цены и ценообразование: учебно-метод. пособие. М.: Приориздат, 2004. 160 с.

4. Липиц И.В. Ценообразование (Управление ценообразованием в организации): учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Экономистъ, 2004. 448 с.

5. Мельник А.Г. Фундаментальные основы развития. Сумы: Университетская книга, 2003. 200 с.

6. Тарасевич В.М. Ценовая политика предприятия: учебник. 2-е изд. СПб.: Питер, 2003. 288 с.

7. Артус М.М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 354 с.

8. Иваненко В.В., Чететов М.В. Ценообразование: учеб. пособие. 3-е изд., доп. Харьков: ИНЖЭК, 2004. 224 с.

9. Яценко Р.М. Моделювання цінової політики підприємства в умовах нестационарного середовища: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.11. Харківський національний економічний університет, Харків, 2007. 20 с.

10. Литвиненко Я.В. Сучасна політика ціноутворення: навч. посібник. 2-е вид., випр. і доп. К.: МАУП, 2003. 240 с.

11. Данілова Л.Л., Петровська С.В. Ціноутворення та маркетингова цінова політика: навч. посіб. К.: КНТЕУ, 2006. 130 с.

12. Дугіна С.І. Маркетингова цінова політика: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2005. 393 с.

13. Павленко А.Ф., Корнєв В.А. Маркетингова політика ціноутворення. К.: КНЕУ, 2004. 332 с.

References:

1. Chukhno, A.A. Yukhymenko, P.I. and Leonenko, P.M. (2007), Suchasni ekonomichni teori [Modern economic theories], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Vlasova, N.O. Bezghinova, L.I. Hrosul, V.A. and Diadiuk, M.A. (2012), Formuvannia efektyvnoi tsinovoï polityky pidpriemstv torhivli na prodovolchi tovary [Formation of an effective price policy of food trade enterprises], Kharkivskiy derzhavnyi universytet kharchuvannia ta torhivli, Kharkiv, Ukraine.

3. Goloshchapov, N.A. and Sokolov, A.A. (2004), Ceny i cenoobrazovanie [Prices and pricing], Priorizdat, Moscow, Russia.

4. Lipsic, I.V. (2004), Cenoobrazovanie (Upravlenie cenoobrazovaniem v organizacii) [Pricing (Managing Pricing in an Organization)], 3rd ed, Economist, Moscow, Russia.

5. Mel'nik, L.G. (2003), Fundamental'nye osnovy razvitiya [Fundamentals of development], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.

6. Tarasevich, V.M. (2003), Cenovaja politika predpriatija [Enterprise pricing policy], 3rd ed, Piter, St. Petersburg, Russia.

7. Artus, M.M. (2002), Formuvannia mekhanizmu tsinoutvorennia v umovakh rynkovoï ekonomiky [Formation of the pricing mechanism in a market economy], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.

8. Ivanenko, V.V. and Chechetov, M.V. (2004), Cenoobrazovanie [Pricing], 3rd ed, INZHEK, Kharkiv, Ukraine.

9. Yatsenko, R.M. (2007), "Modeling the pricing policy of the enterprise in a non-stationary environment", Ph.D. Thesis, Global economy, Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine.

10. Lytvynenko, Ya.V. (2003), Suchasna polityka tsinoutvorennia [Modern pricing policy], 2nd ed, MAUP, Kyiv, Ukraine.

11. Danilova, L.L. and Petrovska, S.V. (2006), Tsinoutvorennia ta marketynhova tsinova polityka [Pricing and marketing pricing policy], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

12. Duhina, S.I. (2005), Marketynhova tsinova polityka [Marketing pricing policy], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

13. Pavlenko, A.F. and Korniev, V.L. (2004), Marketynhova polityka tsinoutvorennia [Marketing pricing policy], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

І. В. Гончарук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, профектор з наукової
та інноваційної діяльності, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1599-5720

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.71

ЕНЕРГЕТИЧНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ*

I. Honcharuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economics,
Vice-Rector for Scientific and Innovative Activities, Vinnytsia National Agrarian University

ENERGY INDEPENDENCE AS A SOCIO-ECONOMIC PHENOMENON

У статті охарактеризовано еволюцію теоретичних засад позиціонування енергетичної незалежності як суспільного і економічного явища, встановлено особливості економічних відносин й задіяння енергетичного потенціалу держави як відправної точки науково-технічного прогресу. Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище є статус економіки, галузі, підприємства (автономія), досягнутий за рахунок пріоритетного збалансування інтересів виробників, постачальників і споживачів енергії щодо структури енергетичного балансу, джерел та механізмів його утворення. Розрізняється статусний, суспільний, економічний імперативи енергетичної незалежності, індикативно спозиціоновані на галузеву специфіку господарювання. Зокрема визначення методологічний креатив енергетичної незалежності аграрного сектору, яка доцільна до формування за рахунок біологічних, відновлюваних джерел енергії.

Проаналізовано наукові засади теорії диверсифікації розвитку виробництва альтернативних джерел енергії у всіх сферах господарського життя України, науково-технічне забезпечення енергетичної автономізації агропромислового виробництва на основі ефективного використання поновлюваних джерел енергії. Зазначено, що теорія диверсифікації джерел енергії, побудована на повному забезпеченні держави та її галузей власними енергетичними ресурсами, здатна ліквідувати енергетичну залежність від імпорту енергоносіїв. Саме таке тлумачення лягло в основу визначення енергетичної незалежності, як дефініції відмінної від визначення енергетичної безпеки. Енергетична незалежність — комплекс енергозберігаючих заходів, які мають здійснюватись на основі практичної реалізації наукових, економічних, законодавчих, організаційних, технічних, технологічних і екологічних складових, що мають на меті повноту забезпечення потреб держави в енергії власного виробництва, а також раціональне споживання енергетичних ресурсів із поступовим нарощуванням та впровадженням у господарський оборот найбільш економічно доцільних джерел енергії, де пріоритетне місце в Україні мають посідати біопалива.

Розкрито теоретичні характеристики основ енергетичної безпеки та енергетичної незалежності і встановлено тісний методологічний зв'язок між інтерпретуванням їх сутності-значимості, який полягає у взаємодоповнюваності і взаємозалежності цих понять. Систематизовані концепції еколого-економічних аспектів сталого розвитку у формуванні енергетичної незалежності господарських систем, які заключаються у виявленні системної залежності між чинником сталості і рівнем використання енергії. Виокремлено засади і пріоритети оцінки ролі енергетичної незалежності, а також встановлено виключну теоретико-методичну роль економічного механізму стимулювання її формування у розвитку економічних систем. Запропоновано авторське бачення визначення "енергетична незалежність" — сформований організаційно, економічно і ресурсно сукупний енергетичний потенціал із власних джерел для задоволення енергетичних потреб держави, галузі на засадах сталого розвитку, екологічності та інноваційності.

The article deals with the evolution of theoretical foundations of positioning energy independence as a socio-economic phenomenon, opportunities for economic interconnection and energy potentials involved as a starting point in the scientific and technological progress have been identified. Energy independence, as a socio-economic phenomenon, is manifested in the status of economy, branch, enterprises (autonomy), requires the selection of a priority balanced budget among producers, suppliers and consumers of energy through the energy balance, source and economic development. The status, social, economic imperatives of energy independence, indicative positioning at branch specificity of enterprises has been distinguished. Particularly, the methodological creative energy independence of the agricultural sector has been defined, which is expedient at the biological level before the renewable energy sources.

The scientific principles of theoretical diversifications which develop other alternative energy sources in all spheres of economic life of Ukraine, scientific and technical objects of energy autonomy of agro-industrial development at the

* Стаття є частиною НДДКР "Розробка новітньої концепції використання відходів сільського господарства для забезпечення енергетичної автономії аграрних підприємств" номер державної реєстрації 0119U100786.

level of efficient use of waste energy sources have been analyzed. It has been assumed that the theory of energy sources diversification is based on providing the state and its branches with its own energy resources, able to eliminate energy dependence on the use energy power from energy imports. This interpretation reveals the basis for the definition of energy independence as a definition different from the notion of energy security. Energy independence — a set of energy saving measures to be implemented on the basis of practical implementation of scientific, economic, legislative, organizational, technical, technological and environmental components aimed at meeting the needs of the state in energy production, as well as rational consumption of energy resources with gradual increasing and introducing into economic circulation the most economically feasible energy sources, where biofuels should be a priority in Ukraine.

The theoretical characteristics of the basics of energy security and energy independence have been viewed, and a close methodological connection between the interpretations of the essence-significance has been proved, which consists of the complementarity and interdependence of these concepts. The concepts of ecological and economic aspects of economic systems' sustainable development in formation of energy independence, which are to identify a systemic relationship between the factor of sustainability and the level of energy use, have been systematized. The principles and priorities of assessing the role of energy independence have been highlighted, as well as the exclusive theoretical and methodological role of the economic mechanism of stimulating its formation in the development of economic systems is established. The author's vision of the definition of "energy independence" has been proposed — formed organizationally, economically and resource aggregate energy potential from the sources to meet the energy needs of the state, industry on the basis of sustainable development, environmental friendliness and innovation.

Ключові слова: енергетична незалежність, енергетична безпека, потенціал, паливно-енергетичні ресурси, відновлювальні джерела енергії.

Key words: energy independence, energy security, potential, fuel and energy resources, renewable energy sources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідною умовою існування будь-якої держави сучасного світу є використання енергії. Енергетика має надзвичайно важливе значення для економіки та чинить великий вплив на інші її галузі, оскільки від неї залежить нормальне їх функціонування. Надійне, стабільне, достатнє, економічно ефективне, екологічно прийнятне забезпечення енергетичними ресурсами економіки країни є запорукою її енергетичної незалежності, а отже, сталого розвитку.

Із часів становлення незалежності України, основним викликом для її економіки залишається значна енергозалежність, яка впливає на економічну та енергетичну безпеку країни. Згідно з енергетичною стратегією України [8], одним із пріоритетних національних інтересів у сфері енергетики є зменшення залежності національної економіки від негативного впливу проблем, що виникають у сфері діяльності паливно-енергетичного комплексу у зв'язку з дефіцитом власних паливно-енергетичних ресурсів і необхідністю зовнішніх поставок. Слід зауважити, що більшість країн світу має такий, як в Україні, або навіть гірший рівень енергетичної самозабезпеченості. Але проблема України полягає у монопольному характері залежності енергетики від імпорту енергетичного палива (нафти, газу, ядерного палива), а також у низькій енергоефективності. Тому зростання рівня паливно-енергетичної незалежності країни є однією із стратегічних цілей державної енергетичної політики України на найближчий час.

Питання розробки засад енергетичної незалежності залишаються одними з найважливіших наукових та практичних проблем розвитку економіки України та є відносно новими дослідженнями для економічної науки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До плеяди вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядали питання енергетичної незалежності та енергетичної безпеки у своїх працях належать: Мочерний С.В., Шевцов А.І., Пешко А.В., Дейна А.Ю., Бараннік В.О., Кириленко І.Г., Шпикуляк О.Г., Шпичак О.М., Роїк М.В., Сичевський М.П., Гелетука Г.Г., Ходаківська О.В., Мазур І.М., Шидловський А.К., Ковалко М.П., Лойко В.В., Маджур І.В., Павлик А.В., а також закордонні дослідники Шафій С. і Саліма Р.А., Моутінью В. та Робайна М.

Окремої уваги заслуговують розробки наукової школи Вінницького національного аграрного університету, а саме роботи Калетніка Г.М., Ємчик Т.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В., Пришляк Н.В. та інших.

Існує багато авторських підходів до визначення дефініції "енергетична незалежність", водночас відсутній загальноприйнятний підхід. Необхідність вибудувати стратегії енергонезалежності для окремих галузей та суб'єктів господарювання потребує їх систематизації. Багато трактувань енергетичної безпеки отожднюють її із енергетичною незалежністю, проте, на нашу думку, ці поняття не є однаковими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне узагальнення наукових підходів, визначення і обґрунтування сутності енергетичної незалежності як суспільного і економічного явища.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економіка розвитку держави, господарюючих суб'єктів і організацій, системно залежна від багатьох чинників, серед яких пріоритетне значення має енергетична незалежність. Теорія питання має еволюційний контекст, адже дефініції енергетичної незалежності є структурно широкоплановими, але фактично її слід розглядати як суспільне і як економічне явище. На цьому методологічному підході базуємо подальше системне розкриття змісту поняття енергетичної незалежності, але обов'язково з урахуванням засад еволюційності методичного пошуку в теорії економіки.

В історичному періоді аналізу науково-технічного і суспільного прогресу людства сформувалися практичні підвалини енергетичної незалежності на різних рівнях її представлення. З досягненням видимих меж зростання економік, усвідомленням важливості критеріїв забезпечення ощадливості виробництва, його економічності — відбулася переоцінка цінностей в системі розподілу й використання енергетичних ресурсів. Проте енергетичний фактор залишається визначальним для розбудови будь-якої моделі економічного зростання. Енергія — "ресурсний ключ" до утворення додаткового продукту, суспільного благополуччя тощо. Відповідно є

підстави енергетичну незалежність розглядати за двома взаємодоповнюваними статусами: як суспільне і як економічне явище. Попередньо зазначимо, що як суспільне явище або економічне благо, енергетична незалежність — критерій наявності, справедливого розподілу енергетичних ресурсів у суспільстві (державі); як економічне — господарська модель збалансування інтересів між учасниками ринкового обміну з приводу забезпечення доступу до необхідних енергетичних ресурсів у потрібній для економічної системи кількості. Відповідно до сучасних пріоритетів розподілу ресурсів і суспільних благ, які реалізуються на засадах сталості, енергетичну незалежність слід розуміти, як комплексне суспільно-економічне явище, адже вона:

- впливає на усі сфери життєдіяльності людини;
- структурує і узгоджує інтереси господарюючих суб'єктів та держави;
- формує засади розбудови ефективності виробництва і споживання суспільних благ;
- виступає пріоритетним критерієм сталості економіки та інституційної стійкості суспільства.

У науковому і практичному середовищі склалася певна теоретична модель та методологія визначення засад, характеристики поняття енергетичної незалежності.

Антологія наукових напрацювань із проблематики енергетичної незалежності представлена вченнями вітчизняних і зарубіжних науковців досить багатогранно й, за витоками, сягає багатьох друкованих першоджерел про суспільно-економічні процеси. Поставлені питання розглядаються вченими у теоретико-методичному взаємозв'язку з:

- особливостями економічних відносин;
- організаційною структурою господарського механізму;
- ефективністю підприємств;
- критеріями зростання населення; розвитком виробництва й підвищення рівня споживання соціально-економічних благ;
- інституційно-політичними змінами.

Таким чином, енергетична незалежність має виключне значення для суспільства (держави) і для економіки одночасно як чинник сприяння гармонійному економічному, соціальному, техніко-технологічному й інноваційному розвитку. Проте в постановочному плані спершу представимо пріоритетні контури авторського визначення суті поняття з означенням, зокрема, власних методичних пріоритетів.

Енергетичну незалежність вважаємо критерієм багатогранного, широко аспектного впливу, статусом сукупних спроможностей суспільно-економічних формацій (зокрема держави, галузі, підприємства (аспекти енергетичної автономії)) забезпечувати поступальний розвиток економіки і соціуму в частині досягнення сталості.

На наше переконання, змістовна теоретико-методична конструкція визначення поняття "енергетична незалежність" полягає у тому, що за рівнем практичного представлення має економічне, соціальне, екологічне та загальносуспільне значення. Кодифікація зазначеного дає нам можливість схематично відтворити методологічну конструкцію сутності, взаємозв'язку складових енергетичної незалежності для висвітлення методичних пріоритетів окреслення її статусів як суспільного та економічного явища (рис. 1).

У цій предметній області використовуються такі взаємопов'язані поняття, як "енергетична незалежність" та "енергетична безпека". У кожному окремому випадку використання кожного з термінів не викликає протиріч, проте неоднозначне або подвійне тлумачення термінів може призвести до непорозумінь, невірних висновків та певної міри невизначеності у ході подальших наукових та прикладних досліджень. Таким чином, основною проблемою цього дослідження вважаємо не-

достатню чіткість та суттєву розбіжність у визначенні основних дефініцій у сфері енергозалежності та визначення енергетичної незалежності економічних суб'єктів, окремих галузей економіки та країни загалом.

Передусім необхідно проаналізувати визначення ключових понять сфери дослідження. Узагальнення та систематизація основних понять у галузі енергозалежності дозволить більш досконало підійти до формулювання та конструювання енергетичної незалежності.

Відповідно заданого методологічного контексту дослідження, пропонуємо до реалізації модель теоретико-методичного пошуку, яка базується на реалізації взаємодоповнюючого підходу характеристики цих дефініцій.

Загалом теорія енергетичної незалежності як методологічна основа пошуку шляхів побудови засад вирішення національної енергетичної проблеми, перебуває в органічній єдності з концепціями розуміння понять енергетичної безпеки. Розглядаємо ці поняття в органічній контекстуальній єдності, саме зазначене покладено в основу пізнання теоретико-практичних основ питання, зокрема з економічної точки зору, бо, зазвичай, ці категорії сприймаються як політичні, можливо, філософські визначення засад обґрунтування енергетичної проблеми в суспільстві (табл. 1).

На наше переконання, інтерпретацію теоретичних засад енергетичної незалежності як імперативу наслідкового статусу економічної системи (держава, галузь), методологічно правильно було б розглядати через інтерпретації сутностей енергетичної безпеки — саме за цією теоретико-методичною конструкцією. Процесно і результативно, а ще більше статусно-енергетична безпека перетворюється у енергетичну незалежність. Це природний процес взаємозв'язку, адже між цими економічними статусами на практиці існує органічна єдність.

У Проекті Закону України "Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України" дано визначення енергетичної незалежності як здатності держави самостійно формувати та реалізовувати внутрішню та зовнішню політику у сфері енергозабезпечення незалежно від зовнішніх або внутрішніх впливів [9].

У своїй роботі [11, с. 6] Дзядикевич Ю.В. характеризує енергетичну незалежність як відносний ступінь незалежності держави, що пов'язаний із діяльністю паливно-енергетичного комплексу. На наш погляд, таке визначення поняття є достатньо вузьким, що нашою метою на подальше вивчення категорії енергонезалежності. На думку Лопанчука Г.В., енергетична незалежність країни становить здатність держави, в особі її органів управління, забезпечувати кінцевих споживачів енергоносіями в необхідних обсягах і відповідної якості. У свою чергу рівень енергетичної безпеки визначається потенціалом національного паливно-енергетичного комплексу, а енергетична незалежність держави вимірюється рівнем самостійності керівництва країни у формуванні та реалізації політики, незалежно від зовнішнього і внутрішнього впливів і тиску [12].

Самойленко І.О. вказує, що енергетична незалежність характеризує можливість контролю за енергетичними ресурсами, здійснення оптимальної диверсифікації джерел і шляхів постачання в країну енергоносіїв [13, с. 16]. Така інтерпретація "енергетичної незалежності" свідчить про імпортозалежність від енергоносіїв, що само по собі протирічить такій категорії, як енергонезалежність. Енергетична незалежність держави опосередкована рівнем самостійності державного керівництва у формуванні та здійсненні незалежної від зовнішнього і внутрішнього втручання й тиску політики. Цей рівень визначається станом готовності ПЕК країни до протистояння дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що створюють загрозу незалежній політиці країни у сфері енергозабезпечення економіки й населення [6, с. 94]. Проте таке визначення поняття

Рис. 1. Теоретико-методологічна конструкція визначення сутності енергетичної незалежності як соціально-економічного явища

Джерело: сформовано автором.

не враховує фактори, від яких залежить рівень енерго-незалежності країни.

Дейна А.Ю. у своїх дослідженнях приділив значну увагу комплексному статистичному дослідженню забезпечення енергонезалежності, довів, що енергетична незалежність є об'єктом статистичного дослідження, сформував систему показників та методів, які дозволять кількісно охарактеризувати рівень енергонезалежності України. Запропонував розглядати енергетичну неза-

здатність країни забезпечити себе паливно-енергетичними ресурсами, як із власних джерел, так і раціонального імпорту з декількох інших держав за рахунок експорту частки своїх товарів і послуг. Важливою складовою енергетичної незалежності є енергетична безпека. Енергетична безпека — стан захищеності та забезпеченості економіки енергетичними ресурсами і комплексом заходів щодо вирішення цієї проблеми [2, с. 214—215].

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття "енергетична безпека" і контекстуально "енергетична незалежність"

Визначення терміну	
Енергетична безпека (автори)	Енергетична незалежність (контекстуально)
Енергетична безпека як одна з найважливіших складових економічної безпеки проявляється, по-перше, як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєдіяльність і, по-друге, як стан безпеки енергетичного комплексу та здатність енергетики забезпечити нормальне функціонування економіки, енергетичну незалежність країни [6]	Максимізація організаційно-інституційного статусу забезпечення спроможності індивідуального (державна, галузь) забезпечення реалізації енергетичних спроможностей на виконання вмотивованих вимог суспільно-економічної системи
Енергетична безпека – це впевненість у тому, що енергія буде в наявності і в тій кількості та якості, які вимагаються за даними економічних умов [18]	Незалежне гарантування енергетичної безпеки
Енергетична безпека – безперервна фізична доступність за ціною, яка є прийнятною з точки зору дотримання екології [19]	Стабільно самостійне постачання енергії в економіку без будь-яких стримуючих передумов.
Енергетична безпека – це надійне і безперебійне забезпечення споживачів електричною і паливною енергією [20, с. 28]	Гарантії постачання енергії незалежно від потенційних перешкод із боку конкурентів
Енергетична безпека – система поєднання потенціалів – економічного, політичного, техніко-технологічного, ресурсного і, власне, енергетичного, а також факторів наукового, географічного, організаційного, управлінського тощо, без урахування яких аналіз будь-якої безпеки неможливий [21, с. 41]	Високо конкурентна якість поєднання потенціалу спроможності гарантування достатнього для функціонування економіки потенціалу енергетичного забезпечення
Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану [22]	Незалежна від об'єктивних умов ситуація по забезпеченню економіки енергетичними ресурсами, яка передбачає гарантії задоволення потреб, незалежно від інших рівнів умов на ринку

Джерело: сформовано і доповнено автором на основі вивчення літературних джерел.

лежність держави як складну категорію, яка визначає енергетичну безпеку, залежить від політичних, економічних, екологічних умов, які формують її рівень, характеризується ступенем самостійності держави у проведенні енергетичної політики, здатної протистояти зовнішнім та внутрішнім чинникам, що створюють загрозу незалежній політиці країни у сфері енергозабезпечення. Водночас, формування рівня енергонезалежності залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити ефективність використання ПЕР, обсяг залучених інвестицій, стан матеріально-технічного обладнання, імпортозалежність від інших країн, обсяг видобутку та споживання ПЕР тощо [7].

Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. дають таке визначення енергетичної незалежності — наявність економічного суверенітету країни,

Дослідник Бараннік В.О. виділяє і обґрунтовує сім основних складників енергетичної безпеки: енергозабезпеченість, енергетичну незалежність, соціальну та фінансову стабільність, екологічну прийнятність, інвестиційно-інноваційну базу розвитку енергетики та демографічно-енергетичний складник. Під фінансовим складником він розуміє відповідний стан фінансової стабільності енергетичної галузі, її економічної стійкості в глобальному середовищі, під інвестиційно-інноваційним — стан інвестиційно-інноваційної діяльності в енергетичній сфері, який забезпечить достатній рівень розвитку енергетики, під демографічно-енергетичним — стан захищеності основних життєво важливих демовідроджувальних процесів від реальних і потенційних загроз [3, с. 42].

Колешня Я. О. теж поділяє думку Бараннік В.О. і вважає, що енергетична незалежність — це більш вузький термін, ніж енергетична безпека, котрий відображає лише забезпеченість власними енергоресурсами. У той час, як енергетична безпека враховує і якість цих ресурсів, їх кількість та достатність для використання протягом тривалого часу, доступність у кожен момент часу, а також кількісний та якісний рівень їх використання (тобто, наскільки воно є ефективним), можливість їх відновлення або заміщення — адже

чим вищим і неефективнішим є рівень споживання ресурсів, а можливості їх заміщення — низькими, тим вищим є ризик появи енергетичної залежності [10].

На наш погляд, поняття "енергетична незалежність" і "енергетична безпека" не є взаємно підпорядковані. Енергетична незалежність є складовою економічної незалежності, але не енергетичної безпеки.

Так, в економічній енциклопедії за редакції Гавришина Б.Д., енергетична незалежність розглядається як одна із складових економічної незалежності — техніко-технологічної незалежності; сировинної незалежності; кадрової незалежності; наукової незалежності інформаційної незалежності та незалежності у впровадженні власних форм і методів організації виробництва. Енергетична незалежність передбачає здатність країни проводити самостійні наукові дослідження, насамперед із проблем ядерної та термоядерної енергії, й використовувати отримані результати у будівництві атомних електростанцій, а також наявність ядерного палива і вміння його збагачувати тощо [2, с. 424—425].

Шевцов А.І. та Земляний М.Г. енергетичну незалежність визначають як "...рівень самостійності керівництва держави у формуванні та здійсненні політики, не залежної від зовнішнього і внутрішнього втручання та тиску, що виходять із сфери діяльності паливно-енергетичного комплексу. Цей рівень визначається станом готовності паливно-енергетичного комплексу держави щодо протистояння дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що створюють загрозу незалежній політиці держави у сфері енергозабезпечення національного господарства (економіки та населення)" [4].

Пешко А.В. та Назаренко А.В. зазначають, що енергетична незалежність та безпека держави формується за рахунок обґрунтованої паливно-енергетичної політики, спрямованої на максимально надійне, безпечне, екологічно прийнятне та достатнє постачання енергоресурсів, враховуючи економічні інтереси держави. Рівень енергетичної незалежності визначається рівнем самостійності держави в реалізації прийнятої енергетичної політики та можливістю забезпечувати країну паливно-енергетичними ресурсами, уникаючи зовнішнього та внутрішнього втручання та тиску, що надходить із паливно-енергетичного комплексу [5, с. 14].

Шидловський А.К. визначає енергетичну безпеку як одну з найважливіших складників економічної безпеки країни, що проявляється, по-перше, як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєдіяльність і, по-друге, як стан безпеки енергетичного комплексу та здатність енергетики забезпечити нормальне функціонування економіки, енергетичну незалежність країни. Водночас політична й енергетична незалежність є взаємообумовленими [6].

Ємчик Т.В. у своїх працях досліджує стратегічні питання енергетичної політики й ролі біоенергетики в забезпеченні енергетичної незалежності України. Освоєння нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії розглядається як важливий фактор підвищення енергетичної безпеки та зниження антропогенного впливу на довкілля, який може забезпечити енергетичну незалежність не лише України, а й Європи [14].

Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. зазначають, що в умовах практично монопольної залежності України від імпорту нафти і природного газу та значного забруднення довкілля викидами, енергетична незалежність держави полягає у пошуку альтернативних джерел забезпечення паливом та енергією, які б були екологічно чистими та не залежали від зовнішніх поставань сировини [15].

Калетнік Г.М., на нашу думку, найбільш комплексно розглядав поняття енергетичної незалежності з позицій забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни. А також розкрив роль агропромислового комплексу України у вирішенні проблем енергетичної

та екологічної безпеки держави. Ним було здійснено розрахунки потреби у земельних ресурсах для вирішення зазначених проблем. Науковою школою під керівництвом академіка Калетніка Г.М. розроблено наукові засади диверсифікації розвитку виробництва альтернативних джерел енергії у всіх сферах господарського життя України, науково-технічне забезпечення енергетичної автономізації агропромислового виробництва на основі ефективного використання поновлюваних джерел енергії. Саме теорія диверсифікації джерел енергії, побудована на повному забезпеченні держави та її галузей власними енергетичними ресурсами, ліквідовують енергетичну залежність від імпорту енергоносіїв. Таким чином, така теорія лягає в основу визначення енергетичної незалежності, як дефініції відмінної від визначення енергетичної безпеки.

Енергетична незалежність — комплекс енергозберігаючих заходів, які мають здійснюватись на основі практичної реалізації наукових, економічних, законодавчих, організаційних, технічних, технологічних і екологічних складових, що мають на меті повноту забезпечення потреб держави в енергії власного виробництва, а також раціональне споживання енергетичних ресурсів із поступовим нарощуванням та впровадженням у господарський оборот найбільш економічно доцільних джерел енергії, де пріоритетне місце в Україні мають посідати біопалива [16; 18].

Як було сказано вище, існує велика кількість визначень, кожне з яких може розглядатись із різних рівнів, охоплює різне коло питань, проте термін "енергетична незалежність" дуже широко використовується в соціальних, політичних, технічних текстах і завжди з різними тлумаченнями. Розбіжність у визначенні понять може мати наслідки в невірному розумінні та задати хибний напрям дослідженню, тому ми запропонували власне авторське визначення терміну "енергетична незалежність" — це сформований організаційно, економічно і ресурсно сукупний енергетичний потенціал із власних джерел для задоволення енергетичних потреб держави, галузі на засадах сталого розвитку, екологічності та інноваційності (табл. 2).

Енергетична незалежність — стратегічне завдання Уряду країни. На шляху його виконання важливу роль відіграє питання ефективного споживання енергоресурсів. Енергетична стратегія України до 2035 року [8] передбачає досягнення енергетичної незалежності, надійності та стабільності ПЕК за рахунок:

- забезпечення енергетичної незалежності, включаючи інтенсивне нарощування ресурсної бази та видобутку первинних енергетичних ресурсів, вітчизняних потужностей з їх переробки, створення запасів та резервів, диверсифікацію джерел і шляхів постачань, техніко-технологічне переозброєння ключових підприємств галузі;

- з одного джерела постачання Україна повинна отримувати не більше 30% первинних енергетичних ресурсів (для ядерного палива цільовий показник визначається окремо);

- мінімізації, аж до повної відмови імпорту завдяки інтенсивному нарощуванню видобутку вуглеводнів на території України; ефективному використанню ресурсів; інтенсивному розвитку власної ресурсної бази; інтенсивному розвитку відновлюваних джерел енергії (далі — ВДЕ); оптимізації енергетичного балансу;

- відновлення розвідки, освоєння та видобутку вуглеводневих ресурсів на шельфі зі створенням сприятливих умов для вітчизняних підприємств та іноземних інвесторів;

- зниження залежності від поставок вугілля антрацитових груп;

- удосконалення системи захисту критичної інфраструктури на основі кращих практик країн НАТО та ЄС, створення системи кризового управління в енергетичному комплексі;

— застосування кращих практик із охорони навколишнього природного середовища;

— забезпечення надійного функціонування енергетичної інфраструктури, проведення необхідних заходів із модернізації, зниження аварійності, подовження експлуатації у штатному режимі;

— забезпечення гарантованої відповідності генеруючих потужностей обсягам та режимам споживання електроенергії у ОЕС України, зокрема в частині наявності регулюючих потужностей;

— інтеграція ОЕС України до енергосистеми синхронної зони континентальної Європи ENTSO-E та нормативно-правове врегулювання.

ВИСНОВКИ

Питання визначення поняття "енергетична незалежність" та її забезпечення є відносно новими дослідженнями для економічної науки. Попри те, що існує багато авторських підходів до визначення дефініції "енергетична незалежність" у літературних джерелах і законодавчих актах, проте відсутній загальноприйнятий підхід до цього визначення і багато трактувань поняття "енергетична незалежність" ототожнюють із "енергетичною безпекою". На наше переконання, ці поняття не є однаковими і такий підхід може призвести до непорозумінь та невірних висновків у ході подальших наукових та прикладних досліджень.

У межах цього дослідження було проаналізовано різні підходи до визначення понять "енергетична незалежність" та "енергетична безпека", відповідно до моделі теоретико-методичного пошуку взаємоповнюючого підходу характеристик цих понять. На основі проведеного аналізу була запропонована теоретико-методологічна конструкція визначення сутності енергетичної незалежності як соціально-економічного явища та її складові. Водночас запропоновано власне визначення поняття "енергетична незалежність" як сформованій організаційно, економічно і ресурсно сукупний енергетичний потенціал із власних джерел для задоволення енергетичних потреб держави, галузі на засадах сталого розвитку, екологічності та інноваційності.

Література:

1. Стучинська Н.П. Енергетична безпека України: сутність і можливості реалізації. Інвестиції: практика та досвід, 2016. № 9. С. 104—108.
2. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.
3. Баранник В.О. Енергетична безпека держави: обґрунтування основних складників, залежностей та взаємозалежностей. Стратегічні пріоритети. 2012. № 2 (23). С. 40—46.
4. Шевцов А.І., Земляний М.Г. Енергетична незалежність. Шляхи та ціна забезпечення. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm>
5. Пешко А.В., Назаренко А.В. Формування паливно-енергетичного балансу України з огляду на енергетичну незалежність. Економічний вісник Донбасу. 2007. № 3. С. 14—18.
6. Шидловський А.К., Випанасенко С.І., Ворохов А.П. Тенденції розвитку енергетики України: навчальний посібник. Д.: Національний гірничий університет, 2005.

Таблиця 2. Результати узагальнення існуючих підходів до визначення терміну "енергетична незалежність" у працях українських вчених

Автор	Визначення терміну
Проект Закону України «Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України» [9]	Енергетична незалежність - здатність держави самостійно формувати та реалізовувати внутрішню та зовнішню політику у сфері енергозабезпечення незалежно від зовнішніх або внутрішніх впливів
Мочерний С.В. та інші [2]	Енергетична незалежність – наявність економічного суверенітету країни, здатність країни забезпечити себе паливно-енергетичними ресурсами, як із власних джерел, так і раціонального імпорту з декількох інших держав за рахунок експорту частки своїх товарів і послуг
Шевцов А.І., Земляний М.Г. [4]	Енергетична незалежність визначається як рівень самостійності керівництва держави у формуванні та здійсненні політики, незалежної від зовнішнього і внутрішнього втручання та тиску, що виходять із сфери діяльності паливно-енергетичного комплексу
Самойленко І.О. [13]	Енергетична незалежність характеризує можливість контролю за енергетичними ресурсами, здійснення оптимальної диверсифікації джерел і шляхів постачання в країну енергоносіїв
Пешко А.В., Назаренко А.В. [5]	Енергетична незалежність та безпека держави формується за рахунок обґрунтованої паливно-енергетичної політики, спрямованої на максимально надійне, безпечне, екологічно прийнятне та достатнє постачання енергоресурсів, враховуючи економічні інтереси держави
Дейна А.Ю. [7]	Енергетична незалежність держави - складна категорія, яка визначає енергетичну безпеку, залежить від політичних, економічних, екологічних умов, які формують її рівень, характеризується ступенем самостійності держави у проведенні енергетичної політики, здатної протистояти зовнішнім та внутрішнім чинникам, що створюють загрозу незалежній політиці країни у сфері енергозабезпечення
Гончарук І.В. [23; 24]	Енергетична незалежність – сформований організаційно, економічно- і ресурсно-сукупний енергетичний потенціал із власних джерел для задоволення енергетичних потреб держави, галузі на засадах сталого розвитку, екологічності та інноваційності

Джерело: сформовано і доповнено автором на основі вивчення літературних джерел.

104 с. URL: http://se.nmu.org.ua/ua/kafedra/vydanya/Mg_027.php

7. Дейна А.Ю. Теоретичні основи статистичного забезпечення регулювання енергонезалежності України. Економіка і організація управління. 2017. № 1 (25). С. 160—170.

8. Нова енергетична стратегія України до 2035 року: "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> (дата звернення 15.07.2020).

9. Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України: Проект Закону України №8609 від 13.07.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445 (дата звернення 20.07.2020).

10. Колешня Я.О. Енергетична складова економічної безпеки підприємств агропромислового комплексу [Текст]: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.04 / Колешня Яна Олександрівна; Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т ім. Ігоря Сікорського". — Київ, 2019. — 29 с.

11. Дзядикевич Ю.В. Енергетична безпека України та її складові. Інноваційна економіка. 2014. № 6. С. 5—13.

12. Лопанчук Г.В. Проблеми забезпечення енергетичної незалежності української економіки. Управління розвитком, 2011. № 16 (113). С. 104—105.

13. Характеристика паливно-енергетичного комплексу України: Конспект лекцій до вивчення базових тем дисципліни (для студентів 3 курсу денної і заочної форми навчання за напрямом підготовки 0502 (6.030601) — "Менеджмент") / Авт.: І.О. Самойленко. — Х.: ХНАМГ, 2009. — 132 с.

14. Калетник Г.М., Гончарук Т.В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та

вітчизняний досвід. Бізнес Інформ. 2013. № 9. С. 155—160.

15. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави за рахунок біопалива з біоенергетичних культур і відходів ТОВ "Консоль". 2019. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/23338.pdf>

16. Калетник Г.М. Роль агропромислового комплексу України у вирішенні проблем енергетичної та екологічної безпеки держави. Агросвіт. 2009. № 22. С. 2—5.

17. Калетник Г.М. Диверсифікація розвитку виробництва біопалив — основа забезпечення продовольчої, енергетичної, економічної та екологічної безпеки України. Вісник аграрної науки. 2018. № 11. С. 169—176. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201811-21>

18. The official website of the World Energy Council. URL: https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf (дата звернення 20.07.2020).

19. The official website of the International Energy Agency. URL: http://www.iea.org/subjectetqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103 (дата звернення 21.07.2020).

20. Морозов В.В. Стратегическое инновационное управление в электроэнергетике / В. В. Морозов. М.: Альфа-М, 2004. 280 с.

21. Микитенко В.В. На чому базується енергетична безпека держави. Вісник НАН України. 2005. № 3. С. 41—47.

22. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 р. URL: http://www.Me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980 (дата звернення 25.07.2020).

23. Гончарук І.В. Досвід формування енергетичної автономії сільських територій: оцінка ролі кооперативів. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2020. № 1. С. 23—40. DOI: 10.37128/2411-4413-2020-1-2

24. Гончарук І.В., Томашук І.В. Економічна ефективність енергетичної автономії АПК за рахунок використання біопалив. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2019. № 2. С. 7—19. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-2-1

References:

1. Stuchynska, N.P. (2016), "Energy security of Ukraine: essence and possibilities of realization", *Investyciyi: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 104—108.

2. Mocherny, S.V. Larina, Ya.S. Ustenko O.A. and Yuriy, S.I. (2005), *Ekonomichnyj encyklopedychnyj slovnyk [Economic encyclopedic dictionary]*, Svit, Lviv, Ukraine.

3. Barannik, V.O. (2012), "Energy security of the state: substantiation of the main components, dependencies and interdependencies", *Strategichni priorytety*, vol. 2 (23), pp. 40—46.

4. Shevczov, A.I. and Zemlyanyj, M.G. (2017), "Energy independence. Ways and price of providing", available at: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm> (Accessed 20 June 2020).

5. Peshko, A.V. and Nazarenko, A.V. (2007), "Formation of the fuel and energy balance of Ukraine in view of energy independence", *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 3, pp. 14—18.

6. Shidlovsky, A.K. Vipanassenko, S.I. and Vorokhov, L.P. (2005), *Tendenciyi rozvytku energetyky Ukrayiny [Trends in the development of energy in Ukraine]*, *Nacionalnyj girnychij universytet, Dnipro, Ukraine*, available at: http://se.nmu.org.ua/ua/kafedra/vydanya/Mg_027.php (Accessed 20 June 2020).

7. Dejna, A.Yu. (2017), "Theoretical bases of statistical support of energy independence regulation of Ukraine", *Ekonomika i organizaciya upravlinnya*, vol. 1 (25), pp. 160-170.

8. Ministry of Energy and Coal Mining (2017), "Ukraine's new energy strategy until 2035: Security, energy

efficiency, competitiveness", available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> (Accessed 20 June 2020).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Draft Law of Ukraine "On the principles of state policy in the field of energy security of Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445 (Accessed 20 June 2020).

10. Koleshnyia, Ya.O. (2019), "Energy component of economic safety of enterprises of agro-industrial complex", Ph.D. Thesis, Economy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine.

11. Dzyadykevych, Y.V. (2014), "Energy security of Ukraine and its components", *Innovaciina ekonomika*, vol. 6, pp. 5—13.

12. Lopanchuk, G.V. (2011), "Problems of ensuring energy independence of the Ukrainian economy", *Upravlinnya rozvytkom*, vol. 16 (113), pp. 104—105.

13. Samoilenko, I.O. (2009), *Kharakterystyka palyvno-energetychnogo kompleksu Ukrayiny [Characteristics of the fuel and energy complex of Ukraine]*, KhNAMH, Kharkiv, Ukraine.

14. Kaletnik, G.M. and Goncharuk, T.V. (2013), "Innovative support of biofuel industry development: world and domestic experience", *Biznesinform*, vol. 9, pp. 155—160.

15. Pryshlyak, N.V. Tokarchuk, D.M. and Palamarenko, Ya.V. (2019), "Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste LLC "Consol", available at: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/23338.pdf> (Accessed 20 June 2020).

16. Kaletnik, G.M. (2009), "The role of the agro-industrial complex of Ukraine in solving the problems of energy and environmental security of the state", *Agrosvit*, vol. 22, pp. 2—5.

17. Kaletnik, G.M. (2018), "Diversification of biofuel production development is the basis for ensuring food, energy, economic and environmental security of Ukraine", *Visnyk agrarnoyi nauky*, vol. 11, pp. 169—176, available at: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201811-21> (Accessed 20 June 2020).

18. The official website of the World Energy Council (2020), available at: https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf (Accessed 20 June 2020).

19. The official website of the International Energy Agency (2020), available at: http://www.iea.org/subjectetqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103 (Accessed 20 June 2020).

20. Morozov, V.V. (2004), *Strategicheskoe innovacionnoe upravlenie v jelektroenergetike [Strategic innovation management in electric power industry]*, Alfa-M, Moscow, Russia.

21. Mykytenko V.V. (2005), "What is the basis of energy security of the state", *Visnyk NAN Ukrayiny*, vol. 3, pp. 41—47.

22. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: http://www.Me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980 (Accessed 20 June 2020).

23. Honcharuk, I.V. (2020), "Experience of formation of energy autonomy of rural areas: assessment of the role of cooperatives", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, vol. 1, pp. 23—40. DOI: 10.37128/2411-4413-2020-1-2.

24. Honcharuk, I.V. and Tomashuk, I.V. (2019), "Economic efficiency of energy autonomy of agro-industrial complex due to the use of biofuels", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, vol. 2, pp. 7—19. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-2-1.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2020 р.

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, НУБіП
ORCID ID: 0000-0002-9766-4780

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.78

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Y. Biliak,
PhD in Economics, Associate Professor of Department of Finance, NUBiP

SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE OF FINANCIAL SECURITY

Актуальність обраної теми статті зумовлена тим, що аграрний сектор в силу своєї специфіки не може в умовах ринку на рівних брати участь у міжгалузевій конкуренції. В силу своєї відносно низької дохідності, залежності від природних факторів, яскраво вираженого сезонного, циклічного характеру відтворення сільське господарство є галуззю більш відсталою у технологічному плані в порівнянні з промисловістю і дає меншу віддачу на вкладений капітал. Тому безумовно питання забезпечення фінансової безпеки аграрного сектору для України важливі і актуальні. У теоретичній площині це ставить питання про доцільність виділення фінансової безпеки як окремого предмету дослідження, а в практичній — сприяє розпорощенню відповідальності за конкретні проблеми фінансової безпеки серед різних органів управління. Варто відзначити досить широкий спектр поглядів різних дослідників на сутність безпеки. В свою чергу фінансова безпека стає найважливішою частиною економічної безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору, яка розпоряджається грошовими потоками сектору, визначає його стратегічний розвиток. На нашу думку, проблеми безпеки варто досліджувати, передусім, у контексті фінансових інтересів різних суб'єктів, а не з погляду збереження різних систем. У цій роботі ми вважаємо, що фінансовий інтерес — це усвідомлена потреба або система потреб. До фінансових інтересів можна віднести ті, які пов'язані з фінансовими угодами. З одного боку, інтереси можуть бути чинниками виникнення й розвитку відносин, з іншого — характер фінансових відносин визначає рівень реалізації фінансових інтересів. Проблема співвідношення та пріоритетності фінансових інтересів суб'єктів господарювання залишається дискусійною, а для автора найактуальнішою, тому що на практиці не вдається досягти повної відповідності інтересів різних суб'єктів, що породжує конфлікти інтересів й проблеми безпеки, зокрема, фінансової. У статті розглянуто концептуальні підходи до систематизації наукових поглядів на сутність фінансової безпеки. Запропоновано авторський підхід до визначення категорії "безпека", "фінансова безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору", виявлені функціональні складові економічної безпеки аграрного сектору та відокремлена фінансова безпека як дефініція.

The relevance of the chosen topic of the article is due to the fact that the agricultural sector due to its specificity cannot participate in the market on an equal footing in intersectoral competition. Due to its relatively low profitability, dependence on natural factors, pronounced seasonal, cyclical nature of reproduction, agriculture is a more technologically backward industry compared to industry and gives a lower return on investment. Therefore, the issues of ensuring the financial security of the agricultural sector are certainly important and relevant for Ukraine. In theoretical terms, this raises the question of the feasibility of allocating financial security as a separate subject of study, and in practice — contributes to the dispersion of responsibility for specific problems of financial security among different governments. It is worth noting a wide range of views of various researchers on the essence of security. In turn, financial security becomes the most important part of the economic security of the agricultural sector, which manages the cash flows of the sector, determines its strategic development. In our opinion, security issues should be explored primarily in the context of the financial interests of different actors, and not in terms of preserving different systems. In this paper, we believe that financial interest is a perceived need or system of needs. Financial interests include those related to financial agreements. On the one hand, interests can be factors in the emergence and development of relations, on the other — the nature of financial relations determines the level of realization of financial interests. The problem of correlation and priority of financial interests of business entities remains debatable, and for the author the most relevant, because in practice it is not possible to achieve full compliance of interests of different entities, which creates conflicts of interest and security issues, including financial. The article considers conceptual approaches to the systematization of scientific views on the essence of financial security. The author's approach to the definition of the category "security", "financial security of economic entities", identified the functional components of economic security of the agricultural sector and a separate financial security as a definition.

Ключові слова: фінансові загрози, фінансова безпека, фінансова безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору, економічна безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Key words: financial threats, financial security, financial security of agricultural sector entities, economic security of agricultural sector entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні одним з видів загроз економічній безпеці держави є деградація найбільш передових галузей національної економіки, що супроводжується обвальним про-

ривом на українські внутрішні ринки імпортованої продукції. Однією з таких галузей є сільське господарство.

Однак Україна володіє значними сільськогосподарськими ресурсами, що дозволяє розвивати вироб-

ництво різних екологічно чистих видів продовольства, виробляти сільськогосподарську техніку, обладнання, мінеральні добрива, займатися селекцією нових порід тварин і сортів сільськогосподарських культур. Тому забезпечення економічної безпеки аграрної галузі є гарантією стабільності та ефективності не тільки її розвитку, а й продовольчої безпеки країни, розвитку інших галузей, сільських територій.

Серед багатьох країн Європи і світу Україна має вагомий аграрний потенціал. Але трансформаційні процеси в аграрному секторі України відбуваються без достатньо сформованих механізмів правового, економічного та соціального спрямування, що негативно впливає на діяльність інфраструктури ринку і господарських відносин у виробничому секторі. Негативні економічні наслідки економічних реформ перетворились у вагомий загрози національній безпеці країни у всіх її сферах, особливо в аграрній. До основних загроз розвитку аграрного сектора необхідно віднести низьку ефективність сільськогосподарського виробництва; недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення; проблему деформації цінних пропорцій; нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення; проблему забезпеченості основними виробничими засобами; недосконалість інфраструктури та механізмів регулювання кон'юнктури аграрного ринку; низьку матеріальну зацікавленість робітників АПК тощо.

Зростає значення аграрного сектору в аспекті прискорення темпів економічного розвитку держави, підвищення її конкурентоспроможності, формування стану економічної безпеки, а разом з тим і відсутність достатнього теоретичного підґрунтя для формування засад розвитку аграрної сфери свідчить про актуальність цієї важливої проблематики та необхідність подальших наукових і прикладних її досліджень. В аналізованих працях учених категорія "фінансова безпека" досліджується в основному на макроекономічному рівні і лише частково — на рівні секторів, а наукові спроби дослідження теоретико-методичних основ формування стану фінансової безпеки аграрної сфери взагалі, по суті, є лише фрагментарними [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питанням фінансово-економічної безпеки присвячені праці багатьох вітчизняних та іноземних науковців, а саме: Бондаренко О.О., Берези І.В., Лузан Ю.Я., Плєскач В.Л., Кириченко О.А., Трухан О.Л., Кокнаєва М.О., Іващенко О.В., Четверікова П.М., Варналії З.С. Водночас питання формування фінансової безпеки аграрного сектору розкрито далеко не в повній мірі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є цілісний аналіз поняття "фінансової безпеки", визначення найбільш доцільних варіантів трактування "фінансової безпеки аграрного сектору" та встановлення рівнів її формування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аграрний сектор у силу своєї специфіки не може в умовах ринку на рівних брати участь у міжгалузевої конкуренції. В силу своєї відносно низької дохідності, залежності від природних факторів, яскраво вираженого сезонного, циклічного характеру відтворення сільське господарство є галуззю більш відсталою у технологічному плані в порівнянні з промисловістю і дає меншу віддачу на вкладений капітал. Тому безумовно питання забезпечення фінансової безпеки аграрного сектору для України важливі і актуальні.

У теоретичній площині це ставить питання про доцільність виділення фінансової безпеки як окремого предмету дослідження, а в практичній — сприяє розпорошенню відповідальності за конкретні проблеми фінансової безпеки серед різних органів управління [1].

Варто відзначити досить широкий спектр поглядів різних дослідників на сутність безпеки.

Безпека у перекладі з грецької означає "володіти ситуацією". Поняття "безпеки" почало використовуватись з 1190 р. У XVII—XVIII ст. практично у всіх країнах Європи утверджується ідея, що головна мета держави — досягнення всезагального благополуччя і безпеки людей. У цьому контексті безпека передбачала два взаємопов'язаних аспекти: стан, ситуацію спокою, відсутність реальної небезпеки; матеріально-економічні і політичні умови, а також відповідні соціальні інститути, які здатні його зберегти.

Дослідження категорії "безпеки" покладено в основу нової для сучасної економічної теорії науки безпекознавства, становлення і розвитку якого в Україні й досі продовжується і на думку С.І. Пічкурєнка покликано вирішити основні його проблеми: формування категоріального апарату, встановлення структурно-функціональних зв'язків, визначення загального підходу, формування системи галузевих підходів до формалізації процесів, що вивчаються, розробка методів і методологій дослідження [15]. Погоджуючись з В.Н. Данич, що зауважує про виникнення науки на межі трьох базових, а саме: економіки, ризикології та безпеки життєдіяльності [13], акцентуємо увагу на необхідності використанні безпекознавчого підходу, як методологічного напрямку у науці, на якому акцентує увагу В.Л. Манилов [12]. Його основне завдання полягає в розробленні методів дослідження та конструювання системи безпеки, базисом якого є генерація умов функціонування, як єдиної системи різних структур державного і недержавного рівня.

Зважаючи на бачення Г.К. Козаченко безпекознавства, як наукового напрямку, в якому розуміння та трактування безпеки подається через призму часу, а вивчення здійснюється на основі логічних методів пізнання [6], О.М. Ляшенко використання системного підходу вважає основоположною конструкцією його дослідження [10], що, на нашу думку, є логічним, у той час як В.А. Ліпкан називає її матрицею наук і наукових напрямів про безпеку, суспільною міждисциплінарною наукою, покликаною підвищити ефективність функціонування систем безпеки [8], пропонуючи термін "націобезпекознавства", як новий інтегрований науковий напрям [9]. Водночас, на нашу думку, використання різного роду лінгвістичних префіксів лише ускладнює дослідження окресленої дефініції.

Деякі вчені схиляються до думки, що вперше термін "безпеки" почав вживатися з 1190 р., але через трактування його, як стану духу людини, захищеної від небезпеки, до XVII ст. він практично не вживався у Західній Європі [17]. Встановлено, що категорія "безпеки" має декілька значень, найбільш живими з яких є трактування поняття за біологічним, нормативно-правовим, соціальним змістом, або як економічної категорії. Саме останньому підходу варто приділити більше уваги в площині даного дисертаційного дослідження. Так, С.І. Ожегова й Н.Ю. Шведова характеризують безпеку, як стан, при якому відсутня загроза або є захист від загрози [14], а В.І. Даль, — як відсутність загрози, збереженість, надійність [2], що окреслює основні властивості дефініції незалежно від спеціалізації використання. В.В. Серебряков встановив, що потреба в безпеці відноситься до першеступеневих, базових мотивів діяльності особистості чи товариств [16].

Таким чином, у філософському значенні безпека виступає, як певний ідеал, що, на нашу думку, спонукало О.М. Ляшенко запропонувати поняття "акмеобезпекологія", як вчення про закономірності та шляхи досягнення досконалості в усіх видах індивідуальної діяльності людини [11].

Досліджуючи етимологію безпеки як економічної категорії варто звернутися до історичного базису його формування. На початку зародження державності го-

ловним завданням було встановлення територіальних кордонів між країнами, зародження економіки та ринку в цілому, що стало причиною примітивізму у вирішенні поставлених завдань.

Але з часом поняття безпеки реформувалось та еволюціонувало під впливом технічних, соціальних, політико-економічних й світових перетворень, які привнесли новий зміст в досліджуване поняття. Незважаючи на загальноживаний характер, категорія "безпека" в різних умовах виступає в різних формах організації, досягається різними шляхами та підпорядкована власним цілям [18]. Спільним для всіх систем є пріоритет національних інтересів, головним складником яких є самозбереження держави. Тому дослідження дефініції "безпеки" в площині історії економічної думки дозволяє отримати певний досвід, уроки з минулого і краще осмислити сучасне у галузі економічної теорії [5].

Протягом останніх десятирічч застосування поняття "безпеки" значно розширилось. Проблеми безпеки є предметом підвищеної уваги вчених, політиків, суспільних діячів. І це не є випадковим, а пояснюється особливостями теперішнього стану розвитку суспільства. Ще в середині 80-х років минулого століття виникла нова соціологічна теорія, згідно з якою в останню третину ХХ ст. людство увійшло до нової фази свого розвитку — суспільство ризику. Її підтримали ряд зарубіжних та вітчизняних спеціалістів у галузі ризику, вважаючи, що наступним етапом буде суспільство управління ризиком. У більш широкому розумінні, ризик поєднують з небезпекою, ймовірністю виникнення небажаної події. Тому очевидно, що значною мірою забезпечення безпеки — це управління ризиком. У загальному сенсі вимога забезпечити безпеку суспільства, особистості і держави є вимога виключити з життя погрози і небезпеку. Але в такому випадку безпека виступає протилежністю небезпеки, її запереченням. Але безпеку не можна визначити як відсутність небезпеки, інакше це призведе до зникнення і того і іншого поняття. Але якщо визначити безпеку як протилежність небезпеки, то необхідно знайти таку зв'язку небезпеки і безпеки, в якій безпека не зникає, так само як і небезпека, а розгортає зміст цієї пари категорій. Початкове визначення поняття "безпеки" і "небезпеки" надає в подальшому істотний вплив на дослідження будь-якого виду безпеки, відповідно необхідно розкрити його сутність.

Багато авторів трактують поняття безпеки через термін "захищеність". Наприклад, А.Г. Шаваєва, "кримінологічна безпека об'єкта означає захищеність його від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дозволяє надійно зберегти та ефективно використовувати його матеріал, фінансовий та кадровий потенціал". Закон РФ "Про безпеку" визначає це поняття як "стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз". Але тоді виникає питання, що представляє собою стан "захищеності" і чим воно характеризується. Е.Н. Поздняков пише, що "захищеність — це досягнення певної, заздалегідь заданої ступеня безпеки, здатність протистояти конкретним чітко сформульованим загрозам". Не можна обійти увагою і таке визначення: "безпека — це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз". А. Петренко вказує, що в одних джерелах "безпека — це якість будь-якої системи, що визначає її можливість і здатність до самозбереження. В інших — це система гарантій, що забезпечують сталий розвиток і захист від зовнішніх і внутрішніх загроз". У монографії "Економічна безпека Росії" під редакцією В.К. Сенчагова дається узагальнений підхід до визначення. Спираючись на національні інтереси і провідну складову безпеки країни — безпеки суспільства, автори визначають безпеку суспільства як "стан (включаючи фактори, умови і механізм забезпечення цього стану) збалансованості всіх (внутрішніх і зовнішніх) сторін буття, яке формує мож-

ливості реалізації інтересів його поточного і майбутнього розвитку".

За Великим тлумачним словником сучасної української мови "безпека" — це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує. Отже, автор пропонує таке визначення безпеки. Безпека — це відсутність небезпеки; збереженість; надійність, тобто забезпеченість відсутності небезпеки.

Аналізуючи авторів вітчизняної науки, розуміємо, що економічна безпека традиційно розглядається як найважливіша характеристика економічної системи, яка визначає здатність її підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стабільно забезпечувати розвиток національного господарства, а також реалізовувати національно-державні інтереси. При цьому в умовах негативного впливу вирішуються питання захисту не тільки національних, а й регіональних, місцевих та особистих соціально-економічних інтересів.

Економічна безпека аграрного сектору повинна бути органічно включена в систему економічної безпеки держави в процесі вирішення економічних проблем. Як зазначає В.А. Корінев, у системі економічної безпеки держави "усе взаємозалежне, і один напрям розвитку галузі повинен доповнювати інший: не має економічної безпеки при слабкій і неефективній економіці. Тому забезпечення економічної безпеки вітчизняних галузей має бути одним із найбільш важливих національних пріоритетів, і вирішувати це слід з рахуванням специфічних особливостей їх розвитку" [7]. Негативний вплив на аграрний сектор визначають як ризики і загрози, що мають імовірнісний характер і відрізняються ступенем ймовірності нанесення збитку.

Економічна безпека аграрного сектору як системи економічних інтересів, стверджує Кулагіна Н.О., полягає в пошуку механізмів компромісу між забезпеченням національних інтересів країни, продовольчою безпекою та ризиками, в результаті яких забезпечується стійке функціонування АПК. У той самий час економічну безпеку аграрного сектору економіки слід розглядати як функціональну систему, яка відображає процеси взаємовідносин інтересів учасників аграрних відносин у залежності від загроз, діяльності яких має різну спрямованість і може призвести до недотримання порогових значень критеріїв продовольчої безпеки.

Економічна безпека аграрної галузі має складну структуру. С точки зору функціонально-структурного аспекту, О.С. Власюк пропонує розглядати економічну безпеку як сукупність взаємопов'язаних систем безпеки, які відображають функціонування окремих "блоків" або сфер економічної системи держави.

У свою чергу вважаємо за доцільне виділити такі функціональні складові економічної безпеки аграрної галузі:

1. Фінансова складова, яка вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є "двигуном" будь-якої економічної системи. У наукових працях О. Барановського фінансова безпека виділена як важлива складова економічної безпеки. В нашому дослідженні фінансова складова є головною, тому що в подальшому автори будуть досліджувати лише фінансову безпеку суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

2. Інтелектуальна й кадрова складова — належний рівень економічної безпеки у великій мірі залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму. Охорона інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємопов'язані і водночас самостійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання.

3. Інвестиційна складова, яку слід розглядати як елемент, що характеризується таким рівнем інвестицій, при якому підприємство має можливість стало розвиватися, збільшувати виробництво, виконувати реструктуризацію та оновлювати технологічне оснащення.

4. Техніко-технологічна складова — процес охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки, як правило, передбачає здійснення кількох, послідовних станів.

5. Політико-правова складова — загальний процес охорони політико-правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює такі елементи (дії) організаційно-економічного спрямування:

- а) аналіз загроз негативних впливів;
- б) оцінка поточного рівня забезпечення;
- в) планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня;
- г) здійснення ресурсного планування;
- г) планування роботи відповідних функціональних підрозділів підприємства;
- д) оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки.

6. Екологічна складова — проблема охорони екологічної безпеки суспільства від суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність, можна вирішити тільки через розробку і ретельне дотримання національних (міжнародних) норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виготовляється.

7. Силова складова, засоби що мають на меті створення принципової схеми організації силової складової економічної безпеки з виокремленням послідовно виконуваних робіт.

Фінансова безпека розглядається багатоаспектно з урахуванням низки проблем: грошового обігу, інфляційної та бюджетної безпеки, державного боргу, валютних відносин, інвестицій тощо. Водночас О. Барановський пропонує широке коло ознак класифікації видів фінансової безпеки й відповідних загроз. Окрім дослідження фінансової безпеки держави, учений здійснює аналіз проблем функціонування банківської системи України, безпеки страхового ринку та ринку цінних паперів. Значну увагу приділяє О. Барановський проблемі відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

М. Єрмошенко досліджує взаємозв'язки економічної незалежності України із політичними та правовими аспектами існування держави. Вчений здійснив оцінку місця й ролі фінансової безпеки у структурі національної безпеки держави та в системі її міжнародної економічної безпеки, дослідив відповідний понятійний апарат, принципи й методи. Також М. Єрмошенко, розглянувши низку індикаторів, підкреслив важливість інформаційного та прогнозно-аналітичного чинників фінансової безпеки [3]. Він зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси — кров економічної системи держави. Вчений обґрунтовує необхідність забезпечення і підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави загалом, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємств, усього суспільства. Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету. Саме від стану фінансової безпеки залежить рівень розвитку реального сектора економіки, виробнича та всі інші елементи та види безпеки.

Поняття фінансової безпеки так само широке, як, власне, і тлумачення фінансів як економічної категорії. На сьогодні відсутнє єдине усталене визначення поняття "фінансова безпека". Наявні формулювання відображають лише окремі аспекти фінансової безпеки і не можуть претендувати на її однозначне та виключне трактування.

Таким чином, з позицій різностороннього підходу фінансова безпека — захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень не-

залежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання.

Розглянемо деякі визначення фінансової безпеки, що висвітлені у науковій літературі та нормативній базі. Під фінансовою безпекою деякі автори розуміють такий стан фінансової системи, який характеризується її стійкістю до негативних впливів, або стан фінансової системи, який забезпечує ефективність та стійкість економіки.

Наприклад, Шлемко В.Т. стверджує, що "Під фінансовою безпекою слід розуміти такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання".

На думку Марченко О.М., фінансову безпеку підприємства слід розглядати як захищеність його фінансових інтересів та наявність фінансових ресурсів для задоволення своїх потреб та виконання існуючих зобов'язань. Тобто фінансова безпека відображає такий стан фінансових ресурсів і такий ступінь їх використання, при якому підприємство, вільно маневруючи оборотними засобами, здатне забезпечити безперервний процес виробництва та реалізації продукції, розширене відтворення та оновлення.

І. Бланк на основі комплексного підходу актуалізує коло основних проблем управління фінансовою безпекою підприємства, висвітлює теоретичну базу управління нею, формулюючи його сутність, завдання та функції, методологічний інструментарій.

Так, Ареф'єва О.В., Кузенко Т.Б. визначають фінансову безпеку "як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, який виражається у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних та оборотних коштів, структури його капіталу, норми виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становища та перспектив її технологічного та фінансового розвитку".

У свою чергу Кузенко Т.Б., Прохорова В.В., Сабліна Н.В. фінансову безпеку визначають як стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень.

ВИСНОВКИ

Отже, на думку автору, фінансова безпека — це стан фінансів і фінансових інститутів, який забезпечує гарантований захист національних економічних інтересів, розвиток національної економіки, фінансової системи та всієї сукупності фінансових відносин і процесів у державі, галузі, секторі. А також готовність і здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації і захисту інтересів розвитку національних фінансів, підтримка соціально-політичної стабільності суспільства, а так само формується необхідний і достатній економічний потенціал і фінансові умови для збереження цілісності й єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів й успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансової безпеки. На нашу думку, проблеми безпеки варто досліджувати, передусім, у контексті фінансових інтересів різних суб'єктів, а не з погляду збереження різних систем. Вважаємо, що фінансовий інтерес — це усвідомлена потреба або система потреб.

Автор вважає, що до фінансових інтересів можна віднести ті, які пов'язані з фінансовими угодами. З одного боку, інтереси можуть бути чинниками виникнення й розвитку відносин, з іншого — характер фінансових відносин визначає рівень реалізації фінансових інтересів. Проблема співвідношення та пріоритетності фінансових інтересів суб'єктів господарювання залишається дискусійною, а для авторів найцікавішою та найактуальнішою, тому що на практиці не вдається досягти повної відповідності інтересів різних суб'єктів, що породжує конфлікти інтересів й проблеми безпеки, зокрема, фінансової.

Література:

1. Губський Б.В. Економічна безпека держави: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б.В. Губський. К.: ДП "Укрархбудінформ", 2001. 121 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, 1981. Т. 1. С. 67.
3. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 309 с.
4. Коваленко К.В. Забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах регіонального господарювання: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / К.В. Коваленко. — Луганськ, 2009. — 223 с.
5. Історія економічних учень: підручник / за ред. Базилевича В.Д. Київ: Знання, 2004. 130 с.
6. Козаченко Г.В. Економічна безпека як фундаментальна категорія безпекології. Безпекознавство: теорія і практика: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 15 березня — 15 квітня 2013 р. Луганськ, 2013. С. 17—18.
7. Коріньєв В.А. Проблеми економічної безпеки галузей вітчизняної економіки на сучасному етапі їх розвитку / В.А. Коріньєв // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2012. — № 4. — С. 44—48.
8. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посібник. Київ: вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.
9. Ліпкан В. Поняття та зміст національного безпекознавства. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1123/%CB> (дата звернення: 17.10.2019).
10. Ляшенко О.М. Системоутворення економічної безпеки підприємства: коеволуція, комплементаризм, гармонізація. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2013. № 25 (I). С. 195—201.
11. Ляшенко О.М. Акмеобезпекологія як наукове підґрунтя управління економічною безпекою підприємства. Економіка. Менеджмент. Підприємство. 2011. № 23(I). URL: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/655> (дата звернення: 12.12.2016).
12. Манилов В.А. Безопасность в эпоху партнерства. — М.: ТЕРРА, 1999, 368 с.
13. Моделирование быстрых социальноэкономических процессов: монография / В.Н. Данич. — Луганск: Изд-во Восточноукраинского национального университета им. В. Даля, 2004. — 304 с.
14. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва, 1994. С. 444.
15. Пічкурєнко С.І. Забезпечення безпеки негласних співробітників і оперативних працівників ОВС як один із шляхів підвищення ефективності негласної роботи / С.І. Пічкурєнко, О.В. Бочковий // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка. — 2012. — Вип. 1. — С. 269—276. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_1_34
16. Серебряков В.В. Социальная безопасность России: концептуальный подход. Москва, 1995. С. 6.
17. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
18. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / под ред. Сенчагова В.К.; изд. 2-е пер. дел. и доп. Москва: Дело, 2005. 896 с.

References:

1. Hubs'kyj, B.V. (2001), Ekonomichna bezpeka derzhavy: metodolohiia vymiru, stan istrategiia zabezpechennia [Economic security of the state: measurement methodology, state and security strategy], DP "Ukrarkh-budinform", Kyiv, Ukraine.
2. Dal', V.Y. (1981), Tolkovyj slovar' zhyvoho velykorusskoho iazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language], Moskva, Russia.
3. Yermoshenko, M. M. (2001), Finansova bezpeka derzhavy: natsional'ni interesy, real'ni zahrozy, strategiia zabezpechennia [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
4. Kovalenko, K.V. (2009), "Ensuring economic security of agricultural enterprises in terms of regional management", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Luhans'k, Ukraine.
5. Bazylevych, V.D. (2004), Istoriia ekonomichnykh uchen [History of economics], Znannia, Kyiv, Ukraine.
6. Kozachenko, H.V. (2013), "Economic security as a fundamental category of security. security: theory and practice", Bezpekoznavstvo: teoriia i praktyka. Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij I Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf., [Security Studies: Theory and Practice. International economic conference], Luhans'k, Ukraine, 15 march — 15 april, pp. 17—18.
7. Koriniev, V.L. (2012), "Problems of economic security of branches of domestic economy at the present stage of their development", Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo, Vol. 4, pp. 44—48.
8. Lipkan, V.A. (2003), Bezpekoznavstvo [Security studies], vyd-vo Yevrop. un-ta, Kyiv, Ukraine.
9. Lipkan, V. (2016), "The concept and content of national security", [Online], available at: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1123/%CB> (Accessed 30 July 2020).
10. Liashenko, O.M. (2013), "System formation of economic security of the enterprise: coevolution, complementarism, harmonization", Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo, vol. 25 (I), pp. 195—201.
11. Liashenko, O.M. (2011), "Acme safety as a scientific basis for managing the economic security of the enterprise", Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo, vol. 23 (I), [Online], available at: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/655> (Accessed 30 July 2020).
12. Manylov, V.L. (1999), Bezopasnost' v epokhu partnerstva [Security in an era of partnership], TERRA, Moskva, Russia.
13. Danych, V.N. (2004), Modelyrovanye bystrykh sotsyal'noekonomicheskikh protsessov [Modeling of fast socioeconomic processes], Vostochnoukraynskoho natsional'noho unyversyteta ym. V. Dalia, Luhans'k, Ukraine.
14. Ozhegov, S.Y. and Shvedova, N.Yu. (1994), Tolkovyj slovar' russkoho iazyka [Explanatory dictionary of the Russian language], Moskva, Russia.
15. Pichkurenko, S.I. and Bockhovyj, O.V. (2012), "Ensuring the safety of unofficial spy workers and operative workers of the OVS as one out of the way to improve the efficiency of unofficial work", Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_1_34 (Accessed 30 July 2020).
16. Serebriakov, V.V. (1995), Sotsyal'naia bezopasnost' Rossyy: kontseptual'nyj podkhod [Social security of Russia: a conceptual approach], Moskva, Russia.
17. Varnaliy Z.S. (2009), Ekonomichna bezpeka [Economic security], Znannia, Kyiv, Ukraine.
18. Senchahov, V.K. (2005), Ekonomicheskaya bezopasnost' Rossyy: Obschyj kurs [Economic security of Russia: General course], 2nd ed, Delo, Moskva, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2020 р.

А. С. Лесюк,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0002-9160-5894

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.83

МЕТОДИКА КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

A. Lesyuk,
PhD student, Poltava State Agrarian Academy

METHODOLOGY FOR A COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено наукові підходи до визначення комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Наведено авторські визначення категорій "фінансовий стан підприємства" та "комплексна оцінка фінансового стану". Визначено об'єкти комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано елементи комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств.

Запропоновано авторську методику комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств (багатофакторна модель), що дозволяє об'єктивно оцінити наявність, розміщення й ефективність використання наявних ресурсів підприємства та джерела їх фінансування. Також можливо визначити та оцінити стабільний, нестабільний та кризовий фінансовий стан сільськогосподарських підприємств.

Встановлено переваги впровадження комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Здійснено апробацію запропонованих методичних підходів комплексної оцінки фінансового стану (багатофакторна модель) у сільськогосподарських підприємствах України.

In the article, scientific approaches to determining a comprehensive assessment of the financial condition of agricultural enterprises are investigated. Various scientific approaches to understanding the essence of the "financial condition of the enterprise" are investigated. The essence of the concept of "financial condition of the enterprise" and the recommendations for its assessment in the current legislation of Ukraine are investigated. The author's definition of the category "financial condition of the enterprise" is given which reflects the presence, placement and effective use of assets, equity and borrowed capital on a specific date. The main methods for assessing the financial condition of enterprises are determined.

The main tasks for a comprehensive assessment of the financial condition of enterprises are indicated. The author's definition of the category "comprehensive assessment of the financial condition of the enterprise" reflecting the study of the system of indicators characterizing the object, the financial and economic activities of agricultural enterprises: the current state, working conditions and future prospects is given.

An author's methodology is proposed for a comprehensive analysis of the financial condition of agricultural enterprises (multivariate model), which allows you to objectively assess the availability, location and efficiency of use of existing enterprise resources and sources of financing.

The multivariate model includes a system of indicators: absolute liquidity ratio, quick liquidity ratio, financial autonomy ratio, long-term liabilities and collateral ratio, current liabilities and collateral ratio, equity capital mobility ratio, reserves ratio with own working capital, profitability ratio, profitability ratio, the ratio of receivables and payables. Regulatory ratios for a system of indicators are proposed. It is also possible to identify and assess the stable, unstable and crisis financial condition of an agricultural enterprise.

The advantages of introducing a comprehensive assessment of the financial condition of agricultural enterprises are established. The proposed methodological approaches for a comprehensive assessment of the financial condition (multivariate model) were tested in agricultural enterprises of Ukraine.

Ключові слова: фінансовий стан, оцінка, комплексна оцінка, багатофакторна модель, нормативні коефіцієнти, сільськогосподарські підприємства.

Key words: financial condition, analysis, comprehensive assessment, multivariate model, regulatory ratios, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах ринкових відносин досягнення розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні залежить від їхньої здатності адаптуватися до змін навколишнього середовища.

Проведення комплексної оцінки фінансового стану викликано потребою інформаційного, методологічного та організаційного забезпечення обґрунтування та прийняття управлінських фінансових рішень про фінансування різних видів діяльності підприємства в коротко- та довгостроковій перспективах [11, с. 89].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні аспекти фінансового стану підприємств висвітлені в працях О. Я. Базілінської [1]; К.В. Бородкина, Б.Г. Преображенського [2]; Дж. Крейга, К. Мурса [5]; К. Хафеза, Й.Б. Чжана, Н. Малака [6]; В.В. Ковальова [7]; Р.О. Костирка [8]; К.Х. Лауа, М. Шоліхіна [10]; Ю.М. Маляр, Т.Є. Рубан [14] та інших науковців. Автори по-різному визначають категорію "фінансовий стан підприємства" та мають різні точки зору на показники, що характеризують фінансовий стан. Це потребує подальшого теоретичного та методичного опрацювання комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття сутності категорій "фінансовий стан підприємства". Розробка методики комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств в Україні. Здійснити комплексну оцінку фінансового стану сільськогосподарських підприємств України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У наукових працях вітчизняних [1—2; 7—9; 13—14; 17—18; 20; 22—23] та зарубіжних [3 — 6; 10; 15; 19] авторів існують різні теоретичні підходи щодо визначення сутності поняття "фінансовий стан підприємства". У визначеннях фінансового стану підприємства науковці виділяють такі параметри, як: система фінансових та нефінансових показників; використання фінансових ресурсів; конкурентоспроможність; ділова активність; ефективність виробничо-фінансової діяльності; ефективність функціонування механізмів економічної системи; стан капіталу в процесі його кругообігу; використання засобів (активів); використання капіталу; взаємовідносини з іншими господарюючими суб'єктами у діловому співробітництві та інші [12, с. 152].

Отже, серед науковців відсутня єдина точка зору щодо визначення поняття "фінансовий стан підприємства" та основних показників оцінки фінансового стану підприємства [12, с. 153].

Сутність поняття "фінансовий стан підприємства" та рекомендації щодо проведення його оцінки наведено у чинному законодавстві України, зокрема у наказі Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України "Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації" та в затверженому листі Державною податковою адміністрацією України "Щодо методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій" (рис. 1).

Дослідження нормативних документів свідчить про відсутність єдиних підходів щодо трактування поняття "фінансовий стан підприємства" у чинному законодавстві України.

Запропоновано авторське визначення поняття "фінансовий стан підприємства", яке відображає "наявність, розміщення та ефективне використання активів, власного і позичкового капіталу на конкретну дату" [12, с. 153].

Нині виділяють поняття "аналіз" та "оцінка" фінансового стану підприємства.

Термін "аналіз" утворилося від давньогрецького "analysis". Це метод дослідження, суть якого полягає в мисленому або практичному розчленуванні об'єкта дослідження на складові частини [1, с. 5].

Окремі автори вважають, що аналіз — це розкладання досліджуваного об'єкта або процесу на окремі складові частини, елементи, внутрішньо властиві цьому об'єкту. В традиційному розумінні аналіз — це метод дослідження шляхом роз-

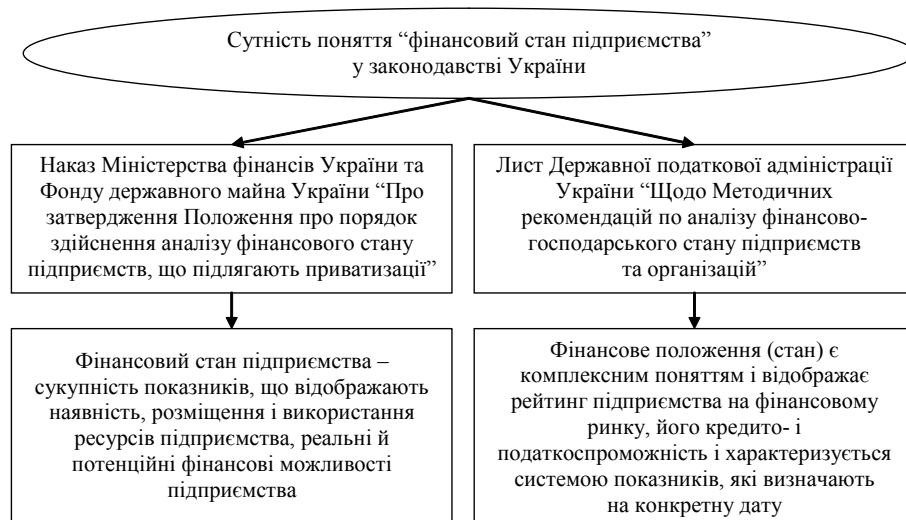

Рис. 1. Сутність поняття "фінансовий стан підприємства" у чинному законодавстві України

Джерело: узагальнено автором за даними [16; 21].

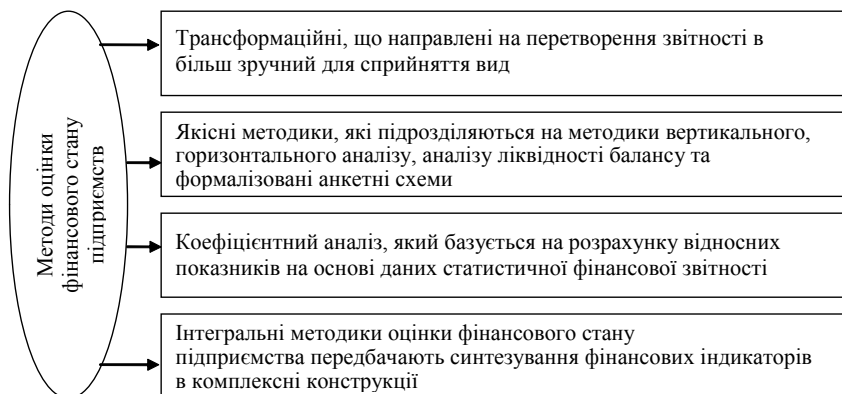

Рис. 2. Методи оцінки фінансового стану підприємств

Джерело: узагальнено автором за даними [2; 14, с. 190].

членування складних явищ на складові частини [8, с. 19].

У широкому науковому розумінні поняття аналіз — це метод наукового дослідження (пізнання) і оцінки явищ і процесів, в основі якого лежить вивчення складових частин, елементів досліджуваної системи. В економіці, складовим елементом якої є фінанси, аналіз застосовується з метою виявлення сутності, закономірностей, тенденцій та оцінки економічних і соціальних процесів, вивчення фінансово-господарської діяльності на всіх рівнях (на рівні підприємства, організації, об'єднання, галузі в масштабі країни) і в різних сферах відтворення (матеріальному виробництві, розподілі, обміні і споживанні) [8, с. 19].

Термін "аналіз" деякі науковці трактують у загальному розумінні як процес уявного чи фактичного розкладання цілого на складові частини для пізнання його внутрішньої природи. В загальному випадку аналіз — це метод наукового дослідження, за допомогою якого вивчаються причинно-наслідкові зв'язки і залежності між явищами та процесами [20, с. 11].

На думку Г.О. Крамаренко та О.Є. Чорної, аналіз — метод дослідження, що полягає в розгляді окремих сторін, властивостей, складових частин предмета аналізу [9, с. 332].

Аналіз фінансового стану — це глибоке, науково обґрунтоване дослідження фінансових ресурсів в єдиному виробничому процесі. Для проведення фінансового аналізу необхідно:

- володіти його інструментарієм;
- мати відповідне інформаційне забезпечення;
- мати в своєму розпорядженні кваліфікований штат аналітиків [9, с. 7].

О.О. Томілін вважає, що фінансовий стан підприємства і його стабільність значною мірою залежать від

того, яке майно є в розпорядженні підприємства, в які активи вкладено капітал і який дохід вони йому приносять [18, с. 1151].

У сучасних наукових дослідженнях виділяють чотири групи методів оцінки фінансового стану підприємств (рис. 2).

А.Д. Шеремет вважає, що комплексний аналіз — це сукупність певних принципів, методів і прийомів всебічного вивчення господарської діяльності підприємства [22, с. 18].

На думку В.В. Ковальова, комплексний аналіз діяльності підприємства — сукупність аналітичних процедур, що дозволяють зробити всебічну оцінку фінансово-господарської діяльності підприємства у відповідності із заданою цільовою функцією в рамках обґрунтування рішень оперативного, тактичного та/або стратегічного характеру. Подібний аналіз не зводиться до обов'язкового використання лише вартісних оцінок; головне тут — комплексність, тобто широта охоплення аналітичними процедурами та оцінками всіх сторін діяльності підприємства [7, с. 31 — 32].

Р.О. Костирко вважає, що комплексний фінансовий аналіз, будучи елементом системи забезпечення менеджменту, спрямований на виявлення та аналіз проблем у діяльності підприємства, оцінку поточного і перспективного фінансового стану [8, с. 591].

Комплексний фінансовий аналіз повинен відігравати роль інструменту оцінки фінансового стану і прийняття рішень щодо вибору стратегії стійкого розвитку підприємства. Він повинен забезпечувати, з одного боку, інформацією про поточний фінансовий стан і визначати несприятливі тенденції фінансового стану підприємства, а з іншого — оцінювати резерви зростання потенціалу його стійкого розвитку [8, с. 591].

Комплексний фінансовий аналіз спрямований на виявлення та аналіз проблем у діяльності підприємства, оцінку поточного і перспективного стану, його сильних і слабких сторін, оцінку резервів потенціалу стійкого розвитку [8, с. 655].

Як вважає О.О. Шеремет, комплексний фінансовий аналіз — сукупність заходів, спрямованих на збір, консолідацію, узагальнення та обробку вхідної фінансової інформації, з метою ідентифікації економічного потенціалу об'єкта аналізу, а також форма подання результатів такої ідентифікації [23, с. 167].

Комплексний фінансовий аналіз повинен дати повну, всебічну та об'єктивну оцінку стану під-

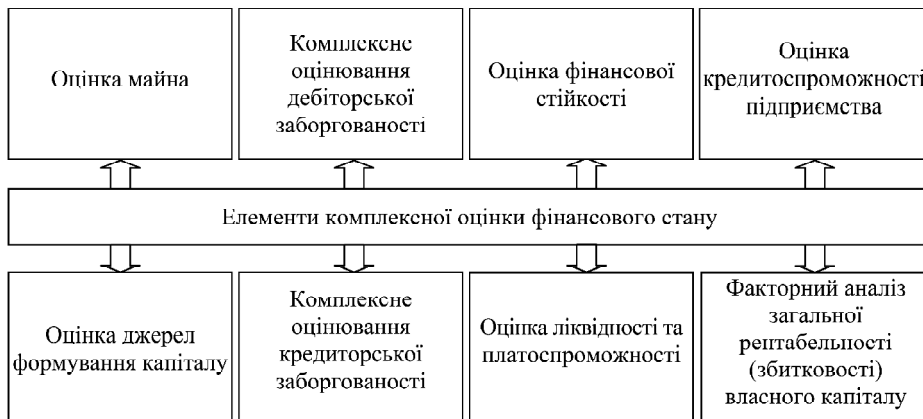

Рис. 3. Елементи комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств

Джерело: авторська розробка.

приємства. Він спрямований на підтримання фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності підприємства і забезпечення ефективності господарювання у довгостроковій перспективі [13, с. 288].

На думку Б.М. Литвина та М.В. Стельмаха, комплексний фінансовий аналіз служить для визначення економічного потенціалу підприємства, обґрунтування рішень стратегічного характеру, інформаційного забезпечення потреб фінансового планування, для розробки інвестиційних проектів та прийняття рішень щодо фінансування, надання кредиту, його обсягів та умов [13, с. 288].

Комплексний фінансовий аналіз використовується власниками для обґрунтування рішень стратегічного характеру, менеджерами підприємства — для інформаційного забезпечення потреб оперативного фінансового планування [20, с. 261].

Комплексний фінансовий аналіз відповідає вимогам виконання таких завдань:

- залучення фінансових ресурсів;
- пошук високорентабельних проектів;
- оцінка доцільності інвестування;
- оцінка надійності партнерів;
- оптимізація фінансової діяльності підприємства;
- фінансове оздоровлення підприємства [13, с. 289].

На думку Г.О. Крамаренко та О.Є. Черної, комплексна оцінка характеризується значенням конкретного показника, який синтезує певні сторони діяльності об'єкта дослідження, отриманого на основі математичної обробки системи окремих показників. Комплексна оцінка використовується у порівняльному аналізі для визначення рейтингу підприємств на підставі вибору найкращого з них [9, с. 323].

Г.В. Савицька вважає, що комплексна оцінка фінансового стану підприємства базується на системі фінансових коефіцієнтів, що характеризують структуру джерел формування капіталу і його розміщення, рівновагу між активами та пасивами (зобов'язаннями) підприємства, ефективність і інтенсивність використання капіталу, ліквідність і якість активів, його інвестиційну привабливість і т. д. [17, с. 598].

О.О. Шермет вважає, що комплексна оцінка фінансового стану підприємства передбачає визначення економічного потенціалу суб'єкта господарювання або, іншими словами, вона дає змогу забезпечити ідентифікацію його місця в економічному середовищі [23, с. 138].

Комплексна оцінка фінансового стану спрямований на виявлення і оцінку фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, оцінку поточного та перспективного фінансового стану. А також є інструментом оцінки фінансового стану та прийняття рішень по вибору стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства.

Таблиця 1. Багатофакторна модель оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств

Показники	Формула для розрахунку	Умовні позначення	Нормативний коефіцієнт	
$ФСп = X_1 \cdot 0,055 + X_2 \cdot 0,109 + X_3 \cdot 0,164 + X_4 \cdot 0,145 + X_5 \cdot 0,127 + X_6 \cdot 0,073 + X_7 \cdot 0,091 + X_8 \cdot 0,018 + X_9 \cdot 0,036 + X_{10} \cdot 0,182$				
X ₁	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Кал)	$Кал = \frac{ГЕ + ПФІ}{ПЗЗ}$	ГЕ – гроші та їх еквіваленти, грн; ПФІ – поточні фінансові інвестиції, грн; ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн	0,055
X ₂	Коефіцієнт швидкої ліквідності (Кшл)	$Кшл = \frac{ГЕ + ПФІ + ДЗ + ІОА}{ПЗЗ}$	ГЕ – гроші та їх еквіваленти, грн; ПФІ – поточні фінансові інвестиції, грн; ДЗ – дебіторська заборгованість, грн; ІОА – інші оборотні активи, грн; ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн	0,109
X ₃	Коефіцієнт фінансової автономії (Кфа)	$Кфа = \frac{ВК}{ВБ}$	ВК – власний капітал, грн; ВБ – валюта балансу, грн	0,164
X ₄	Коефіцієнт довгострокових зобов'язань і забезпечень (Кдзз)	$Кдзз = \frac{ДЗЗ}{ПК}$	ДЗЗ – довгострокові зобов'язання і забезпечення, грн; ПК – позиковий капітал, грн	0,145
X ₅	Коефіцієнт поточних зобов'язань і забезпечень (Кпзз)	$Кпзз = \frac{ПЗЗ}{ПК}$	ПЗЗ – поточні зобов'язання і забезпечення, грн; ПК – позиковий капітал, грн	0,127
X ₆	Коефіцієнт маневреності власного капіталу (Кмвк)	$Кмвк = \frac{ВОК}{ВК}$	ВОК – власні оборотні кошти, грн; ВК – власний капітал, грн	0,073
X ₇	Коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами (Кззвок)	$Кззвок = \frac{ВОК}{ЗПБА}$	ВОК – власні оборотні кошти, грн; ЗПБА – запаси і поточні біологічні активи, грн	0,091
X ₈	Коефіцієнт рентабельності діяльності (Крд)	$Крд = \frac{ЧФР}{ЧД}$	ЧФР – чистий фінансовий результат: прибуток (збиток), грн; ЧД – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільськогосподарства, грн	0,018
X ₉	Коефіцієнт рентабельності активів (Кра)	$Кра = \frac{ЧФР}{А}$	ЧФР – чистий фінансовий результат: прибуток (збиток), грн; А – активи, грн	0,036
X ₁₀	Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості (Кдкз)	$Кдкз = \frac{ДЗсв}{КЗсв}$	ДЗсв – середньорічна величина дебіторської заборгованості, грн; КЗсв – середньорічна величина кредиторської заборгованості, грн	0,182
При $ФСп \geq 0,725$ – стабільний фінансовий стан сільськогосподарського підприємства. При $ФСп \geq 0,442$ (до 0,725) – нестабільний фінансовий стан сільськогосподарського підприємства. При $ФСп \leq 0,442$ – кризовий фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.				

Джерело: авторська розробка.

Об'єктами комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарського підприємства є фінансові процеси та кінцеві фінансові результати його діяльності, які складаються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників одержують відображення через систему економічної інформації.

На думку автора, "під комплексною оцінкою фінансового стану слід розуміти дослідження системи показників, які характеризують об'єкт, фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств: теперішній стан, умов роботи та майбутніх перспектив".

Виходячи з цього, комплексна оцінка фінансового стану сільськогосподарського підприємства повинна включати такі елементи (рис. 3).

Застосування в сільськогосподарських підприємствах комплексної оцінки фінансового стану (багатофакторна модель) дозволяє об'єктивно оцінити наявність, розміщення й ефективність використання наявних ресурсів підприємства та джерела їх фінансування (табл. 1).

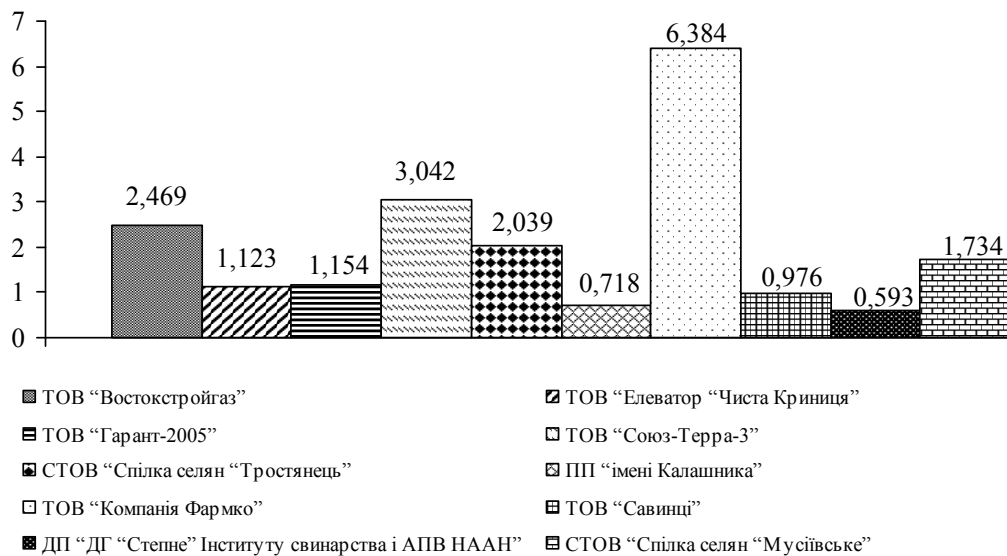

Рис. 4. Верифікація багатофакторної моделі оцінки фінансового стану окремих сільськогосподарських підприємств Полтавської області, 2018 р.

Джерело: дані сільськогосподарських підприємств, розрахунки автора.

З метою апробації запропонованих методичних підходів проведена комплексна оцінка фінансового стану окремих сільськогосподарських підприємств Полтавської області. Встановлено, що стабільний фінансовий стан мають сільськогосподарські підприємства: ТОВ "Востокстройгаз", ТОВ "Елеватор "Чиста Криниця", ТОВ "Гарант-2005", ТОВ "Союз-Терра-3", СТОВ "Спілка селян "Тростянець", ТОВ "Компанія Фармко", ТОВ "Савинці", СТОВ "Спілка селян "Мушіївське". Нестабільний фінансовий стан в таких підприємствах, як: ПП "імені Калашника", ДП "ДГ "Степне" Інституту свинарства і АПВ НААН" на них необхідно здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення фінансового стану (рис. 4).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наявність у науковій літературі різних підходів до розуміння сутності фінансового стану підприємства призводить до обмеження практичних аспектів у ході проведення комплексної оцінки фінансового стану. Попередження негативних кризових явищ у сільськогосподарських підприємствах є можливим за систематичної комплексної оцінки рівня фінансового стану (стабільний, нестабільний та кризовий).

Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств залежить від результатів виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Комплексна оцінка фінансового стану (багатофакторна модель) сільськогосподарського підприємства є інструментом, який дає можливість оцінити поточний та перспективний стан підприємства, встановити його платоспроможність на підставі використання симтеми показників (коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт фінансової автономії, коефіцієнт довгострокових зобов'язань і забезпечень, коефіцієнт поточних зобов'язань і забезпечень, коефіцієнт маневреності власного капіталу, коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами, коефіцієнт рентабельності діяльності, коефіцієнт рентабельності активів, коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості).

Література:

1. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 328 с.

2. Бородкин К.В., Преображенский Б.Г. Анализ инструментария финансовой диагностики. Финансы. 2004. № 3. С. 65—66.

3. Cardinaels E., van Veen-Dirks P. M. G. (2010). Financial versus non-financial information: The impact of information organization and presentation in a Balanced Scorecard. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 35, pp. 565—578. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aos.2010.05.003>.

4. Chen Ja-Shen, Tsou Hung Tai, Huang A. Ya-Hui. (2009). Service Delivery Innovation: Antecedents and Impact on Firm Performance. *Journal of Service Research*, Vol. 12, Number 1, pp. 36—55. <http://dx.doi.org/10.1177/1094670509338619>

5. Craig J., Moores K. (2005). Balanced Scorecards to drive the strategic planning of family firms. *Family business review*, Vol. XVIII, №. 2, pp. 105—122. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-6248.2005.00035.x>

6. Hafeez K., Zhang Y. B., Malak N. (2002) Determining key capabilities of a firm using analytic hierarchy process. *Int. J. Production Economics*, 2002, Vol. 76, pp. 39—51. [http://dx.doi.org/10.1016/S0925-5273\(01\)00141-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0925-5273(01)00141-4)

7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2002. 560 с.

8. Костирко Р.О. Финансовий аналіз: навч. посібник. Х.: Фактор, 2007. 784 с.

9. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Финансовий аналіз: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 392 с.

10. Lau C.H., Sholihin M. (2005) Financial and non-financial performance measures: How do they affect job satisfaction— *The British Accounting Reviewer*, Vol. 37, pp. 389—413. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bar.2005.06.002>

11. Лесюк А.С. Комплексна оцінка фінансового стану сільськогосподарських підприємств в Україні. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2017. Ч. 2. С. 89—91.

12. Лесюк А.С. Оцінка впливу джерел формування капіталу на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств України. Соціально-компетентне управління корпораціями в умовах поведінкової економіки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (28 листопада 2018 р.) / відп. ред. О.М. Полінкевич, Л.В. Шостак. Луцьк, 2018. С. 152—153.

13. Литвин Б.М., Стельмах М.В. Финансовий аналіз: навч. посіб. К.: "Хай Тек Прес", 2008. 336 с.

14. Маляр Ю.М., Рубан Т.Є. Удосконалення оцінки фінансового стану підприємства на основі використання інтегрального показника. Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. 2004. Випуск 82. С. 189—195.

15. Philips P., Louvieris P. (2005). Performance measurement systems in tourism, hospitality and leisure small medium-sized enterprises: a balanced scorecard perspective, *Journal of Travel Research*, Vol. 44, pp. 201—211. <http://dx.doi.org/10.1177/0047287505278992>.

16. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації: Наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26.01.2001 № 49/121. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01> (дата звернення: 30.06.2020).

17. Савицкая Г.В. Экономический анализ: учеб. 11-е изд., испр. и доп. М.: Новое знание, 2005. 651 с.

18. Томілін О.О. Фінансовий стан підприємства і його стабільність. Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск № 241: V т. Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. С. 1150—1157. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1575> (дата звернення: 29.06.2020).

19. Fernandes K.J., Raja V., Whalley A. (2006). Lessons from implementing the balanced scorecard in a small and medium size manufacturing organization. *Technovation*. Vol. 26, pp. 623—634. <http://dx.doi.org/10.1016/j.technovation.2005.03.006>

20. Фінансовий аналіз навчальний посібник / За заг. ред. Школьник І.О. [І.О. Школьник, І.М. Боярко, О.В. Дейнека та ін.]. К.: Центр учбової літератури, 2016. 368 с.

21. Щодо Методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій: Лист Державної податкової адміністрації України від 27.01.98 № 759/10/20-2117. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDPI1722.html (дата звернення: 30.06.2020).

22. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. М.: ИНФРА-М, 2006. 415 с.

23. Шеремет О.О. Фінансовий аналіз: навчальний посібник. К., 2005. 196 с.

References:

1. Bazilinska, O. Ya. (2009), *Finansovyi analiz: teoriia ta praktyka: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Financial analysis: theory and practice: textbook for students of higher educational institutions], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Borodkyn, K. V. and Preobrazhenskyi, B. H. (2004), "Analysis of financial diagnostic tools", *Finansy*, Vol 3, pp. 65—66.

3. Cardinaels, E. and van Veen-Dirks, P. M. G. (2010), "Financial versus non-financial information: The impact of information organization and presentation in a Balanced Scorecard", *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 35, pp. 565—578. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aos.2010.05.003>.

4. Chen, Ja-Shen Tsou, Hung Tai and Huang, A. Ya-Hui. (2009), "Service Delivery Innovation: Antecedents and Impact on Firm Performance", *Journal of Service Research*, Vol. 12, no. 1, pp. 36—55. <http://dx.doi.org/10.1177/1094670509338619>.

5. Craig, J. and Moores, K. (2005), "Balanced Scorecards to drive the strategic planning of family firms", *Family business review*, Vol. XVIII, no. 2, pp. 105—122. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-6248.2005.00035.x>.

6. Hafeez, K. Zhang, Y. B. and Malak, N. (2002), "Determining key capabilities of a firm using analytic hierarchy process", *Int. J. Production Economics*, Vol. 76, pp. 39—51. [http://dx.doi.org/10.1016/S0925-5273\(01\)00141-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0925-5273(01)00141-4).

7. Kovalev, V. V. (2002), *Finansovyi analiz: metody i protsedury* [Financial analysis: methods and procedures], *Finansy i statistika*, Moscow, Russian Federation.

8. Kostyrko, R. O. (2007), *Finansovyi analiz: navch. posibnyk* [Financial analysis: a textbook], Faktor, Kharkiv, Ukraine.

9. Kramarenko, H. O. and Chorna, O. Ye. (2008), *Finansovyi analiz: pidruchnyk* [Financial analysis: a textbook], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

10. Lau, C. H. and Sholihin, M. (2005), "Financial and non-financial performance measures: How do they affect job satisfaction?", *The British Accounting Reviewer*, Vol. 37, pp. 389—413. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bar.2005.06.002>.

11. Lesiuk, A. S. (2017), "Comprehensive assessment of the financial condition of agricultural enterprises in Ukraine", *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Informatsiini tekhnologii v kulturi, mystetstvi, osviti, nautsi, ekonomitsi ta biznesi"* [Materials of the International Scientific-Practical Conference "Information technology in culture, art, education, science, economics and business"], *M-vo osvity i nauky Ukrainy; M-vo kultury Ukrainy; Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv.* Vydavnychiy tsentr KNUKiM, Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 89—91.

12. Lesiuk, A. S. (2018), "Assessment of the influence of sources of capital formation on the financial condition of agricultural enterprises in Ukraine", *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Sotsialno-kompetentne upravlinnia korporatsiinykh v umovakh pove-dinkovoi ekonomiky"* [Materials of the International Scientific-Practical Conference "Socially competent management of corporations in the minds of behavioral economics"], Lutsk, Ukraine, 28 nov, pp. 152—153.

13. Lytvyn, B. M. and Stelmakh, M. V. (2008), *Finansovyi analiz: navch. posib.* [Financial analysis: a textbook], Khai Tek Pres, Kyiv, Ukraine.

14. Maliar, Yu. M. and Ruban, T. Ye. (2004), "Improving the assessment of the financial condition of an enterprise based on the use of an integrated indicator", *Naukovi pratsi DonNTU. Serii: ekonomichna*, Vol. 82, pp. 189—195.

15. Philips, P. and Louvieris, P. (2005), "Performance measurement systems in tourism, hospitality and leisure small medium-sized enterprises: a balanced scorecard perspective", *Journal of Travel Research*, Vol. 44, pp. 201—211. <http://dx.doi.org/10.1177/0047287505278992>

16. Ministry of Finance of Ukraine and State Property Fund of Ukraine (2001), Order "On approval of the Regulations on the procedure for analyzing the financial condition of enterprises subject to privatization", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01> (Accessed 30.06.2020).

17. Savitskaya, G. V. (2005), *Ekonomicheskiy analiz: ucheb.* [Economic analysis: textbook], 11nd ed, *Novoe znanie*, Minsk, Republic of Belarus.

18. Tomilin, O. O. (2008), "The financial condition of the enterprise and its stability", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: Zbirnyk naukovykh prats DNU*, Vol. 241, pp. 1150—1157, available at: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1575> (accessed 29 June 2020).

19. Fernandes, K. J. Raja, V. and Whalley, A. (2006), "Lessons from implementing the balanced scorecard in a small and medium size manufacturing organization", *Technovation*, Vol. 26, pp. 623—634. <http://dx.doi.org/10.1016/j.technovation.2005.03.006>.

20. Shkolnyk, I. O. Boiarko, I. M. and Deineka, O. V. (2016), *Finansovyi analiz navchalnyi posibnyk* [Financial analysis study guide], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

21. State Tax Administration of Ukraine (2001), Order "Regarding Methodical recommendations for the analysis of the financial and economic condition of enterprises and organizations", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDPI1722.html (Accessed 30.06.2020).

22. Sheremet, A. D. (2006), *Kompleksnyi analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti* [Comprehensive analysis economic activity], INFRA-M, Moskva, Russian Federation.

23. Sheremet, O. O. (2005), *Finansovyi analiz: navchalnyi posibnyk* [Financial analysis: a textbook], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2020 р.

Д. І. Повзун,
аспірант, Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0002-0792-6637

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.89

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

D. Polzun,
Postgraduate student, Kyiv National University of Technologies and Design

ECONOMIC SECURITY OF THE REGION AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Стаття є дослідженням економічної безпеки країни як важливої складової системи національної безпеки. Зазначено, що економічна безпека є однією з визначальних складових державотворчого процесу в умовах глобалізованого світу. Наголошено на необхідності включення економічної безпеки в економічну життєздатність українського суспільства. Встановлено як життєздатність народного господарства впливає на робочі місця, гарантування добробуту держави загалом. Зазначено напрями діяльності Уряду в забезпеченні економічної безпеки України, в процесі розвитку національного потенціалу, різноманітних можливостей держави в реалізації базових економічних інтересів країни. Проаналізовано комплексне дослідження економічної безпеки як систему управління з погляду наявних факторів, що сприяє формуванню цілісної картини економічної безпеки як базового компонента національної безпеки країни.

The article is a study of the economic security of the country as an important component of the national security system. It is noted that economic security is one of the defining components of the state-building process in a globalized world. The need to include economic security in the economic viability of Ukrainian society was emphasized. It is established how the viability of the national economy affects jobs, guaranteeing the welfare of the state as a whole. The directions of the Government's activity in ensuring the economic security of Ukraine, in the process of development of the national potential, various possibilities of the state in realization of the basic economic interests of the country are specified. A complex study of economic security as a management system in terms of existing factors, which contributes to the formation of a holistic picture of economic security as a basic component of national security, is analyzed. Threats and challenges to national economic security are structured in accordance with such features as environment of origin, intensity of influence, content, and scale of manifestation, nature of action, significance, and possible consequences. The key risks to economic security are listed. The indicators, by which economic security is estimated are analyzed. The economic security of the national economy is schematically presented, taking into account the regional components, the level of economic security of which has an influence on the level of national economic security. The results of the analysis of the Strategies of economic development of the regions until 2020 are presented, which testifies to the imperfection of the developed strategies and the need for improvement in order to ensure the economic security of the region and national security in general. The connection between the increase in the level of financial autonomy of the united territorial communities and the ability of regional authorities and local governments to develop and implement territorial development programs has been established. The construction of an effective management system for economic development of the region is characterized as a difficult task of implementation in practice.

Ключові слова: економічна безпека, злочинність, криміногенні фактори, глобалізація, агресія, державне управління, загроза.

Key words: economic security, crime, criminogenic factors, globalization, aggression, public administration, threat.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важлива роль у системі національної безпеки будь-якої країни відводиться саме економічній безпеці як основі матеріального добробуту нації. Для забезпечен-

ня економічної безпеки важливо відстежувати і оцінювати рівень загроз. Аналіз діяльності економічної безпеки регіону відіграють важливу роль в її забезпеченні, оскільки розглядаються як базові параметри при розробці заходів спрямованих на оптимізацію національного розвитку країни.

Таблиця 1. Класифікація загроз та викликів економічній безпеці держави

Класифікаційна ознака	Загрози	Виклики
Середовище виникнення	Зовнішні, внутрішні	
Інтенсивність впливу	Великі, середні, невеликі	-
Зміст	Політичні, військові, соціальні, економічні, екологічні, інноваційні, інформаційні та ін.	
Масштаби вияву	Глобальні, макрорегіональні, загальнодержавні, регіональні, локальні	
Характер дії	Постійні, періодичні, тимчасові	-
Значення	Першочергові, другорядні	Суттєві, несуттєві
Можливі наслідки	Катастрофічні, критичні	Прогресивні, регресивні

Джерело: [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічна безпека держави за останній час постійно перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема ґрунтовні дослідження різних аспектів національної економічної безпеки проведені у працях Акімова Л.М. [1], Білик Р.Р. [2], Бойко Т.В. [3], Гбур З.В. [4], Колеснікової К.С., Маліновської І.А., Чабарова В.О. [5], Носова О.В., Маковоз О.С. [6], Ольшанської О.В. [7], Онищенко В.О., Бондаревської О.М. [8], Сазонова В.В. [10], Ткаченко В.Г. [12].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — проаналізувати економічну безпеку регіону як складову національної безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічна безпека країни є важливою складовою системи національної безпеки, що формує захист національних інтересів, також економічна безпека виступає безпосередньою умовою дотримання і реалізації національних інтересів, щодо забезпечення фінансування, доходів та витрат [5, с. 8].

Економічна безпека — одна з визначальних складових державотворчого процесу в умовах глобалізованого світу. Закономірності конвергенції й інтеграції економічних систем окремих держав та їх груп є об'єктивними та неминучими, а надто з початком інтенсивної діджиталізації транскордонного капіталообігу, формуванням та зміцненням глобальних платіжних систем,

проникненням взаємних кредитних зобов'язань до найглибших підвалин міждержавних і міжнародних відносин [10].

Економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Незалежно від різноманітності поглядів на безпеку, не може бути сумнівів щодо необхідності її включення в економічну життєздатності нашого суспільства. Без ресурсів і капіталу немає виробництва та підприємництва. Без бізнесу немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. Також без діяльності немає податків, немає військового потенціалу тощо.

Життєздатність народного господарства країни, яке надає робочі місця для членів суспільства, створює та формує добробут держави загалом. Без роботи якість життя людей погіршується до моменту, коли суспільство саме по собі може розпастися.

Уряд повинен моніторити та аналізувати систему економічної безпеки України, яка стане двигуном розвитку і використання потенціалу країни, політичних, економічних, військових, ідеологічних можливостей держави для досягнення життєво важливих економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях [4].

Економічну безпеку логічно розглядати як певну систему управління з погляду організаційних, економічних, фінансових, правових та інших факторів, із застосуванням яких з'являється можливість: спрямувати потенційні або реальні загрози в таку економічну площину координат, у якій негативна дія шкоди буде послаблена до бажаного рівня в найкоротший час; стабілізувати зовнішньоекономічну діяльність і посилити по-

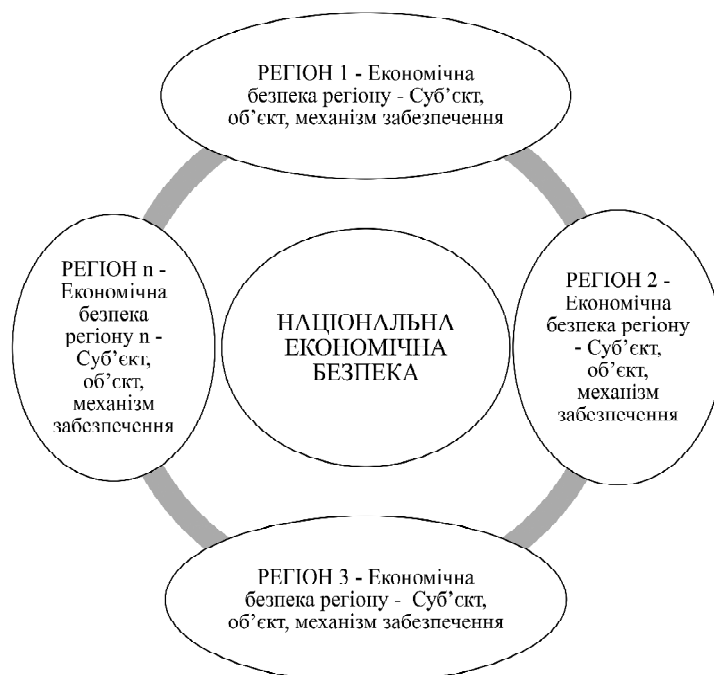

Рис. 1. Регіональні складові національної економічної безпеки

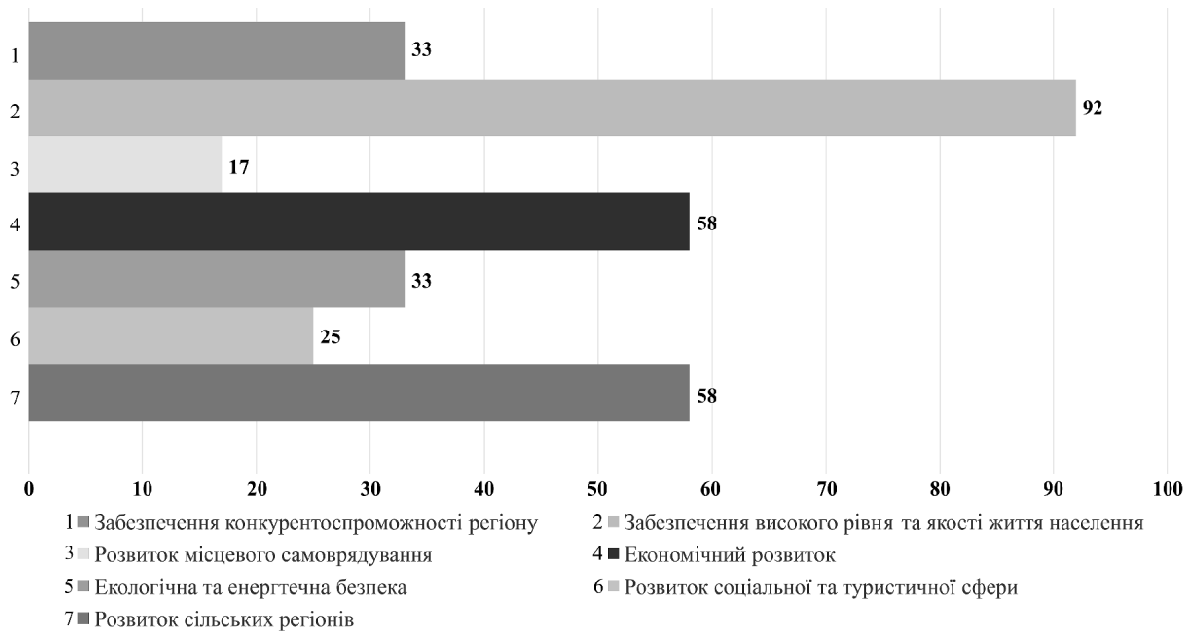

Рис. 2. Стратегічні цілі економічного розвитку регіонів України

зиції суб'єктів на світовому ринку; домогтися узгодженості в розвитку зовнішнього і внутрішнього ринків у тому разі, коли остання буде спиратись на підґрунтя наукових принципів [1].

Для структуризації сукупності загроз та викликів національній економічній безпеці пропонуємо класифікувати їх за низкою ознак (табл. 1).

Ключовими ризиками економічній безпеці слід визначити:

- критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками);
- згортання промислового виробництва;
- зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;
- погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;
- посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі;
- підвищення тінізації економічної діяльності [9].

Економічна безпека оцінюється за певними критеріями — показниками — індикаторами. Найважливішими з них є [3]: структура ВВП, обсяг і темпи розвитку промисловості, обсяг і динаміка інвестицій; природно-ресурсний виробничий і науково-технічний потенціал країни; ефективність використання ресурсів; конкурентоспроможність економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках; темпи інфляції; рівень безробіття; якість життя, ступінь диференціації доходів, забезпеченість населення матеріальними благами й послугами; дефіцит бюджету і державного боргу; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку тощо.

На рисунку 2 представлено економічну безпеку національної економіки із урахуванням регіональних складових, від рівня економічної безпеки яких залежить рівень національної економічної безпеки. Запропонована модель представляє складну систему, згідно з якою кожний регіон є забезпечуючим елементом системи національної економічної безпеки.

Економічна безпека держави безпосереднім чином залежить від економічної безпеки регіонів і навпаки. Проблема економічної безпеки має важливий аспект — забезпечення ефективного управління при проведенні регіональної політики. У рамках нової регіональної політики регіонам надано право самостійно вирішувати питання освоєння і використання природних ре-

сурсів, розвитку галузей економіки, ринкової інфраструктури тощо за умови збереження єдиного військово-політичного і соціально-економічного простору, забезпечення безперешкодного переміщення людей, товарів, сировини та ін. Економічна безпека країни тісно пов'язана із забезпеченням економічної безпеки всіх регіонів. Виходячи з того, що зазначені проблеми мали суттєві розбіжності та своєрідні форми вияву в різних регіонах країни, виникла необхідність у розробленні механізму забезпечення економічної безпеки її регіонів [6].

Розвиток соціальної та туристичної сфер області визначають 25% регіонів, а саме: Волинська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Хмельницька та Чернівецька області. Розвиток місцевого врядування як стратегічний напрям економічного розвитку регіону визначили в 2015—2017 рр. лише чотири регіони: Донецька, Луганська, Одеська та Харківська області.

Аналіз Стратегій економічного розвитку регіонів до 2020 року, які були затверджені у період 2015—2017 рр., свідчить про недосконалість розроблених стратегій, вони потребують удосконалення з метою забезпечення економічної безпеки регіону та національної безпеки в цілому.

Прямі економічні втрати для країни — анексія Криму, окупація українських територій, втрата контролю над масштабними об'єктами промисловості, знищення об'єктів інфраструктури, і збільшення бюджетних витратків на оборону та соціальну підтримку біженців. Проте є ще і непрямі економічні втрати, що у поєднанні з високим рівнем корупції та несприятливим бізнес-кліматом призвело до "втечі" капіталів, значної девальвації гривні та катастрофічно низького рівня інвестицій.

Завдяки збільшенню рівня фінансової автономії ОТГ, органи регіональної влади і місцевого самоврядування отримали можливість розробляти та впроваджувати програми розвитку територій, які в майбутньому принесуть реальні економічні результати. Крім того, на загальнодержавному рівні децентралізація створює умови для виникнення конкуренції між територіальними громадами за ресурси. Отже, забезпечення економічної безпеки на рівні територіальних громад, як основного елемента безпеки регіону, дозволить не лише вдосконалити систему управління регіональним розвитком, але й підвищити рівень захисту економічних інтересів держави загалом [8].

Передумови необхідних змін в управлінні економічним розвитком регіонів України, а також ключові особливості такого управління найбільш комплексно представлені у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток [11].

Побудова ефективної системи управління економічним розвитком регіону є достатньо складною задачею з точки зору її реалізації у практичній площині, оскільки передбачає всебічну інтеграцію різних підсистем управління та їх цілісну зорієнтованість на пріоритети безпеки. Реалізацію вказаного завдання слід розглядати також в якості стратегічно важливої передумови виживання та розвитку будь-якого підприємства у контексті економічного розвитку регіону. Водночас невизначеність зовнішнього середовища потребує урахування цілого комплексу чинників в процесі управління економічною безпекою підприємства, які прямо або опосередковано її визначають.

Побудова системи управління безпекою має враховувати стадію його життєвого циклу та потенціал розвитку в цілому. Важливо уникнути зайвого акцентування уваги на пріоритетах захисної функції. Пасивна модель поведінки може виявитися об'єктивною необхідністю у діяльності підприємства в середньостроковій перспективі.

Підвищення рівня економічної безпеки регіону залежить від міри державної підтримки й розробки державних програм регіонального розвитку, а також від розміщення державних замовлень на поставку продукції для потреб усієї країни. Особливу роль відіграє паритетна участь центру у великих регіональних інвестиційних проектах з урахуванням різних форм забезпечення пільгами й у створенні сприятливого клімату для розвитку економічного середовища в регіоні [12].

Розвиток високоефективної та соціально орієнтованої ринкової економіки має здійснюватися шляхом поступового формування оптимальних механізмів організації виробництва і розподілу товарів і послуг з метою максимально можливого зростання добробуту суспільства і кожного громадянина.

Для забезпечення економічної безпеки регіону та національної економіки в цілому в умовах децентралізації управління перед регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування стоїть завдання пошуку додаткових інструментів та ресурсів для розвитку міської інфраструктури, системи життєзабезпечення міст та територій, створення умов у підвищенні ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства. Інструментом, що може бути використаним для його вирішення, є подальше вдосконалення системи інституційного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства, поширення концесії, регіональних кластерів, нових форм трансграничного співробітництва [2].

Чітка фіксація загроз у державних документах найвищого рівня з відповідними заходами для їх нейтралізації допоможе усвідомити поточну складну ситуацію. Це розпочне і роботу з необхідними змінами у державній політиці для мінімізації негативного впливу загроз. Необхідно сформулювати ці документи, зокрема Доктрину економічної безпеки, та ухвалити її. Це дозволить якнайшвидше пройти етап трансформації та перейти до суспільного порядку з відкритим доступом, інклюзивними економічними інститутами. А це — пря-

мий поштовх для сталого економічного розвитку держави та гідного рівня життя українців.

Сферою застосування регулюючих заходів і механізмів забезпечення економічної безпеки регіону є: розвиток регіонального ринку товарів і послуг, міжрегіональних зв'язків; забезпечення ефективного функціонування регіонального ринку праці; проведення ефективної бюджетної політики в регіоні; розвиток виробничої та соціальної інфраструктури; використання природних ресурсів і природоохоронна діяльність; енергетичне забезпечення регіону; інформаційне забезпечення управлінської діяльності органів влади та суб'єктів господарювання, прозорість діяльності органів управління.

При цьому слід відмити, що більш дієвим та оптимальним є регулювання не директивними методами, а через мотиваційні механізми та селективний підхід використання економічних регуляторів. До основних економічних регуляторів, обсяг яких останнім часом значно скоротився, відносяться: дотації підприємствам; податкові пільги, відстрочення, розстрочки сплати податків, пенні та штрафів, а також орендних платежів до бюджету; кредитування на пільгових умовах, під гарантії місцевих і регіональних органів влади. Також позитивний ефект має: безкоштовне виділення будівель і земельних ділянок (право розпорядження якими належить регіональним або місцевим адміністраціям); інформаційне забезпечення; розміщення регіонального замовлення, постачання продукції на конкурсній основі тощо. Застосування означених регуляторів проводиться за селективним підходом до всіх суб'єктів господарювання регіону. Кризовий стан ресурсного потенціалу більшості регіонів вказує на неспроможність надання гарантованої державної підтримки в повному обсязі, тому селективна політика дозволяє спрямовано впливати на певні групи суб'єктів ринку, які здатні забезпечити значний мультиплікативний ефект для економіки регіону у виробництві (галузі); мають бюджетотворюючий характер; здійснюють ефективну фінансово-господарську діяльність та показують стійкість розвитку; мають конкурентні переваги, платоспроможний попит на продукцію тощо. Отже, систему критеріїв у рамках селективної політики можна поділити на такі, що характеризують соціально-економічну значимість підприємств для регіону та критерії ефективності фінансово-господарської діяльності та стійкості розвитку підприємства.

Таким чином, система управління економічною безпекою є досить складною сукупністю елементів, що реалізує основні принципи та функції управління, здатна забезпечити прийнятний стан економічної безпеки, має властивості до адаптації та постійного вдосконалення з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Найбільш ефективним методом управління економічною безпекою є програмно-цільовий, що реалізує комплексний підхід і представляє собою систему специфічних форм і методів управління, спрямованих на реалізацію комплексних програм; сукупність прийомів, що дозволяють представити вирішення проблеми як ієрархію цілей, які визначені за рівнями спільності, значущості та доцільності, з наступним досягненням їх шляхом реалізації системи взаємозв'язаних заходів.

Сучасна практика свідчить, що побудова цільової моделі управління економічною безпекою регіону є найбільш важливим і складним елементом методичної роботи щодо застосування програмно-цільового методу управління.

Тому для досягнення максимального ефекту програмно-цільового управління необхідно забезпечити повноту цільової комплексної програми економічної безпеки регіону, для чого її розробка та реалізація повинні включати наступні етапи:

1. Виявлення наявності проблемної ситуації в регіоні та формулювання конкретної проблеми.

2. Вибір проблемної ситуації, що вирішується програмно: визначення бажаного стану об'єкту економічної безпеки (не оцінюється як загрозна); виявлення та оцінка діючих чинників дестабілізації; визначення й оцінка передбачуваних збитків від виявлених загроз; оцінка загроз відповідно до їх важливості, часу настання тощо; прийняття рішення щодо вибору проблемної ситуації.

3. Формування програмних цілей і завдань (ієрархія цілей).

4. Попереднє визначення необхідного ресурсного забезпечення для вирішення проблемної ситуації, встановлення обмежень за видами ресурсів.

5. Розробка стратегії забезпечення економічної безпеки як комплексу заходів — методів, способів, засобів досягнення програмних цілей.

6. Уточнення обсягу наявного ресурсного забезпечення для реалізації обраної стратегії та його розподіл за видами заходів і часом.

7. Підготовка проєкту цільової програми та її узгодження з іншими діючими.

8. Затвердження програми, доведення до виконавців.

9. Створення організаційного механізму управління цільовою програмою.

Аналіз цільових моделей регіонів показав, що найбільш значимим є досягнення наступних підцілей (вирішення проблем): підвищення ефективності господарської діяльності всіх суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності та виду діяльності; підвищення прибуткової частини бюджету регіону. Підвищення ефективності господарської діяльності є підціллю різних складових стратегії економічної безпеки (промислової, агропромислової, інвестиційної політики) та наслідком реалізації інших (розвитку ринкової, промислової інфраструктури тощо), але водночас воно впливає на успішне втілення більшості складових стратегії економічної безпеки. Отже, підвищення ефективності господарської діяльності, відтворення та стабілізація виробництва — це основна мета стратегії забезпечення економічної безпеки більшості регіонів країни.

Практика показує, що програмно-цільовий метод управління в основному використовується для вирішення окремих проблем щодо подолання негативних процесів і явищ, запровадження компенсаційних засобів. Проте значні обсяги збитків і втрат, їх соціальний аспект спонукають до розробки стабільного механізму цільової орієнтації всіх елементів (учасників) процесу забезпечення економічної безпеки, здатного до постійного виявлення та вирішення всієї сукупності проблем. Він повинен надати можливість випереджаючого управління на підставі проведення планомірної діагностики стану економічної безпеки регіону, своєчасного виявлення чинників дестабілізації, прогнозування можливих проблем, виявлення перспективних резервів соціально-економічного розвитку, постійного пошуку та відбору альтернативних заходів і механізмів забезпечення економічної безпеки. Отже, такий підхід дозволяє перейти від стратегії "постфактум" (як реакції на негативні події, що вже відбулися) до стратегії на принципах випереджаючого управління забезпечення економічної безпеки, що спрямована на недопущення переростання чинників дестабілізації в загрозу безпеки.

В усьому різноманітті проблем національної економічної безпеки країни чітко визначається регіональний аспект. Тому система економічної безпеки регіону повинна бути орієнтована на забезпечення економічної незалежності, стабільності і стійкості, здатності до саморозвитку і прогресу. Її основними принципами мають стати комплексність і системність, гнучкість, порівнянність витрат щодо забезпечення

безпеки та майбутніх збитків від загроз. Запровадження системного підходу в управлінні економічною безпекою регіону дозволить сформувати гнучку організаційну структуру, поєднати в єдиному управлінському циклі сукупність дій, необхідних для досягнення цілей комплексної програми економічної безпеки регіону, надаючи можливість враховувати зміни та забезпечувати адаптивне реагування. Взаємодія регіональних органів управління та господарюючих суб'єктів у системі програмно-цільового управління економічною безпекою повинна будуватися на основі застосування сукупності економічних регуляторів господарської діяльності, пов'язаних із економічними інтересами суб'єктів господарювання регіону. Селективна політика при використанні різних регуляторів має спиратись на достовірну й об'єктивну оцінку соціально-економічної значущості та фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання регіону, що дозволить приймати відносно них ефективні управлінські рішення, а також реалізовувати промислово та інвестиційну політику, формувати бюджети розвитку регіонів.

Більшість досліджень з проблем економічної безпеки присвячено вивченню її національного рівня, іншими словами, економічної безпеки України загалом. Тим часом соціально-економічна безпека і стійкий розвиток суб'єктів держави є основою національної безпеки, а розвиток регіонів перебуває на такій стадії, коли наростання старих і виникнення нових загроз безпеці стають непередбачуваними. До того ж не вироблено систему управління економічною безпекою регіону в складі державного механізму управління соціально-економічними процесами [5]. А тому суспільно-політична і економічна ситуація в Україні свідчить про кризу управління. Відсутність ефективно діючої і науково обгрунтованої стратегії і тактики в діях всіх гілок влади, конфлікт між старими командно-адміністративними методами роботи і новими задачами системи управління, місцевим самоврядуванням і ринковою економікою, що не сприяє подальшому розвитку окремих регіонів та держави в цілому. Виходячи з цього, сучасна ситуація в економіці України вимагає кардинального вирішення взаємозалежних проблем, які пов'язані із затягуванням трансформаційного періоду, їхнє розв'язання передбачає реалізацією різних заходів як на державному, так і на регіональному рівнях. Гарантування економічної безпеки і формування ефективних організаційно-економічних механізмів (ОЕМ) управління нею є одним з пріоритетних завдань у сучасних умовах розгортання кризових явищ з метою пом'якшення впливу циклічних та структурних коливань на господарський комплекс регіону.

Отже, сутність економічної безпеки можна визначити як такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, незалежність обраного економічного курсу, соціальна спрямованість економічних реформ, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

А тому політика економічної безпеки визначається на основі певних принципів, які створюють політичну і правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки.

До основних принципів забезпечення економічної безпеки України можна віднести:

- верховенство закону під час забезпечення економічної безпеки;
- додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
- взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;

— своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

— пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

— інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою [1].

Тоді як під економічною безпекою регіону розуміється насамперед здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури. В основі економічної безпеки регіону як категорії відображаються регіональні інтереси (забезпечення і підтримка гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтегрованість у фінансову систему країни) і необхідність їхнього захисту від різноманітних внутрішніх (що виникають у межах регіону) і зовнішніх (з боку проведеної економічної політики держави, адміністрацій інших регіонів, іноземних держав) загроз при дотриманні балансу із загальнонаціональними інтересами.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК УЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, економічна безпека є явищем багатокомпонентним. В умовах нестабільної економічної ситуації в Україні питання безпеки є особливо актуальними та вимагають не лише відстеження динаміки в минулому, а й визначити потенційні шляхи мінімізації деструктивних впливів на національну безпеку загалом.

У подальшому доцільно звернути увагу на міжнародному досвіді забезпечення економічної безпеки в Україні та розробити систему рекомендацій по удосконаленню Стратегії розвитку національної безпеки.

Література:

1. Акімова Л.М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники // Публічне адміністрування: теорія та практика. 2018. № 1 (19). С. 1—11.
2. Білик Р.Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України в процесі децентралізації // Бізнес Інформ. 2015. № 9. С. 67—72.
3. Бойко Т.В. Актуальні проблеми економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf> (дата звернення: 14.07.2020).
4. Гбур З.В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі // Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 81—86.
5. Колеснікова К.С., Маліновська І.А., Чабаров В.О. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів // "Молодий вчений". 2018. № 3. С. 351—354.
6. Носова О.В., Маковоз О.С. Моделі економічної безпеки регіону. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого. 2011. № 4. С. 36—45.
7. Ольшанська О.В. Регіон як просторова соціально-економічна система / О.В. Ольшанська // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 117. — Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3731/1>
8. Онищенко В. О., Бондаревська О. М. Забезпечення економічної безпеки територіальних громад як основного елемента регіональної безпеки. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: матеріали IV Всеукр. наук. — практ. Інтернет-конф. (Полтава, 15 грудн. 2017 р. — 25 січн. 2018 р.). Полтава: ПолтНТУ, 2018. С. 8—10.

9. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015—2016 рр. та механізми їх мінімізації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf (дата звернення: 14.07.2020).

10. Сазонов В.В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 2. С. 184—189.

11. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону: монографія / за ред. А.І. Мокія, Т.Г. Васильців. Львів: Ліга Прес, 2010. 488 с

12. Ткаченко В.Г. Економічна безпека регіонів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.debaty.org/ua/article/decentralization_reform/decentralizatia_publ_ref/200.html (дата звернення: 14.07.2020).

References:

1. Akimova, L. M. (2018), "Formation of the system of economic security of the state in Ukraine: essence, levels, components", *Publiche administruvannia: teoriia ta praktyka*, vol. 1 (19), pp. 1—11.
2. Bilyk, R. R. (2015), "Mechanisms and tools for ensuring economic security of the regions of Ukraine in the process of decentralization", *Biznes Inform*, vol. 9, pp. 67—72.
3. Boiko, T. V. (2020), "Actual problems of economic security of Ukraine", *Online. available at: http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf* (Accessed 14 Jul 2020).
4. Hbur, Z. V. (2017), "Economic security as one of the components of national security of Ukraine at the present stage", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 81—86.
5. Kolesnikova, K. S. Malinivska, I. A. and Chabarov, V. O. (2018), "Economic security of Ukraine in the context of globalization challenges", *Molodyi vchenyi*, vol. 3, pp. 351—354.
6. Nosova, O. V. and Makovoz, O. S. (2011), "Models of economic security of the region", *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, vol. 4, pp. 36—45.
7. Olshanska, O. V. (2011), "Region as a spatial socio-economic system", *Actualni problemi ekonomiki*, vol. 117, Access mode: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3731/1>
8. Onyshchenko, V. O. and Bondarevska, O. M. (2018), "Ensuring the economic security of territorial communities as a key element of regional security", *Ekonomichna bezpeka: derzhava, rehion, pidpriemstvo: materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. [Economic security: state, region, enterprise: materials IV All-Ukrainian. Science. - practice. Internet conference]*, PoltNTU, Poltava, Ukraine, pp. 8—10.
9. The official site of The National Institute for Strategic Studies (2020), "Risks and threats to the economic security of Ukraine in 2015—2016 and mechanisms for their minimization", available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf (Accessed 14 Jul 2020).
10. Sazonov, V. V. (2019), "The concept and system of economic security: criminological dimension", *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 2, pp. 184—189.
11. Mokiia, A. I. and Vasylytsiva, T. H. (2010), *Stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia prostorovo-strukturnoi konkurentospromozhnosti rehionu* [Strategy and mechanisms for strengthening the spatial and structural competitiveness of the region], Liha Pres, Lviv, Ukraine.
12. Tkachenko, V. H. (2020), "Economic security of regions", [Online], available at: http://www.debaty.org/ua/article/decentralization_reform/decentralizatia_publ_ref/200.html (Accessed 14 Jul 2020).

Стаття надійшла до редакції 19.07.2020 р.

В. О. Бобрик,
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин,
Ужгородський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-2315-1376

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.95

ГЛОКАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ

V. Bobryk,
Postgraduate student of the Department of International Economic Relation, Uzhgorod National University

GLOCALIZATION TRANSFORMATIONS IN THE PROCESSES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN EUROREGION

Динамічний характер сучасних трансформацій виводить на перший план питання сталого просторового розвитку, які є невід'ємною складовою суспільного буття. У статті розкрито теоретичні засади та методологічні підходи до формування уявлень стосовно сталого просторового розвитку суспільства. Зосереджено особливу увагу на феномені глокалізації, який сприяє виокремленню та отримуванню додаткових ефектів в умовах глобалізації від локальних особливостей і ресурсів. У межах пошуку точок гармонійного дотику теоретичних знань та практичних потреб, розглядаються питання утвердження парадигми сталого розвитку в Україні на прикладі Карпатського Євро регіону. Розкрито основні риси транскордонного співробітництва окремих регіонів Карпат України, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини. У статті аналізуються спільні проблеми, ресурси та можливості покращення міждержавної співпраці у межах Карпатського Євро регіону. Наведено переваги транскордонної співпраці і обґрунтовано важливість зростання макрополітичної фінансової підтримки Карпатського Євро регіону щодо подолання депресивності й асиметрії потенціалів, примноження людського капіталу та пом'якшення наслідків міграції і "відтоку мізків", інтенсифікації його діяльності та інших євро регіональних структур.

The dynamic nature of modern transformations brings to the fore the issues of sustainable spatial development, which are an integral part of social life. The problems of sustainable development have become especially relevant in society since the end of the twentieth century, but their full perception and overcoming in modern realities remains outside the business practice, government and communities. Preference is given to maximizing the use of resources without taking into account the provisions of sustainable spatial development and local characteristics in the context of globalization, which causes significant negative consequences. That is why it is important to focus on the relevant theoretical and methodological provisions. The purpose of this work is to deepen the theoretical provisions of sustainable development and substantiate the practical aspects of its implementation in the Carpathian Euroregion. The article reveals the theoretical principles and methodological approaches to the formation of ideas about sustainable spatial development of society. Particular attention is paid to the phenomenon of glocalization, which contributes to the isolation and obtaining additional effects in the context of globalization from local features and resources. As part of the search for points of harmonious contact between theoretical knowledge and practical needs, the issues of establishing a paradigm of sustainable development in Ukraine on the example of the Carpathian Euroregion are considered. The main features of cross-border cooperation of certain regions of the Carpathians of Ukraine, Poland, Romania, Slovakia and Hungary are revealed. The article analyzes common problems, resources and opportunities to improve interstate

cooperation within the Carpathian Euroregion. The advantages of cross-border cooperation are presented and the importance of increasing macro-political financial support of the Carpathian Euroregion to overcome depression and asymmetry of potentials, increase human capital and mitigate the effects of migration and "brain drain", intensify its activities and other eurozone structures.

*Ключові слова: єврорегіон, транскордонне співробітництво, сталий розвиток, глокалізація, трансформація.
Keywords: Euroregion, cross-border cooperation, sustainable development, glocalization, transformation.*

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Значна нестабільність сучасного суспільного розвитку, зумовлена багатьма факторами, призводить до численних різнорівневих наслідків, впливаючи на глобальний, національні та регіональні рівні, а також на ефективність функціонування територіальних громад. У числі можливих парадигм обґрунтування напрямів подолання криз, ризиків, збурень, мінімізації хвильових процесів тощо вагомим базисом виступає концепція сталого розвитку, активний розвиток якої припадає на ХХ ст. Загалом сталий розвиток перестає бути національною чи, тим більше, локальною проблемою, а охоплює глобальні цілі. Тож на сьогодні, коли ситуація ускладнюється турбулентністю зовнішнього середовища, яка викликана процесами глобалізації та становлення нової індустрії, актуальність питання пошуку шляхів реалізації цілей сталого розвитку сумнівів не викликає. Особливо це стосується транскордонних територій, на розвиток яких можливо ефективно впливати з урахуванням глокалізаційного аспекту — можливості узгодження локальних характерних особливостей та глобальних тенденцій.

Проблеми сталого розвитку стали особливо актуальними в суспільстві з кінця ХХ ст., проте їх повноцінне сприйняття та подолання у сучасних реаліях залишається осторонь ділової практики, влади та громад. Перевага надається максимальному використанню ресурсів без врахування положень сталого просторового розвитку та локальних особливостей в умовах глобалізації, що спричиняє значні негативні наслідки. Саме тому важливо зосереджувати увагу на відповідних теоретико-методологічних положеннях і практиці їх імплементації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розробку теоретико-методологічних положень сталого розвитку та просторової економіки, а також феномену глокалізації зробили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені Вітман К., Долішній М., Дорогунцов С., Захарченко П., Лібанова Е., Ліщинський І., Робертсон Р., Тіпледі Р., Трегобчук В., Хвесик М. та інші. Але поза їхньою увагою залишаються питання імплементації цих положень у межах транскордонної співпраці, формування нових інституціональних форм соціально-економічного розвитку.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є поглиблення теоретичних положень сталого розвитку та обґрунтування практичних аспектів його реалізації в Карпатському Єврорегіоні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах глобального розвитку, перед суспільством все частіше постають питання, вирішення яких набуває надзвичайно важливого значення для всієї спільноти. Економіка багатьох країн сьогодні все більше опиняється під впливом негативних фінансово-економічних тенденцій та кризових явищ, які підсилюються та прогресують завдяки викликам, що вже давно не носять лише локальний характер, та сконцентровані в рамках окремої країни [1, с. 12]. Відтак у сучасному світі особливе значення належить питанням сталого просторо-

вого розвитку, які набули пріоритетності в економічній науці на початку ХХІ ст.

На саміті в Ріо-де-Жанейро "Ріо+20" розкрито інноваційний концепт сталості за двома напрямками — інституціоналізації господарських відносин і подолання глибокої соціальної та територіальної диференціації цивілізаційного розвитку. У зазначеному аспекті найбільш актуальною проблемою сьогодні є забезпечення стійкого, збалансованого та всебічного розвитку територіальних утворень, які формують систему господарського простору держави, через запровадження дієвих управлінських механізмів [2, с. 9].

Проблема просторового розвитку є фундаментальною з теоретичної та практичної точок зору та актуальною протягом усього історичного періоду існування людства. Завжди перед суспільством стояла і стоїть проблема пошуку оптимальної моделі його просторової організації, особливості якої зумовлені природно-ресурсними перевагами окремих територій, економічними передумовами, що визначають доцільність і напрями діяльності [3, с. 42].

Водночас вагомою стає проблема сталого розвитку, прийняття Концепції якого було зумовлене необхідністю економічного зростання, пов'язаного із збільшенням населення планети та наявних екологічних проблем, які на фоні вичерпності ресурсів приймали все більш загрозливий вигляд. Сталий розвиток (англ. "sustainable development", що дослівно означає "розвиток що підтримується") — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [4, с. 95]. Тобто головна ідея Концепції полягає у раціональному веденні світового господарства, щоб не шкодити наступним поколінням.

Сталий розвиток орієнтований на економічну стабільність у гармонії із соціальним благополуччям та екологічною безпекою визначає правильну перспективу бачення розвитку (не тільки місцевого, а й глобального) як стану динамічної рівноваги, своєрідного гомеостазу між складовими просторового розвитку. Сталий розвиток є сучасною найбільш поширеною концепцією взаємодії суспільства і природи, якою зараз керуються передові країни світу. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді: людина — господарство — природа.

Сталий розвиток — це економічно, соціально і екологічно збалансований розвиток певних територій і розташованих на них міських і сільських поселень (населених пунктів), спрямований на узгоджене формування та функціонування їхньої економічної, соціальної і екологічної складових на основі раціонального використання всіх видів ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інформаційних тощо). Тобто суть поняття полягає не стільки в здатності такої системи до існування (бо це тільки результат процесу), а і в збереженні динамічної рівноваги між раціональністю і вартостями всіх трьох сфер — екологічними, економічними і соціальними постулатами.

В Україні сьогодні вже достатньо теоретичних напрацювань та проектів концепцій, щоб у короткі термі-

ни розробити прийнятний варіант концепції сталого розвитку. Однак, проблема інституційного оформлення курсу переходу України до сталого розвитку залишається актуальною.

Постійні дискусії та відсутність однозначного розуміння зазначеного питання не дозволяє прийняти Концепцію сталого розвитку України. За весь період незалежності Україна не змогла знайти ту інституційну архітектуру, яка б змогла забезпечити стабільність і плановість розвитку економіки і держави, а тому сталість на державному рівні нині є умовною. Зазначене додатково вказує про необхідність комплексного підходу на державному та регіональному рівнях щодо визначення першочергових кроків і послідовності заходів, залучення до даного процесу громадськості. Вбачається доцільним відновлення Національної ради із сталого розвитку України або створення іншої міжвідомчої групи для координації розробки та впровадження концепції, а в подальшому і національної стратегії сталого розвитку України [5].

Ситуація з реалізацією концепції сталого розвитку суттєво пов'язана з історичним розвитком як окремих територій, так і України в цілому. Зазначені прогалини у ефективних процесах трансформації вітчизняної економіки в напрямі сталого розвитку можна виявити за допомогою феномену глокалізації. Вона як глобальна модель дозволяє вивчити більшість проблем під якісно новим кутом зору, що допомагає виявити їх глибинні причини та чинники, а отже, напрацювати більш ефективні механізми розв'язання [6, с. 56].

Глокалізація, на думку Р. Робертсона, є феноменом взаємодоповнювання зовні суперечливих процесів глобалізації і локалізації, які взаємно нерозривні та співіснують разом, навіть можуть прийти в зіткнення, проте одночасно здійснюються, хоча і протилежні за суттю [7]. Р. Тіпледі визначає глокалізацію як "спосіб, у якому ідеї та структури, що циркулюють у глобальному вимірі, адаптуються та змінюються відповідно до місцевих реалій" [8]. Глокалізація як "процес становить глокалізацію локального та локалізацію глобального" [9, с. 60].

Тобто глокалізація має суперечливий характер, оскільки, з одного боку, цей процес пов'язаний зі створенням розвиненої інфраструктури, яка забезпечує переміщення товарів і послуг, капіталів і робочої сили, що передбачає якісне регулювання економіки та підтримку всіх видів співробітництва й інтеграції (сприяє економічній глобалізації), а з іншого — супроводжує економічний регіоналізм з орієнтацією на протекціонізм, сприяє лібералізації міжрегіональних (трансграничних) та міжнародних економічних зв'язків [10, с. 59—60].

Глокалізація є "гібридом двох слів: "глобалізація" та "локалізація" і в широкому розумінні позначає прояв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем... поширення просторових імпульсів глобалізації може трансформуватись властивостями локального середовища із виокремленням трьох проявів глокалізації: здатності "локального" послідовно та стабільно генерувати імпульси глобалізації по світовій арені; здатності "локального" до резистентності небажаним імпульсам глобалізації; здатності "локального" модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього". Відповідно застосування принципів глокалізації допомагає суб'єктам центральної влади досягати довгострокових цілей розвитку держави чи її частини [11, с. 28].

Виходячи з зазначених положень, виконаємо дослідження формування та розвитку Карпатського Євро регіону, територія якого при значних можливостях мала б бути доволі розвиненою, проте сьогодні вона характеризується низкою негараздів і навіть частково депресивністю.

На відрогах Карпат за всіх часів відчувався вплив державного кордону та прикордонних регіонів і адміністративно-територіальних одиниць на регіональний розвиток та прилеглий соціокультурний простір, соціально-економічний стан центральноєвропейського регіону. Починаючи з 1990-х років Карпатський регіон, єдиний такого роду регіон континенту, де проходять кордони чотирьох країн-членів ЄС з Україною, позиціонувався як плацдарм європейської інтеграції, який реалізує численні програми Східного партнерства ЄС, а також став площиною створення першої на пострадянському просторі міжнародної структури трансграничного співробітництва — Карпатського Євро регіону у складі прикордонних територій Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Спільна ініціатива по його створенню у 1993 р. була підтримана Міністерствами закордонних справ відповідних країн та Радою Європи.

Карпатський Євро регіон є міжрегіональною асоціацією, керівним органом якої є Рада, до складу якої входять представники 5 національних делегацій (по 10 осіб від країни) 19 адміністративних регіонів Карпатського Євро регіону.

У Карпатському Євро регіоні на території майже 145 тис. км² проживає близько 15 мільйонів осіб (табл. 1), переважна більшість з них — це мешканці малих містечок і сіл, периферійних громад, інфраструктура яких розвинена слабо, вкрай ізольована від центрів економічного і культурного розвитку. Цю ізоляцію підсилює кордон з Європейським Союзом, який фактично розділяє Карпатський Євро регіон на дві частини. Саме тому в регіоні утворилася велика кількість соціально вразливих груп і не зважаючи на те, що природний приріст населення є одним з найвищих в Європі, кількість населення на території Карпатського Євро регіону постійно скорочується, головним чином за рахунок еміграції (в тому числі нелегальної) та міграції до міст [12, с. 8].

Створення Карпатського Євро регіону було результатом прагнення України сформулювати нову модель інтеграції у світовий господарський простір. Проте за 20 років існування Міжрегіональна Асоціація "Карпатський Євро регіон" не зламала організаційних та правових бар'єрів і не стала юридичною особою відповідно до міжнародного права.

Асоціація не є новоствореною наднаціональною чи наддержавною установою, а лише виконує функції сприяння міжрегіональному співробітництву між партнерами. Натомість як окремі юридичні особи діють національні представництва в кожній з держав, котрі — з різним ступенем успішності та ефективності — працюють для досягнення мети Карпатського Євро регіону, а саме сприяння трансграничному співробітництву між прикордонними регіонами-членами Асоціації. Членами Асоціації є 58 органів місцевого самоврядування та їх об'єднань Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей. Її місією є формування політики розвитку Карпат на підставі мережевої співпраці публічного, приватного та неурядового секторів.

У Карпатському Євро регіоні найбільша частина належить Україні (41%), а частка Словаччини є найменшою (7,3%). Сумарна частка жителів в регіонах є подібною до інших регіонів країн-учасниць, лише Україна і Польща мають трохи вищі пропорційні частки. Найбільші міста — це переважно обласні і районні центри, окремі — міста національного і міжрегіонального економічного і транспортного значення. Відносно висока частка сільського населення від загальної кількості представляє ризики для очікуваного поліцентричного розвитку.

У представників різних народів Карпатського Євро регіону більш ніж тисячолітня писемна історія, значний людський та природно-ресурсний потенціал, вигідне географічне і транзитне становище господарських систем. Менталітету населення Закарпаття притаманні міжнаціональна толерантність, орієнтація на євро-

Таблиця 1. Структура Карпатського Євrorегіону

Країни-члени	Регіони	Населення, ос.	Площа, км ²
Україна	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області	6 429 900	59 000
Польща	Підкарпатське воєводство	2 370 654	18 683
Румунія	округи Сату Маре, Марамуреш, Бігор, Сучава, Ботошань, Зілаг, Харгіта	2 274 016	27 104
Словаччина	Кошицький та Прешівський краї	1 111 177	10 459
Угорщина	області Боршод-Абауй-Земплен, Гайду-Бігар, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег, а також міста з обласним статусом – Мішкольц, Дебрецен, Егер, Ниредьгаза	2 609 114	28 639
Всього		14 794 861	143 885

Джерело: складено за матеріалами [12].

Таблиця 2. Основні дані щодо демографії та урбанізації країн-партнерів

Країни	Щільність населення (ос./км)	Старіння (%)	Кількість міст	Кількість сіл
Угорщина	86,1	111,3	111	757
Словаччина	102,7	70,9	40	1065
Румунія	75,3	94,5	28	1283
Україна	107,0	77,8	81	3677
Польща	2303,10	91,3	51	н
Карпатський Євrorегіон	97,6	89,2	311	н

Джерело: складено за матеріалами [12].

пейські та релігійні цінності, нон-патерналізм і підприємливість, конструктивний конформізм та висока життєздатність, а для активного населення та молоді характерні висока рухливість, компактність території та

близькість кордонів, що дозволяють доволі успішно компенсувати аграрний уклад життя та невисокий рівень урбанізації.

Територіальна співпраця країн у межах Карпатського Євrorегіону на сьогодні, як правило, реалізується у двосторонньому форматі на рівні "точкових проєктів", а також у рамках окремих цільових програм у транскордонній, екологічній, гуманітарній, культурній сферах. Саме тому потенціал єдиного Карпатського простору як підґрунтя формування системної політики регіонального розвитку залишається не задіяним повна [12, с. 8].

Усі регіони, які входять до Карпатського Євrorегіону, мають багато спільних проблем: соціально-економічна відсталість, включаючи високий рівень безробіття, відтік освіченої молоді до привабливих центрів за межами регіону, зростання регіональної нерівності, нові виклики у вирішенні світових проблем, таких як міграція і т.д.

Суттєвою залишається демографічна проблема, особливо для країн Європи, оскільки різниця у частці старіння порівняно з Україною у них на понад 10% більше (табл. 2). В Україні є високою щільність населення, хоча й суттєво нижча ніж у Польщі та значною кількістю міст і сіл.

Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні є найнижчою, що обумовлюється соціально-економічним станом, культурою та способом життя, екологічними негараздами тощо (рис. 1).

Старіння суспільства та еміграція — найбільш важливі демографічні проблеми в сільській місцевості: тенденція старіння збільшується з року в рік, а особливо постраждала від цих тенденцій Угорщина. Найбільш неприємна тенденція щодо населення — це зменшення робочої сили в регіоні, що ставить його у невигідне становище. Темпи зростання кількості людей, які знаходяться під загрозою збідніння, останнім часом збільшуються в Карпатському Євrorегіоні, що складає приблизно 20% згідно зі статистичними даними в межах регіонів.

З урахуванням високого інтересу України в євроінтеграції, відкривається новий простір для більшості гравців Карпатського Євrorегіону, де можна вигідно використати своє розташування і спрямувати залишки репутації Карпатського Євrorегіону на добру справу [14].

Про необхідність розвитку міждержавної співпраці у межах транскордонного співробітництва наголошують суттєві відмінності у стані ринку праці країн-учасниць Карпатського Євrorегіону та їх соціально-економічних показниках.

Суттєвою є відсталість України у формуванні зайнятості на вітчизняному ринку праці, оскільки на протигагу всім досліджуваним країнам транскордонної співпраці рівень безробіття у вітчизняній економіці в останні роки зростає (рис. 2).

За 2000—2017 рр. в Україні офіційний рівень безробіття знизився на 2,1%, проте весь час він залишається найвищим серед країн партнерів. Частково це спричинено найнижчою середньомісячною заробітною платою в Україні, яка протягом всього досліджуваного періоду була в 3—6 разів меншою рівня інших країн Карпатського Євrorегіону (табл. 3).

Аналіз ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС) 2010 р. за 2000—2018 рр. відображає, що в Україні він найвищий ніж у країнах транскордонного співробітництва, за виключенням лише Польщі (табл. 4).

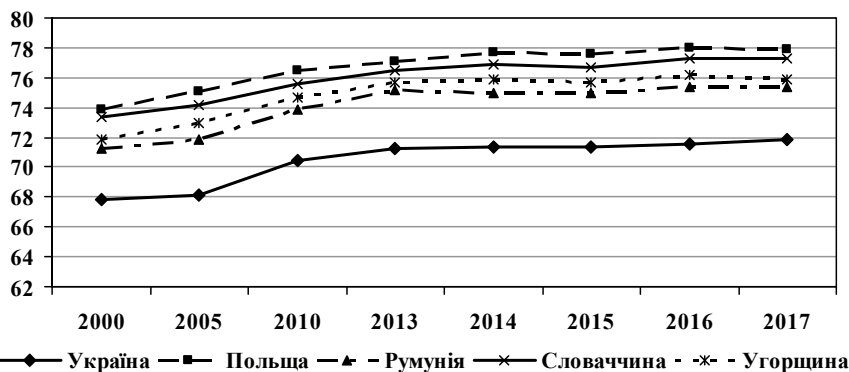

Рис. 1. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років

Джерело: складено за матеріалами [13].

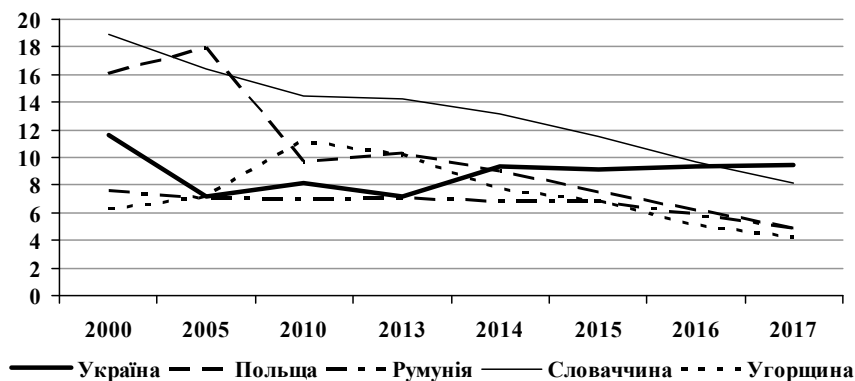

Рис. 2. Рівень безробіття в Україні та країнах ЄС, %

Джерело: складено за матеріалами [13].

Однак ВВП у розрахунку на одну особу за ПКС 2010 р., починаючи з 2005 р., є найнижчим в Україні (рис. 3).

Наведені аналітичні дані доводять, що Україна має покращувати стан соціально-економічного розвитку, використовуючи досвід і транскордонну співпрацю з країнами-учасницями Карпатського Євrorегіону. За роки партнерства в реалізації міжрегіонального та транскордонного співробітництва українська сторона намагається інтегрувати його до цілісного, ретельно прорахованого механізму регіонального розвитку, що має базуватися на просторовому підході та розвиненому інституційному підґрунті, давати довгостроковий стійкий ефект у вигляді гармонізованого комплексного розвитку держав і їх регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах. Проте зміни є незначними, майже відсутнє відчуття поступальних зрушень.

Позитивно впливають на зміцнення інституційного потенціалу Карпатського регіону міжнародні ініціативи України та її сусідів у галузі євrorегіонального співробітництва. Серед пріоритетних напрямків міждержавного міжрегіонального співробітництва визначено: комплексний підхід до управління земельними ресурсами на засадах сталого розвитку, просторове планування, розвиток транспортно-логістичних мереж та інфраструктурних об'єктів; сприяння розвитку туризму, промисловості та енергетики, культури та освіти.

За 2000—2018 рр. обсяги зовнішньої торгівлі України загалом з країнами ЄС та країнами-учасницями транскордонної співпраці зросли, що доводить про зміну пріоритетів та розширення соціально-економічної взаємодії (табл. 5).

Водночас дослідження структури зовнішньоторгівельної діяльності України за 2018—2019 рр. відображає малі частки країн-учасниць Карпатського Євrorегіону (крім Польщі) у експорті та імпорті, які мають незначні як позитивні, так і негативні зміни (табл. 6).

Розуміння переваг транскордонної співпраці сьогодні не викликає сумнівів, особливо у рамках Карпатського Євrorегіону. Це пов'язано зі значним потенціалом даних територій і сучасним низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Тому потрібно зосереджувати додаткову увагу на питаннях глокалізації (глокалізаційних стратегіях), яка дозволяє суб'єктам центральної влади реалізувати довгострокові цілі з експлуатації локальних особливостей території, або захисту локального соціально-економічного середовища від негативного впливу глобальних потоків знань, товарів, капіталу. При цьому важливим для реалізації глокалізаційних стратегій є активна участь локальної спільноти як на етапах розробки, так і на стадії впровадження [11, с. 11].

У цілому на сучасному етапі в розвитку Карпатського Євrorегіону та інших євrorегіональних структур настав переломний момент, коли від переважно політико-декларативного євrorегіонального співробітництва необхідно прискорено переходити до пріоритетів економічної співпраці і реалізації конкретних спільних господарських транскордонних проектів. Економіки України, Польщі, Румунії, Угорщини та Словаччини, зокрема їх прикордонні регіони являють собою один з найпривабливіших в Центральній та Східній Європі плацдармів світового

Таблиця 3. Середньомісячна заробітна плата, дол. США

Країни	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017 до 2000
Україна	42,3	157,3	282,2	408,5	292,7	192,0	202,8	261,2	218,9
Польща	509,3	812,0	1124,0	1169,4	1195,9	1009,1	1008,1	1122,5	613,2
Румунія	133,4	331,9	609,5	673,5	705,6	638,8	711,6	819,4	686
Словаччина	416,0	831,9	1203,8	1296,6	1321,0	1142,8	1174,7	1242,7	826,7
Угорщина	372,6	947,4	1127,7	1136,6	1095,6	885,0	917,0	1045,2	672,6

Джерело: складено за матеріалами [13].

аутсорсінгу, зокрема в галузях машино- і приладобудування, різноманітні транспортно-логістичні можливості для забезпечення усього комплексу мультимодальних перевезень, близькість підприємств до потенційних споживачів, високий рівень розвитку існуючої транспортної мережі у вигляді залізниць, автомобільних доріг, водних та повітряних шляхів та їх високий інвестиційний рейтинг тощо. Широкі можливості для конкретизації транскордонного співробітництва, створення нових робочих місць надають інвестиційні проекти в розвиток індустріальних парків та кластерів, у транспортно-логістичну та енергетичну галузі.

ВИСНОВКИ

Сучасний рівень інституційного потенціалу Карпатського Євrorегіону як всеосяжної платформи транскордонної співпраці характеризується вагомими можливостями. Прикордонні регіони України, Польщі, Румунії, Угорщини та Словаччини, які мають значний і в недостатній мірі використовуваний сьогодні науково-технічний потенціал мають великий простір для співпраці в інноваційному розвитку. Цій меті відповідає розгортання в прикордонних регіонах діяльності мережі державних, комунальних та корпоративних регіональних інноваційних центрів, інвестиційних агентств та агентств регіонального розвитку, створення транскордонного освітньо-наукового кластеру.

Потужний фундамент щодо прискорення процесів євроінтеграції України має створити організаційно-інституційна підтримка стимулювання виробничих процесів та розвиток виробничої кооперації, контрактингу та аутсорсінгу на всеохоплюючій території регіону Карпат, що сприятиме створенню нових робочих місць, дасть змогу активізувати економічне зростання на

Таблиця 4. Валовий внутрішній продукт за паритетом купівельної спроможності (ПКС) 2010 року, млрд дол. США

Країни	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	...	737,8	747,2	789,7	738,0	665,8	682,1	699,3	...
Польща	526,7	613,2	773,9	837,3	865,1	898,3	925,8	970,3	1019,7
Румунія	248,6	328,9	377,0	406,3	420,2	436,5	457,4	489,4	509,4
Словаччина	74,2	94,9	119,7	126,9	130,4	135,9	140,1	144,6	150,5
Угорщина	170,2	210,3	207,9	212,3	221,3	229,1	234,3	244,0	256,0

Джерело: складено за матеріалами [13].

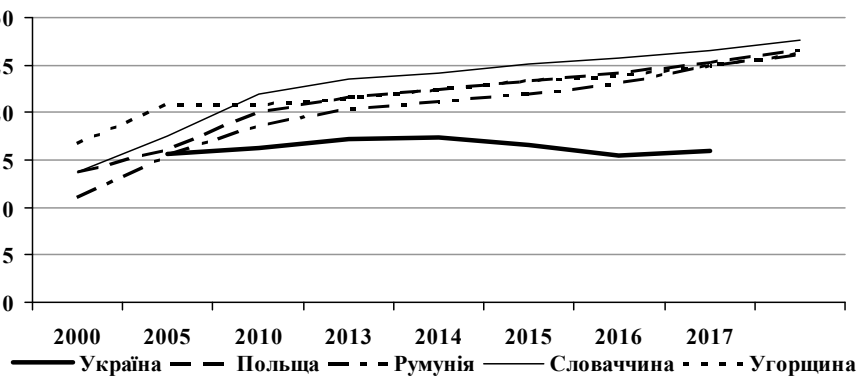

Рис. 3. ВВП на одну особу за ПКС 2010 року, тис. дол. США

Джерело: складено за матеріалами [13].

місцевому, регіональному рівнях. У межах території Карпатського Євро-регіону створилися передумови для створення європейського міжнародного транскордонного кластерного розвитку, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності залучених транснаціональних та національних виробництв, малих та середніх підприємств, позитивно впливатиме на просування товарів та спільної продукції на європейські ринки. Розвиток мережі транскордонних і єврорегіональних контактів на західному напрямі є додатковим вагомим стимулом наближення України до ЄС.

Література:

1. Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти: монографія / За ред. П.В. Захарченка, Т.П. Несторенко. Бердянськ, 2012. 316 с.

2. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу: національна доповідь / за ред. Е.М. Лібанової, М.А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 864 с.

3. Павлюк Ю.Ю. Просторовий розвиток регіонально-економічних систем. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2011. № 2 (53). С. 42—47.

4. Немерцалова С.В. Концепція сталого розвитку та норми "м'якого права" у регулюванні збереження біологічного різноманіття Світового океану. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 95—101.

5. Мартюшева О.О. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2014. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1566/#_ftnref8

6. Вітман К.М. Глокалізація як політична модель: європейський вимір. Держава і право. Серія: Політичні науки. 2016. Вип. 71. С. 55—66.

7. Robertson R. Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity. Global Modernities. M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson. London: Sage, 1995. Chapter 2. P. 25—44.

8. Tiplady R. World of Difference: global mission at the pic'n'mix counter. Paternoster Press, 2003. 176 p.

9. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. М.: Экономика, 2004. 620 с.

10. Кудряшова И.А. Концептуально-теоретические основы глокализации мировой экономики. Вопросы новой экономики. 2007. № 1. С. 1—10.

11. Ліщинський І.О. Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.02. Тернопіль, 2019. 40 с.

12. "Єврорегіон Карпати — Україна". 10 років спільно для розвитку Карпат. Звіт про діяльність за 2008—2017 роки. 49 с.

13. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. 2019. 482 с.

14. Benc V., Dumitru A., Geszteredi A., Kezy B. et al. (2015). The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & Beyond. Carpathian Euroregion, 2015.

15. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2019 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2020. 62 с.

References:

1. Zakharchenko, P. V. and Nestorenko, T. P. (2012), *Prostorova ekonomika: koncepciji, modeli ta regionalni aspekti* [Spatial economics: concepts, models and regional aspects], Berdjansjk, Ukraine.

Таблиця 5. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами з країнами ЄС

	Експорт				Імпорт			
	2000	2005	2010	2018	2000	2005	2010	2018
Усього	18227,6	40671,6	63729,4	58972,9	15107	39078,1	66209,4	63496,4
Польща	452	1072,6	1880,3	3607,4	330,2	1482,9	2930	3838
Румунія	174,2	496,8	727,4	1025,6	52,6	215,8	693,4	550,9
Словаччина	239	556,9	618,8	908,5	130,6	321,5	460,8	644,3
Угорщина	355,4	817	1084	1845	180,3	697,5	1266,9	1303,7

Джерело: складено за матеріалами [13].

Таблиця 6. Структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами з країнами ЄС

Країни	Експорт				Імпорт			
	2018	%	2019	%	2018	%	2019	%
Усього по країнах ЄС	24136909,7	100,0	25219698,4	100,0	26572340,6	100,0	28741058,3	100,0
Польща	3607430,1	14,9	3716705,9	14,7	3838050,8	14,4	4351564,4	15,1
Румунія	1025666,6	4,2	1122782,3	4,5	550856,3	2,1	684471,9	2,4
Словаччина	908483,9	3,8	768186,1	3,0	644291,8	2,4	741136,1	2,6
Угорщина	1845050,5	7,6	1777895,1	7,0	1303712,1	4,9	1309671,5	4,6

Джерело: складено за матеріалами [15].

2. Libanova, E.M. and Khvesyk, M.A. (2017), *Socialno-ekonomichnyj potencial stalogo rozvytku Ukrainy ta jiji regioniv: vektory realnogo postupu* [Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: vectors of real progress], DU IEPSR NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

3. Pavljuk, Ju. Ju. (2011), "Spatial development of regional economic systems", *Zbirnyk naukovykh pracj VNAU. Serija: Ekonomichni nauky*, vol. 2 (53), pp. 42—47.

4. Nemercalova, S. V. (2012), "The concept of sustainable development and the rules of "soft law" in regulating the conservation of biological diversity World ocean", *Aktualjni problemy derzhavy i prava*, Vol. 64, pp. 95—101.

5. Martjusheva, O. O. (2014), "Projects of the concept of sustainable development of Ukraine: the possibility of their improvement and application", *Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj*, available at: http://old2.niss.gov.ua/articles/1566/#_ftnref8 (Accessed 20 June 2020).

6. Vitman, K. M. (2016), "Globalization as a political model: the European dimension", *Derzhava i pravo. Serija: Politychni nauky*, Vol. 71, pp. 55—66.

7. Featherstone, M. Lash, S. and Robertson, R. (1995), "Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity", *Global Modernities*, vol. 2, pp. 25—44.

8. Tiplady, R. (2003), *World of Difference: global mission at the pic'n'mix counter*, Paternoster Press, Milton Keynes, UK.

9. Aberkrombi, N. Khill, S. and Turner, B. (2004), *Sotsiologicheskij slovar'* [Sociological Dictionary], *Ekonomika*, Moscow, Russia.

10. Kudryashova, I. A. (2007), "Conceptual and theoretical foundations of glocalization of the world economy", *Voprosy novoy ekonomiki*, vol. 1, pp. 1—10.

11. Lishhynskij, I. O. (2019), "Glocalization strategies for poles of development formation in Europe", Ph.D. Thesis, *Economy, Ternopil'*, Ukraine.

12. Jevroregion Karpaty — Ukrajina (2018), "10 years together for the development of the Carpathians", available at: <http://ekarpaty.com/wp-content/uploads/documents/zvit-2017-1.pdf> (Accessed 20 June 2020).

13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019), *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2018 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018], *Informatsiino-analitychne ahentstvo*, Kyiv, Ukraine.

14. Benc, V. Dumitru, A. Geszteredi, A. and Kezy B. (2015), *The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & Beyond*, Carpathian Euroregion, Uzhhorod, Ukraine.

15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020), *Spivrobotnytvo mizh Ukrainoju ta krajinyami JeS u 2019 roci* [Cooperation between Ukraine and EU countries in 2019], *Informatsiino-analitychne ahentstvo*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2020 р.

А. С. Ягодзінська,
аспірант, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв
ORCID ID: 0000-0002-1548-5800

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.101

МОНІТОРИНГ ІНДИКАТОРІВ ЦСР2: СТВОРЕННЯ СТІЙКИХ СИСТЕМ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

A. Yahodzinska,
Postgraduate student, Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv

MONITORING OF INDICATORS GSD2: CREATION OF SUSTAINABLE FOOD PRODUCTION SYSTEMS IN UKRAINE

Метою статті є моніторинг індикаторів, що визначають третє завдання ЦСР2 в Україні, та визначити їх прогностичні показники з метою розробки національних та регіональних програм продовольчого забезпечення в рамках реалізації цілей сталого розвитку до 2030 року. Наукова робота ґрунтується на Порядку денному у галузі сталого розвитку "Україна 2016—2030" та передбачає аналіз трьох індикаторів, що визначають третє завдання ЦСР2: індекс виробництва харчових продуктів; частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті; частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України. Дослідження відповідно до визначених завдань по ЦСР2 з ув'язкою результатів з можливостями досягнення конкретних цілей сталого розвитку — створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів. У результаті дослідження доведено, що за умови збереження встановлених тенденцій досягти цільового значення до 2030 року, передбаченого в Національній доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2, не вдасться, встановлена необхідність збільшення в Україні сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом.

The purpose of the article is to monitor the indicators that determine the third task of GSD2 in Ukraine, and to determine their forecast indicators in order to develop national and regional food security programs in the framework of sustainable development goals until 2030. The theoretical basis of the study are the fundamental provisions of the food system, modern economic theory, which defines the goals and patterns of sustainable development of the world and Ukraine, scientific works of domestic and foreign scientists on food security, public administration and legislation. The information base of the study was legislative and normative legal acts and program documents of state bodies of Ukraine and EU countries, official materials of the Cabinet of Ministers of Ukraine, methodical and statistical materials of the State Statistics Service of Ukraine and relevant services and institutions of other states, scientific information from the world computer network. Internet (research results of international organizations and FAO), the results of personal research of the author. The scientific work is based on the Agenda in the field of sustainable development "Ukraine 2016—2030" and provides an analysis of three indicators that determine the third task of GSD2: food production index; the share of food industry products and processing of agricultural raw materials in exports; the share of agricultural land under organic production in the total area of agricultural land in Ukraine. Research in line with the identified objectives of GSD2, linking the results with the ability to achieve specific goals of sustainable development — the creation of sustainable food production systems that contribute to the preservation of ecosystems and gradually improve the quality of land and soil. As a result of the study it is proved that if the established trends continue to reach the target value by 2030, provided in the National Report 2017 "Sustainable Development Goals: Ukraine" GSD2, will not succeed, the need to increase agricultural land in Ukraine under organic production.

Ключові слова: індикатори, індекс, виробництво, харчові продукти, сільськогосподарська сировина, експорт, органічне виробництво.

Keywords: indicators, index, production, food products, agricultural raw materials, exports, organic production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

До галузі сільського господарства висуваються високі вимоги щодо вирішення проблем голоду. Питання голоду носить історичний характер, яке особливого за-

гострення набуло в II половині ХХ ст. Проблема голоду має багатоплановий характер, адже суттєво впливає на всі сторони суспільного буття та перебуває у тісному взаємозв'язку з соціальною, економічною та еколо-

гічною сферами [1]. Складність та гострота проблеми забезпечення продовольчої безпеки в XXI ст. посилюється тим, що діяльність щодо її вирішення проходить в умовах обмеженості, а найчастіше, скорочення ресурсів, необхідних для виробництва продовольства. Не останню роль у загостренні проблеми відіграє зростання чисельності населення та, як наслідок, необхідність збільшення виробництва продовольства. Для узгодження таких суперечливих процесів необхідно переглянути парадигму економічного зростання, перейшовши до концепції сталого розвитку [2].

Шлях до інклюзивного процвітання чітко визначений Порядком денного сталого розвитку до 2030 року [3]. Для подолання складних викликів, з якими стикається світ, потрібні трансформаційні дії, прийняття принципів сталості та подолання першопричин бідності та голоду. Продовольство та сільське господарство можуть допомогти досягти ЦСР: правильно харчуючись, діти можуть вчитися, люди — вести здорове і продуктивне життя, а суспільства — процвітати; сільське господарство, що охоплює рослинництво, тваринництво, рибне господарство та ліси, є найбільшим роботодавцем у світі, найвагомим економічним сектором для багатьох країн і, при цьому, забезпечує основне джерело продовольства та доходів для бідних [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні дослідженням проблеми продовольчої безпеки присвячена значна частина робіт науковців, зокрема за ключовими словами "продовольча безпека" у найбільшій репозиторії наукових доробок вчених України — Національній бібліотеці України ім. Вернадського — знайдено 640 праць. Водночас пошук за ключовими словами "сталий розвиток" та "продовольство" дає лише 5 робіт під авторством Хміля Н.В. [1], Нікішина Є.В. [2], Міненка М.А. [5], Титаренко О.М. [6] та Коренюка П.І. [7]. Такий результат є свідченням того, що питання продовольчого забезпечення розглядаються, переважно, в певних контекстах, які пов'язані з вирішенням окремих завдань: чи то обсягів виробництва; чи то політики встановлення цін на сировину та продукти харчування; чи то якості продукції, тощо. Проте вирішення проблеми продовольчого забезпечення потребує врахування усіх складових у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що можливе лише на засадах сталого розвитку сільського господарства. Саме такі завдання стоять на Порядку денному у галузі сталого розвитку "Україна 2016—2030" [8] та визначені у в Національній доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2 [9].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Провести моніторинг індикаторів, що визначають третє завдання ЦСР2 в Україні, та визначити їх прогностичні показники з метою розробки національних та регіональних програм продовольчого забезпечення в рамках реалізації цілей сталого розвитку до 2030 року.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" до системи індикаторів, що визначають третє завдання — забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій — ЦСР2 "Подолання голоду, розвиток сільського господарства", віднесено три індикатори:

2.3.1. Індекс виробництва харчових продуктів, %;

2.3.2. Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, %;

2.3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України, %.

За офіційними даними Державної служби статистики України індекс виробництва харчових продуктів в Україні за період з 2000 по 2018 роки значно коливався: від 87,2 % у 2015 році до 120,1 % у 2003 році (рис. 1).

Запланований рівень 103,0 % вже був досягнутий у 2016—2017 роках. Позитивна динаміка індексу виробництва харчових продуктів, за інших рівних умов, сприятиме досягненню у 2025 та 2030 роках вищих, від запланованих, показників відповідно на 8,3 та 21,9 в.п. (табл. 1).

Виникає парадокс: з одного боку, недостатній рівень споживання майже половини продуктового кошика для забезпечення раціональних норм споживання та низькі темпи росту обсягів виробництва продукції сільського господарства; з іншого — високі темпи росту виробництва харчових продуктів, принаймні відносно цільових значень. Постають закономірні питання: по-перше, які критерії закладено у цільові значення індексу виробництва харчових продуктів відповідно до ЦСР2; по-друге, цей індикатор навряд чи можна вважати достатньо релевантним для оцінки міри поставленого завдання, адже його зростання скоріше відображає не збільшення обсягу продукції, а зростання її вартості, тобто — зменшення фізичного та економічного доступу до продовольства; по-третє, збільшення обсягів виробництва готової продукції відбувається за рахунок інноваційних

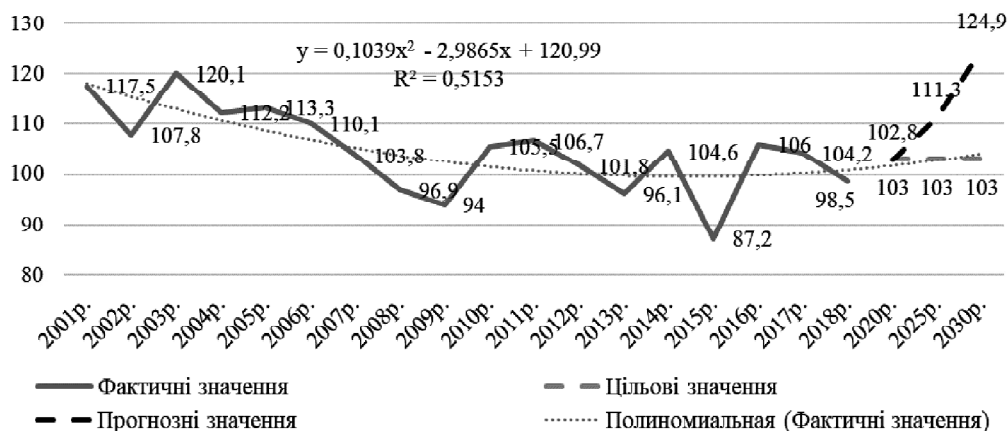

Рис. 1. Фактичні, прогнозні та цільові індекси виробництва харчових продуктів, %*

Примітка*: фактичні дані наведено за даними Державної служби статистики України; цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

Джерело: розраховано і побудовано автором.

Таблиця 1. Прогнозні та цільові значення індексу виробництва харчових продуктів відповідно до ЦСР2

Показники	Прогнозні дані, визначені за допомогою поліноміального вирівнювання 2 ступеня (за 2001-2018 рр.)		
	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Рівняння	$y = 0,1039x^2 - 2,9865x + 120,99$		
Коефіцієнт апроксимації	$R^2 = 0,5153$		
Прогноз за фактичними даними	102,8	111,3	124,9
Цільові значення*	103,0	103,0	103,0
Відхилення (прогноз за фактичними даними – цільові значення)	-0,2	8,3	21,9

Примітка*: цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

Джерело: розраховано автором.

методів (зменшення відходів та втрат при виробництві продовольства) чи в результаті погіршення її якості.

Є ще один суттєвий фактор впливу на оціночні судження щодо зміни індексу виробництва харчових продуктів — експорт продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини. І саме цей чинник може відігравати визначальну роль: навіть за умови, якщо зростання індексу виробництва харчових продуктів буде викликано застосуванням інноваційних технологій виробництва та зменшенням втрат продовольства та харчових відходів, його вплив

на рівень продовольчої безпеки — фізичний та економічний доступ до продовольства — не буде позитивним, якщо більша частина цієї продукції буде реалізована на експорт. І саме таку ситуацію ми зараз спостерігаємо на ринку України: обсяг експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД за період з 2000 по 2018 роки зріс у 7 разів, в той час, як загальний обсяг експорту країни збільшився лише удвічі (табл. 2).

Найбільшими є темпи росту експорту жирів та олії тваринного або рослинного походження — в 21 раз. Таким чином, частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД зросла на 25 в. п.

Водночас навіть такі значні темпи росту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, вочевидь, не дозволять реалізувати закладені у Національній доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" показники вчасно. Наразі за умов збереження динаміки загального експорту та експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, а за інших рівних умов динаміка частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД не зміниться, досягти запланованих показників до 2030 року не вдасться (табл. 3), а досягнення значення 51,0 % 2020 року можна буде лише у 2052 році (рис. 2).

Таблиця 2. Динаміка експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД в Україні

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. у % до 2000 р.
Експорт – усього, тис. дол. США	18153070,0	34286748,3	50744291,2	38127149,7	36361711,2	43264736,0	47334987,0	260,8
Продукція харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, тис. дол. США	2596576,8	4307004,9	9849744,4	14563144,5	15281802,6	17756854,1	18611810,5	716,8
I. Живі тварини; продукти тваринного походження, тис. дол. США	563896,7	732225,6	770753,0	823434,9	775036,9	1108757,0	1210638,3	214,7
II. Продукти рослинного походження	1317198,7	1695852,6	3949899,1	7971492,5	8093693,7	9215707,9	9886060,4	750,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження, тис. дол. США	211743,2	587249,7	2605032,6	3299799,1	3962975,8	4605666,2	4496511,0	2123,6
IV. Готові харчові продукти, тис. дол. США	503738,3	1291677,1	2524059,7	2468418,0	2450096,2	2826723,0	3018600,8	599,2
<i>Питома вага в загальній сумі експорту, %</i>								
Продукція харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД	14,3	12,6	19,4	38,2	42,0	41,0	39,3	25,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	3,1	2,1	1,5	2,2	2,1	2,6	2,6	-0,5
II. Продукти рослинного походження	7,3	4,9	7,8	20,9	22,3	21,3	20,9	13,6
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,2	1,7	5,1	8,7	10,9	10,6	9,5	8,3
IV. Готові харчові продукти	2,8	3,8	5,0	6,5	6,7	6,5	6,4	3,6
<i>Питома вага в експорті продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, %</i>								
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	21,7	17,0	7,8	5,7	5,1	6,2	6,5	-15,2
II. Продукти рослинного походження	50,7	39,4	40,1	54,7	53,0	51,9	53,1	2,4
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	8,2	13,6	26,4	22,7	25,9	25,9	24,2	16,0
IV. Готові харчові продукти	19,4	30,0	25,6	16,9	16,0	15,9	16,2	-3,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рис. 2. Фактичні, прогнозовані та цільові значення* частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД в Україні відповідно до ЦСР2, %

Джерело: розраховано і побудовано автором.

Примітка*: фактичні дані наведено за даними Державної служби статистики України; цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

Знову виникає ряд запитань, відносно критеріїв визначених цільових значень цього індикатора — частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД. Не зрозуміло, як закладаючи незмінні темпи росту з 2020 по 2030 роки індексів сільськогосподарської продукції (102,0 %) та виробництва харчових продуктів (103,0 %), можна очікувати 15-и відсоткове зростання частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті

груп 1-24 УКТЗЕД (табл. 4)? Тим більше, при незадоволеному попиті у продуктах харчування на внутрішньому ринку країни. Для цього потрібно: або значно більше виробляти продукції, а приріст у 0 % відсотків з 2020 по 2030 роки, закладений у Національній доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" це заперечує; або продавати більше продовольства на зовнішньому ринку, тоді, при незмінному виробництві, зростання споживання до раціональних норм буде неможливим; або зменшувати обсяги експорту інших видів продукції та послуг, що, звичайно, неможливо та недоцільно.

Таблиця 3. Прогнозовані та цільові значення частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД відповідно до ЦСР2

Показники	Прогнозовані дані, визначені за допомогою степеневого вирівнювання складових частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД (за 2000-2018 рр.)		
	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Рівняння	x		
- експорт – усього, тис. дол. США	$y = 15\,117\,214,262x^{0,455}$		
- продукція харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, тис. дол. США	$y = -4\,586,775x^2 + 1\,145\,310,224x - 919\,559,497$		
Коефіцієнт апроксимації	x		
- експорт – усього, тис. дол. США	$R^2 = 0,661$		
- продукція харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, тис. дол. США	$R^2 = 0,912$		
Прогноз за фактичними даними	34,9	38,7	41,8
Цільові значення*	51,0	57,0	65,0
Відхилення (прогноз за фактичними даними – цільові значення)	-16,1	-18,3	-23,2
Можливий рік досягнення цільового значення показника 51,0 %	2052 р.	x	x

Джерело: розраховано автором.

Примітка*: цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

Крім того, навіщо збільшувати частку продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД аж до 65 %? Очевидно, закладені цільові значення окремих індикаторів мають бути скориговані та взаємоузгоджені.

Цілком очевидним є необхідність збільшення в Україні сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом. Станом на початок 2018 року частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України становить лише 1,0 % (рис. 3).

Такі темпи не відповідають глобальним змінам у світі. За даними дослідження FiBL-IFOAM-SOEL: за період з 2000 по 2016 рік зростання площі органічних сільськогосподарських земель складало 3,8 разів; в Естонії, Латвії та Чехії частка органічних земель складає відповідно 18,9, 14,3 та 11,5 %; частка органічних земель від загальної площі сільськогосподарських земель в Європі складає 2,7 % та 6,7 % в ЄС; зростання продажів органічних продуктів харчування і напоїв за 2001—2016 роки складало 4,2 разів.

За умови збереження темпів росту площ сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь досягти запланованого рівня індикатора можна буде у встановлені строки (табл. 5).

Однак, на нашу думку, запланований на 2030 рік показник дуже низький. Зважаючи на світові тенденції розвитку органічного руху та потенційні можливості участі України у цьому процесі, зазначений індикатор має бути значно вищим.

ВИСНОВКИ

Доведено, що за умов збереження динаміки загального експорту та експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, а за інших рівних умов динаміка частки продукції харчової про-

Таблиця 4. Темпи росту цільових значень* окремих індикаторів Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2

Індикатори	2015 р.	2020 р.	2025 р.	2030 р.
2.1.1. Споживання м'яса у розрахунку на одну особу, кг	51	61	71	80
темп приросту, %	...	19,6	16,4	12,7
2.1.2. Споживання молока у розрахунку на одну особу, кг	210	270	320	380
темп приросту, %	...	28,6	18,5	18,8
2.1.3. Споживання фруктів у розрахунку на одну особу, кг	51	65	78	90
темп приросту, %	...	27,5	20,0	15,4
2.2.2. Індекс сільськогосподарської продукції, %	95,2	102,0	102,0	102,0
темп приросту, в. п.	...	6,8	0,0	0,0
2.3.1. Індекс виробництва харчових продуктів, %	87,2	103,0	103,0	103,0
темп приросту, в. п.	...	15,8	0,0	0,0
2.3.2. Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, %	38,3	51,0	57,0	65,0
темп приросту, в. п.	...	12,7	6,0	8,0

Примітка: * цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

мисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД не зміниться, досягти запланованих показників до 2030 року не вдасться, а досягнення значення 51,0 % 2020 року можна буде лише у 2052 році.

Встановлена необхідність збільшення в Україні сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом. Станом на початок 2018 року частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України становить лише 1,0 %. За умови збереження темпів росту площ сільськогосподарських угідь під органічним ви-

робництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь досягти запланованого рівня індикатора можна буде у встановлені строки. Однак, на нашу думку, запланований на 2030 рік показник (1,7 %) дуже низький. Зважаючи на світові тенденції розвитку органічного руху та потенційні можливості участі України у цьому процесі, зазначений індикатор має бути значно вищим.

Ми погоджуємось з думкою дослідників Бабица М.М. [10—15] та Котикової О.І. [16—17], що у вирішенні зазначених проблем важливу роль відграють побудова коротких ланцюгів постачання та зменшення втрат продовольства та харчових відходів в Україні. Саме на цих питаннях слід зосередитись у подальших дослідженнях.

Література:

1. Хміль Н.В. Продовольча безпека як складова сталого розвитку сільського господарства. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 2. С. 236—241.
2. Нікішин Є.В. Контроль стійкості системи продовольчої безпеки в умовах сталого розвитку економіки регіону. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 23, вип. 9 (1). С. 41—46.
3. Sustainable Development Goals Knowledge Platform. 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (дата звернення: 17.01.2020).
4. Transforming food and agriculture to achieve the SDGs 20 interconnected actions to guide decision-makers. Food and agriculture organization of the united nations. 2018. URL: <http://www.fao.org/3/I9900EN/i9900en.pdf> (дата звернення: 28.01.2020).
5. Міненко М.А. Вплив фахових виробничих об'єднань на формування продовольчої безпеки та сталого розвитку агропромислової сфери України. Агросвіт. 2011. № 1. С. 2—6.

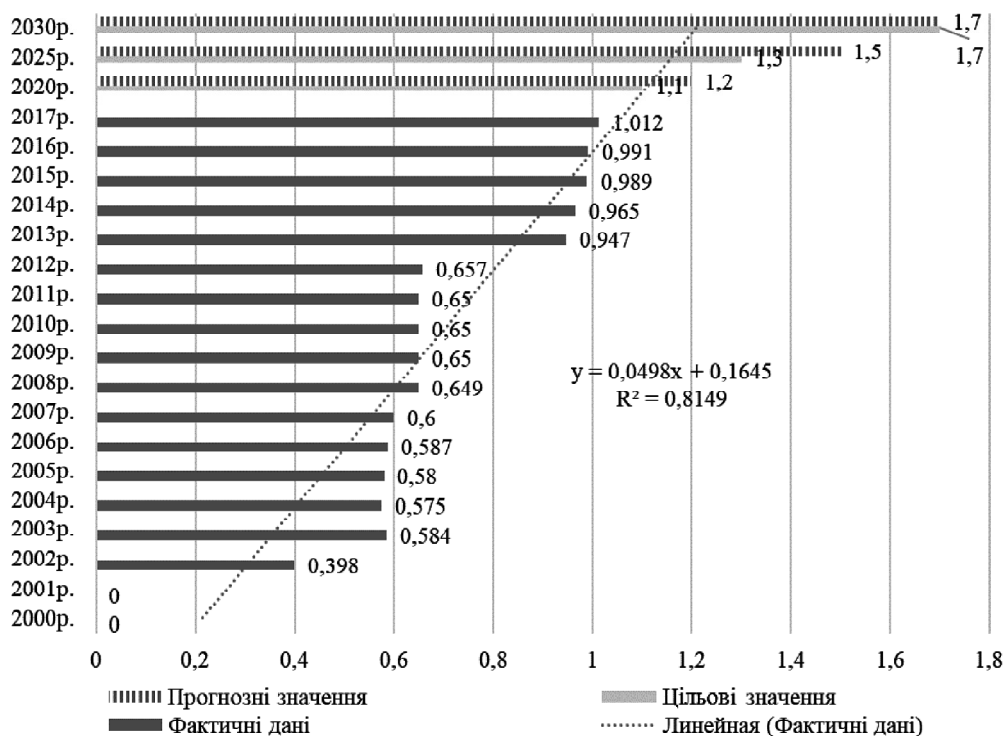

Рис. 3. Фактичні, прогнозовані та цільові показники частки сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України, %

Джерело: розраховано за даними IFOAM та Федерації органічного руху України

6. Титаренко О.М. Теоретичні аспекти зв'язку продовольчої безпеки з відтворенням і збереженням агробіорізноманіття в умовах сталого розвитку виробництва. Аграрна наука та харчові технології. 2016. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anxt_2016_2_31 (дата звернення: 19.01.2020).

7. Коренюк П.І. Сталий розвиток ресурсного потенціалу продовольчого комплексу. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2019. Вип. 15 (2). С. 23—32.

8. General Assembly of the United Nations. 2015. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. A/70/L.1. 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (дата звернення: 12.01.2020).

9. Національна доповідь 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна". Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: веб-сайт. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 19.01.2020).

10. Бабич М.М. Виклики та масштаби проблеми втрат продовольства та харчових відходів у світовому вимірі. World Science. 2018. № 5 (33). С. 4—9.

11. Бабич М.М. Екологічні наслідки втрат продовольства та харчових відходів (викиди парникових газів). Web of Scholar. 2018. № 6 (24). С. 8—15.

12. Бабич М.М. Забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства через короткі ланцюги постачання. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. № 14. С. 11—15.

13. Бабич М.М. Організація та розвиток коротких ланцюгів постачання: досвід ЄС та перспективи України. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. — 2018. — № 18. С. 26—30.

14. Бабич М.М. Європейський досвід політики підтримки та стратегії розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 8. С. 39—44.

15. Бабич М.М. Сутність та передумови розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні. Сталий розвиток економіки. 2018. № 2 (39). С. 41—50.

16. Kotykova O., Babych M. Economic Impact of Food Loss and Waste, AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics. 2019. Vol. 11, No. 3. P. 57—71. doi: 10.7160/aol.2019.110306

17. Kotykova O., Babych M. Limitations in availability of food in Ukraine as a result of loss and waste. Oeconomia Copernicana. 2019. Vol. 10. No 1. P.153—172. doi: 10.24136/oc.2019.008.

References:

1. Khmil, N.V. (2014), "Food security as a component of sustainable agricultural development", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, Vol. 2, pp. 236—241.

2. Nikishyn, Ye.V. (2015), "Control of the stability of the food security system in the conditions of sustainable development of the region's economy", *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Ekonomika*, Vol. 23, No 9 (1), pp. 41—46.

3. The official site of Sustainable Development Goals Knowledge Platform (2015), "2030 Agenda for Sustainable Development", available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (Accessed 17 January 2020).

4. The official site of FAO (2018), "Transforming food and agriculture to achieve the SDGs 20 interconnected actions to guide decision-makers. Food and agriculture organization of the united nations", available at: <http://www.fao.org/3/I9900EN/i9900en.pdf> (Accessed 28 January 2020).

5. Minenko, M.A. (2011), "The influence of professional production associations on the formation of food security

Таблиця 5. Прогнозні та цільові значення частки сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України відповідно до ЦСР2

Показники	Прогнозні дані, визначені за допомогою лінійного вирівнювання (за 2000-2017 рр.)		
	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Рівняння	$y = 0,0498x + 0,1645$		
Коефіцієнт апроксимації	$R^2 = 0,8149$		
Прогноз за фактичними даними	1,2	1,5	1,7
Цільові значення*	1,1	1,3	1,7
Відхилення (прогноз за фактичними даними – цільові значення)	0,1	0,2	0,0

Джерело: розраховано автором.

Примітка: * цільові значення наведено за даними Національної доповіді 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна" ЦСР2.

and sustainable development of the agro-industrial sphere of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 2—6.

6. Titarenko, O.M. (2016), "Theoretical aspects of the connection between food security and the reproduction and conservation of agrobiodiversity in the context of sustainable production", *Ahrarna nauka ta kharchovi tekhnolohii*, Vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anxt_2016_2_31 (Accessed 19 January 2020).

7. Koreniuk, P.I. (2019), "Sustainable development of the resource potential of the food complex", *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, Vol. 15 (2), pp. 23—32.

8. General Assembly of the United Nations (2015), "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. A/70/L.1. 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", available at: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (Accessed 12 January 2020).

9. The official site of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "National Report 2017 "Sustainable Development Goals: Ukraine", available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 19 January 2020).

10. Babych, M.M. (2018), "Challenges and scale of the problem of food and food waste losses in the global dimension", *World Science*, vol. 5 (33), pp. 4—9.

11. Babych, M.M. (2018), "Environmental consequences of food and food waste losses (greenhouse gas emissions)", *Web of Scholar*, vol. 6 (24), pp. 8—15.

12. Babych, M.M. (2017), "Ensuring the physical and economic availability of food through short supply chains", *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 14, pp. 11—15.

13. Babych, M.M. (2018), "Organization and development of short supply chains: EU experience and prospects of Ukraine", *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 18, pp. 26—30.

14. Babych, M.M. (2018), "European experience of support policy and strategy for the development of short supply chains in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 39—44.

15. Babych, M.M. (2018), "The essence and prerequisites for the development of short supply chains in Ukraine", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. 2 (39), pp. 41—50.

16. Kotykova, O. and Babych, M. (2019), "Economic Impact of Food Loss and Waste", *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 11, No. 3, pp. 57—71. doi: 10.7160/aol.2019.110306

17. Kotykova, O. and Babych, M. (2019), "Limitations in availability of food in Ukraine as a result of loss and waste", *Oeconomia Copernicana*, Vol 10, No 1, pp. 153—172. doi: 10.24136/oc.2019.008

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

I. В. Макарчук,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8085-0969

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.107

УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

I. Makarchuk,
Postgraduate student, Kyiv National University of Trade & Economics

STRATEGIC ENTERPRISE RISK MANAGEMENT

У статті розглянуто питання визначення і управління стратегічними ризиками. Проаналізовано та уточнено поняття "стратегічний ризик", "управління стратегічними ризиками". Розглянуто основні групи стратегічних ризиків. Проведений аналіз досліджень і публікацій дозволив виділити основні групи стратегічних ризиків підприємства, які здійснюють найбільш небезпечний вплив на діяльність. Проаналізовано основні причини настання ризикових ситуацій та запропоновано управлінські заходи щодо мінімізації можливих ризиків. Запропоновано поняття "екосистема управління ризиками" як сукупність всіх елементів підприємства, діяльність яких спрямовано на ідентифікацію, оцінку та аналіз ризику, а також вибір оптимального способу управління ризиком. Розглянуто роль CRO в управлінні ризиками на підприємстві, а також переваги наявності сертифікованої системи управління ризиками на підприємстві. Виділено питання для подальшого дослідження.

The article considers the issues of identifying and managing strategic risks. The concepts of "strategic risk," "strategic risk management" are analyzed and specified. The analysis of researches and publications allows the allocation of the primary groups of strategic risks of the enterprise, which carry out the most dangerous influence on activity. The leading causes of risk situations are analyzed, and management measures to minimize possible risks are suggested. The concept of the "risk management ecosystem" considered as a set of all elements of the enterprise whose activities are aimed at identifying, assessing, and analyzing risk, as well as the choice of the optimal method of risk management. The problem of strategic risk management has been discovered in the article. The purpose of the article is to clarify the content of the concept of "strategic risk," "strategic risk management," "risk management ecosystem," to identify the main groups of strategic risks and justify possible ways to minimize them. During the study, methods of comparison, systematization, induction, and deduction, graphical modeling were used to form an ecosystem of strategic risk management in the enterprise. The main groups of strategic risks that are characteristic of the enterprise are identified. The article proposes measures to minimize the consequences of risky situations.

The relevance of the relevant group of strategic risks for the company following the stage of its life cycle is substantiated. The generalized concept of "strategic risk management" is proposed as a set of measures aimed at identifying, analyzing, assessing, and managing risks that may affect the company's activities in the market, as well as affect the company's competitive advantages in the market. The components of a productive strategic risk management ecosystem at the enterprise are determined: principles of risk management, management process, and structure. An improved method of strategic risk management at the enterprise is proposed. The conclusions of the article show that strategic risk management allows the company to move from defense (finding solutions to overcome the consequences of risks) to attack. Unmanaged risk is the most significant source of

waste for the company and the economy as well. Large projects fail, customers are continually changing, and offers are no longer relevant, brands are collapsing, specific industries cannot make a profit, changes in technology or the emergence of a unique competitor in the market can destroy dozens of companies. Issues for further research have been identified.

Ключові слова: ризик, стратегічний ризик, управління стратегічними ризиками, екосистема управління стратегічними ризиками.

Key words: risk, strategic risk, strategic risk management, ecosystem of the strategic risk management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В епоху масової глобалізації ризик є невід'ємною частиною господарської діяльності людини. Те, що на початку XXI ст. інтенсивність ризику зростає, вже багато років є однією із реалій сучасного бізнесу. Згідно зі звітом Всесвітнього Економічного Форуму у Давосі Global Risks Report 2020, у цьому році зростають такі ризики: економічна конфронтація, внутрішньополітична поляризація, екстремальні погодні явища (зміна клімату), знищення природних ресурсних екосистем, кібератаки на сферу інфраструктури [1]. За словами Борже Бренде, президента Світового Економічного Форуму у Давосі "Оновлення та вдосконалення архітектури нашої національної і міжнародної політичної та економічної систем є визначальним завданням цього покоління" [1]. Ризики, з якими зустрічаються підприємства, змінюються, оскільки вони також еволюціонують під дією ринкових змін: зміна ринкової кон'юнктури, зміна уподобань споживачів, вихід на ринки нових гравців та багато іншого. Побудова алгоритму управління стратегічними ризиками підприємства є важливою умовою ефективності її діяльності та досягнення поставлених стратегічних цілей.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення змісту поняття "стратегічний ризик", "управління стратегічними ризиками", "екосистема управління ризиками", виділення основних груп стратегічних ризиків і обґрунтування можливих шляхів їх мінімізації.

У ході дослідження було застосовано методи порівняння, систематизації, індукції та дедукції, графіч-

ного моделювання для формування екосистеми управління стратегічними ризиками на підприємстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням стратегічних ризиків займається чимало вітчизняних та зарубіжних вчених, доказом чого є численні наукові публікації з обраної тематики. Так, Ю.В. Литюга розглядає сутність поняття "ризик-менеджмент" та його стратегічний напрямок, вона запропонує та описала послідовність процесу стратегічного ризик-менеджменту на підприємстві, наводить порівняння традиційних та стратегічних методів управління ризиком, проте не подає тлумачення "стратегічного ризику" як економічної категорії [2].

Зоїдзе Д. Р. дає визначення поняття "стратегічний ризик-менеджмент" як "безперервний процес управління комплексом ризиків та можливостей підприємства, в якому приймають участь всі його підрозділи" та виділяє основні цілі стратегічного ризику на підприємстві [3]. Але в такому визначенні бракує саме стратегічного спрямування ризик-менеджменту.

Вивченням стратегічного ризику займаються такі вітчизняні вчені як Н.І. Машина, А.І. Донець, І.Ю. Івченко, С.М. Ілляшенко, В.В. Вітлінський [4], Литвинов О.І. [5] та інші. Серед закордонних колег варто відзначити праці таких вчених: Т.А. Бартон, У.Г. Шенкір, П.А. Уокер, Р.К. Поляков, Г.А. Балів та інші. В роботах цих вчених розглядалися питання ідентифікації, аналізу, оцінки і управління ризиками. Водночас, попри досить широке дослідження в наукових колах, не до кінця розкритим залишаються питання визначення сутності стратегічного ризику та управління ним.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання сутності стратегічного ризику і досі залишається мало дослідженим. Нижче наведено тлумачення поняття "стратегічний ризик" різними науковцями та організаціями (табл. 1).

Всі вищезгадані трактування поняття "стратегічний ризик" не розкривають його сутності в повній мірі та не відображають значущості поняття "ризик" у концепції стратегічного управління підприємством. З огляду на це, пропонуємо розширене трактування поняття "стратегічний ризик", що буде охоплювати всі сфери його впливу.

Стратегічні ризики — це ризики, що впливають на забезпечення довгострокового існування підприємства на ринку і формування та/або збереження своєї конкурентної переваги; це ризики, які пов'язані із функціонуванням і розвитком ринку або галузі і поведінням підприємства на ринку.

Таблиця 1. Визначення поняття "стратегічний ризик"

№ з/п	Визначення	Джерело
1	Стратегічний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі. Цей ризик виникає внаслідок несумісності: стратегічних цілей банку; бізнес-стратегій, розроблених для досягнення цих цілей; ресурсів, задіяних для досягнення цих цілей; якості їх реалізації	Національний банк України [6]
2	Стратегічний ризик – це можливе джерело збитків, які можуть виникнути внаслідок здійснення невдалого бізнес-плану	Згідно визначення Business Dictionary [7]
3	Стратегічний ризик – це ризик виникнення фінансових збитків внаслідок помилок (недоліків), які були допущені під час прийняття рішень, що визначають стратегію діяльності і розвитку банку	Данченко О. Б. [8]
4	Стратегічні ризики – це такі ризики, які виникають внаслідок принципових рішень, які приймають директори щодо цілей організації. По суті, стратегічні ризики – це ризики не досягнення цих цілей бізнесу	Згідно визначення ресурсу ACCA Think Ahead [9]

Звідси слідує, що управління стратегічними ризиками — це комплекс заходів, які направлені на ідентифікацію, аналіз, оцінку та керування ризиками, що можуть чинити вплив на діяльність підприємства на ринку, а також вплинути на конкурентні переваги підприємства на ринку. Іншими словами, це керування факторами невизначеності, що можуть чинити вплив на досягнення стратегічних цілей підприємства.

Трансформація ризику може дати змогу компанії підняти управління ризиками з рівня функції певного підрозділу до відповідальності підприємства, що поширюється на всю організацію.

Коли це відбувається, ризик більше не сприймається як зона відповідальності лише підрозділу управління ризиками. Натомість кожний бізнес-підрозділ, функціональний підрозділ та працівник стають відповідальними та спроможними реагувати на ризики у межах своєї компетенції. Це дає змогу організації більш ефективно реалізовувати стратегію та досягати цілей, водночас реагуючи на ризики та дотримуючись нормативних вимог.

Звертаючись до рівнів стратегічного менеджменту, запропонованих Томпсоном і Стріклендом [10], із загального контексту всіх ризиків ми обираємо саме стратегічний рівень, тобто ті ризики, які безпосередньо впливають на формування і ефективність реалізації стратегії підприємства. З цього випливає, що відповідальність за управління стратегічними ризиками покладено на керівників підрозділів всередині компанії: виробництво, маркетинг, фінанси, персонал і т. д.

Стратегічні ризики можуть дуже швидко завдати серйозної шкоди організації. Такі ризики можуть уражати ланцюги постачання, інфраструктуру, технології, персонал, капітал, репутацію та базові чинники створення цінності. Однак вони досі перебувають за межами більшості програм управління ризиками підприємства (ERM), важко кількісно виміряти їх, здійснювати їхній моніторинг та управляти ними. Щоб впоратися з цими ризиками, керівникам потрібні нові погляди та підходи. Їм потрібні інструменти для аналізу зовнішнього середовища, відстеження змін та візуалізації даних про ризики. Проте саме мінімізація ймовірності настання ризику завжди сприймалася як домінуюча парадигма ризик-менеджменту компанії. Однак, мало хто сприймає "мить максимального ризику водночас як мить максимальної вигоди" [11].

У наш час менеджери компаній все частіше намагаються застрахувати різноманітні ризики, проте абсолютно непоміченими залишаються найголовніші з них, котрі можуть зруйнувати всі досягнення компанії за попередні роки. Зараз досить успішно піддаються кількісній оцінці ринкові, кредитні та операційні ризики, які можна легко ідентифікувати та водночас легко управляти ними. Приділяючи значну увагу традиційним та галузевим ризикам, менеджери підприємств залишають поза увагою стратегічні ризики. Особливість стратегічних ризиків полягає в тому, що їх важко ідентифікувати та кількісно виміряти, проте ці дії є вкрай необхідними, оскільки в сучасних умовах перевага віддається методам управління, що базуються на використанні оцифрованих цілей (так звані KPI — Key Performance Indicators) — тих, що можна легко оцінити. Стратегічні ризики, як і будь-які інші ризики, несуть в собі, з одного боку, загрозу, але з іншого — великі можливості, які допоможуть збільшити вартість існуючого бізнесу чи принаймні утримати її на такому ж рівні.

Спроби класифікувати стратегічні ризики мають місце у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, це В. Савчук [12], А. Сливоцький [11] та інші. Проте мало дослідженим залишається питання

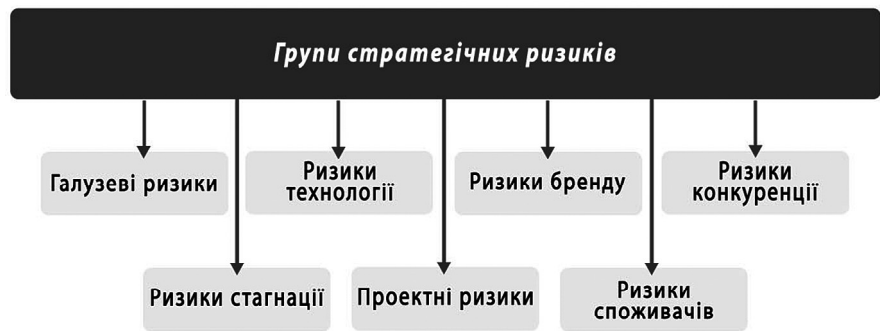

Рис. 1. Групи стратегічних ризиків

Джерело: [11].

виділення основних груп стратегічних ризиків, які є характерними для торговельних підприємств.

У цій статті ми пропонуємо класифікацію стратегічних ризиків запроповану А. Сливоцьким [11], відповідно до якої він виділяє 7 груп стратегічних ризиків (рис. 1), але адаптовану до торговельного підприємства та розширену рекомендованими заходами, направленими на їх мінімізацію.

Перша група стратегічних ризиків — це галузеві ризики, що є притаманними для окремої галузі та обумовлені специфікою її діяльності. У разі визначення галузевих ризиків слід зазначити, що галузь розглядається тут як об'єкт впливу ризику, а всі гравці галузі є взаємозалежними. Головним ризиком першої групи стратегічних ризиків виступає ризик зниження прибутковості галузі, що зумовлений дією негативних чинників, які впливають однаково на всі компанії. Такими чинниками можуть виступати:

- відмова постачальників від послуг посередників та вихід на кінцевого споживача, що в результаті призводить до ліквідації посередників як проміжної ланки між виробником та кінцевим споживачем. Прикладом може слугувати робота GDS (Глобальних дистрибутивних систем) — Galileo, Amadeus та Sabre, що забезпечують роботу цивільної авіації, пропонуючи в єдиному інтерфейсі пропозиції всіх авіакомпаній світу туристичним агентствам. Натомість авіакомпанії прагнуть оптимізувати свої витрати на обслуговування в GDS системах та пропонують свої пропозиції туристичним агентствам напряму. Вже сьогодні GDS системи Galileo, Amadeus та Sabre констатують зниження своїх доходів загалом або зменшення темпів росту у порівнянні з минулими періодами;

- збільшення вартості капітальних витрат по галузі;
- стрімкі процеси щодо лібералізації цін;
- консолідація постачальників;
- збільшення вартості досліджень та розробки для високотехнологічних компаній.

Коли зміни у технології або бізнес-моделі ведуть до трансформації галузі, то близько 80% компаній не зможуть пройти цю еволюцію. Ми знаємо чимало прикладів, коли підприємства не змогли адаптуватися до змін у галузі, що і стало причиною їх банкрутства. Із стрімким розвитком online-торгівлі класичні роздрібні магазини змушені адаптувати свої бізнес-моделі, пропонуючи споживачам можливість замовити продукцію online.

Оскільки наслідки настання ризику зниження прибутковості галузі торкнуться всіх компаній, то продовжувати конкуренту боротьбу немає сенсу, а навпаки — потрібна консолідація спільних зусиль і можливостей. Завдяки консолідації спільних зусиль підприємства мають можливість отримати вигоду від згаданого ризику, створюючи сприятливі умови і правила для функціонування галузі.

Друга група стратегічних ризиків — це ризики технології. У бізнесі технологічні переходи зазвичай відбуваються у два способи: з'являється нова технологія, що

робить старі технології, а разом з ними і компанії, що на них збудовані, застарілими, або створюється нова бізнес-модель, яка може цілком перевершити вже існуючі на ринку моделі конкурентів. Коли відбувається будь-який вид переходу, діловий ландшафт швидко і різко змінюється, і не готові до цього підприємства можуть збанкрутувати. За останні десятиліття ми стали свідками багатьох великих змін у технологіях чи бізнес-моделях — це і стрімкий розвиток online торгівлі, що поступово витісняє з ринку підприємства роздрібною торгівлю; це і розвиток сервісних компаній, що частково або повністю перебрали на себе функції як виробників, так і дистрибуторів готової продукції; це і перехід на смартфони та відмова від класичних ПК; розвиток електрокарів та багато іншого. Ризик технологічних змін полягає у тому, що випущена компанією продукція стане не актуальною у зв'язку з появою принципово нової технології та нових продуктів — приклад аналогових телефонів, що були повністю замінені на цифрові.

Однак важко спрогнозувати яка саме технологія чи продукт завоює ринок, тому як рішення для подолання ризику технологій — це подвійна ставка водночас на декілька конкуруючих технологій чи продуктів. Окрім того, це диверсифікація асортименту продукції або послуг, провадження нових технологій та постійний моніторинг уподобань споживачів.

Третя група стратегічних ризиків — це ризик бренду. Потужний бренд мав би бути носієм та гарантом цінності компанії. Однак близько 40% провідних брендів зазнали суттєвого знецінення за останні 10 років. У більшості випадків це погіршення стало наслідком того, що менеджмент компанії надто вузько розглядав свої бренди, забуваючи про баланс золотого трикутника "Бренд — Продукт — Бізнес-модель".

Впливове видання The Economist свого часу зауважило: "Покупець книг, можливо, і не довірив би компанії із Сіетлу номер своєї кредитної картки, якби із власного досвіду не знав, що бренду Amazon можна довіряти" [11]. До прикладу з вітчизняними гравцями ринку online продажу: понад 60% прямого трафіку маркетплейсів в Україні належать провідним гравцям, що вже давно себе зарекомендували — Evo та Rozetka, які оголосили про своє об'єднання наприкінці 2018 року [13].

Компанії люблять бренди, бо ті створюють не лише надбавку до ціни, додаткові обсяги продажу, позитивні відгуки, а й пропонують частковий захист від конкуренції. Сьогодні бізнес-модель, продукт і позиціонування бренду є основними складовими успішного управління ризиком бренду.

Найбільш ефективним засобом запобігти ризику бренду — це перерозподілити потоки інвестицій. Інвестиційні надходження повинні охоплювати не тільки маркетинг, але і всі інші сфери, від яких залежить доля бренду: кількість і якість послуг з перед чи після продажного обслуговування, зручність у користуванні і т. д. Перерозподіл інвестицій у бренд повинно мати перманентний характер, адже важливо безперервно відслідковувати ключові показники капіталізації бренду.

Четверта група стратегічних ризиків — це ризики конкуренції. Поява унікального конкурента, який здатен швидше виявляти і якісніше задовольняти потреби потенційних споживачів, а також може значно оптимізувати собівартість виробництва аналогічних товарів, може становити серйозну загрозу для підприємства. Такі конкурентні переваги дозволять досить легко підприємству-конкуренту зайняти своє місце на ринку, заволодівши його лівовою долю. Для того, аби ефективно управляти ризиком конкуренції слід діяти проактивно та відслідковувати появу нових гравців на ринку, що здатні скласти конкуренцію.

В якості можливих варіантів рішень можна розглянути зміну групи споживачів в межах своєї сфери діяльності, вихід на нові ринки або диверсифікацію пропозиції новими інноваційними продуктами. Слід відміти-

ти, що контрзахід на ризик конкуренції — це постійна робота з лояльністю споживачів, вчасне виявлення змін їх уподобань та відповідна реакція на них.

П'ята група стратегічних ризиків — це ризик стагнації. Вплив ризику стагнації дуже широкий. Складна ситуація в галузі, яка перетворює її на зону неприбутковості не задовольняє жодного гравця на ринку. Не менш негативним ризиком є ситуація, коли продаж, прибутки і вартість компанії загалом досягають певної межі і припиняють зростати. Постійна боротьба за відновлення втраченої вартості компаній після настання ризику стагнації — це головна перешкода для подальшого зростання. Період стагнації можна подолати за допомогою інноваційних продуктів та виходу на нові ринки — ці кроки зможуть дати поштовх для подальшого зростання. Інновації — найбільш ефективний метод для боротьби з ризиком стагнації.

Шоста група стратегічних ризиків — це ризик провалу нового проекту. Зростання будь-якого бізнесу на пряму залежить від успішної реалізації нових проєктів: створення нових продуктів, виходу на нові ринки, пошуку нових клієнтів і т. д. Так само, вдосконалення вже існуючого бізнесу залежить від великих нових проєктів, таких як модернізація IT-систем, спрощення виробничих процесів і раціоналізація ланцюгів постачання. В умовах невизначеності всі прогнози мають високу долю похибки, тому показники ефективності, що розраховуються для нового проєкту, вірні з певною часткою ймовірності їх настання. Саме тому, починаючи будь-який новий проєкт, компанія йде на ризик. Адже завжди існує ймовірність того, що новий продукт чи послуга виявляться технологічно не реалізованими, не зацікавлять кінцевого споживача, просування нового продукту чи послуги буде занадто повільним і в кінцевому підсумку будуть дорого коштувати компанії.

Перший крок до зниження ризику провалу нового проєкта — це визначення справжніх шансів на успіх, другий крок — це максимізація цих шансів. До цього питання важливо підійти комплексно, а саме: оптимізувати час на реалізацію нового проєкта, застосовувати змішані організаційні структури, чітко визначити пріоритети, застосування інноваційних підходів та методику при реалізації проєкту.

Остання група стратегічних ризиків, але не менш важлива, — це ризики споживачів, а саме зміни їх уподобань. Швидкоплинність всіх процесів спонукає споживачів змінювати свої погляди та уподобання — це стосується абсолютно всього, в тому числі і споживчих продуктів чи послуг. Маючи вузьку спеціалізацію, підприємство ризикує втратити своїх ключових клієнтів внаслідок зміни їх уподобань. Їх пріоритети змінюються від якості до ціни, до рішень, до дизайну, до бренду. Їх захоплюють і приваблюють різні дизайни, різні пропозиції, різні способи купівлі; вони стають краще проінформованими і врешті-решт вони стають більш вимогливими. Щоразу, коли змінюються пріоритети клієнтів, існуюча бізнес-модель підприємства піддається ризику, і унікальна ціннісна пропозиція стає все більш розмитою. Ризик, пов'язаний з клієнтами, найнепомітніший і найпоширеніший з усіх ризиків. Проте глибоке знання смаків та поведінки ключових клієнтів перетворює ризик зміни пріоритетів покупців на можливість великого зростання. Основними методами управління цим ризиком виступають:

- збір і використання безперервної інформації про клієнтів з різних джерел;
- збільшення точок контакту з клієнтами завдяки програм лояльності;
- створення завдяки зібраним даним цільових пропозицій для споживачів;
- розширення портфеля товарних пропозицій, щоб зменшити ризик від зниження попиту на продукцію;
- оптимізація структури і збалансованість продукції.

ЕКОСИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

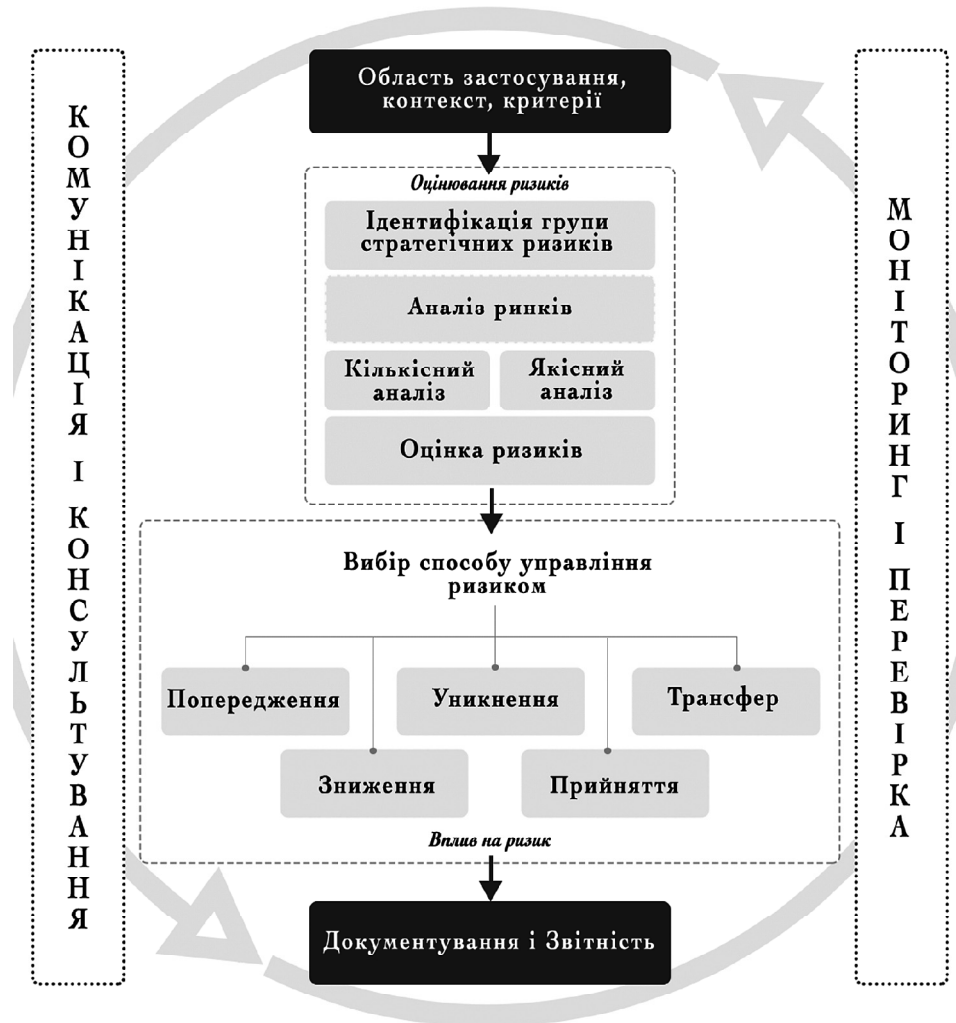

Рис. 2. Екосистема управління стратегічними ризиками на підприємстві

Джерело: узагальнено автором на основі ISO 31000:2018 [14].

Запорукою ефективного управління стратегічними ризиками на підприємстві є побудова цілісної "екосистеми", що буде гармонічно функціонувати в межах всього підприємства.

Екосистема управління стратегічними ризиками — це сукупність всіх елементів підприємства, діяльність яких спрямована на ідентифікацію, оцінку та аналіз ризику, а також вибір оптимального способу управління ризиком (попередження ризику, уникнення, трансфер ризику, зниження або прийняття). При цьому всі учасники екосистеми управління ризиками провадять свою діяльність в єдиному інформаційному полі для досягнення поставлених цілей та реалізації загальної стратегії компанії.

Цілісність екосистеми з управління стратегічними ризиками на підприємстві передбачає:

- однаковий підхід до визначення ризику як економічної категорії;
- рівну відповідальність всіх учасників, що залучені до управління ризиками;
- наявність єдиної методології з управління ризиками, що передбачає однаковий алгоритм дій всіх учасників.

Складовими ефективної екосистеми управління стратегічними ризиками на підприємстві є: принципи управління ризиками, процес управління та структура. Вимоги до кожної складової чітко регламентовані та прописані в ISO 31000:2018. Процес управління стратегічними ризиками на підприємстві зображений на рисунку 2.

Наявність сертифікованої системи управління ризиками на підприємстві свідчить передусім про рівень важливості та уваги, який менеджмент приділяє управлінню ризиками на підприємстві. Управління ризиками — ознака високої корпоративної зрілості компанії. У зрілих (або як сьогодні прийнято називати "мачурних") компаніях за управління ризиками відповідає CRO — Chief Risk Officer, який входить до Ради Директорів. Керівник з управління ризиками (CRO) — це керівник корпорації, який має завдання оцінювати та пом'якшувати значні конкурентні, регуляторні та технологічні загрози капіталу та прибутку підприємства.

До основних завдань CRO зокрема належать:

- розробка карт ризиків та формулювання стратегічних планів дій, щодо мінімізації, керування та пом'якшення первинних ризиків, а також контроль над ходом цих зусиль;
- створення та розповсюдження звітів про аналіз ризиків та звітів про прогрес для різних зацікавлених сторін, включаючи працівників, членів правління та керівників підрозділів;
- забезпечення того, щоб пріоритети управління ризиками відображалися в стратегічних планах компанії;
- формулювання та реалізація стратегій забезпечення ризику, пов'язаних з передачею, зберіганням та використанням інформаційних даних систем;
- оцінка можливих операційних ризиків, які можуть виникнути внаслідок помилок людини або збоїв у

системі, які можуть порушити або вплинути на бізнес-процеси компанії;

— СРО також розробляє різні стратегії для мінімізації впливу ризику та визначає відповідні реакції на випадки, коли люди стають помилками або збоями в системі;

— Визначення рівня ризик-апетиту організації та встановлення рівня ризику, який організація здатна та бажає взяти на себе;

— розробка бюджетів для проєктів, пов'язаних з ризиками, та нагляд за їх фінансуванням;

— проведення "гарантій ризику" та належної перевірки від імені організації у випадках злиття, поглинання та інших ділових угод.

ВИСНОВКИ

Управління стратегічним ризиком дозволяє підприємству перейти від оборони (пошуку рішень для подолання наслідків настання ризиків) до атаки. Некерований ризик є найбільшим джерелом марнотратства компанії та економіки загалом. Великі проєкти зазнають невдачі, клієнти постійно змінюються і пропозиції стають вже не актуальними, бренди зазнають руйнування, окремі галузі не можуть заробити прибутки, зміна технологій або поява унікального конкурента на ринку можуть знищити десятки підприємств, компанії заходять у період стагнації. Коли всі ризики настають, їх наслідки можуть бути фатальними для будь-якого підприємства. Однак всі ці ризики можна зрозуміти, ідентифікувати, передбачити, пом'якшити або відвернути і, таким чином, уникнути небажаних збитків.

Проте успіх компанії з управління стратегічними ризиками залежить від системного підходу роботи з ними. Аналізуючи всі групи стратегічних ризиків разом, підприємству легше розробити план дії щодо подолання небажаних наслідків від можливого настання цих ризиків. Слід зауважити, що окремі групи стратегічних ризиків можуть бути актуальними на різних етапах розвитку компанії. Очевидно, що ризик стагнації буде характерним для підприємств, що досягли етапу старіння (занепаду), тоді як окремі групи стратегічних ризиків (ризик технології чи ризик зниження прибутковості галузі) не мають жодного відношення до життєвого циклу організації.

Збалансований системний підхід до управління стратегічними ризиками підприємства може забезпечити стабільний ріст організації та досягнення її стратегічних цілей.

Література:

1. World Economic Forum: Switzerland, January 15, 2020, according to the Global Risk Report 2020 edition. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020>
2. Литюга Ю.В. Організація ризик-менеджменту на підприємстві. IV Міжнародна науково-практична конференція "Економіка підприємства: теорія і практика", 5-та секція. КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2012. URL: http://kneu.edu.ua/ua/departments/Faculty_of_Economics_and_Administration/conference/ec_pidpr_th_pr_4/sect5/
3. Зойдзе Д. Р. Особливості нової парадигми ризик-менеджменту. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк, 2012. — № 3 (55). — С. 94—99.
4. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. Київ, 2004. 480 с.
5. Литвинов О. І. Формування системи управління ризиками в процесі стратегічного розвитку торговельного підприємства. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147038442.pdf>
6. Національний Банк України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123673&cat_id=123321

7. Business Dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/strategic-risk.html>

8. Данченко О. Б. Підходи до управління ризиками банку: 36. наук. пр. Луганськ, 2010. — № 1 (33). — С. 24—29.

9. ACCA Global. URL: <https://www.accaglobal.com/us/en/student/exam-support-resources/professional-exams-study-resources/strategic-business-leader/technical-articles/strategic-and-operational-risks.html>

10. Томпсон-мл. Артур А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа. М.: Изд. дом "Вильямс", 2006. 928 с. 12-е изд.

11. Сливоцький А.Дж. Прорив: навч. посіб. Львів: Український Католицький Університет, 2010. 327 с.

12. Савчук В. Основи ризик-менеджменту підприємства: навч. посіб. Дніпро, 2019. 280 с.

13. Ринок електронної комерції у 2019 році: Україна, 19 грудня 2019 року. URL: <https://evo.business.lyudikupuvali-bilshe-serednij-chek-zmenshivsyavartist-dostavki-zroslo-yakim-buv-ukra%D1%97niskij-ecommerce-u-2019-roci/>

14. Стандарт ISO 31000:2018 Ризик-менеджмент. Терміни і поняття. URL: [https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-31000-2018-\(rus\).pdf](https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-31000-2018-(rus).pdf)

References:

1. World Economic Forum (2020), "Global Risk Report 2020 edition", available at: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020> (Accessed 30 July 2020).
2. Lytiuha, Yu.V. (2012), "", IV Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia "Ekonomika pidpriemstva: teoriia i praktyka", 5-ta seksiia. [], KNEU im. V. Het'mana, Kyiv, Ukraine, available at: http://kneu.edu.ua/ua/departments/Faculty_of_Economics_and_Administration/conference/ec_pidpr_th_pr_4/sect5/ (Accessed 30 July 2020).
3. Zoidze, D. R. (2012), Visnyk Donets'koho natsional'noho uni-versytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tugan-Baranovs'koho, vol. 3 (55), pp. 94—99.
4. Vitlins'kyj, V.V. (2004), Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [], Kyiv, Ukraine.
5. Lytvynov O. I. (), "", available at: (Accessed 30 July 2020). <https://core.ac.uk/download/pdf/147038442.pdf>
6. National Bank of Ukraine (2014), "Strategic risk", available at: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123673&cat_id=123321 (Accessed 30 July 2020).
7. Business Dictionary (2020), "Strategic risk", available at: <http://www.businessdictionary.com/definition/strategic-risk.html> (Accessed 30 July 2020).
8. Danchenko, O. B. (2010), "", Zb. nauk. pr. Luhans'k, vol. 1 (33), pp. 24—29.
9. ACCA Global (2020), "Strategic and operational risks", available at: <https://www.accaglobal.com/us/en/student/exam-support-resources/professional-exams-study-resources/strategic-business-leader/technical-articles/strategic-and-operational-risks.html> (Accessed 30 July 2020).
10. Tompson-J., A. A. and Stryklend III, A. Dzh. (2006), Stratehicheskyj menedzhment, 12-th ed., Yzd. dom "Vyl'iams", Moscow, Russia.
11. Slyvots'kyj, A. Dzh. (2010), Proryv, Ukrain's'kyj Katolyts'kyj Universtet, L'viv, Ukraine.
12. Savchuk, V. (2019), Osnovy ryzyk-menedzhmentu pidpriemstva, Dnipro, Ukraine.
13. EVO.Business (2019), available at: <https://evo.business.lyudikupuvali-bilshe-serednij-chek-zmenshivsyavartist-dostavki-zroslo-yakim-buv-ukra%D1%97niskij-ecommerce-u-2019-roci/> (Accessed 30 July 2020).
14. ISO (2018), "ISO 31000: 2018 Risk Management Standard. Terms and concepts", available at: [https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-31000-2018-\(rus\).pdf](https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-31000-2018-(rus).pdf) (Accessed 30 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.08.2020 р.

О. П. Горлова,

старший викладач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса

ORCID ID: 0000-0003-2411-3977

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.113

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПОЗИТИВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ІНТЕГРОВАНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПІДПРИЄМСТВА

O. Gorlova,

Senior Lecturer of the Department of Economics of Enterprise and Business Organization, Odessa National Economic University

SYSTEMATIZATION OF BENEFITS OF INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEMS IN THE PROCESS OF FORMATION OF ENTERPRISE KNOWLEDGE

Статтю присвячено проблемам систематизації позитивних результатів функціонування інтегрованих систем управління (ІСУ) як елементу зовнішнього контексту підприємства та перетворення їх у знання підприємства. На основі вивчення досліджень результатів формування та розвитку ІСУ підприємств різних країн, переважно європейських, розроблено ознаки та групи класифікації позитивних результатів ІСУ. Продемонстровано використання цієї класифікації для представлення результатів ІСУ, як системи чинників. Такий підхід до систематизації результатів ІСУ може бути застосований у подальших розробках для побудови моделі оцінки зрілості ІСУ, а також при плануванні результатів ІСУ. Запропоновані методичні підходи до перетворення зовнішніх знань позитивних результатів ІСУ у внутрішні знання підприємства можуть бути використані у побудові підсистеми управління знаннями відповідно стандартам ISO 9001:2015 та ISO 30401:2018.

The article addresses systematisation of positive outcomes of functioning of integrated managerial systems (IMS) as external context elements of an enterprise that may be transformed into enterprise's knowledge.

Several reasons make this topic actual. First, there is a perceived by many scholars and practitioners believe that growing level of complexity of internal processes from one hand, and turbulence in external environment, from the other demand for integration of managerial approaches and tools in order to assure a holistic course of management of enterprises. This idea is being feed by many reported problems while standardisation of internal processes. Second, there is a growing experience in adopting and development of IMS that contributes to further development of the concept of IMS and its application. There are researches in the field, however not to the same extent in different countries. The researches in Ukraine are undertaken with some retard to global mainstream. Practice of development of ISM in Ukraine rests relatively understudied. Third, there are evidences that little attention is payed to management of knowledge in ISM, which is generally underestimated though the maturity of the concept of management of knowledge itself and presence of the ISO standard in the field. There perceives a need of methodical support for enterprises in order to development a better practice of management of knowledge as an internal driver of the development of enterprises.

The article contains a brief review of positive outcomes of ISM development in a number of countries, mostly European; classification base of the positive outcomes is also elaborated. Application of the base to the ISM outcomes allows outlining a set of factors, affecting ISM. This approach to systematisation of ISM may be well

applied in further researches aimed at development of maturity assessment model for ISM as well as at planning, in particular for design of trees of outcomes. There are presented approaches for transforming of external knowledge on ISM into internal shared knowledge according to standards ISO 9001:2015 та ISO 30401:2018.

Ключові слова: інтегрована система управління, стандарти на системи управління (ССУ), підприємство, позитивні результати, перешкоди, управління знаннями.

Key words: integrated management system, management system standards (MSS), enterprise, benefits, difficulties, knowledge management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес інтеграції систем управління почав активно розвиватись у світовому масштабі з початку поточного століття. Підприємства побачили потенційні переваги у поєднанні схожих елементів стандартизованих підсистем управління. Переважно вони орієнтувались тільки на підвищення економіко-фінансових результатів, однак палітра отриманих результатів виявилась значно ширшою. У відсутності методичних засад формування інтегрованих систем управління (ІСУ) кожне підприємство йшло своїм шляхом. Накопичені ними знання та досвід на даний момент представляють значний інтерес для наукової та бізнес спільноти. Узагальнення та систематизація знань та досвіду різних підприємств може бути трансформована у нові знання кожного конкретного підприємства, яке прагне удосконалення своєї ІСУ. Інструментом перетворення зовнішньої інформації у знання підприємства має стати підсистема управління знаннями. Використання концепції управління знаннями в контексті ІСУ має великий потенціал для підвищення результативності управління підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових публікацій, присвячених різним аспектам інтегрованих систем управління (ІСУ) [1, с. 189]. Це збільшення відповідає зростанню кількості підприємств, що впровадили ІСУ [2—4]. У останні декілька років, з певним запізненням по відношенню до зарубіжних тенденцій спостерігається активізація інтересу до тематики ІСУ в Україні. Разом із тим, особливості ІСУ в Україні загалом залишаються маловивченими. Така ж ситуація спостерігається у низці інших країн [1; 5].

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики формування та розвитку інтегрованих систем управління внесли такі зарубіжні та українські вчені: М. Азіф, Е. де Брюїн, А.М. Віткін, П. Домінгус, Т. Йоргенсен, П. Лопес-Фресно, П.Я. Каліта, С. Карапетрович, П. Сампайо, В. Сіва, А. Сімон, С. Зенг та ін. Однак низка питань залишається актуальною і далі. Так, постійної уваги потребують питання позитивних та негативних результатів формування та розвитку ІСУ, чинників, що збільшують, або зменшують дієвість ІСУ, перешкоджають її функціонуванню. Питання використання цієї інформації підприємствами для покращення ефективності системи управління є слабо дослідженими. Управління знаннями для більшості підприємств, зокрема українських, є новим напрямом розвитку ІСУ.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка методичних підходів до систематизації позитивних результатів функціонування інтегрованих систем управління як елементу зовнішнього контексту підприємства та перетворення їх у знання підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття інтеграції систем управління в економічній літературі використовується по відношенню до стандар-

тизованих та нестандартизованих систем управління. Найчастіше досліджуються аспекти інтеграції стандартизованих систем управління якістю, екологічного управління, управління гігієною та безпекою праці [6].

У своєму дослідженні ми фокусуємо свою увагу на інтеграції стандартизованих цільових підсистем управління, як окремому випадку загального інтеграційного процесу в управлінні підприємством, що є актуальним на сучасному етапі економічного розвитку у світовому масштабі.

Для визначення сутності ІСУ важливе значення має поняття рівня інтеграції. У ранніх дослідженнях ІСУ було виділено три рівні інтеграції підсистем управління: нульова інтеграція (окреме впровадження підсистем без інтеграції між собою), часткова та повна [7; 8].

З розвитком концепції ІСУ було запроваджено поняття зрілості ІСУ, для оцінки якої встановлюються рівні зрілості інтегрованої системи [9—11]. Рівні зрілості ІСУ пов'язані з досягненням нею певних суттєвих позитивних результатів.

Дослідження тематичних напрямків у рамках загальної тематики ІСУ демонструють підвищену зацікавленість питаннями позитивних результатів та чинників протидії у процесах її впровадження, функціонування та розвитку [1]. Рядом авторів були зроблені спроби систематизації позитивних результатів та різномірних проблем, пов'язаних з формуванням та функціонуванням ІСУ [7; 12].

Більш розробленою, розвинутою є класифікація позитивних результатів ІСУ. Найчастіше вона представляє результати інтегрованої системи, як цілісного механізму. Хоча є підхід, де спочатку систематизують переваги окремих підсистем, які є складовими ІСУ, і далі, вони інтегруються [7]. Недоліком такого підходу є те, що він не враховує синергетичні результати інтегрованої системи.

Різномірність проблем, пов'язаних з формуванням та функціонуванням ІСУ, обумовлює потребу їх систематизації. Однак нами виявлено лише одне джерело, де вони представлені у систематизованому вигляді [12].

Питання доцільності класифікації позитивних та негативних результатів діяльності ІСУ та проблем, з якими стикаються підприємства в процесі формування та розвитку ІСУ не підіймається, але вказується на те, що не всі дослідники вважають це необхідним.

Ряд авторів [1, 5, 8, 13] доводять, що підприємства не використовують при формуванні своїх ІСУ результати наукових досліджень. Хоча їх врахування на етапі проектування ІСУ дозволило б уникнути неефективності побудованої системи, наприклад, правильно прописати процеси в сфері дії ІСУ, або врахувати при плануванні розвитку ІСУ збалансований розвиток її складових, без перекосів у бік пріоритетного розвитку управління якістю.

Цей факт підводить нас до висновку про те, що підприємства не приділяють уваги управлінню знаннями, не розуміють його ролі в ІСУ. Хоча концепція управління знаннями є досить зрілою. Основні публікації за зазначеною темою відносяться до початку ХХІ ст. Є приклади успішного впровадження управління знаннями організаціями різних країн.

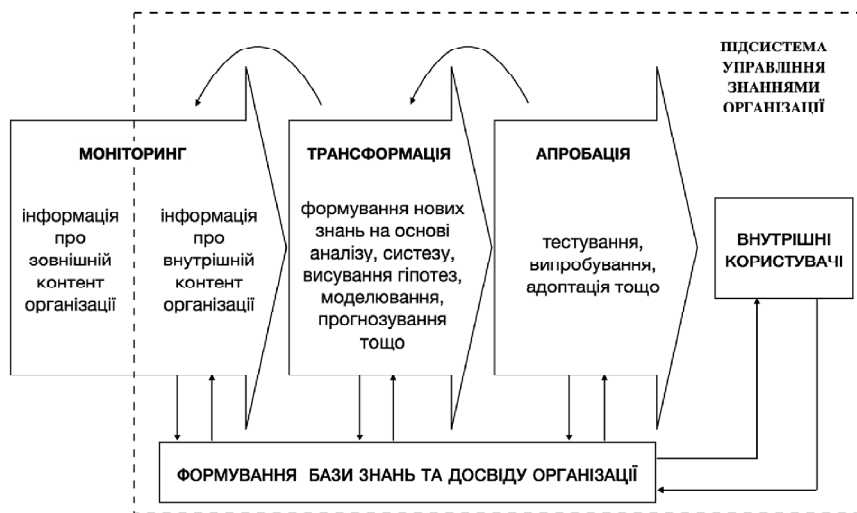

Рис. 1. Концептуальна схема процесу управління знаннями організації

Джерело: розроблено автором.

Формальна вимога до такого елемента управління, як знання організації, вперше з'явилась у поточній версії стандарту ISO 9001:2015. Чітких формальних вимог до структури та/або форми цього елемента управління немає. Підприємство саме визначає, які дані їй потрібні для підтримання здатності реагувати на "змінення потреб і тенденцій" [14, п. 7.1.6]. Певні пояснення щодо інформаційного змісту підсистеми управління знаннями організації надано у ISO/TS 9002 [15], який було введено у дію в Україні з 01.01.2019 р. Зауважимо, що цей документ орієнтований переважно на внутрішній контент, на накопичення внутрішнього досвіду організації та розповсюдження його в її межах. Серед фахівців з ІСУ існує також протилежна точка зору, де в управлінні знаннями організації першорядне значення надається відстеженню зовнішнього контенту [11].

ефективної реалізації підсистеми управління знаннями, як потужного внутрішнього каталізатору розвитку управління, потрібно розробити для підприємств певні методичні рекомендації.

Загальний концептуальний підхід до підсистеми управління знаннями підприємства представлений на рисунку 1.

Процес управління знаннями є креативним за суттю. Це означає, що на практиці підсистема управління знаннями може вступити у конфлікт з досить бюрократизованою підсистемою управління якістю. Подібний феномен було виявлено у процесах взаємодії між підсистемою управління якістю та екологічним управлінням [17]. Доведено, що інноваційний підхід, якого вимагає екологічний менеджмент, зустрічає протидію з боку бюрократичного механізму управління якістю.

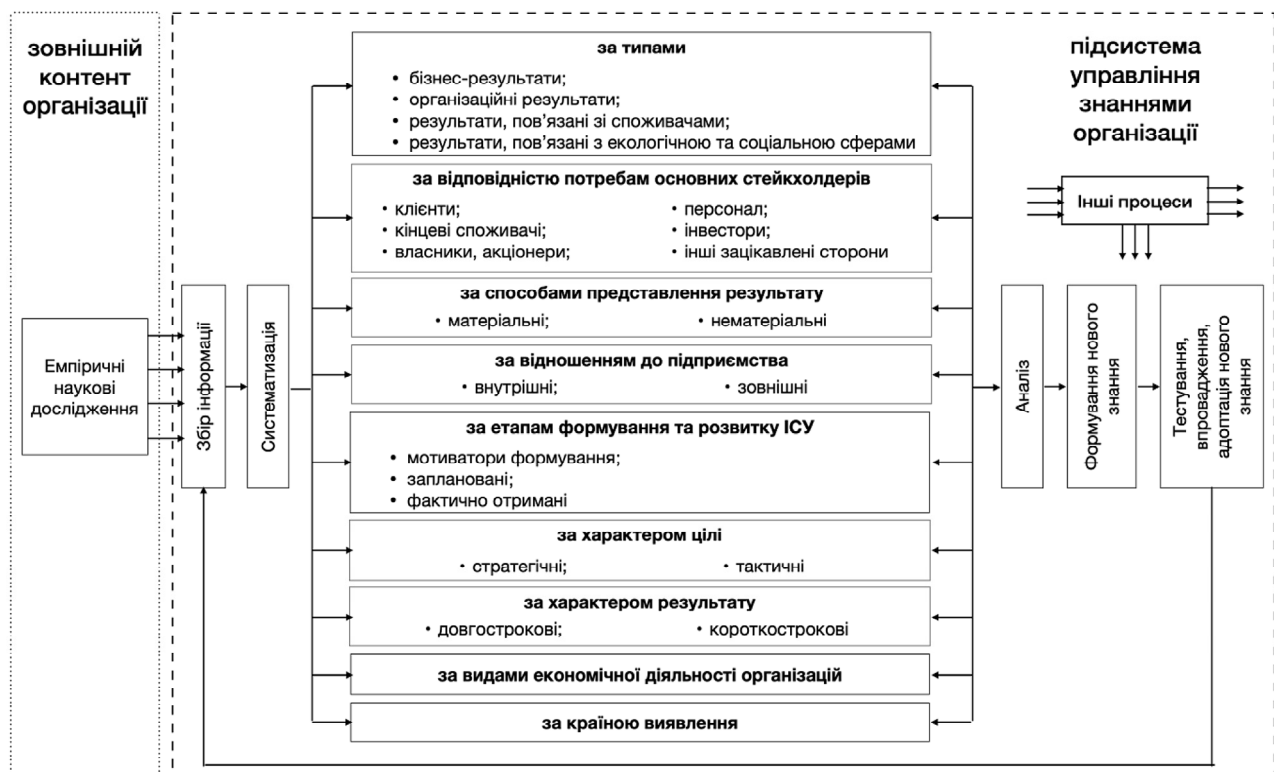

Рис. 2. Місце класифікації виявлених позитивних результатів ІСУ у циклі навчання Д. Колба

Джерело: розроблено автором.

Ризико-орієнтований характер управління підприємством передбачає [14, 16, 18, п. 6.1]

— гарантування досягнення організацією запланованих результатів;
— запобігання або послаблення дії негативних наслідків;
— забезпечення постійного покращення.

Це означає, що формування ефективної системи управління вимагає від підприємства наявності у нього актуальної інформації про світовий досвід отримання позитивних та негативних результатів системами управління на мікрорівні. З цієї точки зору, набирає доцільності та актуальності завдання збору інформації щодо позитивних результатів та різнорідних проблем, пов'язаних з формуванням та функціонуванням ІСУ, з подальшою її систематизацією підсистемою управління знань.

Стандарт [16] рекомендує дві ознаки для систематизації запланованих результатів: а) за типами (бізнес-результати; організаційні результати; результати, пов'язані зі споживачами; результати, пов'язані з екологічною та соціальною сферами) та б) за способами представлення результату (матеріальні та нематеріальні).

Різними групами дослідників були запропоновані такі класифікації позитивних результатів ІСУ [7; 9; 10; 11; 19; 20]: 1) розподіл на внутрішні та зовнішні; 2) розподіл відповідно до результативності (продуктивність) та ефективності (фінансові показники) діяльності підприємства; 3) систематизація відповідно сфері виявлення: виробничі, клієнтські, мотивації персоналу; 4) такі, що мотивують до формування ІСУ, та такі, що виявляються в ході впровадження ІСУ; 5) відповідно етапам розвитку ІСУ.

З нашої точки зору, з наведених класифікацій позитивних результатів ІСУ найбільшу цінність мають ознаки відношення до підприємства (внутрішні та зовнішні результати) та відповідності етапам формування та розвитку ІСУ. Систематизація позитивних результатів, а також, чинників, які створюють перешкоди, за ознакою "етапи формування та розвитку ІСУ", на наш погляд, є дуже корисною для проектування інтегрованої системи та планування подальшого її розвитку після впровадження. З цієї ж метою доцільно доповнити класифікацію позитивних результатів ІСУ ознакою "за характером цілей" (стратегічні та тактичні) та ознакою відповідності потребам основних стейкхолдерів (зацікавлених сторін). Дослідження [20] виявило, що очікувані позитивні результати, пов'язані з основними стейкхолдерами є мотивуючими для формування та розвитку ІСУ. Серед трьох виявлених мотивуючих факторів два пов'язані із зацікавленими сторонами: 1) задоволення вимог клієнтів та 2) відгук на виклик уряду. На необхідність розуміння вимог та очікувань зацікавлених сторін також вказують вимоги стандартів на системи управління, зокрема управління знаннями організації [16, п.4.2].

На основі вивчення низки опублікованих наукових досліджень, проведених у різних країнах світу, нами розроблена система класифікаційних ознак та груп для

Таблиця 1. Система чинників результативності ІСУ промислових підприємств

Напрямок розвитку ІСУ	Характер чинників	Внутрішні чинники	Зовнішні чинники
↓	Первинні чинники	– Підвищення якості процесів управління підприємства на основі чіткої стратегії, моделі та методології інтеграції (підвищення продуктивності)	-
	Спрямовані на потреби працівників підприємства	– Підвищення вмотивованості персоналу підприємства до розбудови ІСУ. – Підвищення конкурентоспроможності персоналу через розвиток (оновлення) знань та навичок	-
	Чинники суб'єктивного характеру	– Підвищення відповідальності персоналу. – Підвищення ефективності прийняття рішень	-
	Проміжні чинники об'єктивного характеру	– Розвиток активів підприємства, зокрема нематеріальних. – Підвищення якості процесів підприємства (без процесів управління). – Зниження витрат	Покращення позиції підприємства у ланцюгах поставок
	Спрямовані на потреби клієнтів підприємства	– Підвищення якості продукції та послуг. – Скорочення термінів виходу на ринок	Підвищення лояльності клієнтів
	Короткострокові, спрямовані на потреби власників або акціонерів, кредиторів (банки), персоналу, постачальників підприємства	– Збільшення виручки. – Збільшення грошового потоку. – Підвищення рівня виконання бюджету. – Підвищення доходності (прибутковості). – Підвищення доходу від інвестованого капіталу	Збільшення кількості клієнтів
	Довгострокові, спрямовані на потреби власників або акціонерів, інвесторів, персонал, постачальників підприємства	– Підвищення конкурентоспроможності та стійкості підприємства. – Підвищення інтелектуального капіталу підприємства. – Підвищення вартості власного капіталу	Отримання відносної ринкової влади у ланцюгах поставок. Укріплення іміджу підприємства

Джерело: розроблено автором за [8; 11].

проведення систематизації виявлених позитивних результатів ІСУ. На рисунку 2 вона представлена як інструмент управління знаннями в циклі навчання (або пізнання), запропонованого Д. Колбом [21].

Зауважимо, що дослідження доводять схожість позитивних результатів та проблем, з якими стикаються підприємства різних європейських країн в процесі формування та розвитку ІСУ [22]. Не знайдено досліджень схожості та розбіжностей ІСУ інших країн. Йоргенсен Т. та ін. [8] стверджують, що не існує "єдиного найкращого способу" управління усіма елементами ІСУ підприємств різних країн, оскільки контекст та умови функціонування в різних країнах мають свої відмінності. Цей висновок фактично обґрунтовує необхідність використання систематизації виявлених позитивних результатів та проблем ІСУ за ознакою "країна виявлення".

Результати, які підприємство отримує в процесі розвитку ІСУ, пов'язані між собою, отримання одних надає можливість отримати наступні і т.д. Тому їх можна характеризувати як чинники результативності ІСУ (табл. 1). Такий підхід рекомендуємо використовувати під час планування результатів ІСУ. Також система чинників результативності добре узгоджується з етапами зрілості ІСУ, що дозволяє її використання для побудови моделей оцінки зрілості інтегрованої системи управління.

Підсистеми управління знаннями виявляються дуже ефективними у справі усунення або послаблення недоліків ІСУ. З цієї метою підприємствам доцільно вивчати не тільки позитивний, но також негативний досвід інших підприємств, який досліджується та висвітлюється у наукових джерелах.

Так, проблема нерозуміння концепції інтеграції систем управління вирішується підсистемою управління знаннями шляхом розповсюдження знань у різних відповідних формах. Проблема завищеного рівня бюрократизації процесів ІСУ може бути збалансована високою інтерактивністю підсистеми знань, формуванням умов і можливостей для кожного працівника поділитись своїми знаннями, ідеями, досвідом, надання дискусійних платформ для неформального обговорення внутрішніх функціональних проблем на міжфункціональному рівні без створення формальної проектної групи. Водночас це призведе також до інших покращень: активізації інноваційного підходу у прийнятті управлінських рішень, підвищення гнучкості системи управління, поступовому вирівнюванню вагомості діяльності підсистем ІСУ та доведенню їх співвідношення до оптимального рівню, з точки зору цілей та завдань підприємства.

Однак проблема дефіциту людських ресурсів скоріш за все тільки підсилиться з інтеграцією підсистеми управління знань. Працівники, які обслуговують підсистему управління знань, мають бути спроможні до результативного та ефективного виконання усіх дій у циклі навчання (або пізнання) [21], що на практиці зустрічається нечасто.

Дослідники ІСУ відзначають низький рівень взаємодії функціональних зон [19], що унеможливує побудову єдиної культури організації. Проблема формування організаційної культури вказується багатьма науковцями, як один з основних негативних результатів помилок на етапі формування ІСУ, та водночас, як фактор, який створює обмеження для розвитку ІСУ [12]. З нашої точки зору, підсистема управління знаннями на підприємстві має стати, серед вирішення інших завдань, інструментом формування культури організації завдяки розповсюдженню та оновленню знань в організації, персонального інтелектуального та культурного розвитку працівників.

ВИСНОВКИ

Інтеграція управління не може і не повинна обмежуватись поєднанням стандартизованих підсистем управління. Вона має здійснюватись між всіма функціональними структурами підприємства для підвищення результативності та ефективності його управління. Інструментом зниження міжфункціональних конфліктів на підприємстві має стати управління знаннями.

Правильно організована підсистема знань підвищить холистичність та гнучкість системи управління підприємства, його адаптивну спроможність. Кожне підприємство має усвідомити значущість накопичення та використання знань та досвіду не тільки внутрішніх, але також зовнішніх.

Розроблені нами методичні підходи до систематизації та перетворення зовнішніх знань позитивних результатів ІСУ у внутрішні знання підприємства можуть бути використані при побудові підсистеми управління знаннями відповідно стандартам ISO 9001:2015 та ISO 30401:2018.

Результати ІСУ, представлені як система чинників її результативності, добре узгоджується з етапами зрілості, тому може бути застосована для побудови моделі оцінки зрілості ІСУ, а також при плануванні результатів ІСУ, наприклад, у вигляді "дерева результатів".

Література:

1. Trierweiler A.C., Bornia A.C., Sobierajski Gisi M.F., Spenassato D., Severo-Peixe B.C., Ribeiro Rotta M.J. (2016) An exploratory survey on the topic integrated management systems, *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, Vol. 13, No. 2, pp. 184—193. DOI:10.14488/VJOPM.2016.v13.n2.a5
2. Cabecinhas M., Domingues J. P. T., Sampaio P., Bernardo M., Franceschini F., Galetto M., Gianni M.,

Gotzamani K., Mastrogiacomo L. and Hernandez-Vivanco A.: Integrated management systems diffusion in South European countries. In: *Proceedings of the 2nd ICQEM Conference*, Guimaraes, Portugal, 2016.

3. Горлова О.П. Вплив стандартизованих систем управління на інноваційну складову конкурентоспроможності бізнесу на макрорівні / О.П. Горлова // Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможності підприємств: монографія / за загальною редакцією професора О.Г. Янкового. — Одеса, Атлант, 2017. — С. 497—504.

4. Віткін Л.М. Методологія побудови інтегрованої системи управління на основі аналізу ризиків / Л.М. Віткін, С.М. Лапач, О.Р. Ролько // Системи обробки інформації. — 2015. — № 1 (126). — С. 177—181. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/4303>

5. Raisiene, A. G. (2011) Advantages and Limitations of Integrated Management System: The Theoretical Viewpoint, *Social Technologies*, Vol. 1 (1), pp. 25—36.

3. *International Journal of Quality & Reliability Management*. Vol. 26 No. 3, 2009. pp. 261—282. Emerald Group Publishing Limited 0265-671X, DOI 10.1108/0265671091093673

6. Siva V., Gremyr I., Bergquist B., Garvare R., Zobel T., Isaksson R., The support of Quality Management to sustainable development: A literature review, *Journal of Cleaner Production* (2016), doi: 10.1016/j.jclepro.2016.01.020.

7. Bernardo M., Simon A., Tari J.J., Molina-Azorin J.F. (2015) Benefits of management systems integration: a literature review, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 94, pp. 260—267. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.01.075

8. Jørgensen, T. H., Remmen, A., Mellado, M. D. (2006) Integrated management systems — three different levels of integration, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 14, Iss. 8, pp. 713—722. DOI: 10.1016/j.jclepro.2005.04.005

9. Poltronieri C.F. Gerolamo M.C., Carpinetti L. C. R. (2017), An instrument for the assessment of management systems integration, *Gest. Prod., Sao Carlos*, Vol. 24, No. 4, pp. 638—652, URL: <http://dx.doi.org/10.1590/0104-530X1697-14>

10. Domingues P., Sampaio P., Arezes P. M. (2016) Integrated management systems assessment: a maturity model proposal, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 124, pp. 164—174. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.02.103

11. The Integrated Management System — The Position of Quality Austria, Ed. 4: February 2016, Accessed 12 July 2020, <<https://www.qualityaustria.com/wp-content/uploads/positionsapier-ims-web-en.pdf>>

12. Asif M., de Bruijn E.J., Fisscher A.M., Searcy C., Steenhuis H.-J. (2008). Process embedded design of integrated management systems, *International Journal of Quality Reliability Management*, Vol. 26 No. 3, pp. 261—282. DOI: 10.1108/02656710910936735

13. Gianni M., Gotzamani K. (2014), Management systems integration: lessons from an abandonment case, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 86, pp. 265—276. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.08.023>

14. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги. Київ: ДП "УкрНДНЦ", 2016. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (дата звернення: 15.06.2020).

15. ДСТУ ISO/TS 9002:2017 Системи управління якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2015 (ISO/TS 9002:2016, IDT), Київ, 2019.

16. ISO 30401 International Standard "Knowledge management systems — Requirements", The International Organization for Standardization, 2018.

17. ДСТУ ISO 14001:2015 Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. Київ: ДП "УкрНДНЦ", 2016. URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/ДСТУ-ISO_14001-2015-.pdf (дата звернення: 15.06.2020).

18. Allur E., Heras-Saizarbitoria I., Boiral O., Testa F. (2018). Quality and Environmental Management Linkage: A Review of the Literature, *Sustainability*, 10, 4311. DOI:10.3390/su10114311

19. Simon A., Karapetrovic S., Casadesus M. (2011) Difficulties and benefits of integrated management systems, *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 112. No. 5, 2012, pp. 828—846. DOI: 10.1108/02635571211232406

20. Zeng S.X., Tam V. W. Y., Le Kh.N. (2010). Towards Effectiveness of Integrated Management Systems for Enterprises, *Inzinerine Ekonomika/Engineering Economics*, Vol. 21 (2), pp. 175—179.

21. Kolb D. *Experiential Learning. Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey, 1984.

22. Bernardo M., Gianni M., Gotzamani K. and Simon A. (2017) Is there a common pattern to integrate multiple management systems? A comparative analysis between organizations in Greece and Spain, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 151, pp. 121—133, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.036>

23. ДСТУ ISO 10014:2008 Національний стандарт України. Управління якістю. Настанови щодо реалізації фінансових та економічних переваг. (ISO 10014:2008, IDT). Київ, 2013. URL: <https://metrology.com.ua/ntd/skachat-iso-iec-ohsas/iso/dstu-iso-10014-2008/> (дата звернення: 17.06.2020).

References:

1. Trierweiller, A. C. Bornia, A. C. Sobierajski Gisi, M. F. Spenassato, D. Severo-Peixe, B. C. and Ribeiro Rotta M. J. (2016), "An exploratory survey on the topic integrated management systems", *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, Vol. 13, No. 2, pp. 184—193. DOI:10.14488/BJOPM.2016.v13.n2.a5

2. Cabecinhas, M. Domingues, J. P. T. Sampaio, P. Bernardo, M. Franceschini, F. Galetto, M. Gianni, M. Gotzamani, K. Mastrogiacomo, L. and Hernandez-Vivanco, A. (2016), "Integrated management systems diffusion in South European countries", *Proceedings of the 2nd ICQEM Conference, Guimaraes, Portugal*.

3. Gorlova, O. P. (2017), "The impact of standardized management systems on the innovative component of business competitiveness at the macro level", *Teoretychni, metodolohichni ta praktychni aspekty konkurento-spromozhnosti pidpriemstv [Theoretical, methodological and practical aspects of enterprise competitiveness]*, Atlant, Odesa, Ukraine, pp. 497—504.

4. Vitkin, L. M. Lapach, S.M. and Rolko, O.R. (2015), "Methodology of integrated management systems. Build on risks analysis for basis", *Information Processing Systems*, vol. 1 (126), pp. 177—181, available at: <http://www.hups-mil.gov.ua/periodic-app/article/4303> (Accessed 10 Aug 2020).

5. Raisiene, A. G. (2011), "Advantages and Limitations of Integrated Management System", *The Theoretical Viewpoint, Social Technologies*, vol. 1 (1), pp. 25—36.

3. International Journal of Quality & Reliability Management. Vol. 26 No. 3, 2009, pp. 261—282. Emerald Group Publishing Limited 0265-671X. DOI 10.1108/0265671091093673.

6. Siva, V. Gremyr, I. Bergquist, B. Garvare, R. Zobel, T. and Isaksson, R. (2016), "The support of Quality Management to sustainable development: A literature review", *Journal of Cleaner Production*. doi: 10.1016/j.jclepro.2016.01.020.

7. Bernardo, M. Simon, A. Tari, J. J. and Molina-Azorin, J. F. (2015), "Benefits of management systems integration: a literature review", *Journal of Cleaner Production*, vol. 94, pp. 260-267. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.01.075

8. Jorgensen, T. H. Remmen, A. and Mellado, M. D. (2006), "Integrated management systems — three different levels of integration", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 14, no. 8, pp. 713—722. DOI: 10.1016/j.jclepro.2005.04.005

9. Poltronieri, C. F. Gerolamo, M. C. and Carpinetti, L. C. R. (2017), "An instrument for the assessment of management systems integration", *Gest. Prod., São Carlos*, vol. 24, No. 4, pp. 638—652, URL: <http://dx.doi.org/10.1590/0104-530X1697-14>

10. Domingues, P. Sampaio, P. and Arezes, P. M. (2016), "Integrated management systems assessment: a maturity model proposal", *Journal of Cleaner Production*, vol. 124, pp. 164—174. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.02.103

11. Quality Austria (2016), "The Integrated Management System — The Position of Quality Austria", Ed. 4, February 2016, available at: <https://www.qualityaustria.com/wp-content/uploads/positionspapier-ims-web-en.pdf> (Accessed 10 Aug 2020).

12. Asif, M. de Bruijn, E. J. Fisscher, A. M. Searcy, C. and Steenhuis, H.-J. (2008), "Process embedded design of integrated management systems", *International Journal of Quality Reliability Management*, vol. 26 No. 3, pp. 261—282. DOI: 10.1108/02656710910936735

13. Gianni, M. and Gotzamani, K. (2014), "Management systems integration: lessons from an abandonment case", *Journal of Cleaner Production*, vol. 86, pp.265—276. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.08.023>

14. Ukrainian Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality (2016), "DSTU ISO 9001:2015 Quality management systems — Requirements", available at: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (Accessed 15 June 2020).

15. Ukrainian Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality (2019), DSTU ISO/TS 9002:2017 Systemy upravlinnia yakistiu. Nastanovy schodo zastosuvannya ISO 9001:2015 [Quality management systems — Guidelines for the application of ISO 9001:2015], Ukrainian Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality, Kyiv, Ukraine.

16. The International Organization for Standardization (2018), ISO 30401 International Standard "Knowledge management systems — Requirements", The International Organization for Standardization, Geneva, Switzerland.

17. Ukrainian Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality (2016), "DSTU ISO 14001:2015 Environmental management systems — Requirements with guidance for use", available at: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/DSTU-ISO_14001-2015-.pdf (Accessed 15 June 2020).

18. Allur, E. Heras-Saizarbitoria, I. Boiral, O. and Testa, F. (2018), "Quality and Environmental Management Linkage", *Review of the Literature, Sustainability*, vol. 10, 4311. DOI:10.3390/su10114311

19. Simon, A. Karapetrovic, S. and Casadesus, M. (2012), "Difficulties and benefits of integrated management systems", *Industrial Management & Data Systems*, vol. 112, No. 5, pp. 828—846. DOI: 10.1108/02635571211232406

20. Zeng, S. X. Tam, V. W. Y. and Le, Kh. N. (2010), "Towards Effectiveness of Integrated Management Systems for Enterprises", *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, vol. 21 (2), pp. 175—179.

21. Kolb, D. (1984), *Experiential Learning. Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey, USA.

22. Bernardo, M. Gianni, M. Gotzamani, K. and Simon, A. (2017), "Is there a common pattern to integrate multiple management systems? A comparative analysis between organizations in Greece and Spain", *Journal of Cleaner Production*, vol. 151, pp. 121—133. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.036>

23. Ukrainian Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality (2013), "DSTU ISO 10014: 2008 National standard of Ukraine. Quality management. Guidelines for the implementation of financial and economic benefits", available at: <https://metrology.com.ua/ntd/skachat-iso-iec-ohsas/iso/dstu-iso-10014-2008/> (Accessed 10 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 16.08.2020 р.

Д. А. Крапивіна,
здобувач, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
ORCID ID: 0000-0003-1570-7861

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.119

МОНІТОРИНГ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ МЕДІА ПЛАТФОРМАМИ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

D. Kravivina,
Candidate for a degree, Mykolaiv V.O.Sukhomlynskyi National University

MONITORING THE WORLD EXPERIENCE OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF MEDIA PLATFORMS IN THE CONDITIONS OF PERMANENT CRISIS PHENOMENA

Метою статті є проведення моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами в умовах перманентних кризових явищ. Обґрунтовано, що для оцінки моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами пропонуємо проаналізувати міжнародні рейтинги та місце України в них, зокрема: Індекс свободи преси (World Press Freedom Index), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), Глобальний Інноваційний індекс (Global Innovation Index).

Проаналізовано, що за 10 років Україна підвищила свій рейтинг у свободі преси з 131 позиції у 2010 році до 96 позиції у 2020 році. Індекс роботи ЗМІ репортери без кордонів розраховують з таких параметрів, як умови роботи журналістів, самоцензура, повний захист та інституційна прозорість, різноманіття медіа та їхня незалежність. Україна незначно покращила свої позиції у рейтингу свободи ЗМІ.

Доведено, що у 2020 році Індекс економічної свободи України підвищився до позначки 54,9, тобто за останні десять років зміна індексу відбулася майже на 8,5 балів. Необхідно відмітити позитивну динаміку зростання показника за даним індексом, що говорить про ефективні структурні трансформації в Україні. Оцінка економічної свободи в Україні становить 52,3, що робить її економіку на 14-му місці найвищою в Індексі 2019 року. Її загальний бал збільшився на 0,4 бала, внаслідок поліпшення фіскального здоров'я, свободи бізнесу та прав власності випереджаючи зменшення свободи праці та торгівлі. Україна займає 44 місце серед 44 країн регіону Європи, а її загальний бал нижчий за середні показники в регіоні та світі. Прогрес відстає від багатьох необхідних, але суперечливих структурних реформ, таких як скорочення субсидій та підвищення енергетичних тарифів, фіскальне зміцнення, і боротьба з корупцією.

Глобальний інноваційний індекс в Україні з 2013 року підвищився з 71 позиції до 47 позиції у 2019 році. Таке позиціонування України у світовому рейтингу говорить про те, що розбудова національної економіки дозволяє здійснювати інноваційну діяльність. У 2019 році за даними Глобального Інноваційного індексу ТОП-10 країн, що мали найвищий рівень інноваційної діяльності, до яких належить: Швейцарія, Швеція, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Німеччина та Ізраїль.

The purpose of the article is to monitor the world experience of innovative management of media platforms in conditions of permanent crisis. It is substantiated that to assess the monitoring of the world experience of innovative management of media platforms we propose to analyze international ratings and Ukraine's place in them, in particular: Index of Freedom of the Press (World Press Freedom Index), Index of Economic Freedom (Index of Economic Freedom), Global Innovation Index Index).

It is analyzed that in 10 years Ukraine has increased its rating in freedom of the press from 131 positions in 2010 to 96 positions in 2020. Reporters Without Borders calculates the media performance index on such parameters as working conditions of journalists, self-censorship, full protection and institutional transparency, media diversity and their independence. Ukraine has slightly improved its position in the ranking of media freedom.

It is proved that in 2020 the Index of Economic Freedom of Ukraine increased to 54.9, ie for the last ten years the index has changed by almost 8.5 points. It should be noted the positive dynamics of growth of the indicator according to this index, which indicates effective structural transformations in Ukraine. The assessment of economic freedom in Ukraine is 52.3, which makes its economy in 14th place the highest in the 2019 Index. Its overall score increased by 0.4, due to improved fiscal health, business freedom and property rights, outpacing the decline in labor and trade freedom. Ukraine ranks 44th among 44 countries in the European region, and its overall score is lower than the regional and global averages. Progress is lagging behind many necessary but controversial structural reforms, such as reducing subsidies and raising energy tariffs, fiscal strengthening, and fighting corruption.

The Global Innovation Index in Ukraine has risen from 71 positions in 2013 to 47 positions in 2019. This positioning of Ukraine in the world ranking suggests that the development of the national economy allows for innovative activities.

In 2019, according to the Global Innovation Index of the TOP-10 countries with the highest level of innovation, which include: Switzerland, Sweden, the United States, the Netherlands, the United Kingdom, Finland, Denmark, Singapore, Germany and Israel.

Ключові слова: моніторинг, регіональні медіа платформи, медіа сфера, засоби масової інформації, управління, індекси.

Key words: monitoring, regional media platforms, media sphere, mass media, management, indices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для формування напрямів розвитку медіа платформ в Україні необхідно зауважити про важливість напрацювання світового досвіду. Адже, як показує практика країн з розвинутою економікою найбільше фінансових ресурсів витрачають на інновації, задля добробуту населення. Тому вивчення передового досвіду впровадження медіа платформ значно розширить можливості їх адаптації. Окрім цього, існує необхідність проведення моніторингу управління медіа сферою за допомогою міжнародних індексів. Дані світових рейтингів покажуть наскільки в Україні змінилися політичний, економічний, соціальний клімат після впровадження реформ, відновилися довіра інвесторів для вкладання інвестицій в інновації. Отже, здійснення моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами в умовах перманентних кризових явищ є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливостям дослідження моніторингу стану й обґрунтування перспектив розвитку медіа платформ, приділено значну увагу вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема: Лашковська Х., Коррея К., Коста Х., Ситнік О., Ковалем С., Черноу І. та ін. У сфері позиціонування України у міжнародних рейтингах багато досліджень здійснено науковцями Іртищевою І., Стегней М., Крамаренко І., Козаченко А. Але водночас проведенню моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами в умовах перманентних кризових явищ не приділено достатньо уваги, а тому заслуговує на дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами в умовах перманентних кризових явищ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для оцінки моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами пропонуємо проаналізувати міжнародні рейтинги та місце України в них, зокрема: Індекс свободи преси (World Press Freedom Index), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), Глобальний Інноваційний індекс (Global Innovation Index) та Підіндекс "Інновації" Індeksu глобальної конкурентоспроможності.

Сьогодні медіа сферу відносять до креативної індустрії, що уявляє собою окремий сектор економіки, в основні якої є інтелектуальна діяльність. Окремо необхідно наголосити, що є індекси, змістовність яких показує рівень креативності.

Лошковська Х. С. у своєму дослідженні при вивченні парадигмального підходу до визначення індексної моделі креативності зазначає, що "Найбільш поширеним підходом до оцінки креативності країн, регіонів та міст є індексний, започаткований Р. Флоридою — Індекс креативності, розвинений і доповнений іншими науковцями у відповідності до потреб національної економіки. Зазначимо, що просторовий чинник у оцінці креативності присутній у Індексі креативності Балтимору (Baltimore Creativity Index) (BCI), що був розроблений науковцями Золтаном Ачем та Монікою Мед'єші з урахуванням мо-

делі Р. Флориди для оцінки потенціалу трансформації Балтимору в креативній сфері. До неї було включено такий вимір, як "територія", що включає територіальні та комунальні послуги, а також "індекс доступності житла". З іншого боку, зазначене дослідження вказує на географічну близькість Балтимору до Вашингтона, що є визначним креативним і високотехнологічним епіцентром" [1, с. 43]. У інших підходах до оцінки Індeksu інноваційності теж опосередковано включено показники, які відображають місце локалізації креативних індустрій, просторовий аспект включено до розрахунку Індeksu креативного міста Ч. Лендрі та Дж. Хаямса, а також враховують масштаби поширення креативної економіки [1, с. 43].

Карлосом Мігель Коррея і Хосе да Сілва Коста запропонований Індекс креативного простору (CSI), що має на меті бути комплексним показником, збираючи найкращі аспекти існуючих та доповнюючи їх додатковими ознаками. Індекс був розроблений як універсальний (він повинен вмійти аналізувати різні реалії та допускати порівняння по всьому світу), гнучким (він повинен бути адаптованим для роботи з різними сферами дії — рівень країни, регіональний рівень та рівень міста — та з різними даними джерела), ефективний (він повинен охоплювати якомога більше аспектів творчого явища, зберігаючи дані легко і просто) та неупередженими (креативність не залежить від одного виміру, і важливо, щоб індекс був широким і правильним зважено для кращої політики) [2]. Однак відсутність розрахунків за даними індексами не уможливило їх розкриття.

Найбільш змістовний рейтинг, що розкриває процес розвитку медіа сфери є індекс свободи преси (World Press Freedom Index).

Індекс свободи преси (World Press Freedom Index) — це індекс, що визначає рівень свободи преси в країні. Індекс розраховується за допомогою даних анкетування [3].

Україна має різноманітний медіа-ландшафт, і її органи влади прийняли ряд довгоочікуваних реформ після революції 2014 року, включаючи закон про прозорість власності ЗМІ. Однак ці прибутки неміцні, як показало недостатність фінансування нового незалежного громадського мовника. Набагато більше потрібно для послаблення олігархів жорсткого зчеплення зі ЗМІ, заохочення редакції. Динаміка індексу свободи преси в Україні (World Press Freedom Index) за 2010—2019 рр., прогноз 2020 року наведено на рисунку 1.

За 10 років Україна підвищила свій рейтинг у свободі преси з 131 позиції у 2010 році до 96 позиції у 2020 році. Індекс роботи ЗМІ репортери без кордонів розраховують з таких параметрів, як умови роботи журналістів, самоцензура, повний захист та інституційна прозорість, різноманіття медіа та їхня незалежність. Україна незначно покращила свої позиції у рейтингу свободи ЗМІ. Про це свідчить щорічний звіт правозахисної організації Репортери без кордонів. У ньому вітчизняна свобода преси у 2018 році знаходиться на 101 місці з 180 позицій. Порівняно з минулим роком, Україна піднялась на одну позицію [4].

Сьогодні ми живемо у найбільш процвітаючий час в історії людства. Бідність, хвороби та незнання відступають у всьому світі, що значною мірою пояснюється просуванням економічної свободи. У 2020 році принципи економічної свободи, які підживили цей монументальний прогрес, вкотре вимірюються в Індексі економічної свободи (Index of Economic Freedom), щорічному путівнику, опублікованому Фондом Спадщини, аналітичним центром № 1 Вашингтона. Index of Economic

Freedom охоплює 12 свобод — від прав власності до фінансової свободи — у 186 країнах [5].

Оцінка економічної свободи в Україні становить 52,3, що робить її економіку на 14-му місці найвищою в Індексі 2019 року. Її загальний бал збільшився на 0,4 бала, внаслідок поліпшення фіскального здоров'я, свободи бізнесу та прав власності випереджаючи зменшення свободи праці та торгівлі. Україна займає 44 місце серед 44 країн регіону Європи, а її загальний бал нижчий за середні показники в регіоні та світі. Прогрес відстає від багатьох необхідних, але суперечливих структурних реформ, таких як скорочення субсидій та підвищення енергетичних тарифів, фіскальне зміцнення, і боротьба з корупцією. У міру покращення економіки, одержаної олігархом в Україні, в 2018 році, частково через більший вплив грошових переказів, західні установи виявили, що вони мають менше можливостей для подальших реформ, щоб зробити країну більш процвітаючою, демократичною та прозорою. Україні також потрібно розвивати свої ринки капіталу, приватизувати державні підприємства, вдосконалювати як свою законодавчу базу, так і верховенство права.

У 2020 році Індекс економічної свободи України підвищився до позначки 54,9, тобто за останні десять років зміна індексу відбулася майже на 8,5 балів. Необхідно відмітити позитивну динаміку зростання показника за даним індексом, що говорить про ефективні структурні трансформації в Україні.

Сьогодні розвиваються та розвиваються економіки всіх типів сприяти інноваціям для досягнення економічного та соціального розвитку. Зараз також краще зрозуміти, що відбувається інновація у всіх сферах економіки, не тільки у високотехнологічних компаніях та сектори технологій. Як результат, економіка міцно зосереджуючи свою увагу на створенні та підтримці звуку та динамічні інноваційні екосистеми та мережі. У світі спостерігається зростання інвестицій в інновації за останні роки, вимірюється середніми інвестиціями економіки всіх рівнів розвитку. Використання інтелектуальна власність (ІР) досягла рекордних показників у 2017 та 2018 роках.

Крамаренко І.С. та Козаченко Л.А. зазначають, що в Україні "Найвні можливості нівелюються поточними ризиками фінансового, політичного, екологічного та техногенного характеру, а нестабільність законодавства й не прогнозованість макроекономічного становища стримують започаткування масштабних довгострокових інвестиційних проектів. Україна володіє значним ресурсним потенціалом та розгалуженою мережею інфраструктури, що досі залишаються вагомими чинниками інвестиційної привабливості з позицій іноземних інвесторів. Разом з цим, наявні тенденції, що характеризуються неефективним та безвідповідальним використанням природних ресурсів призводять до їх поступового скорочення та екологічного забруднення, а діюча політика короткострокового інвестування не сприяє ефективному відтворенню основних засобів виробництва та інфраструктури" [7].

Глобальний інноваційний індекс (ГІІ) — це розвиваючий проект, який ґрунтується на своїх попередніх виданнях, включаючи нещодавно доступні дані, і надихається останніми дослідженнями вимірювання інновацій. Цього року модель ГІІ включає 131 країну / економіку, яка становить 93,5% світового населення та 97,4% світового ВВП у паритеті купівельної спромож-

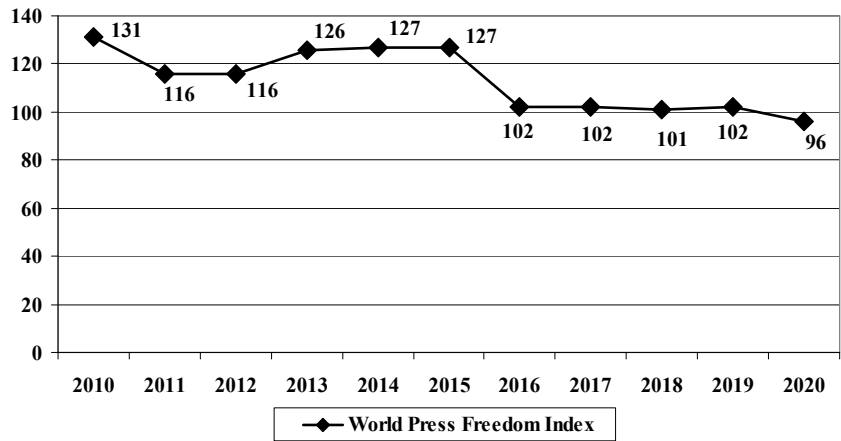

Рис. 1. Динаміка зміни Індексу свободи преси в Україні (World Press Freedom Index) за 2010—2020 рр.

Джерело: згруповано автором за даними: [3].

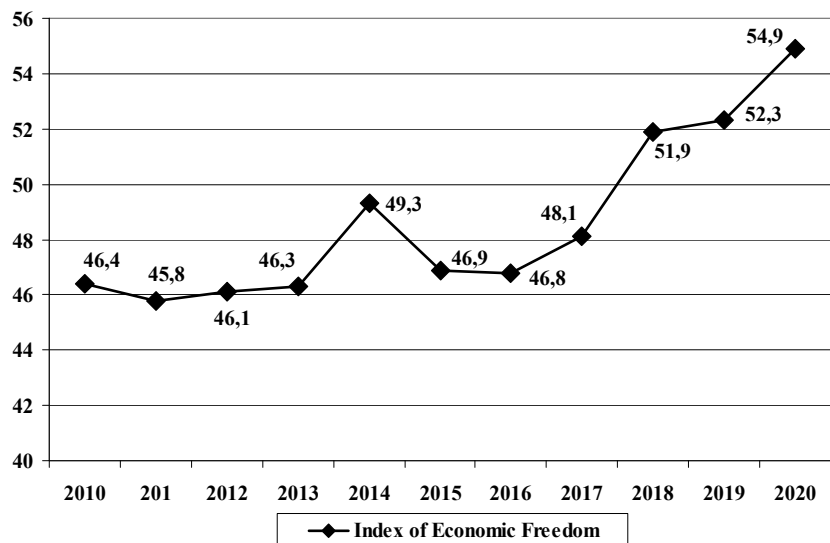

Рис. 2. Динаміка зміни Індексу економічної свободи (Index of Economic Freedom) за 2010—2020 рр.

Джерело: згруповано автором за даними [5].

ності в поточних міжнародних доларах. ГІІ спирається на два субіндекси — підіндекс інноваційного введення та підіндекс інноваційного виходу — кожен з яких побудований навколо стовпів [8].

Необхідно зазначити, що Глобальний інноваційний індекс в Україні має позитивну динаміку (рис. 3). Так, з 2013 року індекс підвищився з 71 позиції до 47 позиції у 2019 році. Дане позиціонування України у світовому рейтингу говорить про те, що розбудова національної економіки дозволяє здійснювати інноваційну діяльність.

У 2019 році за даними Глобального Інноваційного індексу ТОП-10 країн, що мали найвищий рівень інноваційної діяльності, до яких належить: Швейцарія, Швеція, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Німеччина та Ізраїль.

Отже, за оцінкою міжнародних рейтингів Україна значно підвищила свої позиції у свободі преси, економіці та інноваціях. Зазначений аналіз показав на сприятливий клімат щодо розбудови медіа платформ в Україні.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Обґрунтовано, що для оцінки моніторингу світового досвіду інноваційного управління медіа платформами пропонуємо проаналізувати міжнародні рейтинги та

місце України в них, зокрема: Індекс свободи преси (World Press Freedom Index), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), Глобальний Інноваційний індекс (Global Innovation Index).

Проаналізовано, що за 10 років Україна підвищила свій рейтинг у свободі преси з 131 позиції у 2010 році до 96 позиції у 2020 році. Індекс роботи ЗМІ репортери без кордонів розраховують з таких параметрів, як умови роботи журналістів, самоцензура, повний захист та інституційна прозорість, різноманіття медіа та їхня незалежність. Україна незначно покращила свої позиції у рейтингу свободи ЗМІ.

Доведено, що у 2020 році Індекс економічної свободи України підвищився до позначки 54,9, тобто за останні десять років зміна індексу відбулася майже на 8,5 балів. Необхідно відмітити позитивну динаміку зростання показника за даним індексом, що говорить про ефективні структурні трансформації в Україні. Оцінка економічної свободи в Україні становить 52,3, що робить її економіку на 14-му місці найвищою в Індексі 2019 року. Її загальний бал збільшився на 0,4 бала, внаслідок поліпшення фіскального здоров'я, свободи бізнесу та прав власності випереджаючи зменшення свободи праці та торгівлі. Україна займає 44 місце серед 44 країн регіону Європи, а її загальний бал нижчий за середні показники в регіоні та світі. Прогрес відстає від багатьох необхідних, але суперечливих структурних реформ, таких як скорочення субсидій та підвищення енергетичних тарифів, фіскальне зміцнення, і боротьба з корупцією.

Глобальний інноваційний індекс в Україні з 2013 року підвищився з 71 позиції до 47 позиції у 2019 році. Дане позиціонування України у світовому рейтингу говорить про те, що розбудова національної економіки дозволяє здійснювати інноваційну діяльність. У 2019 році за даними Глобального Інноваційного індексу ТОП-10 країн, що мали найвищий рівень інноваційної діяльності, до яких належить: Швейцарія, Швеція, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Німеччина та Ізраїль.

Література:

1. Лошковська Х.С. Парадигмальний підхід до визначення індексної моделі креативності. *Бізнес Інформ*. 2015. № 5. С. 41—45.
2. Carlos Miguel Correia, Jose da Silva Costa Measuring Creativity in the EU Member States. *Istigaciones Regionales*. 2014. no.30. pp. 7—26
3. World Press Freedom Index URL: <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index-2015> (дата звернення: 12.08.2020).
4. Україна в міжнародних рейтингах. <https://www.sfii.gov.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2> (дата звернення: 12.08.2020).
5. Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/about> (дата звернення: 12.08.2020).
6. Іртишчева І.О., Крамаренко І.С. Стратегія розвитку фінансово-кредитного забезпечення агропродовольчої сфери України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012. 172 с.
7. Крамаренко І.С., Козаченко Л.А. Позиціонування інвестиційного потенціалу України у світових рейтингах. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 127—132.
8. Global Innovation Index. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#history>
9. Крамаренко І.С., Войт Д.С., Кравець Л.О. Ефективність використання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті впливу на економічне зростання. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 1. С. 403—413.

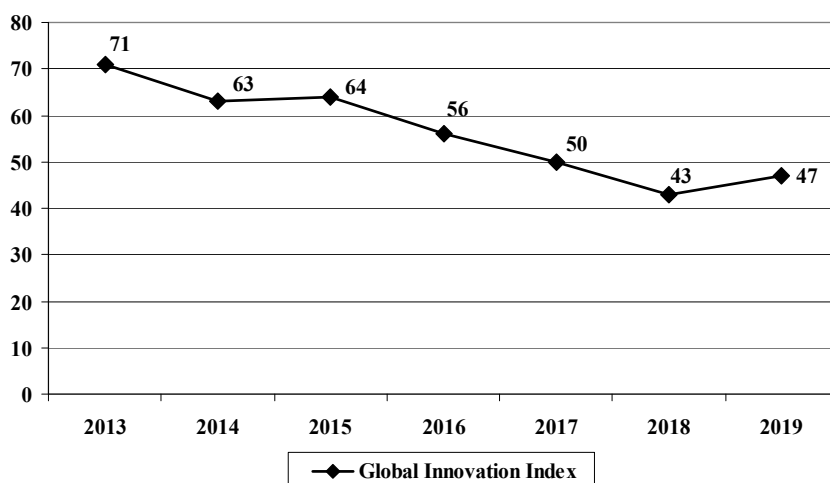

Рис. 3. Динаміка зміни Глобального Інноваційного індексу (Global Innovation Index) для України за 2013—2019 рр.

Джерело: згруповано автором за даними [8].

10. Іртишчева І.О., Крамаренко І.С., Іртишев О.С., Гарагуля А.В., Ставцов Р.В. Цифрова економіка в Україні: виклики сьогодення та завдання управління. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8074> (дата звернення: 12.08.2020).

11. Іртишчева І.О., Крамаренко І.С. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії. *Регіональна економіка*. 2014. № 2 (72). С. 84—95.

References:

1. Loshkovskaya, H.S. (2015), "Paradigmatic approach to determining the index model of creativity", *Business Inform*, vol. 5, pp. 41—45.
2. Correia C.M. and Costa J. da S. (2014), "Measuring Creativity in the EU Member States", *Regional Istigaciones*, vol. 30, pp. 7—26.
3. Reporters Without Borders (2015), "World Press Freedom Index", available at: <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index-2015> (Accessed 12 august 2020).
4. State Finance Institution for Innovations (2020), "Ukraine in international rankings", available at: <https://www.sfii.gov.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2> (Accessed 12 august 2020).
5. Index of Economic Freedom (2020), available at: <https://www.heritage.org/index/about> (Accessed 12 august 2020).
6. Irtysheva, I.O. and Kramarenko, I.S. (2012), *Strategija rozvytku finansovo-kredytnogo zabezpechennja agroprodovol'choi sfery Ukrainy* [Strategy for the development of financial and credit support of the agro-food sector of Ukraine], Design and Printing, Mykolaiv, Ukraine.
7. Kramarenko, I.S. and Kozachenko, L.A. (2020), "Positioning of investment potential of Ukraine in world ratings", *Business Inform*, vol. 4, pp. 127—132.
8. Global Innovation Index (2020), available at: <https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#history>
9. Kramarenko, I.S. Voit, D.S. and Kravets, L.O. (2019), "Efficiency of using the investment potential of the national economy in the context of the impact on economic growth", *Bulletin of KhNAU*, vol. 1, pp. 403—413.
10. Irtysheva, I.O. Kramarenko, I.S. Irtyshev, O.S. Garagulya, A.V. and Stavtsov, R.V. (2020), "Digital economy in Ukraine: current challenges and management tasks", *Efektynna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8074> (Accessed 12 august 2020).
11. Irtysheva, I.O. and Kramarenko, I.S. (2014), "Investment attractiveness of the economy: inter-regional asymmetries", *Regional economy*, vol. 2 (72), pp. 84—95.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2020 р.